

Transfer ideja i akademsko-intelektualna umreženost profesora Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu (1776.-1850.)

Novosel, Zrinko

Doctoral thesis / Disertacija

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:281288>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-02**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Zrinko Novosel

**TRANSFER IDEJA I AKADEMSKO-
INTELEKTUALNA UMREŽENOST
PROFESORA KATEDRE ZA
PRIRODNO, OPĆE JAVNO I
MEĐUNARODNO PRAVO NA
KRALJEVSKOJ AKADEMIJI ZNANOSTI U
ZAGREBU (1776.-1850.)**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Zrinko Novosel

**TRANSFER IDEJA I AKADEMSKO-
INTELEKTUALNA UMREŽENOST
PROFESORA KATEDRE ZA
PRIRODNO, OPĆE JAVNO I
MEĐUNARODNO PRAVO NA
KRALJEVSKOJ AKADEMIJI ZNANOSTI U
ZAGREBU (1776.-1850.)**

DOKTORSKI RAD

Mentori:

dr. sc. Vlasta Švoger

dr. sc. Hrvoje Stančić

Zagreb, 2023.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Zrinko Novosel

**TRANSFER OF IDEAS AND ACADEMIC-
INTELLECTUAL NETWORKS OF THE
PROFESSORS AT THE DEPARTMENT FOR
NATURAL, COMMON PUBLIC AND
INTERNATIONAL LAW AT THE ROYAL
ACADEMY OF SCIENCES IN ZAGREB
(1776-1850)**

DOCTORAL THESIS

Supervisors:
Vlasta Švoger, PhD
Hrvoje Stančić, PhD

Zagreb, 2023

PODACI O PRVOM MENTORU

Dr. sc. Vlasta ŠVOGER, znanstvena savjetnica u Hrvatskom institutu za povijest. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirala je povijest i njemački jezik i književnost. Na istome fakultetu je magistrirala i doktorirala iz područja humanističkih znanosti, polje povijest. Od 1995. godine zaposlena je u Hrvatskom institutu za povijest. U zvanje znanstvene savjetnice u trajnome zvanju izabrana je 2019. godine. Od 2014. do 2023. godine bila je pročelnica Odjela za povijest 19. stoljeća. Glavno područje njezina istraživanja su intelektualna, politička i kulturna povijest Banske Hrvatske te povijest školstva i novinstva u 19. stoljeću. Suradivala je na više domaćih te na dva međunarodna projekta. Sudjelovala je na velikom broju znanstvenih skupova u Hrvatskoj i u inozemstvu, objavila je deset knjiga i velik broj znanstvenih radova u domaćim i inozemnim publikacijama.

Od 2018. do 2023. voditeljica je istraživačkog projekta *Europski korijeni moderne Hrvatske: transfer ideja na političkom i kulturnom polju u 18. i 19. stoljeću*, IP-2018-01-2539, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Bibliografija (izbor):

1. Ivana HORBEC, Maja MATASOVIĆ, Vlasta ŠVOGER (prir.), *Od protomodernizacije do modernizacije hrvatskog školstva*, knj. I., *Zakonodavni okvir*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017. Elektronsko izdanje dostupno na: <https://histedu.isp.hr/grada-za-povijest-skolstva/>
2. Vlasta ŠVOGER, „Zeitungen. Plattform für Debatten über die Modernisierung des kroatischen Schulwesens im 19. Jahrhundert“, *History of Education & Children's Literature*, XII, 1 (2017), 321-336.
3. Vlasta ŠVOGER, „Students from the Small Country in the Big City – Croats Studying in Vienna in the Nineteenth Century“, *History of Education & Children's Literature*, XV, 1 (2020), 207-224.
4. Vlasta ŠVOGER, „Izgradnja modernoga sveučilišta u Habsburškoj Monarhiji. Reforme visokoga školstva u 18. i 19. stoljeću“, *Anali za povijest odgoja*, vol. 18 (42) (2020), 7-29.
5. Vlasta ŠVOGER, “The Modernisation of the Primary School System in Croatia in the Political Context of the Croatian-Hungarian Settlement”, u: *The 1868 Settlement: Origin and Reality*, ur. Vlasta Švoger, Dénes Sokcsevits, András Cieger, Branko Ostajmer, Zagreb – Budimpešta: Hrvatski institut za povijest – Research Centre for the Humanities, Institute of History, 2021., 273-288.

PODACI O DRUGOM MENTORU

Dr. sc. Hrvoje STANČIĆ diplomirao je 1996. godine studijske grupe Informatologija (smjer Opća informatologija) i Engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Godine 1996. prihvaćen je kao znanstveni novak na projektu koji se vodi na Odsjeku za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Magistrirao je 2001. godine s temom Upravljanje znanjem i globalna informacijska infrastruktura. Doktorirao je 2006. s temom Teorijski model postojanog očuvanja autentičnosti elektroničkih informacijskih objekata. Od ožujka 2018. je u zvanju redovitog profesora. Kao gostujući predavač predavao je pet godina na diplomskom studiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Sarajevu te dvije godine na diplomskom i doktorskom studiju na Fakultetu za administraciju i menadžment informacijskih sistema Univerziteta Sv. Kliment Ohridski u Bitoli. Vodio je izradu 15 disertacija te više od 150 završnih i diplomskih radova. Predstojnik je Katedre za arhivistiku i dokumentalistiku od 2008. godine.

U Hrvatskom zavodu za norme predsjednik je tehničkog odbora za razvoj norme ISO/TC 307 Ulančani blokovi i tehnologija distribuirane glavne knjige (Blockchain and distributed ledger technologies).

Od veljače 2021. je na dužnosti o.d. prodekana za organizaciju i razvoj na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Bibliografija (izbor):

1. Vladimir BRALIĆ, Hrvoje STANČIĆ, Mats STENGÅRD, "A blockchain approach to digital archiving: digital signature certification chain preservation", *Records Management Journal*, 30 (2020), 354-362.
2. Branka MARIJANOVIĆ, Hrvoje, STANČIĆ, "Digital Archiving Policies of Central European Journals Registered in the Directory of Open Access Journals" *Libri*, vol. 73 (2023), 11-23.
3. Hrvoje STANČIĆ, „Blockchain in digital preservation“, u: *Trust and records in an open digital environment*, ur. Hrvoje Stančić, Abingdon: New York: Routledge, 2021., 213-226.
4. Hrvoje STANČIĆ, Željko TRBUŠIĆ, "Evaluating and improving OCR efficiency", *Moderna arhivistika*, 3 (2020), 75-85.
5. Hrvoje STANČIĆ, Željko TRBUŠIĆ, "Optimisation of archival processes involving digitisation of typewritten documents" *Aslib Journal of Information Management*, 72 (2020), 545-559.

Sažetak

U fokusu ovog doktorskog rada nalaze se šestorica profesora Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo Pravnog fakulteta na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu (1776.-1850.). Istraživanjem se obuhvaća njihovo stjecanje pravnog obrazovanja, te analiziraju intelektualni utjecaji koji su obilježili njihovo djelovanje tijekom profesorske karijere u Zagrebu. Uključenost profesora u visokoškolski sustav predstavljala je institucionalni okvir njihovog djelovanja, pa njihova povezanost s ostalim akterima unutar te zajednice predstavlja relevantan aspekt pri razumijevanju razmjene ideja u toj akademskoj zajednici. S druge strane, istraživački fokus disertacije je na transferu i modifikacijama pravnih ideja koje se pojavljuju u njihovim objavljenim kompilacijama ispitnih teza iz prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava, kao i udžbeničkoj literaturi pojedinih profesora.

Izrađeni istraživački model kojim se analizira njihova umreženost u akademskoj zajednici i sudjelovanje u europskim intelektualnim kretanjima podrazumijeva i uporabu digitalnih alata, pomoću kojih se podaci skupljeni u izvornoj građi podvrgavaju tekstualnoj analizi. Na taj se način uobičajeni historijski heuristički pristupi interpretaciji izvora, u ovom slučaju nazvani 'pomnim' čitanjem, nadopunjuju modelom čitanja 'iz daljine', koji podrazumijeva digitalizaciju fonda građe te interpretaciju rezultata digitalne analize dostupnih podataka.

Rezultat takvog pristupa je dobivanje jasnog uvida u intelektualnu razmjenu akademsko-institucionalnog s jedne, te znanstvenog karaktera s druge strane. Osim što je obilježila karijere šestorice zagrebačkih profesora, iz nje se iščitavaju modeli transfera i modifikacije pravnog znanja.

Ključne riječi: profesori, Kraljevska akademija u Zagrebu, transfer ideja, 'pomno' i čitanje 'iz daljine'

Summary

This doctoral thesis represents an analysis of academic careers of the professors presiding over the Department of natural, general public and international law, which was an integral part of the Faculty of Law at the Royal Academy of Sciences in Zagreb between 1776 and 1850. The intellectual influences which shaped their careers are consisted within two spheres of their activity: in the institutional academic careers on the one hand, and scientific production in the contemporary legal field on the other. This dichotomy corresponds to the source material used and collected in this dissertation. Namely: the academic reports consisting of certificates of academic degrees and further information on the professors' professional careers and engagements at various instances of higher educational hierarchy, and their legal production, mainly consisting of booklets on topics of natural, general public and international law, which were regularly published as exam material, as well as a couple of textbooks. Based on the critical observations obtained from consulting the source material, the dissertation offers an insight into the professors' academic networks on the one hand, and transfer of ideas within their written legal works on the other.

Theoretical model is based on P. E. Lovejoy's *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea* (1936), and its reception in contemporary intellectual history. The primary concept utilized is the *unit idea* which offers a defined set of parameters with which to focus on a unit of knowledge that is transferred between people and texts. On the methodological level, the dissertation utilizes the model of network analysis with the help of digital technology in order to reinterpret the traditional perspective of knowledge exchange between various entities. With such a strong interdisciplinary background, the dissertation is a product within the growing field of digital history. Furthermore, the heuristic tools from both aspects of this interdisciplinary field, with historical critical theory being merged with digital text analysis in order to reinterpret previous scientific findings. This approach also accepts the premise of critical reading, named *close reading*, being supported by digital tools for data extraction, processing and visualization.

The investigation into their legal education, attainment of doctoral degrees and positions at various higher educational institutions within the Kingdom of Hungary, to which the only Croatian Academy, the one in Zagreb, belonged, is the first step in attaining data necessary for creating and interpreting intellectual networks they obtained. Each professor had a developed career and an elaborate position within the structure of higher educational hierarchy, which is important for our understanding of knowledge fluctuations within an institutional

framework. As the first professor at the Department for natural, general public and international law, Vinko Kalafatić, who taught between 1776 and 1784, set the boundaries for professorial activities at the Academy in Zagreb. As he was already of age and he retired after the position in Zagreb, he was an influential individual in the public intellectual life, but also wrote on scientific topics. The second professor, Pavao Antun Marković, who taught between 1785 and 1810, was probably the most productive and engaging of all six teachers occupying the Department during the years of its existence. Apart from his long engagement in Zagreb, he was known for accepting the modern enlightened ideas, whose main purporter was an Austrian jurist, Karl Anton von Martini, as well as for his later career as a dean of Legal Faculty at the only Hungarian university in Pest. His successor, Konstantin Farkaš taught law at the Zagreb Academy between 1810 and 1819. He was well known for his interest in the Hungarian public law, which made him a typical Hungarian jurist of the late Enlightenment period. His career was short due to poor health. Antun Ferdinand Albely served as the professor between 1823 and 1829. His intellectual interests ranged widely, which mirrored his energetic career. He taught Greek language and natural law as a supporting teacher even before obtaining his degree at the University of Pest. He left Zagreb for a better position in Győr, where he continued to teach natural, general public and international law. After a period in which no professor was named, Teodor Tivadar Pauler taught at the Zagreb Academy between 1840 and 1847. He is not well known for his career in Zagreb, with his activity seldomly being marked in institutional records, but his later career as a professor at the University of Pest led him to political scene, where he obtained the position of Minister of Teaching and Culture. Emerik Mirko Šuhaj's career at the Academy in Zagreb was cut short by revolutionary turmoil of 1848 and 1849, soon after which the Academy closed. He did however continue to teach at the reformed faculty of law, which functioned until 1874 and establishment of a modern University of Zagreb. With rudimentary biographical facts established, this part of the dissertation investigates the academic networks they established during their careers.

The second analytical part of the dissertation, starting with chapter four, deals with detecting intellectual influences which shaped the tripartite field of natural, general public and international law. The main proponents of this typical disciplinary product of the Age of Enlightenment were Hugo Grotius, Thomas Hobbes and Samuel von Pufendorf, whose ideas shaped this field of legal studies throughout the 17th and 18th centuries. The introduction of this theoretical legal knowledge into Hungarian intellectual circles mostly occurred with the works by Karl Anton von Martini, whose textbooks became the norm in the late 18th century Hungarian academy. However, the reception of these ideas among the professors in Zagreb

was by no means uniform. The source material in this chapter consists of almost 40 booklets published from 1780 to 1847, which contain mostly theoretical principles from the field of natural, general public and international law. These compilations of legal knowledge were usually shortened versions of their more extensive counterparts, such as Martini's textbooks, but are between them very similar in form and could almost represent a serial edition. For this reason the main focus of investigation are modifications of legal knowledge throughout the years in which the Royal Academy of Sciences in Zagreb operated. Those modifications occurred with each of the professors starting to publish their own compilations as they succeeded the Chair in Zagreb. Utilizing the Voyant Tools web resource in quantifying, collocating terms extracted from these texts, and visually representing the text analysis performed by this digital tool, the resulting analysis shows the benefits of mutually using the models of 'close' and 'distant' reading.

The chapter shows each of the professors, excluding Emerik Šuhaj for the absence of any of his similar booklets, in the light of his own disciplinary preferences. Furthermore, because of the apparent changes between e. g. Kalafatić and Marković, and between Pauler and the rest of the professors especially, we can conclude that the institutional framework did not function as a hindering force in performing their legal investigations.

Form of legal knowledge in the field of natural, general public and international law depended on the professors's preferences. Contained in these booklets, the analysis of their positions point to predominant influences on their legal thought, but also points to modifications of legal ideas, depending on the professors' preferences, despite the seemingly strict institutional framework. In 1818 Konstantin Farkaš published his legal textbook. Judging by his former engagement in particularity of Hungarian legal tradition, it did not come as a surprise that he decided to cover the topic of the public law of the Kingdom of Hungary.

Apart from teaching the same legal discipline as his colleagues at the Chair for natural, general public and international law, Albely was well-diversified in his interests and wrote a textbook on financial science, which was, unfortunately, not published up until recently. The financial science was a very new form of economic discipline, heavily concerned with reevaluating cameralistic and physiocratic ideas. Although the textbook was never published, it does, however, remain a valuable source of information on which legal knowledge the author collected in order to create an original document of surprisingly creative approach. That is why Albely's textbook is the prime example of how 'close' reading could use help from digital analysis tools and be supplemented by 'distant' reading of source material, larger corpuses of legal literature in this case. As it turns out, Albely was not merely a compiler of various ideas

extracted primarily from German jurists, but also an improver of Hungarian economy, advocating savings in public treasury and rational governance over the state's treasury. This approach provides a basis for detecting the intellectual influences which shaped Albehy's writings, thus utilizing new viewpoints on the knowledge transfers which emphasize the mediality of knowledge and its modifications in the process of exchange.

The Academy in Zagreb was therefore, much like other smaller hubs of knowledge exchange during the late Enlightenment and in the years before the Revolutions of 1848/1849, a place of modest intellectual activity, but by no means neglectable. This activity, manifested itself through both the academic exchange and through intellectual endeavors of the professors to accept, but also revise and modify new ideas.

Key words: professors, natural, general public and international law, Academy in Zagreb, ideas, transfers

SADRŽAJ:

UVOD.....	1
1. PRISTUP TEMI I IZVORI.....	2
1.1. Dosadašnja istraživanja intelektualne povijesti Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu.....	3
1. 2. Arhivski izvori i knjižnična građa.....	12
2. METODOLOGIJA I TEORIJSKI OKVIR.....	22
2.1. Metodološki model – Historijska analiza mreža, čitanje ‘iz daljine’ i modeli informacijskih znanosti.....	22
2.2. Jedinična ideja i modeliranje tema.....	34
3. PROFESORI I NJIHOVA AKADEMSKA UMREŽENOST.....	40
3. 1. Profesori i visokoškolski sustav: pravno obrazovanje i akademsko djelovanje..	41
3. 2. Akademski umreženost zagrebačkih profesora prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava.....	52
4. PRIRODNO, OPĆE JAVNO I MEĐUNARODNO PRAVO U ISPITNIM TEZAMA.....	61
4. 1. Moderna znanost o prirodnom, općem javnom i međunarodnom pravu.....	61
4. 2. 'Pomno' čitanje ispitnih teza zagrebačkih profesora 1780. – 1847.....	72
4. 2. 1. Vinko Kalafatić (1780. i 1784.).....	73
4. 2. 2. Pavao Antun Marković (1801. – 1810.).....	77
4. 2. 3. Konstantin Farkaš (1812. – 1819.).....	80
4. 2. 4. Antun Ferdinand Albely (1823. – 1828.).....	82
4. 2. 5. Teodor Tivadar Pauler (1840. – 1847.).....	84
4. 3. Modifikacije ideja u ispitnim pozicijama zagrebačkih profesora na temelju čitanja <i>iz daljine</i>	87
5. UGARSKO JAVNO PRAVO U FARKAŠEVOM UDŽBENIKU <i>PRINCIPIA JURIS PUBLICI REGNI HUNGARIAE</i>	112
5. 1. Javno pravo Kraljevine Ugarske u nastavi na Akademiji u Zagrebu i nastanak Farkaševog udžbenika <i>Principia</i>	112
5. 2. Intelektualni uzori i ishodišta javno-pravnih ideja u <i>Principia juris publici regni Hungariae</i>	121
6. RUKOPISNI UDŽBENIK A. F. ALBELYJA <i>OSNOVE OPĆE FINANCIJALNE ZNANOSTI</i>	140
6. 1. Disciplinarni kontekst i okolnosti nastanka Albelyjevog udžbenika.....	140
6. 2. Ishodišta ideja u financijskoj znanosti A. F. Albelyja.....	149
ZAKLJUČAK.....	172
POPIS IZVORA I LITERATURE.....	177
DODACI.....	192
ŽIVOTOPIS AUTORA.....	223

UVOD

U fokusu doktorskog rada nalaze se profesori Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo Pravnog fakulteta na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu (1776.-1850.). Istraživanjem se obuhvaća njihovo stjecanje pravnog obrazovanja i doktorske titule pravnih znanosti, intelektualni utjecaji tijekom obrazovanja i kasnije, te rekonstrukcija njihovih karijera i djelovanja u akademskim okvirima Habsburške Monarhije. Istražuje se i njihovo intelektualno djelovanje i djela propedeutičkog karaktera, ponajprije udžbenici i pismeni materijali vezani uz održane javne ispite. Također, usporedbom njihovog akademskog djelovanja s drugim profesorima srodnih katedri na drugim visokim učilištima u Monarhiji dobiva se uvid u funkcioniranje modela razmjene znanja na Akademiji u Zagrebu. U tu svrhu stvoren je digitalno-historijski komparativni model kojim se utvrđuju karakter i intenzitet intelektualne razmjene u kojoj su sudjelovali profesori predmetne Katedre na zagrebačkoj Akademiji.

1. PRISTUP TEMI I IZVORI

Smjestiti dosadašnja istraživanja o temi intelektualnih transfera na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu u zajedničko istraživačko polje ili znanstvenu disciplinu nije moguće, jer se pitanjima koja proizlaze iz proučavanja ovakve složene visokoškolske institucije i ljudi uključenih u njen rad tijekom 20. stoljeća pristupalo na različite načine. Suvremena historijska znanost inspiraciju pak treba tražiti u još složenijim metodološkim pristupima koji u posljednje vrijeme nastaju u trans-, multi- i interdisciplinarnom ozračju društveno-humanističkih znanosti. Iz tog razloga možemo pretpostaviti da bi se rijetki od brojnih autora koji su do sada pisali o ovoj tematici sami prepoznali kao intelektualni povjesničari, usprkos tome što najčešće istraživane aspekte – institucionalni okvir i obrazovnu politiku na kojima se temeljio rad Akademije u Zagrebu, djelovanje i biografije profesora i studenata te nastavne materijale i predavano gradivo na fakultetima – možemo u najširem smislu shvatiti upravo kao dio intelektualne povijesti. U tom smislu treba gledati i na riječi američkog povjesničara Petera E. Gordona: „Intelektualna je povijest neobična disciplina, eklektična kako u svojoj metodi, tako i u temi istraživanja te je zato otporna na preciznu i općenitu definiciju. (...) Iz razloga što je vjerojatno da će se intelektualni povjesničari teško složiti oko najfundamentalnijih premisa o onome čime se bave, svaka definicija intelektualne povijesti će zasigurno pobuditi kontroverzu.“¹

Primijenimo li ovako iznesen stav na do sada uspostavljene znanstveno-istraživačke pristupe prošlosti Kraljevske akademije u Zagrebu, pokazat će se da dokumentacijsko-historiografska² i pravno-povijesna djela kao i radovi iz područja povijesti institucija i obrazovanja predstavljaju komplementaran korpus literature iz područja intelektualne povijesti. Jedan od ciljeva ovog poglavlja bit će prikazati tijek nastanka i pružiti kritički osvrt na navedenu literaturu, što će ukazati na značaj dosadašnjih istraživanja za postavljanje temelja ove disertacije.

S druge strane, ovim poglavljem dat će se i pregled analizirane izvorne građe koja se koristi u disertaciji. Institucionalna povezanost Kraljevske akademije u Zagrebu s drugim visokim učilištima Habsburške Monarhije, odnosno činjenica da je bila inkorporirana u jasno definirani sustav visokog školstva uspostavljen u drugoj polovici 18. stoljeća, ali i relativno

¹ Gordon, Peter E., “What is Intellectual History? A frankly partisan introduction to a frequently misunderstood field“, 2012. (internetski članak: <https://ces.fas.harvard.edu/uploads/files/Reports-Articles/What-is-Intellectual-History-Essay-by-Peter-Gordon.pdf>, zadnje pristupljeno 28. 12. 2022.), 1.

² Pod ovim pojmom misli se na uglavnom starije radove koji većim dijelom prenose izvornu građu i na temelju nje rekonstruiraju rad Akademije.

razvijena akademska umreženost šestorice profesora zagrebačke Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo uvjetovali su da je relevantna izvorna građa većinom locirana u Zagrebu, Budimpešti i Beču. Pored toga, odabir tipa izvora, kako će se pokazati, nužno odražava eklektičnost istraživačkih pristupa u polju intelektualne povijesti. Donald R. Kelley, američki povjesničar koji svojim radom nastoji pomiriti različitosti između pojedinih pristupa unutar ovog disciplinarnog polja, primjerice između povijesti ideja i povijesti znanja, u tom kontekstu govori o izvornoj građi: „Povijest je sve što se može dozvati iz memorije ili zaključiti prema postojećim izvorima; i na takvim se temeljima bezbroj priča može pričati i prepričavati, interpretirati i reinterpretirati. (...) To nas upućuje na zaključak da je primarna pomoćnica povijesnog traganja heuristika – vještina odabira, kritike i predočavanja izvorne građe kao odgovor na određena pitanja.“³ Ovim riječima autor iznosi sugestiju da odabir korpusa izvornih dokumenata u proučavanju intelektualne povijesti ovisi o pristupu temi, odnosno o postavljenim istraživačkim pitanjima. Prema tome, izvori koji će u disertaciji poslužiti za rekonstrukciju akademsko-intelektualnih mreža profesora i disciplinarnog konteksta u kojem grade svoje karijere kao profesori prava uglavnom su administrativnog karaktera, ili privatnog, u obliku korespondencije unutar akademske zajednice. Nasuprot tome, njihova tiskana djela – ispitna materija i udžbenici – neophodna su izvorna građa za razumijevanje intelektualnih transfera i razmjene ideja u okviru tadašnjih pravnih znanosti. Dakle, u drugom dijelu ovog poglavlja predstaviti će se fondovi, zbirke i pojedinačni autorski radovi i knjige šestorice profesora koji su u fokusu doktorskog rada.

1.1. Dosadašnja istraživanja intelektualne povijesti Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu

Interes za povijest Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu, njezinu važnost za obrazovanje studenata kao jedine visokoškolske institucije u hrvatskim zemljama, nastavnu materiju te intelektualno stvaralaštvo i društveno djelovanje njenih profesora, razvijao se u nekoliko istraživačkih pravaca. Iako, kako je navedeno, spadaju u polje intelektualne povijesti, uža područja interesa istraživača ovih tema izmjenjivala su se tijekom 20. stoljeća. Uz nekoliko iznimki, disciplinarno je dominantan znanstveno-povijesni pristup, pri čemu je temama poput

³ Kelley, Donald R., *The Descent of Ideas. The History of Intellectual History* (London, New York: Routledge, 2017), 312.

rada Akademije u Zagrebu, rekonstrukcije njenog ustroja i propisanog kurikulumu te statističkih i biografskih podataka o profesorima i studentima posvećeno razmjerno najviše pažnje. Općenito se može reći da Kraljevska akademija nije u fokusu velikog broja radova, a uglavnom se, uz nekoliko iznimki kao što je monografija Lelje Dobronić, *Zagrebačka akademija*,⁴ bave užom temom užim područjima interesa. Treba istaknuti i kako je literatura o profesorima zagrebačke Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo vrlo skromna, pa primjerice o Pavlu Antunu Markoviću i Teodoru Pauleru u stručnoj literaturi jedva da postoje osnovni biografski podaci, a ne pojavljuju se niti na marginama nekih drugih istraženih tema.

Interes za dokumentiranjem razvoja pučkih škola, srednjih i viših učilišta, nastavnih metoda i obrazovnog sustava u hrvatskim zemljama prvi je pokazao Antun Cuvaj, hrvatski učitelj i pedagog, koji je u svojoj opsežnoj knjizi *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije*⁵ napisao prvi povijesni narativ o razvitku obrazovanja u Hrvatskoj. Ipak, ovo djelo suvremenim povjesničarima može koristiti tek kao polazišna točka, a sami podaci o Kraljevskoj akademiji su fragmentirani i isprekidani kronologijom školskih reformi, biografijama istaknutih pojedinaca i uspostavom školske infrastrukture. Tako je o počecima rada Kraljevske akademije Cuvaj napisao da je otpočela s radom ukinućem reda Isusovaca 1773. godine te da se Nikola Škrlec Lomnički, kao vrhovni ravnatelj škola za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, pobrinuo da „akademiju, koja bijaše njegovo mezimče“ popuni najboljim profesorima koji su sve bili „rimski ili bolonjski doktori.“⁶ Pravni, odnosno juristički fakultet,⁷ i njegovi profesori u 80-im godinama 18. stoljeća postaju predmetom Cuvajevog interesa u drugom svesku njegove kompilacije građe za povijest školstva u hrvatskim zemljama. U njemu iznosi imena tadašnjih profesora prava na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu i spominje neke od istaknutih pojedinaca u radu akademije, primjerice njenog ravnatelja, Josipa Taispergera.⁸ S naglaskom na jezični aspekt obrazovne politike u

⁴ Dobronić, Lelja, *Zagrebačka akademija. Academia Zagrabiensis. Visokoškolski studiji u Zagrebu 1633.-1874.* (Zagreb: Dom i svijet, 2004). Ova monografija najpotpuniji je pregled povijesti Akademije u Zagrebu, od njenih isusovačkih početaka do osnutka modernog Sveučilišta u Zagrebu 1874. godine.

⁵ Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas – sv. I-XI* (Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, 1910-1913).

⁶ Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: Od najstarijih vremena do godine 1780. – svezak I.* (Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, 1910), 491-492.

⁷ U starijoj historiografiji se latinski naziv *facultas juridica* prevodio kao *juristički fakultet*, no u suvremenoj historiografiji prevladava naziv *pravni fakultet*, te će stoga biti korišten i u disertaciji.

⁸ Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: Od godine 1780. do ožujka 1835. - svezak II.* (Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, 1910), 87-88.

prvoj polovici 19. stoljeća Cuvajeva *Građa za povijest školstva* prati uvođenje mađarskog i hrvatskog jezika u nastavu, ali i obraća pozornost na ustroj akademije, od koje se 1842. odvojila do tada joj pridružena zagrebačka arhigimnazija.⁹ Prestanak rada akademije tek je kratko opisan u kontekstu reformi tadašnjeg ministra za bogoštovlje i nastavu, grofa Leopolda Thuna, i ukidanja Mudroslovnog, odnosno Filozofskog fakulteta te njegovog priključenja zagrebačkoj gimnaziji, odnosno u kontekstu produljenja gimnazijskog obrazovanja. Ostavši kao jedini tečaj na Kraljevskoj akademiji, Pravni fakultet je „po ugarskom uzoru“ preustrojen u Pravoslavnu akademiju.¹⁰ Šteta je što Cuvaj nije dosljedno navodio izvornu građu koju je konzultirao za svoje djelo, jer bi bilo zanimljivo vidjeti po kojem principu se odlučio za selekciju dokumenata, što bi uvećalo vrijednost ovog djela za suvremena istraživanja.

Prvi hrvatski povjesničar koji se u jednom od svojih radova posvetio isključivo Akademiji u Zagrebu bio je Vjekoslav Klaić. Akademiju naziva 'krnjim sveučilištem' jer je car Josip II. iz Akademije izdvojio bogoslovni tečaj, odnosno Teološki fakultet i priključio ga bogoslovnom sjemeništu u Zagrebu, umjesto da joj je pridružen medicinski fakultet. U njegovom radu prisutna je ocjena o nazadovanju kvalitete nastave na Akademiji, no zaključuje kako je ipak predstavljala homogenizirajući faktor kao duhovno središte i jedina visokoškolska institucija u Zagrebačkom školskom distriktu koji je obuhvaćao civilnu Hrvatsku i Slavoniju, Rijeku, Primorje i Međimurje.¹¹ Klaić je bio zainteresiran i za ustroj pojedinih fakulteta, pa primjećuje kako se od samih početaka rada Akademije moglo naslutiti da će nedostajati profesora, a satnica se za pojedine kolegije, poput prirodnog prava, morala već na prvoj sjednici Akademije povećati zbog prevelikog opsega gradiva. Također, po prvi puta dobivamo detaljniju informaciju o jednom od profesora Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo, Vinku Kalafatiću, za koga je ustanovio da je bio autor povijesti Akademije, *Historia Academiae Zagrabienensis*, koja nažalost nije sačuvana.¹² Klaićev historijat Kraljevske akademije u Zagrebu predstavlja prvo povijesno istraživanje utemeljeno na proučavanju izvorne građe i kritičkoj metodi, te je poslužilo kao temeljni rad za velik broj kasnijih radova.

Ova tema postala je ponovo aktualna tek s obilježavanjem 300. godišnjice osnutka Isusovačke akademije, pa su 1969. godine objavljena dva relevantna istraživačka rada, jedan

⁹ Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: Od 2. ožujka 1835. do 31. prosinca 1851. - svezak III.* (Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, 1910), 212, 223.

¹⁰ Ibid. 479. Vidi: Bosanac, Milan, „Pravoslavna akademija (1850-1874)“, u: Pavić, Željko (ur.), *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, 79.-90.

¹¹ Klaić, Vjekoslav, *Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu. (1776.)*, (Zagreb: Dionička tiskara, 1912.), 3.

¹² Ibid. 32.

pravnog povjesničara Vladimira Bayera¹³ i drugi povjesničara Jaroslava Šidak, koji je objavio u svojoj uredničkoj knjizi *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta*.¹⁴ Ovim radovima aktualiziraju se nove teme iz područja nastave na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu, pa kod Bayera možemo zamijetiti pojačan interes za složenost pravne znanosti i materije koja se predavala, a koja je u velikoj mjeri obuhvaćala i praktična umijeća te znanja iz područja tehničkih, inženjerskih i računovodstvenih područja, koja su mahom povezana s važnošću katedralistike za pravno polje krajem 18. stoljeća.¹⁵ U Šidakovom se pak radu tematizira nemogućnost da se osigura kvalitetnija nastava na Akademiji, što je uzrokovalo njenu stagnaciju. Autor je takvo stanje djelomično pripisao nemaru školskih vlasti u Kraljevini Ugarskoj.¹⁶ Također, Šidak razmatra i strukturu studenata na Akademiji, odnosno njihovo staleško porijeklo,¹⁷ a ocjena da se hrvatsko niže plemstvo udaljavalo se od pokroviteljstva magnata i orijentiralo na državno školovanje i javnu službu prisutna je u Bayerovom radu.¹⁸ Možemo reći da se s obilježavanjem 300. godišnjice osnutka Isusovačke akademije i većim brojem objavljenih radova o povijesti zagrebačkog visokog školstva, povijest Kraljevske akademije počela razvijati kao zasebna tema unutar šireg istraživačkog polja obrazovnih i intelektualnih kretanja u Zagrebu od 17. stoljeća do suvremenog doba, kao i diversificirati u pristupima koji su uključivali društvenu, intelektualnu i pravnu povijest.

Ipak, u ovakvom se disciplinarnom okruženju začetak Sveučilišta u Zagrebu argumentirano povezivao s duljom tradicijom Isusovačke akademije, dok je kao predmet istraživanja mlađa Kraljevska akademija znanosti zauzela sporedno mjesto.¹⁹ Zbog toga je trebalo čekati na 220. obljetnicu osnutka Pravnog fakulteta u Zagrebu, koji je 1776. godine počeo djelovati u sklopu Kraljevske akademije, da bi se oživio interes struke i akademskih krugova za ovu temu. U skladu s obilježenim jubilejom, najbrojnija istraživanja i radovi nastali su u polju pravne povijesti. Uredničke knjige pravnika i pravnog povjesničara Željka Pavića, *Pravni fakultet u Zagrebu 1776-1996*²⁰ treba istaknuti kao najrelevantnija izdanja u tom

¹³ Bayer, Vladimir, „Osnivanje Pravnog fakulteta u Zagrebu (1776) i njegovo definitivno uređenje (1777)“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 19 (1969), 221-278.

¹⁴ Šidak, Jaroslav, „Regia scientiarum academia“, u: Šidak, Jaroslav (ur.), *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta*, sv. 1 (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu), 49-78.

¹⁵ Vidi: Bayer, „Osnivanje Pravnog fakulteta“, 221-229.

¹⁶ Šidak, „Regia scientiarum“, 59, 71.

¹⁷ Ibid. 66.

¹⁸ Bayer, „Osnivanje Pravnog fakulteta“, 228.

¹⁹ Takav stav izražen je u radovima: Klaić, Nada, *O postanku zagrebačkog Sveučilišta* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1969), 2-5; Belić, Predrag, „Kada je i kako zagrebački teološki studij postao fakultetom?“, *Bogoslovska smotra*, 40 (1970), 179-180.

²⁰ Pavić, Željko, (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu 1776-1996*, knj. 1 (sv. 1), 2 (sv. 1), 3 (sv. 1, 2, 3), 4 (sv. 1, 2, 3) (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1996-1999).

pogledu, jer njihovih sedam svezaka obuhvaćaju do tada provedena istraživanja na izvornoj građi, katedrama i biografijama profesora Pravnog fakulteta te se po prvi puta iznose stručne analize nastavne materije i pravne literature na temelju koje se izvodila nastava i koja je disciplinarno oblikovala pravnu znanost od razdoblja kasnog prosvjetiteljstva u Hrvatskoj. Osim istraživačkih radova, u ovim knjigama se nalazi i niz priloga, poput popisa katedri i profesora prava u razdoblju od više od dva stoljeća. Treća knjiga odražava stanje istraživanja u pogledu biografskog materijala, pri čemu su profesori obrađeni kronološki. Ovdje dostupni podaci o njihovom školovanju, nastavnom radu i profesorskim karijerama nadopunjeni su u četvrtoj knjizi, kojom se predstavio opsežan rad na prikupljanju bibliografije za svakog od profesora. S obzirom na izneseno, treba navesti kako se drugi i treći svezak treće i četvrte knjige odnose na kronološki kasnije razdoblje (od 1874. i od 1926.), pa se u njima ne nalaze podaci relevantni za temu ove disertacije. Iako ova izdanja predstavljaju sistematizaciju dotadašnjeg istraživačkog rada o temi Pravnog fakulteta, faktografski podaci u pojedinim aspektima knjige ipak su ostali nepotpuni. Posebno je to jasno sagledamo li Katedru za prirodno, opće javno i međunarodno pravo, o čijim se profesorima, s iznimkom Antuna Ferdinanda Albelyja, podastire razmjerno malo podataka.²¹

Ipak, ova izdanja predstavljaju vrlo važan projekt koji je objedinio velik broj istraživača iz područja prava i pravne povijesti te su za posljedicu imala stvaranje generacije istraživača koji su se u užem smislu posvetili temama iz prve etape povijesti Pravnog fakulteta, odnosno iz razdoblja rada Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu. Iako su i u ovom slučaju radovi pravnih povjesničara uglavnom zaobilazili profesore i materiju Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo, oni predstavljaju metodološki relevantnu literaturu, jer se u njima sve češće prepoznaje značaj intelektualnog konteksta i transfera znanja za funkcioniranje pojedinih nastavnih cjelina predavanih na Kraljevskoj akademiji znanosti. U prvom redu treba istaknuti radove Dalibora Čepula i Nelle Lonza, koji dublje analiziraju pojedine aspekte povijesti Pravnog fakulteta, a posebno se fokusiraju na disciplinu povijesti prava, koja kao cjelina nije bila objedinjena pod jednom katedrom sve do 1911. godine,²² ali se ipak predavala već na Kraljevskoj akademiji u sklopu dva predmeta – Opća povijest (*Historia universalis*) i Povijest staleža (*Historia statuum*).²³ Treba istaknuti da se u radovima Dalibora Čepula kao predmet

²¹ Vidi: Pavić, *Pravni fakultet*, knj. 3, sv. 1, 7-40, 97-99, 189-192, 199-200, 259-261, 303-306.

²² Vidi: Lonza, Nella, „O nastavi hrvatske pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu prije osnutka zasebne katedre 1911. godine“, u: Pavić, *Pravni fakultet*, knj. 2, 269-277.

²³ Čepulo, Dalibor, „Povijest i pravo: Opća povijest, Povijest staleža (1780.-1812.) i pravno obrazovanje na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu (1776.-1850.)“, *Zbornik PFZ* 43 (1993), 439-440. O istoj temi vidi u: Čepulo, Dalibor, „Hrvatska pravna povijest i nastava pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu od 1776. do danas“, *Zbornik PFZ* 63 (2013), 885-887 (885-919).

istraživačkog interesa javlja širi spektar pravnih djela hrvatskih profesora iz tog razdoblja, koja su do tada bila zanemarena. U tim su djelima detektirani određeni pravni utjecaji na Akademiji u Zagrebu, koji su nastali posredstvom knjiga kao medija transfera znanja. Pritom je diseminacijska uloga knjiga u širenju znanja iz centra prema periferiji označena kao relevantan faktor za pojavu izražene prisutnosti europske pravne kulture u hrvatskim zemljama.²⁴ U radovima pravnih povjesničara zatičemo još i interes za recepciju kaznenog i rimskog prava, ali se njihov fokus zbog disciplinarne isprepletenosti pravne materije na visokim učilištima u Kraljevini Ugarskoj do 1850. godine uglavnom odnosi na kasnije razdoblje te uspostavljanje dotičnih katedri na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu.²⁵

Donedavno su hrvatski intelektualni povjesničari čiji je fokus istraživanja razdoblje u kojem je postojala Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu bili vrlo skromno zainteresirani za tadašnju najvišu obrazovnu instituciju u hrvatskim zemljama. Važnost narodnog preporoda, kao fenomena koji predstavlja glavnu istraživačku temu hrvatske historiografije koja se bavi razdobljem od 1790. do 1848. godine bio je u središtu interesa povjesničara do kraja 20. stoljeća, pa se i periodizacija ovog razdoblja orijentirala prema aktivnostima samih preporoditelja.²⁶ Pritom se uloga intelektualnog središta, kakvo je za hrvatske prilike Akademija u Zagrebu svakako predstavljala, ne postavlja kao značajan faktor za Ilirski pokret. Tek se zbog važnosti preporodnih nastojanja za standardizacijom i uvođenjem narodnog jezika u javnu upravu Akademija stavlja u istraživački fokus zbog uvođenja narodnog jezika u jedinu visokoškolsku ustanovu u Hrvatskoj, odnosno osnutka Katedre za hrvatsko-slavonski jezik i književnost 1845. godine.²⁷ U takvim se okolnostima interes povjesničara za temu (pred)preporodnog visokog školstva donedavno manifestirao tek sporadično. U tom smislu treba izdvojiti već spomenutu monografiju *Zagrebačka akademija* kojom se ova tema ponovo aktualizirala. Osim Kraljevske akademije u Zagrebu, ova sinteza obrađuje i prethodno

²⁴ Čepulo, Dalibor, „Legal education in Croatia from medieval times to 1918: institutions, courses of study and transfers“, u: Pokrovac, Zoran (ur.) *Juristenausbildung in Osteuropa bis zum Ersten Weltkrieg* (Frankfurt a. M.: Vittorio Klostermann, 2007), 93.

²⁵ Vidi: Maršavelski, Aleksandar, „Povijest Katedri za kazneno i kazneno procesno pravo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu“, *Zbornik PFZ* 64 (2014), 739-815; Béli, Gábor; Petrak, Marko; Žiha, Nikol, „Corpus Iuris Civilis i Corpus Iuris Hungarici. Utjecaj rimske pravne tradicije na ugrasko-hrvatsko pravo“, u: Mirela Župan, Mario Vinković (ur.) *Suvremeni pravni izazovi: EU – Mađarska – Hrvatska* (Pečuh – Osijek: Pravni fakultet Sveučilišta u Pečuhu – Pravni fakultet Sveučilišta u Osijeku, 2012), 59-76.

²⁶ O podjeli ovog razdoblja na *pripremmo* (1790-1830), *neposredno pripremmo* (1830-1835) i *preporodno doba* ili *Ilirski pokret* (1835-1848) vidi u: Stančić, Nikša, „Hrvatski narodni preporod 1790-1848.“ u: Stančić, Nikša (ur.), *Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta* (Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske : Muzej za umjetnost i obrt : Muzej grada Zagreba : Globus, 1985), 16, 19, 22. Istu periodizaciju autor je iznio i u kasnijem radu: Stančić, Nikša, „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“, *Cris* 10 (2008), 9-14., a prihvatili su je i drugi hrvatski povjesničari.

²⁷ Durbešić, Ria, „Školstvo u Hrvatskoj u prvoj polovici 19. stoljeća“, u: Stančić (ur.) *Hrvatski narodni preporod 1790-1848.*, 152.

razdoblje Isusovačke akademije te institucionalnu nasljednicu – Pravoslavnu akademiju. Usprkos vrijednosti ovog izdanja u pogledu kvalitetno izrađenog historijata na temelju izvorne građe, koja se i predstavlja čitaocu, ne odlikuje se inovativnim historiografskim pristupom, a i Kraljevskoj je akademiji s obzirom na temu knjige posvećeno relativno malo prostora.²⁸

Serijska publikacija u četiri sveska o jednom od najistaknutijih hrvatskih prosvjetiteljskih mislilaca i zagovornika terezijanskih reformi, Nikoli Škrlecu Lomničkom (1729. – 1799.), otvorila je mogućnosti za istraživanje novih tema iz polja hrvatske intelektualne povijesti kraja 18. stoljeća jer, osim znanstvenih radova i kritičkih osvrti, sadrži velik broj izvornih dokumenata, uključujući Škrlečeve govore i traktate. S obzirom na opseg projekta, ovo izdanje ima širi značaj od biografsko-bibliografskog prikaza jedne osobe i nudi zanimljiv istraživački model koji uključuje opsežnu i kritički adekvatnu pripremu velikog broja različitih izvora te obradu njegove intelektualne ostavštine kao primarnog aspekta intelektualne povijesti. Nikola Škrlec je kao obrazovani pravnik i zagovornik kameralizma obavljao mnoge javne dužnosti, među kojima i funkciju vrhovnog ravnatelja škola Zagrebačkog distrikta te time znatno utjecao i na rad Pravnog fakulteta u Zagrebu.²⁹ Osim toga, vodio je i razgranatu korespondenciju, koja je velikim dijelom objavljena u ovim izdanjima. Od najvećeg interesa ovdje je Vinko Kalafatić, prvi profesor Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo, s kojim je Škrlec razmijenio nekoliko pisama. Treba reći da se Kalafatiću, ako izuzmemo tek kratku biografsku bilješku u spomenutim publikacijama *Pravni fakultet u Zagrebu*, tek u ovom izdanju posvećuje dodatna znanstvena pozornost – gotovo stotinu godina nakon kratke zainteresiranosti Vjekoslava Klaića i Vlodoja Dukata za tu temu.³⁰

Iako se u području pravne povijesti napravio obiman posao skupljanja i sistematizacije znanja o Pravnom fakultetu, a posebno o pravnim disciplinama koje su bile zastupljene kroz predavanu materiju, ta tema bila je tek uzgredno predmetom interesa povjesničara. U recentnijim sintezama i istraživačkim radovima možemo zamijetiti povećan interes za političko-kameralni studij, osnovan u Varaždinu 1769. godine, koji je preseljen u Zagreb da bi gotovo nepromijenjen postao zasebnom Katedrom za političke i kameralne znanosti na Pravnom fakultetu Kraljevske akademije, no i u tim slučajevima se često naglasak stavlja na

²⁸ Vidi: Dobronić, *Zagrebačka akademija*, 95-136.

²⁹ Pusić, Eugen; Stipetić, Vladimir, „Predgovor“, u: Pusić, Eugen et al. (ur.), *Nikola Škrlec Lomnički 1729-1999*, sv. 1 (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1999), X, XI-XII.

³⁰ Shek Brnardić, Teodora, „Dopisivanje Vinka Kalafatića i Nikole Škrleca Lomničkog“, u: Pusić, Eugen et al. (ur.), *Nikola Škrlec Lomnički*, sv. 2 (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2000), 335-336. Vidi: Klaić, Vjekoslav, „Dvije čudne knjige“, *Vijenac* 1 (1923), 333-337; Dukat, Vlodoje, „Spomeni Vincentija Kalafatića“, *Jugoslavenska njiva* 6 (1912), 316-319.

pravo u praksi i pravno-kodifikacijska nastojanja u središtu Monarhije.³¹ Ipak, upravo je idejni začetnik tog studija, Adalbert Adam Barić, možda najpodrobnije istražen profesor Pravnog fakulteta u suvremenom povijesno-biografskom diskursu.³² Kao zagovornik kameralizma i praktičnosti u obrazovnoj politici te istaknuta javna figura kraja 18. stoljeća, Barić je reprezentirao nastojanja bečkog dvora da se uz pomoć školskog sustava stvori moderna birokratska država. Na tragu takvih opažanja u hrvatskoj se historiografiji sve više promišlja o ulozi obrazovnih politika i obrazovanja u procesima (proto)modernizacije u razdoblju kasnog 18. i tijekom 19. stoljeća. Pritom se kao važne teme ističu institucionalni okviri djelovanja, društveni status učitelja i profesora, karakter obrazovanja i školskih materijala te javni službenici vezani uz obrazovni sustav.³³ Ukoliko možemo reći da je u sklopu novijih sinteza o hrvatskoj povijesti 18. i 19. stoljeća ostavljeno prostora za intelektualnu povijest, onda se ona čvrsto veže uz povijest obrazovanja. S obzirom da je djelovanje profesora uvelike (ali ne isključivo) bilo vezano uz obrazovni sustav, istraživanja s područja povijesti školstva izvršila su značajan utjecaj na konceptualizaciju pitanja u središtu ove disertacije.

Kao jedna od aktivnosti unutar tog istraživačkog polja ističe se kritička objava izvora, što je doprinijelo osuvremenjavanju tumačenja postignuća Antuna Cuvaja, ali i otkriću novih, za povijest školstva u Hrvatskoj relevantnih dokumenata. Između ostalih, obrađena je i uredba *Ratio educationis* iz 1777. godine, dokument kojim je za cijelo razdoblje postojanja Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu uređen sistem škola od najnižih stupnjeva do akademija i sveučilišta u Kraljevini Ugarskoj.³⁴ Modifikaciji ovog dokumenta u svrhu daljnje modernizacije obrazovnog sustava pristupilo se barem dva puta, što se vidi prema objavljenoj

³¹ Lonza, Nella, „Pravo“, u: Čoralić, Lovorka (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću* (Zagreb: Matica hrvatska, 2013), 223-224.

³² Horbec, Ivana, „Između siromaštva i časti: profesor Adalbert Adam Barić (1742. – 1813.)“, u: Čoralić et al. (ur.), *Ljudi 18. stoljeća na Hrvatskom prostoru. Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 422-431; Horbec, Ivana, *Prema modernoj državi. Uprava i politika u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća*, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018), 374, 492; Horbec, Ivana, “The Role of Legal Education in the Disciplining of the Hungarian and Croatian Nobility in the 1760s“, *Povijesni prilozi* 53 (2017), 98; Shek Brnardić, Teodora, „Intelektualni razvoj“, u: Čoralić (ur.) *U potrazi za mirom*, 198.

³³ Batinić, Štefka, „Učitelji "pedagoškoga" stoljeća“, u: Čoralić et al. (ur.), *Ljudi 18. stoljeća*, 411-421; Horbec, Ivana, „Javni službenik prosvijećenog spolutizma Nikola Škrlec Lomnički“, u: Čoralić et al. (ur.), *Ljudi 18. stoljeća*, 291-299; Župan, Dinko, „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u “dugom“ 19. stoljeću“, u: Švoger, Turkalj (ur.), *Temelji moderne Hrvatske*, 273-308.

³⁴ *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas. 1777. Viennae.* Matasović, Maja, „Sustav obrazovanja i cjelokupnog školstva za Ugarsko Kraljevstvo i njemu pridružene zemlje (1777.)“, u: Horbec, Ivana; Matasović, Maja; Švoger, Vlasta (ur.), *Od protomodernizacije do modernizacije hrvatskog školstva*, knj. I., *Zakonodavni okvir* (Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2017), 85-141.

reviziji iz 1806.³⁵ te najrecentnijem nacrtu ove uredbe iz 1828. godine.³⁶ Usprkos tome, putem *Ratio educationis* u njegovom gotovo nepromijenjenom obliku implementiran je plan visokoškolskih studija sve do 1850. godine, kada s radom prestaje i Kraljevska akademija u Zagrebu, a njezin je pravni studij transformiran je Pravoslavnu akademiju koja je djelovala do osnivanja modernog Sveučilišta u Zagrebu 1874. godine. O reformama koje su provedene za vrijeme tadašnjeg ministra bogoštovlja i nastave, Lea grofa Thun-Hohensteina, tek odnedavno možemo čitati u domaćoj historiografiji.³⁷ Rezultati povezanih istraživanja o institucionalnom okviru habsburškog obrazovanja u ovome razdoblju, kao i sve jači naglasak na ulozi transfera znanja i ideja u formiranju školskog sustava, obilježavaju suvremenu znanstvenu literaturu na temelju koje se mogu graditi daljnja istraživanja prošlosti Kraljevske akademije i intelektualnih kretanja u koja su bili uključeni zagrebački profesori Pravnog fakulteta. Među rezultatima tih istraživanja svakako treba istaknuti prepoznavanje Kraljevske akademije i uopće obrazovnog sustava Habsburške Monarhije kao pragmatično orijentiranog, stvorenog u svrhu odgajanja korisnih građana i obrazovanja činovništva, dok su nosioci takvih promjena uglavnom bili pravnici.³⁸ U skladu s time, znanstvenoj djelatnosti na visokim učilištima nije pridana dostatna istraživačka pozornost. Takva spoznaja ima velike implikacije za izučavanje pisane pravne ostavštine ovdje proučavanih profesora, koja opsegom građe nije zanemariva. S druge strane, razmjena znanja unutar Habsburške Monarhije, a posebno tijekom 19. stoljeća sve intenzivnije i izvan njenih granica, sugerira postojanje intelektualnih transfera bez obzira na inhibirajući učinak institucionalnog uređenja visokih učilišta. Cirkulacija studenata unutar Monarhije, preuzimanje europskih modela i ideja te preispitivanje njihovih modifikacija u lokalnom kontekstu predstavljaju fenomen od posebnog interesa za intelektualne povjesničare koji proučavaju 18. i 19. stoljeće.³⁹ U srednjoeuropskom okruženju prepoznavanje značaja intelektualne razmjene u Monarhiji upućuje i na nedostatke fragmentiranih nacionalnih

³⁵ *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. 1806. Budae.

³⁶ MNL-C-67 – Departamentum litterario-politicum (dalje: DLP), svežanj (dalje: s.) 1241, *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas. Anni 1828. Scripta*. (

³⁷ Švoger, Vlasta, „Reforma visokoškolske nastave u Habsburškoj Monarhiji i stvaranje modernog Sveučilišta u Zagrebu“, *Bogoslovska smotra* 90 (2020), 74; Švoger, Vlasta, „The 1848-1849 Revolutionary Turmoil – Incentive for Changes in Croatia's Education System“, *Povijesni prilozi* 53 (2017), 165-166.

³⁸ Horbec, Ivana, „Učiti administraciju!: školovanje javnih službenika u 18. stoljeću“, *Hrvatska javna uprava* 9 (2009), 1016; Horbec, Ivana, „The 'Quiet Force': The Role of Legal Education in the Disciplining of the Hungarian and Croatian Nobility in the 1760s“, *Povijesni prilozi* 36 (2017), 82.

³⁹ Iveljić, Iskra, „Prosvjeta Banske Hrvatske u 19. stoljeću – europski uzori i hrvatske posebnosti“, u: Iveljić, Iskra (ur.), *Zbornik Nikše Stančića* (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011), 126; Iveljić, Iskra, „Kroatische Studenten und Professoren in Wien (1790-1918)“, u: Iveljić, Iskra (ur.), *The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th - 20th Century)* (Zagreb: FF-Press, 2015), 292. O suvremenim kretanjima u polju historija transfera i ispreplitanja vidi: Blažević, Zrinka, „Historija isprepletanja (entangled history): transferi, prožimanja i umrežavanja u povijesnoj perspektivi“, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 52 (2020), 9-13.

historiografija, koji se, između ostalog, manifestiraju i (ne)prisutnošću Akademije u Zagrebu u radovima povjesničara izvan Hrvatske.

U tom smislu treba ukazati na knjigu Katalin Gönczi, *Europski temelji ugarske pravne kulture*, čije je istraživačko težište upravo područje transfera znanja, pri čemu se istražuju akteri, putovi i forme razmjene znanja, a umjesto mononacionalnih narativa predlaže se praćenje pravne povijesti kroz prizmu intelektualnih mreža.⁴⁰ Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu ovdje zadobiva svoje mjesto u institucionalnom okviru ugarskog visokog školstva, no tek kao jedna od pet istovjetnih akademija na teritoriju Kraljevine Ugarske.⁴¹ Od profesora zagrebačke Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo u mađarskoj se historiografiji spominju Antun Ferdinand Albely (1794. – 1875.) i Teodor Tivadar Pauler (1816. – 1886.) kao autori pravnih djela koja postaju relevantna u drugoj polovici 19. stoljeća.⁴² Osim ovih radova, koji predstavljaju vrijedan doprinos inozemne historiografije poznavanju, odnosno kontekstualizaciji pravnog znanja nastalog radom zagrebačkih profesora, ne postoje međunarodna istraživanja koja posvećuju pažnju ovoj temi. Ipak, ne treba zanemariti činjenicu da je istraživački fokus na povijest transfera znanja u Habsburškoj Monarhiji, posebice u razdoblju prosvjetiteljstva, prisutan već dulje vrijeme. Štoviše, ideja da se putem modela transfera znanja može dovesti u pitanje dihotomija centra i periferije, diseminatora i recipijenta znanja, prihvaćena je od strane velikog broja istraživača intelektualne povijesti.⁴³ Bez takvog disciplinarnog poticaja i novih interpretativnih modela ne bi bilo moguće zamisliti temu o šestorici profesora pravnog fakulteta, a da se rad ne temelji isključivo na njihovim biografijama. Metodološko-teorijsko polazište ove disertacije, koje će se predstaviti u sljedećem poglavlju, stoga svoje temelje ima upravo u predstavljenim povijesnim i pravno-povijesnim istraživačkim postignućima.

1. 2. Arhivski izvori i knjižnična građa

Prikupljanje i odabir primarne izvorne građe predstavlja zadatak pri čijem rješavanju svako povijesno istraživanje zadobiva istraživački fokus kojim se uspostavlja kronološki,

⁴⁰ Gönczi, Katalin, *Die europäischen Fundamente der ungarischen Rechtskultur. Juristischer Wissenstransfer und nationale Rechtswissenschaft in Ungarn zur Zeit der Aufklärung und im Vormärz* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2008), 1-2.

⁴¹ *Ibid.*, 31.

⁴² Szabadfalvi, József, „The Beginnings of Hungarian Legal Philosophical Thinking“, *ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy* 96 (2010), 342-343.

⁴³ Posebno vidi uredničku knjigu: Kontler, László et al. (ur.) *Negotiating Knowledge in Early Modern Empires. A Decentered View* (New York: Palgrave Macmillan, 2014), 8-9.

geografski i tematski okvir rada. U ovom dijelu poglavlja predstaviti će se izvorna građa korištena u disertaciji te njena provenijencija. Također, razmotrit će se istraživački razlozi koji stoje u pozadini odabira pojedinih izvora. U kronološkom smislu, sva korištena izvorna građa nastala je u periodu između 1776. i 1850. godine, što odgovara razdoblju funkcioniranja Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu. Obzirom da su profesori Pravnog fakulteta obrazovanje stekli na Sveučilištima u Beču i Budimu (od 1784. Pešti),⁴⁴ a zagrebačka akademija je bila dijelom visokoškolskog sustava Habsburške Monarhije, što je u velikoj mjeri određivalo i intelektualne krugove koji su oblikovali pravnu misao profesora u Zagrebu, izvorna građa locirana je u arhivima i knjižnim fondovima u Zagrebu, Budimpešti i Beču. S druge strane, pojedina su pravna djela, uredbe i visokoškolski materijali dostupni u raznim oblicima digitalnog zapisa u knjižničnim i internetskim bazama podataka. O potonjem fondu izvorne građe i problematici digitalno dostupnih izvora više će riječi biti kasnije, posebno kada će se predstaviti metodologija pripreme tekstova za potrebe analize putem digitalnih alata. Cilj ovog dijela poglavlja je predstaviti fondove, zbirke i knjižnu građu korištenu u disertaciji uz pružanje podataka o opsegu, tipu, stvarateljima, jeziku i pismu izvorne građe. Iako će većina ovdje iznesenih podataka biti aproksimativna u pogledu zastupljenosti jezika i točnog opsega, ti će se aspekti građe detaljnije prezentirati kada će zbog korištenja metoda digitalne historije i digitalne analize teksta to biti potrebno provesti u egzaktnim parametrima.

Cjelokupnu izvornu građu možemo ugrubo podijeliti na rukopisne i tiskane izvore, s iznimkom udžbenika Antuna Ferdinanda Albelyja, *Rudimenta politicae universalis aerarii*,⁴⁵ koji je u rukopisu bio pripremljen za tisak, ali je ostao neobjavljen do 1996. godine. Takva podjela u metodološkom pogledu korelira s podjelom istraživačkog interesa na dva aspekta intelektualnog djelovanja profesora. Naime, do utvrđivanja ideja koje čine dio pravne misli, odnosno oblikuju pravni diskurs u kontekstu visokog školstva u Habsburškoj Monarhiji u ovome razdoblju, dolazi se istraživanjem temeljenim na tiskanim pravnim djelima. U ovom slučaju radi se o udžbenicima pisanim za potrebe nastave na pravnim fakultetima i tezama tiskanim prigodom javnih obrana ispita. S druge strane, intelektualni kontekst, osim kao ideje koje detektiramo u korpusu pravnih djela, obuhvaća i akademski položaj profesora unutar visokoškolskog sustava, o čemu podatke treba tražiti u arhivskom materijalu fondova vezanih uz javnu upravu i visoko školstvo. Ovakav pristup može se argumentirati višeslojnim

⁴⁴ Između ostalih aspekata koje su obuhvatile reforme Josipa II. u području školstva, Sveučilište u Budimu preseljeno je u Peštu 1784. godine. Vidi: Gönczi, *Die europäischen Fundamente*, 36.

⁴⁵ Albely, Antun Ferdinand, *Rudimenta politicae universalis aerarii. Osnove opće financijske znanosti*, Vranjican, Stjenko; Pavić, Željko; Šimović, Jure (prir.), (Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 1996).

karakterom onoga što nazivamo intelektualnim kontekstom, pri čemu se ideje prisutne u pravnim djelima, kao jedan njegov aspekt, isprepliću s društvenim i kulturnim konvencijama te hijerarhijom unutar akademske zajednice.⁴⁶ U velikoj većini slučajeva pokazalo se da i mjesta čuvanja arhivske građe odgovaraju ovoj podjeli, pri čemu se rukopisna građa nalazi u arhivima, dok su tiskana djela pohranjena u knjižnim fondovima, ili internetskim bazama.

U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu nalaze se tri fonda stvaratelja izvorne građe u kojoj nailazimo na podatke o djelovanju šestorice profesora Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo. U prvom redu treba istaknuti fond Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu i njezine nasljednice, Pravoslavne akademije, koji je nastao u razdoblju od 1777. do 1874. godine.⁴⁷ Za potrebe izrade disertacije analizirana je rukopisna građa za razdoblje do prestanka rada Kraljevske akademije, odnosno od 1777. do 1850. godine, koja opsegom zauzima polovicu cijeloga fonda. Kao što je poznato, nastavni jezik na Akademiji, pa i jezik Hrvatskog sabora te javne uprave u Banskoj Hrvatskoj do 1847. godine bio je latinski,⁴⁸ što se odražava i na jezik dokumenata, ne samo iz fonda Kraljevske akademije, već i iz ostalih fondova Hrvatskog državnog arhiva koji sadrže izvornu građu korištenu u disertaciji. Obzirom na navedeno, pismo dokumenata je latinica, koja se koristi i u rijetkim slučajevima korištenja hrvatskog ili mađarskog jezika, posebno od 1840-ih godina. Pored toga, u manjem su broju prisutni i dokumenti pisani gotičkom kurzivom na njemačkom jeziku. Opsegom najzastupljenija građa odnosi se na protokole, odnosno zapisnike sjednica Akademskog vijeća, u kojima nailazimo na podatke o ustroju Akademije i radu Vijeća. Fond sadrži i individualne svjedodžbe pojedinih profesora i studenata, matrikule polaznika fakulteta te popise ocjena, studentske molbe i potvrde.

Fond Ugarskog namjesničkog vijeća (Hrvatsko-slavonski spisi) nastao u razdoblju od 1755. do 1849. godine, dostupan je na mikrofilmu, no spisi Odjela za upravu škola dostupni su samo od 1847. godine nadalje. Na takvo stanje upozoreno je već i u vodiču fonda, gdje se navodi da je dio građe, a osobito stariji spisi, ostao u Državnom arhivu u Budimpešti.⁴⁹ Tip građe vezane uz djelovanje Kraljevske akademije u Zagrebu na koji nailazimo u ovome fondu doista se može pronaći u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti, a o tome će biti riječi u

⁴⁶ O slojevitosti koncepta intelektualnog konteksta u historiografiji, pri čemu se kao glavna podjela navodi tekstualni i netekstualni kontekst, vidi u: Cowan, Brown, "Intellectual, Social and Cultural History: Ideas in Context", u: Whatmore, Richard; Young, Brian (ur.), *Intellectual History* (New York: Palgrave Macmillan, 2006), 183.

⁴⁷ HR-HDA-500 – Kraljevska akademija znanosti (dalje: KAZ), Acta academiae scientiarum, kutija (dalje: k.) 1 – 10; 25.

⁴⁸ Sikirić Assouline, Zvezdana, „Latinitet u hrvatskom društvu prve polovice 19. stoljeća“, *Radovi – zavod za hrvatsku povijest* 41 (2009), 257-258.

⁴⁹ HR-HDA-13 – Ugarsko namjesničko vijeće. Hrvatsko-slavonski spisi (dalje: UNV)/ 1 – Vodič: 1.

narednim odlomcima. U dokumentima fonda Ugarskog namjesničkog vijeća prisutne su informacije o studentima Pravnog fakulteta u Zagrebu, popunjenosti učiteljskih mjesta i profesorskim plaćama, a nailazimo i na objavljene teze prema predavanjima Teodora Paulera iz područja prirodnog i javnog ugarskog prava.⁵⁰ Treća skupina izvora pohranjenih u Hrvatskom državnom arhivu nalazi se u fondu Vrhovne uprave škola zagrebačkog distrikta, koja je djelovala između 1776. i 1800. godine.⁵¹ Iako opsegom zauzima 13 kutija, što je više od dijela fonda Kraljevske akademije znanosti koji se koristi u ovoj disertaciji, sadržajno se odnosi na raznovrsniju tematiku, obzirom da obuhvaća korespondenciju ovog upravnog tijela s ravnateljima po hijerarhiji nižih škola od zagrebačke Akademije. Tako se podaci u ovom dijelu izvorne građe odnose na različite teme: materijalno stanje školskih zgrada i briga za iste, zapisi sjednica škola i ustroj fakulteta. Ovi dokumenti su važni su za razumijevanje dinamike komunikacije profesora i osoblja Akademije s nadležnim upravnim tijelima. Prijepisi, a djelomično i prijevodi sjednica Vrhovne uprave škola sačuvani su većim dijelom za razdoblje od 1785. do 1838. godine u Hrvatskom školskom muzeju, gdje su pohranjeni u fondu Vrhovna uprava škola Zagrebačkog školskog distrikta.⁵² Međutim, za razliku od fondova Hrvatskog državnog arhiva, ovdje dominira hrvatski jezik – kada je riječ o prijevodima sjednica – i njemački, pisan dakako goticom, kojim su pisani pojedini akti, većinom datirani nakon 1850. godine.

Najopsežniji fond građe koji se svojim sadržajem usko veže za visoko školstvo u Kraljevini Ugarskoj svakako je nastao radom Odjela za upravu škola Kraljevine Ugarske između 1773. i 1848. godine, a sadrži i dio dokumentacije za koju je prethodno utvrđeno da nedostaje iz fonda Ugarskog namjesničkog vijeća u Hrvatskom državnom arhivu. Navedeni fond čuva se u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti (Magyar Nemzeti Levéltár), a sastoji se od 1255 jedinica arhivske građe, od čega je gotovo tisuću kutija, a na djelovanje Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu odnose se dokumenti odvojeni u zasebne kutije i svežnjeve prema godini nastanka.⁵³ Ipak, u disertaciji se koristi i građa vezana uz djelovanje drugih kraljevskih akademija znanosti u Kraljevini Ugarskoj, kao i Sveučilišta u Budimu (Pešti). Iako su dokumenti i dalje dominantno na latinskom jeziku, njemačka gotica je zastupljenija nego u fondovima Hrvatskog državnog arhiva, a sve češće se koristi i mađarski jezik, posebice u kasnijem razdoblju nastajanja dokumentacije. Podaci o građi koja se nalazi u

⁵⁰ HR-HDA-13 – UNV, Acta litterario-politici, film (dalje: fil.) 3, fascikl (dalje: fasc.) 3, *Asserta e iure naturali et iure publico hungarico* (1-8), 1847.

⁵¹ HR-HDA-26 – Vrhovna uprava škola Zagrebačkog distrikta (dalje: VUŠZD), Acta scolastica, k. 1 – 13.

⁵² HŠM-A-1257 – Vrhovna uprava škola Zagrebačkog školskog distrikta (dalje VUŠZŠD), k. 1-3.

⁵³ MNL-C-67 – Departamentum litterario-politicum (dalje: DLP), Vodič, 7-201.

ovom fondu u mnogome odgovaraju onome što nedostaje u Hrvatsko-slavonskim spisima Ugarskog namjesničkog vijeća, pa možemo pretpostaviti da je ocjena autora spomenutog vodiča za taj fond ispravna. Naime, prema dokumentima pohranjenim u Mađarskom državnom arhivu moguće je u velikoj mjeri rekonstruirati rad katedri i zauzeće profesorskih mjesta na visokim školama u Ugarskoj. Ipak, osim uobičajenih akata i korespondencije o tekućim poslovima između ravnatelja škola, Odjela za upravu škola i vladajućih tijela u Beču i Budimu, u fondu se nalaze i kompleksniji dokumenti o uređenju fakultetske nastave, odgoju i obrazovanju mladeži te cenzuri knjiga, a uzrok tome je prostorna i institucionalna povezanost Odjela za upravu škola s najvišom obrazovnom ustanovom u Kraljevini Ugarskoj – Sveučilištem u Budimu (Pešti).

U Beču se izvorna građa korištena pri izradi disertacije nalazi u dva arhiva – Austrijskom državnom arhivu, u odjelu Arhiva opće uprave (Österreichisches Staatsarchiv – Allgemeines Verwaltungsarchiv) te u Arhivu Sveučilišta u Beču (Archiv der Universität Wien). U fondu Austrijskog državnog arhiva nastalog radom Studijske dvorske komisije (Studienhofkommission) u razdoblju između 1792. i 1847. godine, nalaze se podaci o profesorima, studentima i izvedbi nastave na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Beču.⁵⁴ Osim toga, u dokumentima su povremeno prisutne rasprave o nastavnoj materiji na visokim učilištima Monarhije, pa se može doći i do sporadičnih podataka o pravnim disciplinama prirodnog i općeg javnog prava. U istom odjelu Austrijskog državnog arhiva nalazi se ostavština Alexandra von Bacha, ministra unutarnjih poslova, unutar kojeg se nalazi kutija s dokumentima vezanim za zbivanja u Hrvatskoj između 1843. i 1852. godine.⁵⁵ Ova izvorna građa korisna je za razumijevanje okolnosti preustroja, odnosno ukinuća kraljevskih akademija, ali i praktične primjene pravne znanosti u rješavanju ustavno-pravnih pitanja u revolucionarnim godinama 1848./1849. U Sveučilišnom arhivu u Beču pohranjeni su shematizmi, odnosno knjižice koje je uređivao sveučilišni pedel, a sadrže podatke o programima svih fakulteta, profesorima pojedinih kolegija, udžbenicima, trajanju akademske godine, kao i govore istaknutih pripadnika akademske zajednice u razdoblju 1792. – 1847.⁵⁶ Ova serijska publikacija naknadno je djelomično digitalizirana te su shematizmi za pojedine godine dostupni na internetu.⁵⁷

⁵⁴ AT-OesStA/AVA, Unterricht StHK Teil 2 (dalje, UST2), Universität Wien – Jus, k. 238, 239; AT-OesStA/AVA, UST2, Publikationen, Lehrbücher, Schulbücher, k. 877.

⁵⁵ AT-OesStA/AVA, Nachlässe AN Bach (dalje: NAB), Kroatien, Kunstdenkmäler, Küstenland, Literarisches, k. 16.

⁵⁶ AT-UAW/Z 80, sv. 1 – 16.

⁵⁷ Za 1798. i 1818. godinu vidi:

Ovom serijom sveučilišnih materijala prelazimo na korpus tiskanih izvora koji je digitaliziran za potrebe disertacije. U toj skupini tiskanih djela možemo razlikovati dva tipa literature: tiskane teze ili pozicije objavljujane za javne obrane ispita, te udžbenike pisane iz potrebe da se nadopune kurikularna pomagala i kvalitetnije provodi nastava na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Kao što je već navedeno, konkretni podaci o procesu digitalizacije i tehničkim karakteristikama ove tekstualne građe bit će izneseni u sklopu poglavlja koja analiziraju taj korpus izvora. O ispitnim tezama pisanih za potrebe održavanja javnih usmenih ispita na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu kao serijskoj publikaciji i zasebnom žanru treba reći da uvelike odražava materiju predavanu u sklopu svakog od fakulteta Akademije. Ispitne teze najčešće su imale naziv *Positiones*, a ustaljeni su bili i nazivi *Propositiones*, *Assertiones*, *Theses*, *Tentamen*. Ipak, sadržajno su obrađivale istu tematiku, odnosno materiju predavanu u sklopu pojedinih kolegija te teze koje je trebalo elaborirati i interpretirati u sklopu javnih ispita. Takve ispite polagali su najuspješniji studenti, pa stoga tiskane pozicije ne odražavaju strukturu studenata i njihovih interesa za određenu tematiku.⁵⁸ Ipak je barem za predmet Opća povijest i Povijest staleža već utvrđeno da teze korespondiraju sa sadržajem tada propisane obavezne literature.⁵⁹ Imajući to u vidu, iščitavanjem takvih ispitnih teza iz područja prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava dobit će se uvid u povezanost njihovog sadržaja s materijom u korištenoj udžbeničkoj literaturi.

S obzirom da su svi od šestorice profesora, osim Emerika Mirka Šuhaja koji je na čelu Katedre proveo tek posljednje godine njezinog postojanja, pripremali teze za ispite iz navedenih disciplina, može se ustvrditi da je jedna od glavnih značajki ovih tiskanih pozicija njihov serijski karakter, odnosno kontinuitet izdavanja. Da su sadržajem odgovarale predavanjima profesora, potvrđuje i fraza iz njihovih podnaslova, kojom se bez iznimke navodi da su nastale ili „iz predavanja“ pojedinih profesora, ili pod njihovim mentorstvom.⁶⁰ Prve

https://books.google.de/books?id=K2IBAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=de&source=gb_s_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false;

https://books.google.hr/books?id=XzIXAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gb_s_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

⁵⁸ Kuntić, Ljerka; Kuntić-Makvić, Bruna, „Nastava povijesti na zagrebačkoj akademiji u prvoj polovini XIX. stoljeća prema tiskanim pitanjima za javne ispite“, u: Novaković, Darko; Šešelj, Zlatko; Škiljan, Dubravko (ur.), *Studia classica I. Studia classica u Hrvatskoj 1607-1987*. (Zagreb: Institut Latina et Graeca, 1990), 84. Označeno u kurziv.

⁵⁹ Čepulo, „Povijest i pravo“, 451-453.

⁶⁰ Za prvi primjer vidi: Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex ivre naturali quod in regia academia zagrabienſi ſemestri primo e praelectionibus Pau. Ant. Markovich, i. u. d. iuris naturae public. vniversalis et gentium professoris publici ordinarii. Anno 1807 die __ martii zagrabiae*. Iz navedenoga je vidljivo da su teze nastale e *praelectionibus* Pavla Antuna Markovića. Za drugi slučaj vidi: Kalafatić, Vinko, *Tentamen publicum ex jure naturali hominis et civitatis, quod in regia zagrabienſi academia subiverunt Josephus Skenderlich, ex r. conv. nob. jos. e commit. poseg. et Joannes Nep. Lovinchich, nobilis ex commit. Szeveriensi*. In palatio academico Anno

pozicije Vinka Kalafatića, a ujedno i prve tiskane u sklopu rada Katedre kojom je upravljao, objavljene su 1780. godine,⁶¹ a posljednje prije ukinuća iste dao je objaviti Teodor Tivadar Pauler 1847. godine.⁶² S obzirom na navedeno, u proučavanom razdoblju možemo dijakronijski sagledati modifikacije znanja i ideja nastalih izmjenama profesora na Katedri za prirodno, opće javno i međunarodno pravo.

Tematski se ove knjižice fokusiraju na svaki element discipline prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava u zasebnim poglavljima, pri čemu su ponekad javno ili međunarodno pravo izostavljeni iz sadržaja. Zbog toga pozicije opsegom variraju, ovisno o zastupljenosti poglavlja iz prirodnog, javnog i međunarodnog prava. Prema individualnom odabiru profesora, na temelju čijih su predavanjima nastajale teze, u pozicijama primjećujemo i razne stupnjeve elaboracije pravnih ideja. To je posebno zanimljivo iz perspektive intelektualne povijesti, jer ukazuje na profesorske prakse, koje su se sastojale od selekcije i modifikacije materije, na temelju kojih je ova pravna disciplina bila podučavana u sklopu Akademije u Zagrebu, kao i na sličnosti i razlike u njihovim pristupima materiji. Sveukupan broj od trideset i sedam knjižica ispitnih pozicija nije objavljivan u ravnomjernim vremenskim razmacima, niti je svaki od profesora bio jednako aktivan u tom pogledu, pa je tako V. Kalafatić objavio dvije, P. A. Marković njih četrnaest, K. Farkaš devet, A. F. Albely pet, a T. T. Pauler sedam pozicija.⁶³ Prikažemo li frekvenciju objave knjižica u tablici učestalosti objave ispitnih pozicija prema godinama objave (**Tablica 1.**), uočljivim postaju razdoblja intenzivnije aktivnosti na ovome polju, kao i da su najplodniji u objavljiivačkoj djelatnosti ovih knjižica bili profesori Marković, koji je svoje posljednje zagrebačke teze objavio 1810.,⁶⁴ te Farkaš, koji je nastupio na profesorsko mjesto nakon njega i odobrio tiskanje posljednjih ispitnih teza 1818. godine.⁶⁵ Osim toga, vidljivo je kako je u posljednjim godinama 18. stoljeća i u 30-ih godinama 19. stoljeća izostalo objavljivanje teza od strane profesora ove Katedre, a to je

MDCCLXXXIV. XVII. Mensis Augusti. Zagrabiae, *Sub praesidio Admodum Reverendi, ac. Cl. D. Vincentii Kalafatic, Juris Naturae, Publici Universalis, et Gentium Professoris publici ordinarii*, 2.

⁶¹ Kalafatić, Vinko, *Materia tentaminis publici quod ex jure publico particulari Hungariae auctoritate et consensus magnifici, ac spectabilis domini Nicolai Skerlecz de Lomnicza (...) ac Clarissimo domino Josepho Taisperger, Praeposito S. Michaelis Arch. de Insula Leporum, Can. Zagr. ac Proto Not. Apost. Theol. Doctore, Acad. Reg. et Archi- Gymn. Zagr. Directore Locali ac tota facultate juridica in regia academia zagrabiansi*. Anno MDCCLXXX. Mense Augusti die 2 Zagrabiae.

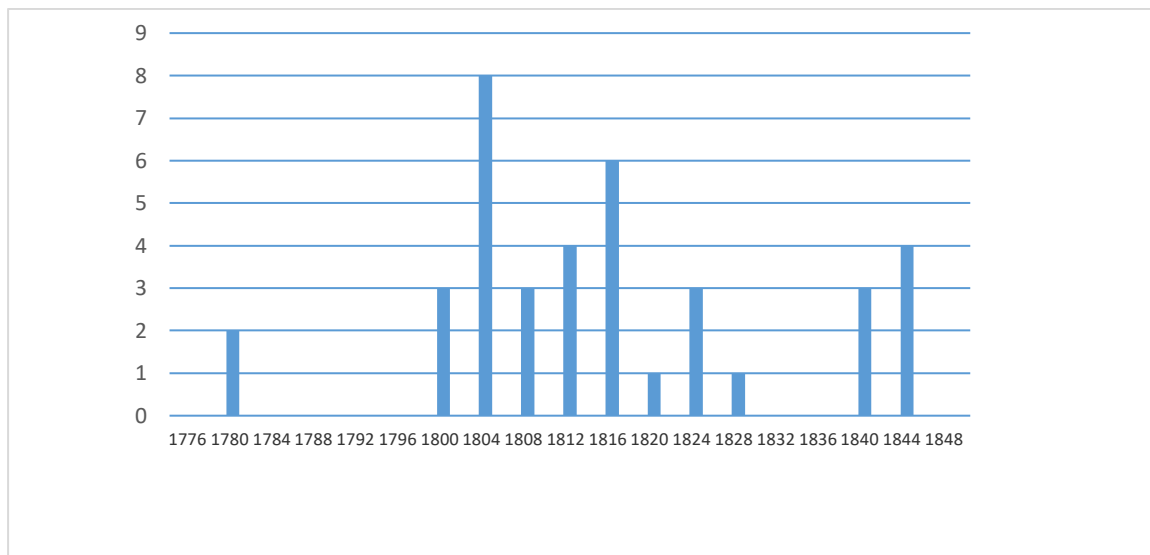
⁶² Pauler, Teodor Tivadar, *Asserta e iure naturali et iure publico Hungarico quae in Regia Academia Zagrabiansi publice propugnanda susceperunt*. Die 13. Iulii 1847 Zagrabiae.

⁶³ Vidi: Dodatak: Popis digitaliziranih ispitnih pozicija.

⁶⁴ Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex iure naturali, publico U. et gentium quod in regia academia zagrabiansi semestri secundo ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich, J. U. D. Juris Naturae Public. Universalis et Gentium Professoris Publici*. 1810 Zagrabiae.

⁶⁵ Farkaš, Konstantin, *Positiones ex universo jure naturali, publico universali, gentium, et jure publico regni Hungariae. Necnon statistica statuum Europeorum ac jure metallico regni Hungariae quas in regia scientiarum Academia Zagrabiansi publice propugnandas : suscepit Alexander Kraly ...* anno MDCCCXVIII. mense Augusto.

činjenica koja na prvi pogled ukazuje na upražnjenost profesorskih mjesta, no razlozi za takvu distribuciju objavljenih pozicija detaljnije će se objasniti u narednim poglavljima. Sve pozicije pisane su latinskim jezikom i u potpunosti su digitalizirane za potrebe ove disertacije.⁶⁶

Tablica 1. Distribucija objavljenih teza od strane profesora prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava po četverogodišnjim razdobljima djelovanja Kraljevske akademije u Zagrebu⁶⁷

Ovaj pregled izvorne građe treba zaključiti s dva udžbenika koja su napisali profesori proučavane Katedre za vrijeme rada na Akademiji u Zagrebu. Radi se o dva sadržajno, ali i po drugim aspektima vrlo različita djela. Naime, udžbenik K. Farkaša, *Osnove javnog prava Ugarskog kraljevstva*⁶⁸ je objavljen 1818. godine, dok je udžbenik *Osnove opće financijske znanosti* A. F. Albelyja napisan i pripremljen za objavu 1824. godine i, kao što je već poznato, sve donedavno ostao je u rukopisnoj redakciji prilagođenoj za tisak. U pogledu sadržaja, odnosno disciplinarnosti orijentiranosti ovih udžbenika, oba autora su se bavila tada aktualnim znanstvenim pitanjima. Međutim, Farkaš se fokusirao na područje javnog prava, što odražava tipične interese ugarskih pravnika od vremena kada je uvedena disciplina javnog prava na visoka učilišta (među kojima i na zagrebačku akademiju) Kraljevine Ugarske 1777. godine. Nasuprot tome, Albely se fokusirao na tematiku koju možemo smjestiti u područje interesa profesora Katedri za političko-kameralne studije, odnosno razradio je pitanja iz gospodarskog

⁶⁶ Više riječi o značenju pojma *digitalizacija* i *digitalizirani tekst* biti će kasnije.

⁶⁷ Tablica je podijeljena na četverogodišnje periode radi jasnoće, a brojevi teza objavljenih u određenom četverogodišnjem razdoblju.

⁶⁸ Farkaš, Konstantin, *Principia juris publici regni Hungariae*, Zagreb, 1818.

i financijskog aspekta tadašnje pravne discipline. Kao i u slučaju tiskanih pozicija, oba teksta su pisana latinskim jezikom i u potpunosti su digitalizirani za potrebe analitičkih modela u disertaciji.⁶⁹

U sklopu istraživanja intelektualnih utjecaja koji se mogu iščitati u ova dva udžbenika, konzultirat će se i djela autora za koje se temeljem istraživanja ispostavilo da su činili važnu komponentu u oblikovanju Farkaševih i Albelyjevih ideja. Primjerice, oba se profesora referiraju na autore udžbenika koje za njihova područja interesa propisuje *Ratio educationis*, a to su Karl Anton von Martini (1726. – 1800.) za javno pravo i Joseph von Sonnenfels (1732. – 1817.) za kameralistiku i političke znanosti.⁷⁰ Istraživanjem radova koje su zagrebački profesori konzultirali u pisanju svojih djela, a koji su digitalizirani djelomično,⁷¹ proširit će se korpus proučavane literature, što će rezultirati stvaranjem jasnije slike o intelektualnom kontekstu u kojem nastaju udžbenici na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu. Zbog razmjerno velikog broja tih knjiga, one nisu pojedinačno predstavljene u ovom poglavlju, već će se navesti u zasebnim cjelinama u kojima će se svaki od dva udžbenika analizirati odvojeno.⁷² Govoreći preciznije o broju referentnih djela, Farkaš se u svom djelu referira na dvadeset i devet djela, od čega se unutar teksta referira na četrnaest, a na njih petnaest se tek kratko osvrće u svome popisu objavljenih radova o ugarskom javnom pravu.⁷³ U uvodnom dijelu svog udžbenika Albely navodi dvadeset djela koja su po njemu utjecala na disciplinu političke i financijske znanosti do vremena kada piše svoj udžbenik, ali u njegovom rukopisu, za razliku od Farkaševog djela, nema razvijenog sustava citiranja, iako preciznije navodi autore i naslove za svoj rad relevantnih knjiga od svog prethodnika na Katedri za prirodno, opće javno i međunarodno pravo.

Predstavljena izvorna građa činit će okosnicu istraživanja u ovoj doktorskoj disertaciji. Analizom rukopisne građe administrativnog karaktera i privatne korespondencije s jedne, i tiskanih pravnih radova (ili, u slučaju Albelyjevog udžbenika pripremljenih za tisak) s druge strane, omogućava se raslojavanje intelektualnog svijeta u kojem su djelovali zagrebački

⁶⁹ U kritičkom izdanju Albelyjevog udžbenika hrvatski prijevod popraćen je faksimilom rukopisa i latinskom transkripcijom. U disertaciji će se navoditi latinski tekst, kao originalni i terminološki povezan s literaturom koju Albely koristi.

⁷⁰ *Ratio educationis*, 1777., 334 i 339.

⁷¹ Digitalizacija navedene građe provedena je od strane internetskih servisa, knjižnica, a dijelom osobno. Također, ovdje se digitalizacijom smatra tek prvi korak u pripremi teksta, odnosno oni još nisu računalno čitljivi, već se uglavnom radi o skeniranim i fotografiranim materijalima.

⁷² Zasebna analiza udžbenika i djela koja su utjecala na svakog od njihovih autora provodi se zbog disciplinarnu različitosti djela, te će to odgovarati strukturalnoj podjeli disertacije.

⁷³ Farkaš, *Principia*, 25-26. *Inter alia de Jure Hungariae publico vulgata est Joannis Michaelis Paneratii Tractatus Politico-Historico-Juridicus Juris publici Hungariae (...)*.

profesori. Ipak, potreba da se ova dva tipa građe istraživački povežu, odnosno da se tiskana pravna djela prikažu u kontekstu akademskog okruženja šestorice zagrebačkih profesora, predstavlja uvjet za daljnju razradu teme doktorskog rada. Stoga dihotomni karakter odabranog korpusa izvorne građe znači i da se teorijski okvir te u njega uključena metodološka rješenja moraju prilagoditi takvim okolnostima, što predstavlja središnji zadatak sljedećeg poglavlja.

2. METODOLOGIJA I TEORIJSKI OKVIR

2.1. Metodološki model – Historijska analiza mreža, čitanje ‘iz daljine’ i modeli informacijskih znanosti

“Povjesničari imaju običaj neutralizirati fundamentalne izazove stvarajući nove subdiscipline koje njihovim zagovornicima ostavljaju prostor za djelovanje, dok istovremeno umanjuju učinak tih izazova.”⁷⁴ Ovaj stav iznio je u radu “Znanje u tranzitu” James Andrew Secord, jedan od najutjecajnijih povjesničara znanosti, a odražava njegovo gledište na, po njegovom mišljenju, ponešto bezuspješna historiografska nastojanja da se na epistemološka pitanja koja otvara povijest znanosti ponude inovativna metodološka i teorijska rješenja. Iako je povijest znanosti već duže vrijeme jasno definirana poddisciplina sa specifičnim istraživačkim fokusom, ulazeći u okvire i širega polja povijesti znanja možemo ustanoviti kako Secordova kritika povjesničarske prakse nadilazi okvire povijesti znanja te da je inovativnost u tom pogledu poticajna i za druge historiografske smjerove. Istraživači intelektualne povijesti i povijesti ideja, unutar čijih epistemoloških okvira se može smjestiti ova disertacija, također su prepoznali potrebu da se te historijske subdiscipline teorijski i metodološki inoviraju. Osim toga, treba istaknuti kako je za iznalaženje novih polazišta za promjenu istraživačkih paradigmi nerijetko potrebna kritika poput one koju je iznio Secord prije gotovo dvadeset godina. Područje intelektualne povijesti i povijesti ideja upravo je u posljednja dva desetljeća doživjelo niz metodoloških inovacija velikim dijelom zahvaljujući digitalizaciji povijesne građe i, jednako važno, spoznaji da upotreba računalnih tehnologija uvelike transformira njihova temeljna istraživačka pitanja i objasnidbene modele.

Kao rezultat tih recentnih pojava, metodološki pristup kojim će se u ovoj disertaciji pristupiti problematici intelektualnih transfera i transfera ideja kombinacija je istraživačkih modela temeljenih na historijskoj analizi mreža, ‘pomnom čitanju’ i ‘čitanju iz daljine’ te metodama iz područja informacijskih znanosti čija je svrha usustaviti kriterije digitalizacije te računalne obrade podataka koje nalazimo u izvornoj građi. U ovako postavljenom kompleksnom metodološkom okviru, poći će se od hipoteze da se kolektivne biografije određenih skupina ljudi i njihova intelektualnog nasljeđa, osim tradicionalnom prozopografskom metodologijom, mogu istražiti i primjenom interdisciplinarnog pristupa koji

⁷⁴ Secord, James A., “Knowledge in Transit,” *Isis* 95, br. 4 (2004), 670.

se temelji na suvremenim tendencijama unutar polja digitalne humanistike. Ove tri komponente metodološkog modela stoga je potrebno zasebno sagledati, ali i pružiti uvid u njihovu kompatibilnost kada je riječ o istraživanju problematike transfera ideja i intelektualne umreženosti profesora prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava na Akademiji u Zagrebu.

Model historijske analize mreža⁷⁵ čije se upotreba u znanstveno-istraživačkim radovima može pratiti tek od kraja 20. stoljeća, polazi od hipoteze da se veze između promatranih entiteta mogu jasno detektirati u povijesnim izvorima i da one trebaju predstavljati relevantan aspekt historiografskog istraživanja.⁷⁶ Dakako, treba nadodati da spomenuti entiteti u suvremenoj historiografiji označavaju vrlo širok spektar aktera, institucija, ideja, pa čak i predmeta između kojih se detektiraju mreže odnosa kojima se mogu objasniti povijesni fenomeni. Pored toga, upotreba računalnih tehnologija za digitalizaciju i analizu većih korpusa izvorne građe predstavlja važnu komponentu ovog modela. U ovoj disertaciji istražit će se veze koje su šestorica profesora stekli putem školovanja i profesionalnih karijera na visokim učilištima te veze između ideja formuliranih u njihovim radovima, objavljenim tijekom akademskog djelovanja, i ideja koje su preuzeli od drugih pravnih autoriteta i modificirali ih u svojim radovima. Uz pomoć računalnih tehnologija te će se veze vizualizirati i na taj će se način prikazati akademsko-intelektualna umreženost zagrebačkih profesora unutar polja pravnih znanosti.

Riječ je o metodološkom modelu koji se relativno nedavno afirmirao u humanističkim znanostima, pa tako i historijskoj znanosti. Začetke ovog pristupa treba tražiti u razvitku sociološke teorije u 30-im godinama prošlog stoljeća. Podaci koji ukazuju na kontakte, veze i socijalnu umreženost aktera tada su postali predmetom interesa sociologa i psihoanalitičara te rezultirali pojavom sociometrije, teorijske grane koja se čvrsto oslanja na kvantitativnu i matematičku analizu relevantnih podataka u svrhu interpretacije interpersonalnih odnosa unutar društvenih struktura. U knjizi *Who Shall Survive* iz 1934. godine,⁷⁷ Jacob Levy Moreno razrađuje model sociograma kao vizualnih reprezentacija socijalnih mreža, pri čemu su točke, linije i čvorišta prikazane u dijagramima po prvi puta upotrijebljene u svrhu interpretacije

⁷⁵ U društveno-humanističkom znanstvenom rječniku engleskog govornog područja historijska analiza mreža formulira se kao *Historical Network Analysis*, dok se u njemačkom jeziku koriste termini *Historische Netzwerkforschung* ili *Historische Netzwerkanalyse*.

⁷⁶ Düring, Marten; Eumann, Ulrich; Stark, Martin; von Keyserling, Linda, „Netzwerke und Geschichtswissenschaften,“ u: Düring, Marten; Eumann, Ulrich; Stark, Martin; von Keyserling, Linda (ur.), *Handbuch Historische Netzwerkforschung. Grundlagen und Anwendungen*, (LIT Verlag: Münster – Hamburg – Wien – London, 2016), 6.

⁷⁷ Moreno, Jacob Levy, *Who Shall Survive*, (Nervous and Mental Disease Publishing Co.: Washington D. C., 1934).

društvenih struktura. Drugim riječima, uspostavljen je model prema kojemu se čovječanstvo može promatrati kao socijalna i organska cjelina unutar koje možemo promatrati veze između različitih dijelova te cjeline i interpretirati njihov karakter.⁷⁸ Na ovakvom se sociometrijskom analitičkom modelu razvija teorija grafova, a vizualizacija socijalnih mreža postaje dijelom metodološkog aparata društvenih, a kasnije i humanističkih disciplina. Otprilike u istom periodu djeluje skupina harvardskih istraživača čiji je interes za ovo područje rezultirao uočavanjem 'klika,' ili grupa aktera koji među sobom razvijaju intenzivniju interakciju. Istovremeno je skupina antropologa u Manchesteru metodu analize mreža koristila u svrhu istraživanja strukture društava u plemenskim i seoskim zajednicama. Do kraja 70-ih godina prošlog stoljeća ove su se tri struje objedinile, čime su se uspostavili temelji suvremene socijalne analize mreža.⁷⁹

Uočavanjem sličnosti između struktura moći unutar društvenih zajednica i čvorišta unutar socijalnih mreža,⁸⁰ ali i problematiziranjem njihove različitosti, istraživačka tematika kojom se bavila socijalna analiza mreža postala je zanimljivom i povijesnoj znanosti.⁸¹ Tako je prihvaćanje modela temeljenih na socijalnoj analizi mreža od strane povjesničara u 90-im godinama 20. stoljeća vjerojatno bilo uvjetovano i shvaćanjem povjesničara da navedenu metodologiju mogu primijeniti i u historiografskim istraživanjima. Analizirajući uspon firentinske obitelji Medici, John F. Padgett i Christopher K. Ansell iznijeli su tezu da je formalne političke i institucionalne hijerarhije potrebno dodatno objasniti i redefinirati detekcijom mreža kontakata među akterima stečenih putem radnji kao što su ženidbene veze ili trgovačka partnerstva, pri čemu se obilno koriste vizualnim reprezentacijama tih mreža.⁸² Vjerojatno prvim povjesničarskim osvrtom na metodološke i teorijske implikacije koje preuzimanje modela analize mreža ima po povijesnu znanost, Charles Whetherell ukazao je na temeljne elemente koje treba staviti u fokus pri historijskoj analizi socijalnih mreža. To su veličina mreža i karakteristike kontakata među njihovim akterima, njihova učestalost, razdoblje

⁷⁸ Moreno, *Who Shall Survive*, 367.

⁷⁹ Scott, John, *Social Network Analysis. A Handbook* (Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications, 2000), 7.

⁸⁰ O konkretnim postupcima pri izradi grafova i vizualizaciji mreža s pripadajućim čvorištima i rubnim točkama bit će riječi kasnije u ovome poglavlju. Ovdje treba ukazati na teorijsku podlogu prikazanu u knjigama: Wellman, Barry; Berkowitz S. D. (ur.) *Social Structures: A Network Approach* (New York: Cambridge University Press, 1988) i Wasserman, Stanley; Faust, Catherine, *Social Network Analysis: Methods and Applications* (New York: Cambridge University Press, 1994) koje služe kao priručnik pri korištenju ovdje predstavljenih istraživačkih modela.

⁸¹ Bonacich, Phillip, "Power and Centrality: A Family of Measures", *American Journal of Sociology* 92, br. 5 (1987), 1170-1182.

⁸² Padgett, John F.; Ansell, Christopher K., "Robust Action and the Rise of Medici, 1400-1434", *American Journal of Sociology* 98, br. 6 (1993), 1276-1277 i 1294.

postojanja i intenzitet. Također, u njegovom se radu može razabrati kako se rezultati biografskog i prozopografskog istraživačkog rada trebaju kombinirati s modelom analize mreža u svrhu potpunijeg razumijevanja kolektivnih biografija.⁸³ Akterima unutar tih mreža se na taj način može pridružiti kontekst društvene strukture u kojoj profesionalno djeluju te će važnost ostalih sudionika unutar nje postati vidljiva zahvaljujući intelektualnim vezama koje su ostvarivali.⁸⁴

Predstavljeni istraživački model primijenit će se na proučavanje biografija šestorice profesora Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo koji su u fokusu ove disertacije. Njihove biografije, formulirane na temelju podataka iz izvorne građe, nadopunit će se tako da se detekcijom kontakata stečenih tijekom školovanja i akademske karijere otkrivenih u raznovrsnoj izvornoj građi ukaže na veličinu intelektualnih mreža u kojima profesori sudjeluju kao akteri te na njihov položaj unutar tih mreža. Temeljnim vezama smatrat će se neposredni i posredni intelektualni utjecaji na profesore, ali i njihov potencijal da prihvaćene ideje sami prenose kroz svoje akademske aktivnosti. Stoga je u odgovarajućem dijelu disertacije cilj uporabe modela historijske analize socijalnih mreža ukazati na relevantnost ostvarenih kontakata za razumijevanje biografija i intelektualnog djelovanja profesora prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava na Akademiji u Zagrebu.

S druge strane, transfer ideja, čija će precizna definicija biti u fokusu nešto kasnije, ne može počivati na rudimentarnoj detekciji društvenih kontakata aktera unutar akademske zajednice. Iako se tim kontaktima djelomice može odgovoriti na pitanja o transferu znanja među profesorima pravnih disciplina, treba naglasiti kako se usvajanje, reprodukcija i modificiranje znanja od strane profesora istraživački može na odgovarajući način problematizirati tek konzultacijom njihovih pravnih radova, nastavnih materijala, autorskih udžbenika te ostale propedeutičke literature. Analizom sadržaja tog korpusa izvorne građe steći će se uvid u način na koji su ideje prisutne u njihovim radovima preuzimane od tadašnjih pravnih autoriteta te odgovoriti na pitanje jesu li se i na koji način mijenjale tijekom istraživanog perioda. Dominantne ideje i s njima povezane tekstualne konstrukcije unutar tih radova biti će predstavljeni kao čvorišta unutar semantičkih mreža pojmova, dok će im tekstualna povezanost s manje dominantnim pojmovima davati dodatni sadržaj i kontekst te ih time jasnije definirati. Cilj ovakvog istraživačkog pristupa je u dijakronijskoj perspektivi u

⁸³ Wetherell, Charles, "Historical Social Network Analysis," *International Review of Social History*, 43 (1998), 129, 131.

⁸⁴ Düring, Marten; Von Keyserling, Linda, „Netzwerkanalyse in den Geschichtswissenschaften. Historische Netzwerkanalyse als Methode für die Erforschung von historischen Prozessen“ u: Schützeichel, Rainer; Jordan, Stefan (ur.) *Prozesse. Formen, Dynamiken, Erklärungen* (Springer VS: Wiesbaden, 2015), 337-338.

radovima navedenih profesora pratiti modifikacije prisutnih ideja te ustanoviti sličnosti i razlike u njihovoj formulaciji u odnosu na djela pravnih stručnjaka, relevantna za nastanak analiziranih pravnih radova zagrebačkih profesora.

I dok se historijska analiza socijalnih mreža može osloniti većim dijelom na ranije predstavljeni metodološki okvir preuzet iz sociologije te prilagođen potrebama povjesničara, semantička analiza mreža kakva će se provesti na korpusu navedene pravne materije predstavlja nešto manje zastupljeni i recentniji istraživački model, barem kada govorimo o polju humanističkih znanosti. Model semantičke analize mreža preuzeli su i lingvisti, povjesničari književnosti, kao i teoretičari informacijskih znanosti,⁸⁵ što se odrazilo i na istraživačke interese povjesničara koji sve intenzivnije posežu za metodološkim alatima stvorenim u ovakvom interdisciplinarnom okviru. Koliko je ova pojava u historiografskim krugovima recentna, najbolje svjedoče izdanja poput uredničke knjige skupine autora *Handbuch Historische Netzwerkforschung*,⁸⁶ koja predstavlja vjerojatno prvi uspješan pokušaj da se razvitak modela analize mreža te njihove metodološke implikacije za povijesnu znanost detaljno objasne i prikažu na jednom mjestu. S težištem na tumačenju mreža kao analitičke kategorije te metodama kvantifikacije i vizualizacije izvorne građe, ova knjiga istraživačima služi kao temeljni priručnik. Nadalje, pojavom prvog povijesnoznanstvenog časopisa iz područja historijske analize mreža 2017. godine, *Journal of Historical Network Research*, otpočela je i periodička objava priloga autora koji su do danas predstavili niz studija slučajeva koristeći se ovim modelom i nudeći nove poglede na proces istraživačkog rada u ovoj mladoj grani historijske znanosti.

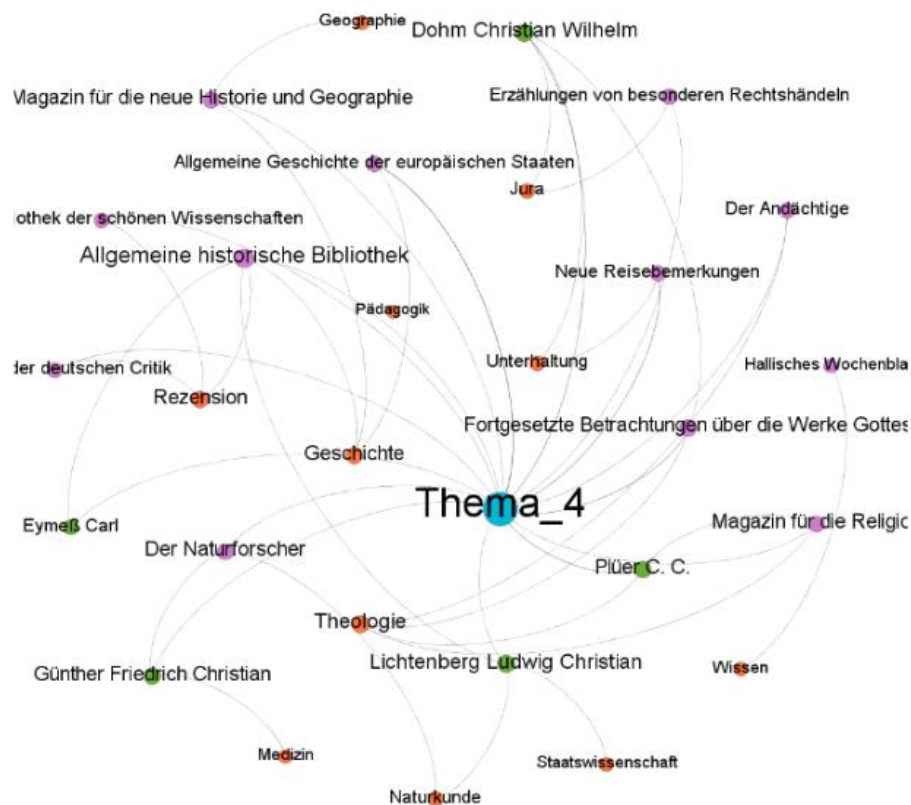
Radovi koji tematiziraju razmjenu znanja u povijesnom kontekstu ukazuju na pretpostavku da se osim aktera i njihovih intelektualnih doticaja u obzir trebaju uzeti dostupni mediji koji su djelovali kao sredstvo intelektualne razmjene, a da njihov sadržaj kao povijesni izvor sadrži podatke o dominantnim idejama koje su sudionici određene profesionalne grupe, u ovoj disertaciji pravni stručnjaci unutar akademske zajednice, razmatrali i stavljali u fokus svojih znanstvenih interesa. Drugim riječima, uz mreže ostvarenih socijalnih kontakata, nužno je razmotriti višeslojne mreže⁸⁷ koje će kombinirati tekstualne karakteristike pravnih radova – udžbenika, tiskanih materijala za ispite i ostale propedeutičke literature – tako što će se pratiti

⁸⁵ Peterson, Thomas H. "Semantic Structure", *Journal of Linguistics* 19 (1983), 79-114; Moretti, Franco, "Narrative Markets, ca. 1850" *Review (Fernand Braudel Center)* 20, br. 2 (1997), 151-174; Floridi, Luciano, "Semantic information and the network theory of account", *Synthese* 184, br. 3 (2012), 431-454.

⁸⁶ Düring et al. (ur.), *Handbuch Historische Netzwerkforschung*, posebno vidi: 63-84 i 155-171.

⁸⁷ Van Vugt, Ingeborg, "Using Multi-Layered Networks to Disclose Books in the Republic of Letters," *Journal of Historical Network Research* 1 (2017), 28, 31-36.

zastupljenost i distribucija dominantnih pojmova u ovom korpusu izvorne građe. Kombinaciju ovih pristupa pri vizualizaciji višeslojnih mreža egzemplificira rad povjesničarke Anne Purschwitz u kojem se analizira međuovisnost dominantnih istraživačkih tema i ideja prisutnih u nakladničkoj aktivnosti grada Hallea u razdoblju prosvjetiteljstva s autorima koji se pojavljuju kao aktivni sudionici u toj razvijenoj intelektualnoj sredini.⁸⁸ U navedenom radu predstavljen je i digitalni proces vizualizacije te konačnih rezultata u vidu mrežnih prikaza isprepletenosti dominantne tematike, časopisa i autora u Halleu u navedenom razdoblju, od kojih se prikaz mreže između 1757. i 1787. ovdje navodi kao ogledni primjer (Slika 1).

Slika 1. Mreža Teme 4 između 1757. i 1787.⁸⁹

Kao što autorica pojašnjava, u ovom prikazu mreže vidljivi su časopisi označeni ljubičastom, područja struke crvenom te autori označeni zelenom bojom, pri čemu veličina slova u nazivlju i veličina pridruženih čvorišta odražavaju učestalost pojavnosti navedenih entiteta u mreži. Dominantan čvor u ovoj mreži, pod nazivom „Thema_4,“ podrazumijeva skupinu entiteta koji će biti prikazani u mreži, a razlučuju se po određenim kvantitativnim i

⁸⁸ Purschwitz, Anne, “Netzwerke des Wissens - Thematische und Personelle Relationen innerhalb der halleschen Zeitungen und Zeitschriften der Aufklärungsepoche (1688-1818)”, *Journal of Historical Network Research* 10 (2018), 110-111.

⁸⁹ Purschwitz, „Netzwerke des Wissens,“ 130.

kvalitativnim kriterijima. U ovom slučaju radi se o učestalosti pojave autora i serijskih publikacija u izvornoj građi, koji dijele zajednički interes za određenu temu.⁹⁰ Ova središnja tema nastaje procesom modeliranja tema, odnosno digitalne analize izvorne građe, u ovom slučaju tiskane periodike, s ciljem utvrđivanja najrelevantnijih aktera, časopisa i disciplina koji će se posljedično pojaviti u izrađenoj mreži.⁹¹ O modeliranju tema riječi će biti kasnije u poglavlju, a prikazanim metodološkim koracima otvaraju se i pitanja o procesu digitalizacije izvorne građe, korištenju digitalnih alata za analizu teksta te vizualizaciji rezultata.

No, prije nego se na te aspekte istraživačke metodologije u ovoj disertaciji ponude rješenja, potrebno je navesti i jednu temeljnu karakteristiku mreža, a to je da su one povjesničarski konstrukti. Naime, ovakve mreže u humanističkim disciplinama ne predstavljaju otkrivenu stvarnost, već su izrađene od strane istraživača s namjerom da reprezentiraju određeni aspekt istraživane materije.⁹² One dakle ne odražavaju neku stvarnu ili fizičku mrežu, nego predstavljaju heuristički model za razumijevanje mehanizama koji djeluju unutar grupa, znanstvenih polja, intelektualnih zajednica i među raznovrsnim entitetima koji se nalaze u fokusu historijskog istraživanja.

Primjenu ovakvog modela na korpusu pravno-propedeutičke literature nastale u razdoblju između 1776. i 1850. godine, s fokusom na autorske radove profesora prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava Akademije u Zagrebu potrebno je argumentirati i prikladnošću ovog korpusa izvorne građe korištene u disertaciji te istraživačkih pitanja za historijsku analizu mreža.⁹³ Svrhovitost vizualizacije mreža proizlazi iz činjenice da je kompleksnost podataka o intelektualnim vezama koje nalazimo u izvornoj građi moguće pojasniti i interpretirati konstrukcijom mreža putem digitalnih alata. Kao heurističko pomagalo, nastale mreže pružit će odgovore na pitanja o povezanosti zagrebačkih profesora s ostalim akterima unutar akademske zajednice, reprezentirati pojavnost istraživačkih tema i ideja u njihovim djelima te na taj način omogućiti uvid u intenzitet intelektualnih transfera.

Osim kritičkog čitanja tekstova izvorne građe, njihove povijesne kontekstualizacije i interpretacije, implementacija modela koji uključuju alate za digitalnu obradu teksta i vizualizaciju rezultata takve obrade čini sastavni dio istraživačkog pristupa kojim će se

⁹⁰ Purschwitz, „Netzwerke des Wissens,“ 122-124.

⁹¹ Ibid. 122-123.

⁹² Elwert, Frederik, “Network Analysis Between Distant Reading and Close Reading,“ u: Wieneke, Lars; Jones, Catherine; Düring, Marten; Armaselu, Florentina; Leboutte, René, *DHLU 2013. Proceedings of the Third Conference on Digital Humanities in Luxembourg with a Special Focus on Reading Historical Sources in the Digital Age*, http://ceur-ws.org/Vol-1681/Elwert_Network_analysis.pdf (preuzeto 5. svibnja 2020.), 3-4.

⁹³ O tehničkim pretpostavkama u pogledu izvorne građe i kompatibilnosti istraživačkih pitanja za korištenje modela historijske analize mreža vidi: „Anhang“ u: Düring et al. (ur.), *Handbuch Historische Netzwerkforschung*, 173.

analizirati stručni radovi profesora prava. Ovakva dihotomija u interpretaciji izvorne građe u humanističkim se disciplinama jasnije razlučila tek unatrag desetak godina, te ju je nemoguće tumačiti bez utjecaja sve intenzivnije uporabe računalnih tehnologija u istraživačkom procesu. Prvenstveno u polju teorije i povijesti književnosti razvila se i terminologija koja je čitanjem 'iz daljine' nazvala digitalne procese obrade teksta, dok 'pomno' čitanje podrazumijeva niz kritičkih metoda interpretacije izvorne građe u humanističkim znanostima.⁹⁴ Ipak, ne bi bilo ispravno tvrditi da je važnost statističkih podataka koje je pomoću suvremenih tehnologija moguće ekstrahirati iz korpusa istraživane građe tek nedavna pojava. Istraživanje leksičkih podudarnosti te kvantitativna analiza tekstualnih karakteristika se pomoću računalnih programa provode od 50-ih godina prošloga stoljeća. Vrlo brzo su se modeli temeljeni na ovim ranim oblicima čitanja 'iz daljine' primjenjivali i u historijskoj znanosti, pa su ih među prvima prihvatili ekonomski povjesničari formirajući i zasebnu subdisciplinu kliometrije.⁹⁵

U recentnim istraživanjima temeljenim na čitanju 'iz daljine' moguće je zamijetiti vrlo čvrstu povezanost tog modela interpretacije teksta s vizualizacijom rezultata računalne analize dobivenih podataka, prvenstveno u obliku mreža.⁹⁶ Međutim, treba istaknuti kako čitanje 'iz daljine' ne predstavlja jednoslojan proces obrade korpusa tekstova putem digitalnih alata, nego je složene rezultate tog procesa u obliku kvantitativnih tabela, grafova učestalosti, koincidencije i mreža pojmova potrebno dodatno interpretirati kako bi imali kvalitetu znanstvenog argumenta. Prema tome, čitanje 'iz daljine' ne označava metodološki neutralan proces ekstrahiranja podataka iz tekstualnih izvora, već i njihovu kritičku evaluaciju.⁹⁷ Za historijsko istraživanje to znači da se pretežito kvantitativnim rezultatima računalne obrade izvorne građe ovim putem pridodaju kvalitativne karakteristike interpretacijskog procesa.

Iako je broj istraživanja temeljenih na čitanju 'iz daljine' u svim granama društveno-humanističkih znanosti u značajnom porastu, ona se vrlo često fokusiraju na inicijalna testiranja digitalnih alata i tumačenju rezultata njihove uporabe. Međutim, za potrebe ove disertacije nužno je uspostaviti ravnotežu između dvaju modela čitanja izvora, pri čemu će do izražaja doći različitost kvantitativnog uzorka dominantnih pojmova dobivenih računalnom analizom tekstualne građe nasuprot središnjih ideja, čija se povijesna pojava i važnost u intelektualnoj

⁹⁴ Termine 'distant reading' i 'close reading' razlučio je književni teoretičar i povjesničar književnosti Franco Moretti. Vidi: Moretti, Franco, *Distant Reading* (Verso: London – New York, 2013), 47-49.

⁹⁵ Paju, Petri; Oiva, Mila; Fridlund, Mats, "Digital and Distant Histories: Emergent Approaches within the New Digital History" u: Fridlund, Mats; Oiva, Mila; Paju, Petri (ur.), *Digital Histories* (Helsinki: Helsinki University Press, 2020), 5.

⁹⁶ Moretti, Franco, "Network Theory, Plot Analysis," *Literary Lab Pamphlet* 2 (2011), 1-42. <https://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet2.pdf> (preuzeto 10. srpnja 2021.).

⁹⁷ Elwert, "Network Analysis," 2-3.

razmjeni može razumjeti tek putem ‘pomnog’ čitanja, odnosno pomoću tekstualne, intertekstualne i kontekstualne analize radova pravnika konzultirajući dosadašnja znanstvena istraživanja te samu izvornu građu. Granice između tih dvaju pristupa čitanju i dalje ukazuju na teorijsko-metodološka razilaženja pri korištenju digitalnih alata kao korektiva za računalno neovisno ‘pomno’ čitanje. Štoviše, neki autori pristupu čitanja ‘iz daljine’ pripisuju isključivo digitalnu komponentu, pa manualno ekstrahiranje podataka i njihovu vizualizaciju i dalje svrstavaju u domenu ‘pomnog’ čitanja bez obzira na opseg analizirane građe.⁹⁸ Međutim, dvojni model čitanja izvornog teksta kakav se koristi u ovom doktorskom radu ne podrazumijeva radikalno odvajanje dvaju pristupa, nego u čitanju ‘iz daljine’ vidi dopunu kritičke analize izvorne građe vezane uz djelovanje profesora Akademije u Zagrebu u vidu mehanizma provjere saznanja stečenih ‘pomnim’ čitanjem izvora. Riječima začetnika pristupa čitanja ‘iz daljine,’ Franca Morettija, ono je metaforička rendgenska slika izvornih tekstova.⁹⁹

Potencijal računalne obrade izvorne građe i upotreba digitalnih alata za analizu teksta su kao imanentne odrednice prikazanog metodološkog modela jasni indikatori da se ovo istraživanje velikim dijelom nalazi u polju, odnosno disciplini digitalne humanistike.¹⁰⁰ Teorijsko-metodološke implikacije informatološkog obrata kojima se sve intenzivnije bave stručnjaci humanističkih disciplina, pa tako i povjesničari, još su nedovoljno razjašnjene. Ipak, suvremene istraživačke prakse unutar digitalne humanistike mogu ukazivati na tendenciju da se sveukupno znanje u posljednjih dvadesetak godina ponovno nastoji organizirati i usustaviti, slično tendencijama u razdoblju prijelaza 19. u 20. stoljeće, te se, za razliku od naslijeđa teorijski usmjerene znanosti druge polovice 20. stoljeća, epistemološko težište sada pomiče prema pronalaženju novih metodoloških modela.¹⁰¹

Iako se predviđanje da će povjesničar morati postati i računalni programer da bi opstao, koje je iznio Emmanuel Le Roy Ladurie još nije ostvarilo,¹⁰² digitalna komponenta sve je prisutniji faktor u historiografskom istraživanju. No, kao i u ostalim humanističkim disciplinama, sprega povijesnog istraživanja sa suvremenim računalnim tehnologijama još nije

⁹⁸ Jänicke, Stephan; Franzini, Greta; Cheema, Muhammad Faisal; Scheuermann, Geric, “On Close and Distant Reading in Digital Humanities: A Survey and Future Challenges,” u: Borgo, Rita; Ganovelli, Fabio; Viola, Ivan; (ur.) *Eurographics Conference on Visualization* (Cagliari, Italija, 2015), 5.

⁹⁹ Moretti, “Network Theory,” 4.

¹⁰⁰ O kategoričkoj definiciji digitalne humanistike u sustavu znanosti vidi: Svensson, Patrik, *Big Digital Humanities. Imagining a Meeting Place for the Humanities and the Digital* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2016), 39-41.

¹⁰¹ Scheinfeldt, Tom, “Theory, Method and Digital Humanities“ u: Cohen, Daniel J.; Scheinfeldt, Tom, *Hacking the Academy. New Approaches to Scholarship and Teaching from Digital Humanities* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2013), 58.

¹⁰² Paju, Petri et al. “Digital and Distant Histories,” 3.

urodila konsenzusom o opsegu, istraživačkim temama i teorijskim postavkama digitalne historiografije. Očitom se čini tek činjenica da se komunikacijom između stručnjaka iz sektora informatoloških tehnologija i humanističkih disciplina treba uspostaviti uravnoteženi interdisciplinarni pristup u svrhu primjene računalnih metoda u tradicionalno analognom polju humanistike.¹⁰³

Kao što je prikazano ranije u ovome poglavlju, upravo će se digitalni alati u najvećoj mjeri koristiti za analizu relevantne izvorne građe u ovom istraživanju. Međutim, njihova uporaba podrazumijeva stvaranje kritičkog aparata kojim se treba izbjeći pristranost u procesu odabira i digitalizacije građe, argumentiranje uporabe točno određenih digitalnih alata, kao i razumijevanje njihovih karakteristika i načina rada.¹⁰⁴ Tehnike organizacije izvorne građe, digitalno modeliranje i vizualizacija podataka putem računalnih programa predstavljaju sastavni dio informacijske znanosti, a čine sastavni dio metodologije koja će se koristiti u ovoj disertaciji. Time se stvara interdisciplinarni okvir kojime se povijesna metoda kritike izvora usklađuje s metodama informacijske znanosti koja je uspostavila istraživačke modele za skupljanje i interpretaciju velike količine podataka korištenjem suvremenih računalnih tehnologija za obradu informacija koje otkrivamo unutar tekstualne izvorne građe.

Informacijska znanost, kao disciplina koja pomoću različitih informacijskih tehnologija razvija tehnike i sredstva za prikupljanje, organizaciju, pohranjivanje, pretraživanje, interpretaciju i uporabu obavijesti,¹⁰⁵ nudi odgovore na temeljna metodološka pitanja o digitalizaciji, prikupljanju i računalnoj analizi izvorne građe u ovoj disertaciji. Iako se u informacijskoj znanosti kao jedan od temeljnih epistemoloških pojmova javlja termin obavijest, on se u ovako postavljenom interdisciplinarnom okviru poistovjećuje s podacima koji svjedoče o intelektualnim transferima u izvornoj građi. Osnovni argument za interdisciplinarno povezivanje historije i informacijske znanosti jest da se na pitanja o intelektualnim transferima među profesorima prava može odgovoriti putem analize njihovih radova u kojima otkrivamo obavijesti o prijenosu znanja, što je jedna od njihovih najvažnijih

¹⁰³ Wallnig, Thomas; Romberg, Marion; Weis Joëlle (ur.), *Digital Eighteenth Century: Central European Perspectives* (Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2019), 7, 9.

¹⁰⁴ Lahti, Leo; Mäkelä, Eetu; Tolonen, Mikko, "Quantifying Bias and Uncertainty in Historical Data Collections with Probabilistic Programming," *CEUR Workshop proceedings 2020*. <http://ceur-ws.org/Vol-2723/short46.pdf> (preuzeto 4. travnja 2021.), 281; Također vidi: Scott, *Social Network*, 2.

¹⁰⁵ Tuđman, Miroslav, „Informacijska znanost – predmet, ishodišta, osnovni pojmovi“ u: Lasić-Lazić, Jadranka (ur.) *Odabrana poglavlja iz organizacije znanja. Radovi zavoda za informacijske studije. Knjiga 14.* (Zagreb: Zavod za informacijske studije, 2004.), 5.

karakteristika.¹⁰⁶ Osim toga, informatološka istraživanja vrlo se često usmjeravaju na zapise kao predmete koji imaju sadržaj, pri čemu je od istraživačkog interesa i potencijal tih predmeta da prenose obavijesti.¹⁰⁷

Sve intenzivnija digitalizacija arhivske građe za posljedicu ima i objedinjavanje metodoloških alata informacijske znanosti s onima iz područja arhivistike, bibliotekarstva, ali i povijesne znanosti. U svrhu računalne analize korpusa izvorne građe u ovoj disertaciji bit će potrebno usvojiti određena načela digitalizacije i prezentacije dokumenata, koja su u navedenim disciplinama već duže vrijeme prisutna kao nužni metodološki koraci. S obzirom da tehnološki razvoj uvjetuje proces digitalizacije, uporabe i interpretacije izvorne građe, potrebno je istaknuti da se računalna tehnologija koja se koristi u ovoj disertaciji ubraja u disruptivne tehnologije. Te nove tehnologije postupno se dokazuju u praksi te se istražuje njihov potencijal da promijene istraživačke paradigme.¹⁰⁸ U ovom slučaju one predstavljaju digitalne alate koji se koriste u svrhu brže digitalizacije udžbeničke literature i ispitnih materijala profesora prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava, te u svrhu analize teksta i vizualizacije grafova i mreža pojmova. Informatološki aspekt se u ovom dijelu istraživanja javlja kao relevantan faktor, a usmjeravat će argumentirani odabir pojedinačnih digitalnih alata i deskriptivan pristup karakteristikama svakog od korištenih pomagala. Zbog različitih karakteristika izvorne građe u pogledu stupnja digitalizacije, dio izvora na kojima se temelji disertacija, u prvom redu tentameni i pozicije profesora prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava Akademije u Zagrebu čuvani u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, transkribirani su manualno te je njihov sadržaj na taj način pretvoren u digitalan oblik podoban za analizu putem alata za analizu teksta. S druge strane, pojedini udžbenici relevantni za ovo istraživanje već su digitalizirani i njihov je sadržaj dostupan u originalnom obliku. Iako se u disertaciji svakome od ovih dokumenata pristupa individualno te će se uz svaki od njih naznačiti i metode njihove digitalizacije, ovdje je potrebno predstaviti programsku sastavnicu OCR ili optičko prepoznavanje znakova, koja je sastavni dio programa *Abby FineReader*.¹⁰⁹

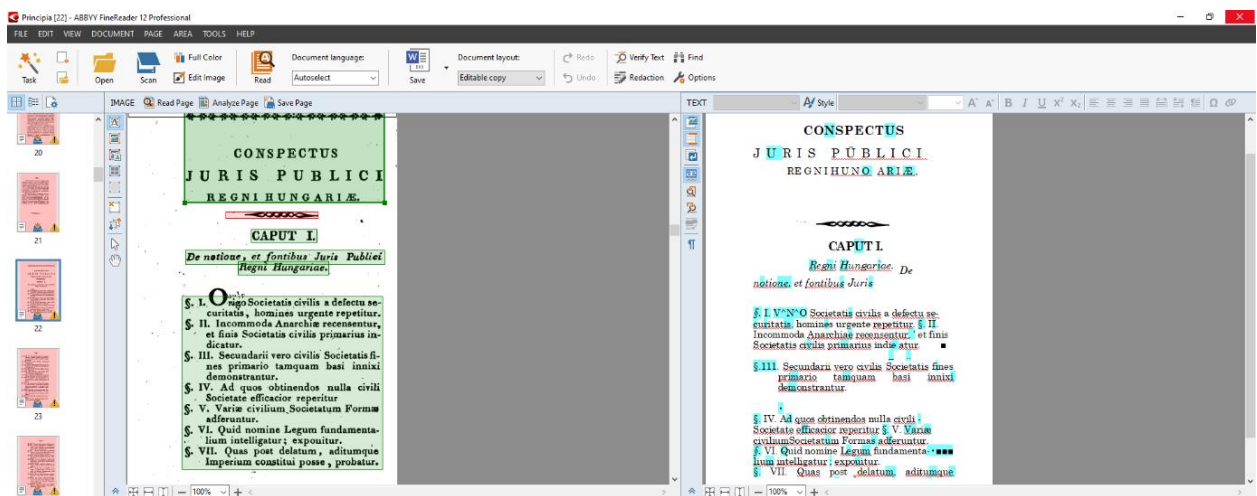
¹⁰⁶ Vidi: Tuđman, Miroslav, „Epistemologijski postav informacijske znanosti“ u: Lasić-Lazić, Jadranka (ur.) *Odabrana poglavlja iz organizacije znanja* 107, 102-111.; Tuđman, Miroslav; Boras, Damir; Dovedan, Zdravko, *Uvod u informacijsku znanost* (Zagreb: Školska knjiga, 1992.), 7.

¹⁰⁷ Saračević, Tefko, *Prilozi utemeljenju informacijske znanosti* (Osijek: Filozofski fakultet, 2006.), 117.

¹⁰⁸ Stančić, Hrvoje, „Disruptivne tehnologije u arhivima“ u: Zaradić, Radoslav (ur.) *Upravljanje elektroničkim gradivom i suvremena arhivska praksa* (Slavonski Brod: Hrvatsko arhivističko društvo, 2019.), 172.; Vidi također: Marciano, Richard; Jansen, Gregory; Underwood, William, “Developing a Framework to Enable Collaboration in Computational Archival Science Education“ (2020), https://www2.archivists.org/sites/all/files/Research_Forum%202019_Marciano_final.pdf (preuzeto 12. ožujka 2021.), 1.

¹⁰⁹ U disertaciji se koristi verzija *Abby FineReader Professional* 2014.05.12.0.

Ona će biti osnovna komponenta pretvorbe digitaliziranih udžbenika u tekstualni zapis kompatibilan s računalnim tehnologijama za analizu sadržaja tih tekstova. Na primjeru jednog od udžbenika koji će biti u fokusu istraživanja, *Principia iuris publici regni Hungariae* profesora Konstantina Farkaša, prikazuje se način na koji OCR prepoznaje znakove (Slika 2). S lijeve strane sučelja programa *Abby FineReader* vidljiv je originalan dokument, a s desne strane pretvorba u nekorrigirani OCR zapis.¹¹⁰ Nakon korekcija znakova koje računalni program nije prepoznao te su stoga označeni bojom, takav tekstualni zapis postaje pogodan za analizu pomoću računalnih programa za obradu teksta i vizualizaciju rezultata.

Slika 2. Prva stranica sadržaja Farkaševog udžbenika *Principia* u programu *Abby FineReader*

Kritički odabir metoda organizacije i obrade podataka unutar ovog korpusa izvorne građe ne bi bio potpun bez svijesti o važnosti odabira opsega izvorne građe podvrgnute računalnoj analizi. Na problematiku ovisnosti rezultata računalne analize tekstualnih zapisa o odabiru istraživanog korpusa građe upozoravaju istraživači digitalnih baza povijesnih tekstova, pri čemu se ističe različitost rezultata dobivenih programima za obradu teksta kada se izmijeni opseg obuhvaćene građe te važnost jasno postavljenih kriterija za odabir istraživanog korpusa.¹¹¹ Iz tog razloga digitalnim alatima za obradu teksta u ovoj disertaciji podvrgnuti su

¹¹⁰ Resch, Claudia, Dario Kampkaspar, "Digitarium. Unlocking the Treasure Trove of 18th-Century Newspapers for Digital Times" u: Wallnig, Thomas; Romberg, Marion; Weis, Joëlle (ur.) *Digital Eighteenth Century: Central European Perspectives* (Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 2019.), 53-54.

¹¹¹ Lahti, Leo; Mäkelä, Eetu; Tolonen, Mikko, "Quantifying Bias and Uncertainty in Historical Data Collections with Probabilistic Programming," *CEUR Workshop proceedings 2020*, <http://ceur-ws.org/Vol-2723/short46.pdf> (preuzeto 4. travnja 2021.), 281-282.

svi tentameni i pozicije šestorice profesora u fokusu ove disertacije sačuvani u Nacionalnoj i Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, svi njihovi autorski udžbenici te djela pravnih autoriteta koja su povezana s tim radovima. Kriterij povezanosti drugih pravnih djela i njihova uključenost u digitalnu analizu tekstualnog sadržaja utvrđuje se direktnim referencama koje pronalazimo u udžbenicima zagrebačkih profesora, to jest, primjenom metode ‘pomnog’ čitanja. Na taj se način izbjegava pristranost u odabiru korpusa pravnih radova koji će se podvrgnuti računalnim alatima za obradu teksta.

Raznovrsne modele organizacije, digitalizacije i obrade izvorne građe kako bi bila kompatibilna za primjenu digitalnih alata pronalazimo u radovima iz polja informacijskih znanosti, ali i u interdisciplinarnom okruženju digitalne humanistike. Za potrebe ove disertacije relevantno je uspostaviti redoslijed skupljanja, stvaranja ili digitalizacije, rukovanja izvornom građom te analize i vizualizacije podataka,¹¹² čime se uspostavlja jasno definiran metodološki proces koji otvara mogućnost da se podaci dobiveni analizom računalnih programa za obradu teksta kritički interpretiraju te da se rezultati iskoriste za evaluaciju hipoteza o transferima ideja koje uspostavljamo ‘pomnim’ čitanjem.¹¹³ Takvim metodološkim okvirom postavljenim unutar informacijske znanosti ostvareni su preduvjeti za uspostavu klasifikacijskih metoda koje omogućavaju da se računalnom analizom velike količine podataka u tekstualnim zapisima mogu locirati međuovisni pojmovi, koncepti i ideje, što je jedna od temeljnih pretpostavki za razumijevanje intelektualnih transfera koje otkrivamo u radovima šestorice zagrebačkih profesora.

2.2. Jedinična ideja i modeliranje tema

Prethodno predstavljenim metodološkim okvirom ponuđeni su odgovori na pitanja o načinima praćenja intelektualnih transfera pomoću historijske analize mreža i pronalaženju podataka o tim transferima u izvornoj građi. Međutim, upravo značenje tih podataka te sadržajna analiza onoga što nazivamo transferima nedostaje kako bi se uspostavio teorijsko-metodološki model na kojemu se temelji ova disertacija. Kao što je već navedeno, biografska analiza profesora Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo provedena pomoću socijalne analize mreža smjestit će ih u širi kontekst aktivnih sudionika unutar procesa intelektualne razmjene u polju pravnih disciplina krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća. Kao

¹¹² Marciano, Richard et al., “Developing a Framework,” 8-9.

¹¹³ Kent, Allen, “Information Science”, *Journal of Education for Library and Information Science*, 56 (2015), 133-134.

akteri mreža pravnih stručnjaka u visokoškolskom sustavu Habsburške Monarhije, oni su sudjelovali u tim procesima te je njihovu ulogu u tom pogledu dijelom moguće evaluirati na temelju profesionalnih kontakata uspostavljenih tijekom školovanja i profesionalnih karijera. Međutim, prisutnost intelektualnih sadržaja u njihovim pravnim djelima koji ukazuju na recepciju, modifikacije i transfere znanja može se analizirati tek s primjenom oblikovane jedinice znanja čija se pojavnost može nedvosmisleno pratiti kroz izvornu građu. U ovoj disertaciji ta jedinica znanja je jedinična ideja. Kod oblikovanja takve jedinice i njezinog definiranja u ovoj disertaciji posebna se pozornost pridaje procesu modeliranja tema, kojim se pomoću čitanja ‘iz daljine’ ukazuje na misaone kontekste u kojima se ideje pojavljuju.

Djelo *The Great Chain of Being*¹¹⁴ Arthura Onckena Lovejoya, objavljeno 1936. godine, možemo smatrati ishodišnom točkom grane intelektualne povijesti koja se fokusira na ideje i njihovo značenje za povijesni razvoj. Iako se intelektualni interes za povijest ideja javlja neovisno o Lovejoyevoj knjizi, pa se tematiziranje njihove pojavnosti u filozofskim i teološkim djelima može pratiti još od antičkih autora,¹¹⁵ tek je njegova pojava izazvala teorijske polemike o mogućnostima i svrsi upotrebe jediničnih ideja u povijesti filozofije i, posljedično, u ostalim humanističkim disciplinama. Jedna je od temeljnih Lovejoyevih pretpostavki da se inovacija u povijesti intelektualne misli u prvom redu događa reorganizacijom već postojećih elemenata, što implicira postojanost univerzalnih jediničnih ideja.¹¹⁶ Kako je ovo djelo nastalo na temelju Lovejoyevih predavanja na Sveučilištu Harvard tijekom 1933. godine, njegove teze izazvale su znanstvene polemike koje će u osnovi ocrtavati buduća pitanja oko mogućnosti da se ideje definiraju i prate tijekom duljeg vremenskog perioda kao entiteti neovisni o kulturno-povijesnim okolnostima. Argumentiranu kritiku takvog stajališta među prvima je iznio Leo Spitzer, ustvrdivši kako su ideje nužno određene intelektualnom podlogom društva koja ih definira i čini suštinski različitim od njihovih prethodnih pojavnosti te da bi Lovejoyev hermeneutički pristup trebalo uklopiti u tada aktualan pravac intelektualne povijesti, *Geistgeschichte*.¹¹⁷ Usprkos toj kritici, povijest ideja istraživački se fokusirala na detekciju i praćenje izoliranih mentalnih sustava, koji se i u suvremenim znanstveno-istraživačkim krugovima nazivaju idejama, uz uočavanje različitih modifikacija njihovih karakteristika,

¹¹⁴ Lovejoy, Arthur Oncken, *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea* (New Brunswick, London: Transaction Publishers, 2009.).

¹¹⁵ Grafton, Anthony, “The History of Ideas: Precept and Practice, 1950-2000 and Beyond,” *Journal of the History of Ideas*, 67 br. 1 (2006), 11.

¹¹⁶ Lovejoy, *The Great Chain*, 4.

¹¹⁷ Wilson, Daniel J., “Lovejoy's *The Great Chain of Being* after Fifty Years“, *Journal of the History of Ideas* 48, br. 2 (1987), 197.

značenja i sadržaja, a povjesničari se i dalje referiraju na samo Lovejoyevo djelo.¹¹⁸ U ovom doktorskom radu jedinične ideje predstavljaju neophodno heurističko sredstvo za praćenje intelektualnih transfera. Njihova definicija proizlazi iz ‘pomnog’ čitanja korpusa pravnih izvora, a temeljit će se na saznanjima povjesničara o središnjim idejama koje su oblikovale intelektualni svijet profesora Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu te o njihovoj pojavnosti u tekstualnim izvorima.

Za razumijevanje središnjih ideja koje su bile u fokusu pravnika kasnog prosvjetiteljstva i prve polovice 19. stoljeća od velike su važnosti istraživanja nastala u okviru historijske poddiscipline intelektualne historije, povijesti koncepata, a uvelike ju je definiralo kapitalno djelo skupine njemačkih istraživača *Geschichtliche Grundbegriffe* u sedam svezaka.¹¹⁹ Naime, njihov istraživački rad na definiranju pojmova poput prirodnog prava, društvenog ugovora te međunarodnog prava u razdoblju apsolutističkih monarhija predstavlja nezaobilaznu referencu za razumijevanje društvenog i intelektualnog konteksta, odnosno povijesne dimenzije ‘pomnog’ čitanja neophodnog za razumijevanje koncepata koji su oblikovali intelektualni svijet u vrijeme djelovanja profesora Akademije u Zagrebu.¹²⁰ Kompatibilnost povijesti ideja i povijesti koncepata može se uočiti u više analitičkih radova, a na to ukazuju i recentna izdanja u kojima se ideje i koncepti kao tehnički termini tematiziraju u istom disciplinarnom okviru.¹²¹ Utvrdivši kako je Lovejoyeva povijest ideja podastrla opsežne dokaze za utjecaj određenih koncepata na povijesni razvoj, Daniel Wilson s razlogom smješta tehnički termin koncepta u isti poddisciplinarni okvir povijesti ideja.¹²² Naime, obje se heurističke jedinice koriste kako bi se objasnili određeni historijski procesi unutar intelektualne sfere ljudskog djelovanja, pa se razlučivanju njihove različitosti nerijetko ne posvećuje dovoljno pažnje. Usprkos tome, u recentnim istraživanjima oba termina opstaju unutar istih teorijskih okvira. To se može izvesti iz primarnog istraživačkog cilja povijesti koncepata koji je usmjeren na artikuliranje načina na koji ideje funkcioniraju u određenom kontekstu te

¹¹⁸ Chaplin, Joyce E., “2016 Arthur O. Lovejoy Lecture Can the Nonhuman Speak? Breaking the Chain of Being in the Anthropocene”, *Journal of the History of Ideas* 78, br. 4 (October, 2017), 514.

¹¹⁹ Brunner, Otto; Conze, Werner; Koselleck, Reinhart (ur.) *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, sv. 1 – 7 (Stuttgart: Klett-Cotta, 1972.-1992.).

¹²⁰ Primjerice, koncept prirodnog prava obrađen je u cjelovitom poglavlju „Naturrecht“ u: Brunner, Otto et al. (ur.) *Geschichtliche Grundbegriffe*, sv. 4 (Stuttgart: Klett-Cotta, 1978.), 245-313.

¹²¹ Vidi: Pozzo, Ricardo; Sgrabi, Marco, *Begriffs-, Ideen- und Problemgeschichte im 21. Jahrhundert* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011).

¹²² Wilson, Daniel J., “Arthur O. Lovejoy and the Moral of The Great Chain of Being” *Journal of the History of Ideas*, 41, br. 2 (1980), 254.

uočavanje njihova nastanka i transformacije.¹²³ Distinkciju između ideja i koncepata ipak je potrebno naznačiti, jer se neke od njihovih ključnih karakteristika razlikuju, što ih kao tehničke termine razdvaja i sadržajno. Proučavanjem povijesti ideja u prvom redu se uočavaju fragmentarne analitičke cjeline u djelima pojedinih autora, tekstualnim cjelinama ili filozofskim pravcima, dok povijest koncepata ima dijakronijsku perspektivu i prati modifikacije određenih intelektualnih cjelina kroz različita vremenska razdoblja te se proučavane analitičke cjeline, odnosno koncepti, ne tretiraju kao nepromjenjiva datost.¹²⁴ Kako je povijest ideja opstala kao disciplina upravo zahvaljujući uvažavanju kritike da jedinice znanja predstavljaju kompleksne relacije okvire, koji podrazumijevaju kontinuitete i diskontinuitete,¹²⁵ pojam “jediničnih ideja“ u ovome doktorskom radu će se koristiti kao rezultat simbioze hermeneutičkog pristupa povijesti ideja i pristupa povijesti pojmova koji se u dijakronijskoj perspektivi bavi semasiološkom i onomasiološkom analizom temeljnih koncepata.

U svrhu jasne definicije jediničnih ideja u ovoj disertaciji, koristit će se postupak modeliranja tema,¹²⁶ pri čemu se određuje značenje, hijerarhija, umreženost i centralnost pojmova u tekstualnim izvorima. Teme se u humanističkim disciplinama javljaju kao središnje jedinice na temelju kojih je moguće pratiti fluktuacije i modifikacije znanja, a moguće ih je međusobno povezati upotrebom računalnih alata za analizu teksta. Pritom se u analitičke svrhe koristi model čitanja ‘iz daljine,’ pomoću kojeg se na temelju kvantitativne analize leksičkih jedinica koje su vezane uz određenu temu dobiva uvid u povezanost pojmova s određenim intelektualnim cjelinama u obliku tema. Formiranje skupova riječi koji oblikuju kontekst u kojem se središnje teme nalaze, kao i kvantitativne promjene unutar tih skupova omogućavaju dijakronijsku analizu i uočavanje obrazaca promjena teme koja je u istraživačkom u fokusu.¹²⁷ Ipak, izvjesno je da riječi, kao tekstualne jedinice kojima se može manipulirati pomoću

¹²³ Gavin, Michael; Jennings, Collin; Kersey, Lauren; Pasanek, Brad, “Spaces of Meaning: Conceptual History, Vector Semantics, and Close Reading“ u: Gold, Matthew K.; Klein, Lauren F. (ur.), *Debates in the Digital Humanities 2019* (University of Minnesota, 2019), 243.

¹²⁴ Richter, Melvin, “Begriffsgeschichte and the History of Ideas,“ *Journal of the History of Ideas*, 48 no. 2 (1987), 259, 262.

¹²⁵ Betti, Arianna; van den Berg, Hein, “Towards a Computational History of Ideas“, u: Wieneke, Lars; Jones, Catherine; Düring, Marten; Armaselu, Florentina; Leboutte, René, *DHLU 2013. Proceedings of the Third Conference on Digital Humanities in Luxembourg with a Special Focus on Reading Historical Sources in the Digital Age*, https://pure.uva.nl/ws/files/55572639/Betti_van_den_Berg_computational_history_of_ideas.pdf (preuzeto 15. svibnja 2020.), 2.

¹²⁶ U stranoj historiografiji uvažen je engleski termin *Topic Modelling*. Vidi primjerice: Purschwitz, “Netzwerke des Wissens,” 121.

¹²⁷ Bolla, Petra de; Jones, Ewan; Nulty, Paul; Recchia, Gabriela; Regan, John, „Distributional Concept Analysis. A Computational Model for History of Concepts“, *Contributions to the History of Concepts*, 14, br. 1 (2019), 73.

digitalnih alata, ontološki ne odgovaraju jediničnim idejama niti središnjim konceptima.¹²⁸ Obzirom da zbog jezičnih modifikacija riječi ne korespondiraju s označenim idejama, stvaranjem grupa riječi prema vrlo raznovrsnim kriterijima kao što su dijeljeni kontekst unutar zapisa, pojavnost riječi unutar određenih tekstualnih okruženja i povezanost s drugim pojmovima, u posljednje se vrijeme nastoji proširiti teorijska baza povijesti ideja i koncepata. Kod ispitivanja modifikacija u tekstualnom okruženju ideja prisutnih u radovima pravnika tijekom ovog razdoblja, polazi se od pretpostavke da njihove pojavnosti u djelima profesora i pravnih autoriteta variraju, ali i pokazuju sličnosti, čime se otkriva sustav intelektualne razmjene.

Modeliranje tema predstavlja tehnički postupak, a ne heuristički model, pri kojem kriteriji tekstualne analize u svrhu detektiranja središnjih tema variraju od nešto jednostavnijih do vrlo kompleksnih. Naime, neke definicije modeliranja tema ostaju na kvantitativnoj analizi pojmova pri čemu najučestaliji formiraju središnje teme, dok složeniji procesi modeliranja tema mogu sadržavati više metodoloških koraka: od formiranja grupa srodnih pojmova kolokacijskim metodama do vizualizacije mreža riječi, pri čemu se one dominantnije nalaze u čvorištima mreža, a na njihovim rubovima one marginalne.¹²⁹ Sličnost takvog pristupa s metodama razvijenim u polju informacijskih znanosti upućuje na potrebu da se razvoj povijesti ideja i pristup modeliranja tema promišljaju u interdisciplinarnom okviru. Teorijska definicija ideja kao jedinica znanja u heurističkom je pogledu uvelike ovisna o metodološkim koracima poput raspoređivanja pojmova, predmeta i pojava u klase, grupiranju pojmova i ideja koje imaju slične karakteristike te postupka izdvajanja pojmova i riječi koji će biti nositelji klase.¹³⁰ Konačnom vizualizacijom mreža pojmova dobiva se uvid u semantičko okruženje dominantnih riječi, a time se i njima označene ideje jasnije definiraju kao kompleksne jedinice znanja čija definicija ovisi o međuodnosu pojmova.

Na pitanja o karakteru intelektualnih transfera, ishodištima i cirkulaciji znanja u akademskim krugovima unutar kojih su djelovali profesori Akademije u Zagrebu u disertaciji će se odgovoriti kroz prizmu historijske analize socijalnih i semantičkih mreža, kao i povijesti ideja u suvremenom digitalnom okruženju. Temeljna pretpostavka ovako razrađenog teorijsko-metodološkog pristupa u disertaciji jest da se usporedbom socijalnih mreža profesora, nastalih

¹²⁸ Ifversen, Jan, "About Key Concepts and How to Study Them," *Contributions to the History of Concepts* 6, br. 1 (2011), 65-66.

¹²⁹ Primjer takvog procesa vidi u: Elwert, "Network Analysis", 3-4.

¹³⁰ Lasić-Lazić, Jadranka; Slavić, Aida; Banek Zorica, Mihaela, „Bibliotečna klasifikacija kao pomagalo u organizaciji znanja“ u: Lasić-Lazić, Jadranka (ur.) *Odabrana poglavlja iz organizacije znanja. Radovi zavoda za informacijske studije. Knjiga 14.* (Zagreb: Zavod za informacijske studije, 2004.), 13.

na temelju njihovih osobnih kontakata ostvarenih putem pravnog obrazovanja, karijera i ostalih intelektualnih utjecaja s mrežom intelektualnih sadržaja, odnosno ideja prisutnih u njihovim pravnim djelima može odgovoriti na pitanje o korelacijama između tih dviju domena njihovog djelovanja. Može se ustvrditi i kako ovako postavljena istraživačka pitanja za cilj imaju ispitati ulogu aktera kao nositelja transfera znanja u odnosu na njihova djela kao odraz tih transfera.

3. PROFESORI I NJIHOVA AKADEMSKA UMREŽENOST

Osim već istraženih biografsko-bibliografskih podataka o zagrebačkim profesorima prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava, detektiranim u dosadašnjoj historiografiji i povijesno-pravnim istraživanjima, koji će se ovdje koristiti, na ovome mjestu će se iznijeti i dodatne informacije o njihovom obrazovanju i djelovanju u svojstvu profesora, koje proizlaze iz podataka dostupnih izvornoj građi. Budući da su stvaratelji te izvorne građe, u prvom redu Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu (*Regia scientiarum academia zagrabensis*), Vrhovna uprava škola Zagrebačkog školskog distrikta (*Districtus studiorum zagrabensis*) i njoj nadležna Vrhovna uprava škola Kraljevine Ugarske (*Departamentum litterario-politicum*) u Budimu, predstavljale institucije s razgranatim područjem djelovanja, podaci o izboru profesora, njihovom djelovanju i odlasku s predmetne Katedre Akademije u Zagrebu fragmentirani su kronološki i prostorno.

S obzirom na zatečeno stanje izvorne građe, prikupljeni podaci o profesorima nisu dostatni da bi se u potpunosti rekonstuirale njihove profesorske karijere, no poslužit će za razjašnjenje nekih nepoznanica koje su prisutne u dosadašnjim biografskim osvrtima. Ipak, kao dodatni istraživački rezultat postaviti će se analiza prisutnosti podataka o šestorici profesora u svakoj od navedenih upravnih i visokoškolskih instanci, što će doprinijeti razumijevanju rada tih tijela. Pored toga, umreženost šestorice profesora u visokoškolskom sustavu, prvenstveno onakvom kakav je uspostavljen uredbom *Ratio educationis* iz 1777. godine, odraz je njihovog obrazovanja i stjecanja doktorske titule iz područja prava u sklopu sveučilišnog kurikuluma te njihovih aktivnosti nakon što stupaju na profesorski položaj, što će otvoriti mogućnosti za dublju interpretaciju njihovog akademskog djelovanja. Ovako izneseno istraživačko polazište i ograničenja uvjetovana karakterom izvorne građe u kojoj ne nailazimo na korespondenciju među pojedinim profesorima,¹³¹ upućuju na to da interpersonalne veze ne čine okosnicu ove analize socijalnih mreža profesora, već se fokus stavlja na njihovu uključenost u funkcioniranje pravne nastave i interakciju s tijelima nadležnima za provedbu iste.

¹³¹ Iznimku svakako predstavlja korespondencija Vinka Kalafatića, koja se čuva u Arhivu HAZU pod signaturom II b 41. Na temelju preliminarnog izvida te građe, bilo bi moguće izraditi mrežu interpersonalnih veza. Nažalost je zbog čestih selidbi arhivske i knjižne građe HAZU, uvjetovanih potresom, kao i zbog i ograničenja uzrokovanih epidemijom Covid-19, ta građa bila dostupna tek u svibnju 2023. godine, pa do ovog trenutka nije mogla biti adekvatno obrađena za potrebe doktorskog rada.

3. 1. Profesori i visokoškolski sustav: pravno obrazovanje i akademsko djelovanje

Zbog naravi izvorne građe, odnosno fragmentiranosti podataka na koju nailazimo izvorima, kronologija profesorskih aktivnosti na Katedri za prirodno, opće javno i međunarodno pravo u Zagrebu nažalost ne može biti potpuna, a prikaz njihove umreženosti u visokoškolske poslove samo je djelomičan, iako relevantan aspekt kojim se može objasniti uloga profesora u izvođenju nastave i akademskom životu općenito. Osim u razdobljima kada je Katedra bila upražnjena ili se nastojalo naći zamjenu za profesore koji su stjecajem raznih okolnosti napuštali Akademiju u Zagrebu, podaci o nastavi i predavačima prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava uglavnom se javljaju u tabelarnim izvješćima, administrativnim i kurikularnim spisima, ili u drugim, po sadržaju podataka o profesorima, rudimentarnim oblicima.

Kao primjer kronološke fragmentiranosti arhivske građe može se navesti fond Vrhovne uprave škola Zagrebačkog distrikta koji se sastoji od dokumentacije koja obuhvaća razdoblje od 1776. do 1800. godine, dok se dijelovi pripadajuće građe, ili kopije dokumenata zagrebačke provenijencije nalaze u Mađarskom Državnom Arhivu, u fondu Vrhovne uprave škola Kraljevine Ugarske. Nadalje, fondu Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu pridruženi su spisi Pravoslavne akademije u Zagrebu (1850-1874), nasljednice Pravnog fakulteta Akademije u Zagrebu, koji čine polovicu građe tog fonda, dok je u korpusu cjelokupne građe sačuvan samo dio dokumentacije, što je vidljivo iz izostanka redovnih tabelarnih izvješća i zapisnika sjednica. Vjerojatno najcjelovitiji korpus relevantne izvorne građe odnosi se na zapisnike sjednica Vrhovne uprave škola Zagrebačkog školskog distrikta, koji su pohranjeni u Hrvatskom školskom muzeju, a sačuvani su u prijepisu za gotovo sve godine od 1785. do 1839. Međutim, osim što su pojedine godine zasjedanja navedenog tijela izostavljene iz prijepisa, za rekonstrukciju podataka o profesorima Pravnog fakulteta problematična je i sama činjenica da se radi o naknadnom prijepisu i prijevodu originalnih latinskih dokumenata na hrvatski jezik, pa je teško ustanoviti autentičnost i cjelovitost prepisane građe. Aspekt tog prijepisa koji najviše pobuđuje sumnju je vrlo vjerojatan upliv jednog od autora u sam sadržaj zapisnika, odnosno izostavljanje pojedinih stavki koje se nisu ticale njegovih istraživačkih interesa. Naime, za pojedine sjednice stavljena je tek napomena: „Predmet raspravljanja: Nije bilo

predmeta za pučke škole,¹³² pa je izgledno da su podaci o ostalim poslovima Vrhovne uprave škola povremeno izostavljani.

Kako bi se pružio bolji uvid u sadržaj dokumenata nastalih u sklopu rada ovih tijela i zastupljenost informacija o profesorima Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu, bit će potrebno analizirati knjigu popisa akata naslovljenu *Elenchus Actorum* koji je izrađen u budimskom Odjelu za upravu škola Kraljevine Ugarske u prosincu 1849. godine i sastavljen za potrebe carske i kraljevske komisije u Beču.¹³³ Razlog sastavljanju ovog dokumenta nije poznat, no s obzirom da se radi o relativno dugom razdoblju od 1830. do 1849. godine u kojem su doneseni popisani akti, može se pretpostaviti da je u jeku školskih reformi na razini cijele Monarhije, pod vodstvom ministra Leopolda Thuna, bio potreban za analizu dotadašnjeg rada školskih ustanova. Treba pretpostaviti da navedena serija dokumenata, koja je u obliku regesta popisana na ovaj način, daje općenit uvid u zastupljenost poslova koji su zaokupljali institucije poput Akademije u Zagrebu i Vrhovne uprave škola. U tom smislu ovaj popis odražava i stanje arhivske građe, odnosno ukazuje na rijetku zastupljenost podataka o profesorima Akademije u izvorima. Velika većina od ovdje skupljena 1382 akta odnosi se na upravne poslove, pri čemu su gotovi svi dokumenti dostavljani, a otprilike polovica bila u direktnoj nadležnosti vrhovnog upravitelja škola.

Za potrebe detaljnije statističke analize i prezentacije tipa dokumenata koji se pojavljuju u ovoj građi potrebno je izraditi kategorije prema kojima se određuje njihova zastupljenost, te ih grafički prikazati kako bi se dobio uvid u dostupnost podataka o profesorima Kraljevske akademije (**Graf 1.**). Kao najučestalija vrsta dokumenata javljaju se poslovi vezani uz učitelje i profesore nižih škola, odnosno sav nastavnički kadar koji ne uključuje profesore Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu. Ti se poslovi vrlo često tiču materijalnog statusa učitelja i profesora ili njihovog zaposlenja na određenoj školi. Tako u prvu i najzastupljeniju kategoriju pripadaju spisi koji izravno navode ime nastavnika ili se tiču nastavničkih radnih mjesta, njihovog statusa, obaveza i prava. Primjerice, u *Elenchus actorum* postoji natječaj za profesora nautičke škole u Rijeci iz 1836. godine, a u drugom unosu se navodi skup od sedam dokumenata u kojima se raspravljalo o mirovini požeškog profesora G. Dražića.¹³⁴ Sljedeće tri izdvojene kategorije dokumenata podjednako su zastupljene, a radi se o materijalnim pitanjima

¹³² Primjerice sedam uzastopnih sjednica od lipnja do kolovoza 1787. godine. HŠM-A-1257, VUŠZŠD, k. 1. 1787: 18-19.

¹³³ MNL-C-67, DLP, k. 1255, fol. 64, 138.

¹³⁴ MNL-C-67, DLP, k. 1255, fol. 1, 5. ...quoad Concursum pro ... Professoris Scholae nauticae; ...circa altissimo resolutam Professori Posegano G. Drazich Pensionem ... 7.

vezanima uz praktičnu provedbu nastave i funkcioniranje školskog sustava, što se vrlo često odnosilo na stanje školskih zgrada. U tom smislu je svojevrsan kuriozitet da se u prvom unesenom dokumentu u *Elenchus actorum* obrazlaže želja Vrhovne uprave škola za uspostavom kupališta na rijeci Savi namijenjenog učenicima i studentima.¹³⁵ Nadalje, provedba nastave i kurikuluma činila je važan aspekt rada upravnih tijela vezanih uz školstvo, a primjer toga su dokumenti koji svjedoče o redovnoj praksi popunjavanja i slanja protokola latinskih i narodnih škola od strane vrhovnih upravitelji škola Zagrebačkog distrikta.¹³⁶ Dokumenti o učenicima i studentima, odnosno obrazovanoj mladeži također su relativno učestali u predmetnom popisu akata, a njihovo je glavno obilježje neposredno navođenje imena i prezimena studenata kao glavnih aktera i popisa učenika. Kao primjer poslova koji su se odnosili na učenu mladež može se navesti slučaj Alexandra Egendmayera koji je pokušao krivotvoriti školsku diplomu nepoznate instance, što je predstavljalo pitanje koje je rješavano pri Vrhovnoj upravi škola.¹³⁷ Sljedeća kategorija dokumenata koji se odnose na poslove upravnih tijela i obrazovnu politiku obuhvaćala je odluke vezane uz stručni kadar koji nije sudjelovao u provedbi nastave, odnosno uz ravnatelje škola te ostale dužnosnike, kao što su školski nadzornici, kuratori te aktuari, odnosno zapisničari, da navedemo samo neke. I uz njih su se često vezala pitanja materijalnog statusa, pa se kao ogledan primjer ovakvog tipa dokumenta može navesti slučaj neimenovanog katehete riječke nautičke škole kojemu je odobrena godišnja naknada od 100 forinti.¹³⁸

Tek se u sljedećoj skupini izvora u *Elenchus actorum*, zastupljenoj svega 5%, obrađuju pitanja vezana uz profesore Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu. U ovom se slučaju može primijetiti da su odluke često donošene uz konzultaciju viših instanci, pa se prvi spomen profesora Akademije odnosi na dokumentaciju o odluci iz 1836. godine da se Antuna Molnara imenuje na mjesto profesora građanskog i kaznenog prava, koja je donesena od strane vrhovnog upravitelja škola i predsjedništva Sveučilišta u Pešti.¹³⁹ Pored toga, spominju se i natječaji za profesorska mjesta, pa nam je poznato da su se za upražnjenu Katedru Povijesti

¹³⁵ MNL-C-67, DLP, k. 1255, fol. 1. Zagrabiensi Sup. Studiorum Directioni quoad Institutum balneationis pro studiosa Juventute in fluvis Savo Zagrabiae erectum rescribitur.

¹³⁶ MNL-C-67, DLP, k. 1255, fol. 5. Zagrabiensi S. Studiorum protocolla scholarum latinarum, et vernacularum substernit

¹³⁷ MNL-C-67, DLP, k. 1255, fol. 13. Zagrabiensi S. Stud. Directori in merito attentatae per Alexandrum Egendmayer Testimonii scholastici falsificationis ulterior dispositio intimatur.

¹³⁸ MNL-C-67, DLP, k. 1255, fol. 6. ...decretum aulicum quoad catecherae scholae nauticae fluminensis annuos 100 fl. resolutos.

¹³⁹ MNL-C-67, DLP, k. 1255, fol 1. Eidem, et Praesidi Universitatis quoad Antonium Molnar in Professorem Juris Civilis, et Criminalis altissime nominatum.

Filozofskog fakulteta natjecali Romuald Josip Kvaternik i Matija Smodek.¹⁴⁰ O tome da su predavači Akademije u Zagrebu nastojali ostvariti bolji akademski, a time i materijalni status, svjedoči i slučaj Ivana Henfnera, koji se u kratkom roku tijekom 1834. godine prijavio na dvije pozicije. U *Elenchus actorum* tako je navedena dokumentacija o njegovoj prijavi na natječaj za dekana (proseniora) zagrebačkog Pravnog fakulteta, a zatim i na natječaj za upražnjeno mjesto Rimskog građanskog prava na Sveučilištu u Pešti, u svrhu kojeg je predočio i stručne teze, što je bio uobičajen postupak za pristup natječaju na profesorske pozicije.¹⁴¹ Uz ovakve poslove, upravna tijela često su rješavala i materijalna pitanja u pogledu profesorskih primanja i mirovina te skrbi za njihove udovice. Nažalost, u razdoblju od 1830. do 1849. godine, koje obuhvaća popis akata *Elenchus actorum*, vrlo su rijetke i najčešće kratke informacije o profesorima Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo. U jednom takvom dokumentu radi se o potvrdi Vrhovne uprave škola Zagrebačkog školskog distrikta iz 1841. godine, kojom se potvrđuje činjenica da je Teodor Tivadar Pauler imenovan na spomenutu Katedru.¹⁴² Zbog ovako slabe zastupljenosti profesora Akademije u upravnim spisima uopće, a pogotovo profesora ovdje istraživane Katedre, razvidno jeda se u izvornoj građi ne nalaze dostatni podaci za detaljnu rekonstrukciju njihovog djelovanja.

Sljedeća kategorija dokumenata tiče se akata i komunikacije lokalnih školskih organa s nadležnim tijelima, kao što su ban, Odjel za upravu škola Kraljevine Ugarske u Budimu, ili Sveučilište u Pešti. Iako se na višim instancama često odlučivalo o predmetima koji su već navedeni u prethodnim kategorijama dokumenata, ovdje su izdvojeni dokumenti koji se ne tiču prethodno predstavljenih kurikularnih i kadrovskih pitanja ili se odnose na odredbe koje su jednostrano donesene od strane nadležnih tijela. Primjerice, Ugarsko namjesničko vijeće očitovalo se o popisu nekadašnjeg jezuitskog vlasništva u Rijeci i o novom ugovoru s vojnim vlastima oko uporabe tih zgrada,¹⁴³ pri čemu su lokalne upravne školske institucije imale marginalan značaj. Također, škole i gimnazije Zagrebačkog distrikta imale su određenu slobodu u pogledu odabira nastavničkog kadra, no sam sadržaj natječaja i uvjeti za učiteljska i profesorska mjesta često su diktirani od strane viših tijela. Takav je bio slučaj s upražnjenom

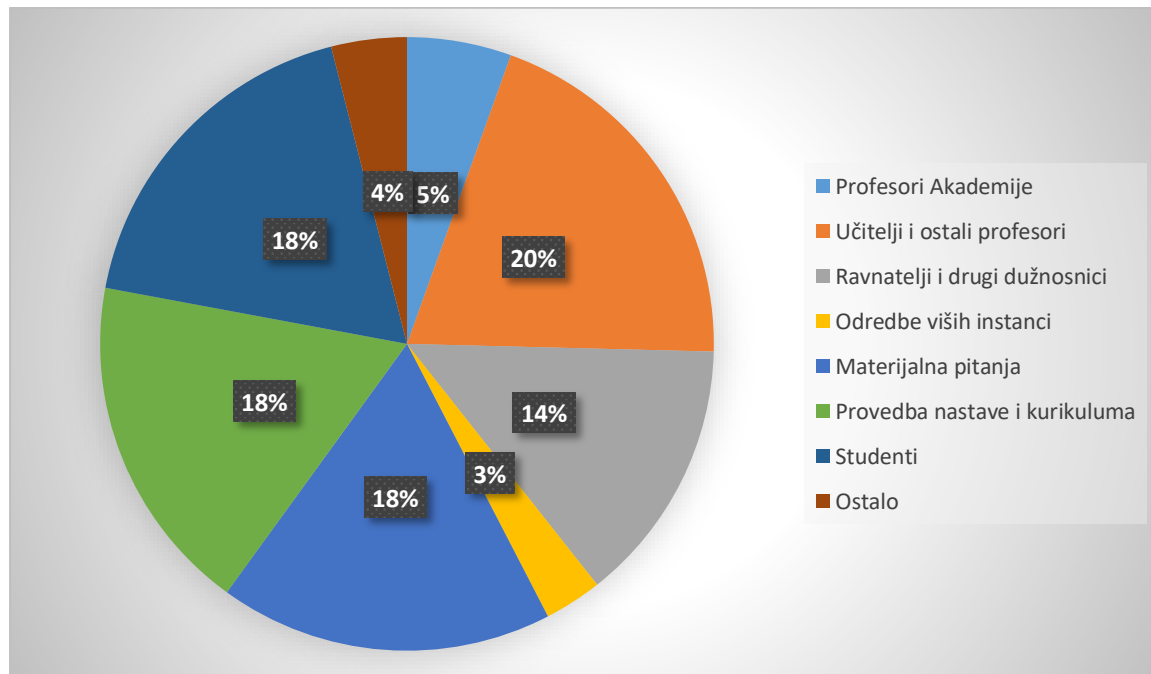
¹⁴⁰ MNL-C-67, DLP, k. 1255, fol. 2. ... in merito Recursus Professoris Quatternik, et Mathiae Smodek circa vacantem Cathedram Historiarum.

¹⁴¹ MNL-C-67, DLP, k. 1255, fol. 10, 11. ...Recursus Professoris Academici J. Henfner pro Prosenioratu Facultatis Juridicae Zagrab; ...Recursus J. Henfner Professoris quoad Theses pro Concursu vacantis ad R. Universitatem Cathedrae Juris Civilis Romani.

¹⁴² MNL-C-67, DLP, k. 1255, fol. 61. Zagrabiensi Sup. Stud. Directori circa Professorem Theodorum Pauler in Cathedra confirmatum.

¹⁴³ MNL-C-67, DLP, k. 1255, fol. 4. Camerae R. H. A. quoad censum Ex-Jesuitarum aedificio Fluminensi per Statum militarem usuato qualiter pendendum, et respective novum contractum cum Statu militari.

Katedrom Filozofije na Akademiji u Zagrebu, kada je peštansko Sveučilišno vijeće dostavilo pitanja za natječaj za mjesto na navedenoj Katedri.¹⁴⁴ Posljednju kategoriju akata čine dokumenti koji nemaju zajednička obilježja, nego su izdvojeni zbog vrlo specifičnih pitanja kojima se bave ili zbog kratkoće zbog čega im je teško odrediti stvarni značaj, pa ih se ne može svrstati u neku od prethodnih skupina dokumenata. Među njima možemo naići na osobna imena bez bilo kakve akademske odrednice ili karaktera njihove povezanosti sa školstvom te dopise bez sadržaja uz koje je tek naznačeno njihovo prihvaćanje, odbijanje ili zaprimanje. Kao primjer izvora iz ove kategorije, a kojemu nije poznat adresat niti se bavi kurikularnim pitanjima u užem smislu, može se navesti dokument u kojem je Vrhovni ravnatelj škola Zagrebačkog školskog distrikta sastavio upit o tome potpada li Nautička škola u Rijeci pod njegovu ingerenciju, odnosno pod isti distrikt.¹⁴⁵ S obzirom da je karakter zapisa u *Elenchus actorum* često kriptičan i kratak te s nepoznatim ishodom predmeta o kojima je riječ, njihova analiza ne može poslužiti za razumijevanje akademskog i institucionalnog okvira u kojemu su djelovali profesori ili za kronološku rekonstrukciju rada pojedinih katedri, ali nudi uvid u zastupljenost podataka o navedenim temama u dostupnoj izvornoj građi.

Graf 1. Udio dokumenata u *Elenchus actorum* prema tematskim obilježjima

¹⁴⁴ MNL-C-67, DLP, k. 1255, fol. 5. Praesidi Universitatis quaestiones pro concursu Cathedrae Philosophicae in Academia Zagrab. vacantis transponunt.

¹⁴⁵ MNL-C-67, DLP, k. 1255, fol. 7. Zagradiensis Sup. Stud. Director in merito: num Schola nautica Fluminensis ad ipsius districtum pertineat?

Kada govorimo o institucionalnim okvirima koji su uvjetovali djelatnost profesora prava na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu, oni se mogu rekonstruirati iz temeljnog normativnog akta o osnutku te visokoškolske ustanove, naslovljenom *Benignum mandatum regium de systemate studiorum*, koji je 5. kolovoza 1776. godine izdala Marija Terezija, te u pripadajućem tabelarnom prilogu o ustroju fakulteta i nastave na novoosnovanoj Akademiji.¹⁴⁶ Prema tom dokumentu je u nadolazećoj akademskoj godini 1776./1777. s radom trebala otpočeti Kraljevska akademija u Zagrebu, za koju je bilo predviđeno da se sastoji od Filozofskog, Teološkog i Pravnog fakulteta, pri čemu je dvogodišnji kurikulum filozofskog studija bio pripremni stupanj za studiranje na nekom od potonja dva fakulteta. Značaj uredbe *Ratio educationis* za akademske okvire unutar kojih su profesori djelovali, koja je već iduće, 1777. godine, donesena na razini cjelokupnog školskog sustava u Kraljevini Ugarskoj, kao i njenih kasnijih redakcija iz 1806. i 1828. godine, već je istaknut u uvodnom poglavlju. Usprkos nastojanjima da se pravni studij proširi s dvogodišnjeg na trogodišnji u tim kasnijim uredbama,¹⁴⁷ Pravni fakultet Akademije u Zagrebu djelovao u gotovo nepromijenjenoj formi do 1850. godine, kada je započela sustavna modernizacija obrazovanja u Monarhiji pod vodstvom ministra Leopolda Thuna slijedom koje je Pravni fakultet zagrebačke Akademije preustrojen u Pravoslavnu akademiju.

Prvi profesor prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu, Vinko Kalafatić (Bribir, Novi Vinodolski, 1747. – Zagreb, 1792.), u Zagrebu je bio pitomac kaptolskog sjemeništa te pohađao isusovačku gimnaziju i zaredio se za svećenika. Na predmetnu Katedru izabran je nakon što je već 1773. godine predavao filozofiju na zagrebačkom studiju, a doktorsku titulu iz filozofije, teologije i kanonskog prava stekao u Beču iste godine. Kao tada najmlađi profesor Akademije u Zagrebu, izabran je za zapisničara akademskih sjednica, a od 1780. je i povjesničarom Akademije te je napisao njezinu danas izgublenu povijest.¹⁴⁸ Tijekom godina Kalafatićeveg djelovanja u svojstvu profesora na zagrebačkoj Akademiji, teološki je studij predstavljao sastavni dio ugarskih kraljevskih akademija znanosti, a isprepletenost pravne materije s elementima kanonskog prava uobičajena pojava. Iako je tadašnji vrhovni ravnatelj Zagrebačkog školskog distrikta, Nikola Škrlec

¹⁴⁶ Pavić, *Pravni fakultet*, knj. 1: 10-41. HR-HDA-26, VUŠZD, kut. 1, fol. 2.

¹⁴⁷ *Ratio educationis*, 1806., 94-95; MNL-C-67, DLP, *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae*, 1828, k. 1240, 37.

¹⁴⁸ Pavić, *Pravni fakultet*, knj 3, 191-192; Shek Brnardić, Teodora, „KALAFATIĆ, Vinko“, u: *HBL*, mrežno izdanje: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9430> (pristupljeno 11. 4. 2022.).

Lomnički (1729-1799), 1778. godine sastavio naputak o provedbi nastave u kojem se navodida bi ispiti iz prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu trebali objedinjavati tu građu s crkvenim pravom,¹⁴⁹ u narednim će se poglavljima pokazati da je Kalafatić imao drukčije znanstvene interese. U pogledu njegove uključenosti u rad Akademije može se zamijetiti da vrlo često izostaje sa sjednica akademskog vijeća premda je sudjelovanje na njima obično činilo sastavni dio profesorskih aktivnosti. Tako o Kalafatiću nema spomena u sedam sačuvanih zapisa akademskih sjednica u razdoblju od 1778. do 1780. godine, dok se tek u jednom zapisu sjednice, održanoj 4. 11. 1779., navodi kao zapisničar, odnosno aktuar, što ga nije činilo njezinim sudionikom.¹⁵⁰ S obzirom na činjenicu da je zapisničarski posao obično bio dijelom obaveza trenutno najmlađeg profesora Akademije, nije posve jasno zbog čega je dodijeljen njemu. Naime, Kalafatić je naveden u popisu svih profesora zagrebačke akademije u kojemu stoji i da je poznao latinski, hrvatski, njemački i francuski jezik, kao i da u tom trenutku, s 31 godinom, nipošto nije bio najmlađi profesor Akademije,¹⁵¹ pa mu uloga zapisničara na sjednicama nije bila primjerena. Već je istaknuto da je Kalafatić bio izjašnjeni protivnik antiklerikalnih obilježja josefinističkih reformi, o čemu je i polemizirao s ravnateljem Akademije, Josipom Taispergerom, koji je stajalište o tadašnjoj politici bečkog dvora zastupao suprotno, što je navodno dovelo i do osobnih razmirica između njih dvojice.¹⁵² Nekoliko Kalafatićevih izostanaka sa sjednica i dodijeljena mu uloga akademskog zapisničara može predstavljati odraz ovog antagonizma, što je svakako utjecalo na Kalafatićevu marginalizaciju kada je riječ o poslovanju Akademije. Nije poznato je li odlučio napustiti profesorski položaj na Akademiji i zamijeniti ga župničkom službom u Pokupskom upravo zbog intenziviranja antiklerikalnih reformi pod Josipom II., uslijed kojih je iz Akademije izdvojen Teološki fakultet i koje su u praksi dovele do favoriziranja svjetovnog kadra. To se nije očitovalo samo među profesorima, nego i ostalim službenicima, pa se primjerice za položaj novog nadzornika Zagrebačkog distrikta 1788. godine jasno isticala uputa bečkih vlasti da se „kod predlaganja ima uzeti u obzir jedino ljude svjetovnog staleža.“¹⁵³

Iz zapisnika sjednice Zagrebačkog školskog distrikta proizlazi da se Kalafatić zahvalio na službi 1784. godine, no detaljni razlozi za to nisu navedeni.¹⁵⁴ Izgledno je da je u ovo vrijeme

¹⁴⁹ HR-HDA-26, VUŠZD, k. 3, 1778, fol. 87.

¹⁵⁰ HR-HDA-26, VUŠZD, k. 4, 1779, fol. 209 i 210.

¹⁵¹ HR-HDA-26, VUŠZD, k. 5, 1780, fol. 114.

¹⁵² Usporedi: Klaić, „Dvije čudne knjige“: 334-336; Vladoje Dukat, „Spomeni Vincentija Kalafatića“, *Jugoslavenska njiva*, 6 (1922): 318-319.

¹⁵³ HŠM-A-1257, VUŠZŠD, k. 1, 1788, 4.

¹⁵⁴ HŠM-A-1257, VUŠZŠD, k. 1, 1784-1785, 6.

upražnjena Katedra za prirodno, opće javno i međunarodno pravo u Zagrebu bila poželjno radno mjesto za doktore prava, s obzirom da se ubrzo našlo troje kandidata koji su se mimo natječaja natjecali za taj položaj. Akademsko vijeće najprije je profesorom imenovalo Mihaela Štivalića, koji je odstupio nakon što je od Kraljevskog namjesničkog vijeća došao dopis o imenovanju poznavatelja i pobornika Martinijeve prirodno-pravne znanosti, Pavla Antuna Markovića (Subotica, 1758. – Pešta, 1832.), koji je pravo studirao na Kraljevskom Sveučilištu u Budimu.¹⁵⁵ Tadašnji suplent na Pravnom fakultetu, Stjepan Pomper, koji je također tražio imenovanje na tu poziciju, nezadovoljan takvom odlukom se žali i traži očitovanje, uslijed čega je Akademsko vijeće isto i tražilo od Ugarskog namjesničkog vijeća. Prema zapisnicima narednih sjednica može se steći uvid usloženost situacije jer je u siječnju 1785. godine ponovljena naredba o Markovićevom imenovanju, a odluka Akademije da se Pomperu dodijeli Katedra za prirodno, opće javno i međunarodno pravo, očito donesena bez odobrenja Namjesničkog vijeća, poništena je od strane toga tijela. Nesklonost zagrebačkog vijeća da u potpunosti odbije Pomperovu kandidaturu iznova se pokazala kada je odlučeno da će se Namjesničkom vijeću javiti da će dotični profesor nastaviti predavati prirodno pravo, a da će se Markoviću dodijeliti javno pravo, odnosno da će se učiniti presedan u podjeli Katedre na dva dijela. Nije poznato na koji je način ta vijest dočeka među članovima Namjesničkog vijeća, ali je vidljivo da je Marković napokon uveden u službu kao redoviti profesor.¹⁵⁶ Na toj poziciji Marković će ostati sve do 1810. godine, što ga čini najdugovječnijim profesorom predmetne Katedre. U sljedećem će se poglavlju pokazati da je odgovorno obavljao nastavnički posao, objavljujući pritom redovito ispitne teze. Dosadašnja istraživanja gotovo su u potpunosti zaobišla njegovu uspješnu karijeru predavača i poznavatelja suvremene pravne doktrine, čije je postulate, nakon zagrebačkih studenata, prenosio u sklopu Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo slušaocima na Kraljevskom Sveučilištu u Pešti sve do 1829. godine.¹⁵⁷

Niti za Markovićevog nasljednika, Konstantina Farkaša (Zagreb, 1775. – Zagreb, 1822.), ne može se sa sigurnošću ustvrditi da je na profesorsko mjesto stupio putem natječaja jer je građa iz godina 1810. – 1812., odnosno iz neposrednog vremena nakon Markovićevog odlaska posebno loše sačuvana. Poznato je da je Farkaš doktorsku titulu stekao još 1798. godine na Sveučilištu u Pešti, a osim akademskog zvanja, bio je uključen i u rad sudbenog stola

¹⁵⁵ Mađerski biografski leksikon, online izdanje: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/markovics-pal-76C44/>. (Zadnje pristupljeno: 15. Listopad 2023.).

¹⁵⁶ HŠM-A-1257, VUŠZŠD, k. 1, 1784-1785, 6, 8, 21-22, 23, 112.

¹⁵⁷ Szabadfalvi, József, "The Beginnings of Hungarian", 341. Podaci o godinama djelovanja profesora na Sveučilištu u Budimu (Pešti) mrežno su dostupni u bazi podataka ELTE Sveučilišne knjižnice i arhiva: <https://leveltar.elte.hu/leveltar/kutatas/adatbazisok/regi-tanrendek-1785-1919?redirect>.

zaladske županije kao prisjednik 1817. i 1818. godine.¹⁵⁸ Iako se, kako će se pokazati u narednim poglavljima, istaknuo svojom znanstvenom produkcijom napisavši i originalan udžbenik iz polja ugarskog javnog prava, Farkaševa djelatnost ne može se rekonstruirati iz sačuvane izvorne građe. Poznato je tek da je od 1812. godine redovno izrađivao kalkuluse studenata, odnosno njihove popise za pristup pravnim ispitima, što je podrazumijevalo da ih je sam i održavao.¹⁵⁹ Posljednju knjižicu ispitnih teza, o kojima će također kasnije biti više riječi, dao je objaviti 1819. godine, nakon čega u izvornoj građi o njemu više nema podataka.

Antun Ferdinand Albely (Varaždin, 1794. – Bratislava, 1875.), koji je zagrebačku Katedru preuzeo nakon Farkaša, gimnaziju je polazio u Varaždinu, a pravni studij započeo u Zagrebu i nastavio na Kraljevskom Sveučilištu u Pešti. Jedno je vrijeme predavao u svojstvu suplenta, odnosno predavača koji još nije stekao doktorsku titulu, pa nam je tako poznat jedan njegov kalkulus zagrebačkih studenata iz 1821. godine.¹⁶⁰ Iako je njegovo intelektualno djelovanje relativno dobro istraženo, prvenstveno zbog plodnog autorstva u području pravne filozofije, a suvremenim istraživačima ekonomske povijesti i zbog rukopisnog udžbenika iz područja znanosti o eraru, autori se nisu uspjeli složiti o točnim godinama njegovog djelovanja u svojstvu profesora na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu. Poznato je da je predavao grčki jezik već 1819. godine, no mišljenja o njegovom radu na Katedri za prirodno, opće javno i međunarodno pravo su dosad bila podijeljena.¹⁶¹ U kalkulusu studenata koji izrađuje 1823. godine navodi se kao doktor prava,¹⁶² no to je tek potvrđivalo njegovu stečenu akademsku titulu, ali ne i namještenje na zagrebačkoj Katedri. Ipak, ono je potvrđeno 1825. godine odlukom Akademskog vijeća i potvrdom od strane budimske Vrhovne uprave škola u Ugarskoj.¹⁶³ Albely je već 1828. premješten na istovjetnu Katedru u sklopu Kraljevske Akademije znanosti u Győru, koja je nakon provedene modernizacije 1802. godine reformirana te je predstavljala jedan od najprominentnijih pravnih studija.¹⁶⁴

Međutim, kada je riječ o Katedri za prirodno, opće javno i međunarodno pravo u Zagrebu, nastupilo je razdoblje upražnjenja te nije izvjesno da su studenti iz ovog pravnog polja dobivali adekvatnu poduku. Nakon Albelyjevog odlaska Akademsko vijeće tražilo je dozvolu od Ugarskog namjesničkog vijeća da se raspiše natječaj za upražnjeno profesorsko

¹⁵⁸ Pavić, *Pravni fakultet*, knj. 3, 99.

¹⁵⁹ HR-HDA-500, KAZ, k. 4, 1812, fasc. 2, 1-9.

¹⁶⁰ HR-HDA-500, KAZ, k. 5, fol. 345.

¹⁶¹ Pavić, *Pravni fakultet*, knj. 3, 17.

¹⁶² HR-HDA-500, KAZ, k. 5, fol. 388.

¹⁶³ MNL-C-67, DLP, k. 934, fasc. F 4, fol. 65-67.

¹⁶⁴ Gönczi, *Die europäischen Fundamente*, 193.

mjesto, a u međuvremenu je za predavača-suplenta postavilo Ivana Nepomuka Henfnera (? 1798. – Budimpešta, 1851.), koji je kasnije ostvario karijeru i na Sveučilištu u Pešti kao predavač rimskog, kaznenog i feudalnog prava.¹⁶⁵ Međutim, imenovanje profesora sigurno se nije dogodilo niti 1830. godine kada su materijali za natječaj na ovu akademsku poziciju bili evaluirani čak i od strane komisije na Sveučilištu u Beču. Tada je troje kandidata dostavilo svoju prijavu, no među njima se nije nalazio Henfner.¹⁶⁶ Iz *Elenchus actorum* poznato je da su 1832. godine od strane vijeća Kraljevskog Sveučilišta u Pešti poslana pitanja na koja su kandidati trebali pismeno odgovoriti u svrhu natječaja za navedeno profesorsko mjesto, ali se isto tako navodi da je iste godine natječaj iz nepoznatog razloga poništen, odnosno odbijen.¹⁶⁷ Sve do 1837. godine, kada će Katedra ponovo biti popunjena imenovanjem stalnog profesora, nije objavljena niti jedna knjižica ispitnih pitanja iz prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava, što baca sumnju na kontinuitet izvođenja nastave na toj Katedri. Doduše, Henfner je 1836. godine izradio popis studenata koji slušaju predmete iz ovog pravnog polja, pri čemu im je pridružio i ugarsko javno pravo,¹⁶⁸ no taj je popis drugačijeg karaktera od kalkulusa kakve su ispunjavali Farkaš i Albely. Nosi naslov *classificatio*, odnosno radi se o popisu koji ne predstavlja listu studenata koji pristupaju ispitima, nego je riječ o popisu slušača određenih predmeta, što bi moglo sugerirati da se u vrijeme Henfnerovog supliranja ispitivanje studenata nije regularno vršilo.

Ponovno pokretanje nastavnih aktivnosti u punom obujmu, kao što je već rečeno, događa se 1837. godine, kada je za profesora ove zagrebačke Katedre imenovan Teodor Tivadar Pauler (Budimpešta, 1816. – Budimpešta, 1886.).¹⁶⁹ On će, kao i njegovi prethodnici, redovito objavljivati ispitne pozicije iz prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava, sve do premještaja na Akademiju u Győr 1848. godine.¹⁷⁰ Na toj Katedri već dulji niz godina nije predavao Albely, koji je premješten na Akademiju u Požunu 1835. godine, gdje je iste, 1848. godine, umirovljen. O Pauleru se iz izvorne građe korištene za ovaj kronološki prikaz saznaje da je, osim predavanja, redovito sastavljao i kalkuluse studenata. Ipak, najpotpuniji izvor koji ilustrira njegovo akademsko i javno djelovanje predstavlja biografski unos leksikonu

¹⁶⁵ Pavić, *Pravni fakultet*, knj. 3, 164. MNL-C-67, DLP, k. 961, fasc. F 4, fol. 92.

¹⁶⁶ AT-OeStA/AVA Inneres PHSt, 1830, fol. 2.

¹⁶⁷ MNL-C-67, DLP, 1255, 19, 20. Praesidi Universitatis Regiae quaestiones pro Concursu Cathedrae Juris Naturae Zagrab. transponitur; Suae Majestati Sacratissimae Acta Concursus pro Cathedra Juris Naturae Zagrab. asservati substernuntur.

¹⁶⁸ HR-HDA-500, KAZ, k. 5, 1836, fol. 427.

¹⁶⁹ HR-HDA-500, KAZ, k. 5, 1837, fol. 433.

¹⁷⁰ HR-HDA-13, UNV, mikrofilm 3, fasc. 1, fol. 830.

Constantina von Wurzbacha, što Paulera čini jedinim od šestorice profesora koji su dobili prostor u toj ediciji. Bez obzira što se detaljno prikazuje Paulerovo plemićko porijeklo, supliranje na Sveučilištu u Pešti, rad u sklopu Akademije u Zagrebu i povratak na peštanski Pravni fakultet 1848. godine, zanemaruje se njegov kratki profesorski angažman na Kraljevskoj akademiji znanosti u Győru.¹⁷¹ Pauler je nakon školskih reformi 1850-ih godina objavio nekoliko knjiga na latinskom i mađarskom jeziku iz područja filozofije prava, a kasnije je akademsku karijeru zamijenio političkom, došavši na poziciju ministra za kulturu i nastavu (1872-1875), a kasnije i ministra pravosuđa (1878-1886).¹⁷²

Mirko (Emerik) Šuhaj (Vukovar, 1823. – Budimpešta, 1889.), posljednji profesor koji je upravljao zagrebačkom Katedrom prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava, preuzeo ju je pred sam kraj djelovanja Akademije, pa stoga njegovo djelovanje u svojstvu profesora ovog pravnog polja prestaje 1850. godine. Iako je već je 1843. bio u aktivnoj službi na Akademiji, nije jasno u kojem točno svojstvu jer se njegov potpis nalazi tek kao potvrda originala dokumenta koji sadržava dopis Ivana Mikušaja o predmetima koje bi trebao sadržavati muzej fizike.¹⁷³ Zasigurno nije postao profesorom prije 1847. kada je na Sveučilištu u Pešti obranio disertaciju iz međunarodnog prava.¹⁷⁴ Nakon 1848. godine nailazimo na nekoliko njegovih kalkulusa, da bi 16. listopada 1849. godine sudjelovao na posljednjoj sjednici Akademije u Zagrebu. Na novoosnovanoj Pravoslavnoj akademiji, koja je nastala u sklopu reforme visokog obrazovanja u Habsburškoj Monarhiji za vrijeme ministra Leopolda Thuna,¹⁷⁵ reorganiziran je pravni kurikulum. Ipak, ona je predstavljala visokoškolski nastavak Pravnog fakulteta Kraljevske akademije u Zagrebu, pa su njeni profesori imali mogućnost zadržati profesorsko mjesto na reformiranom studiju. Tu je mogućnost Šuhaj prihvatio, pa je od prve sjednice Pravoslavne akademije, održane 1850. godine, na kojoj preuzima zaduženja zapisničara i učitelja latinskog jezika,¹⁷⁶ sudjelovao u njezinom radu te predavao rimsko i pandektno pravo.¹⁷⁷

¹⁷¹ Wurzbach (ur.), *Biographisches Lexicon*, sv. 21, 1870., 366-367.

¹⁷² Kalman Benda, „Pauler, Tivadar von“, u: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, sv. 7, 1977., 349.

¹⁷³ HR-HDA-500, KAZ, k. 7, 1843, fol. 63.

¹⁷⁴ Šuhaj, Mirko, *Dissertatio inauguralis juris gentium de legatis* (Pešta: Typis Josephi Beimel, 1847).

¹⁷⁵ Szilárd Tar, Attila, „Die ungarischen Rechtsakademien in den 1850er-Jahren“, u: Aichner, Christoph; Mazohl, Brigitte (ur.), *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849–1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkung* (Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2017), 222.

¹⁷⁶ HR-HDA-500, KAZ, k. 1, 1850-1851, fol. 6. ... u latinskom jeziku po dva sata na dan po svakom predavati se imaju tako da ... Šuhaj.

¹⁷⁷ Šuhajeva karijera na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu istražena je u: Apostolova-Maršavelski, Magdalena, „Znanstvena obrada i nastava Rimskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 1 (1977), 77-78.

3. 2. Akademska umreženost zagrebačkih profesora prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava

Pri istraživanju intelektualnih centara i centripetalnih središta akademskog života moguće je koristiti se digitalnom tehnologijom i projekcijom rezultata računalne analize prikupljenih podataka na kartografski prikaz. U ovom slučaju koristit će se digitalna platforma “Palladio“ razvijena u sklopu projekta *Networks in History: Data-driven tools for analyzing relationships across time* na Sveučilištu Stanford.¹⁷⁸ Ovaj mrežno dostupni resurs sastoji se od nekoliko digitalnih funkcija za vizualizaciju podataka prikupljenih u izvorima. Prvi dio analize stoga će se osloniti na izradu akademskih mreža temeljenih na ostvarenim putovanjima i zaposlenjima vezanima uz akademsko i intelektualno djelovanje profesora. Budući da su nam poznate lokacije stjecanja doktorata sve šestorice profesora, kao i destinacije njihovih profesorskih pozicija na visokim učilištima, navedene podatke trebalo je prilagoditi za uporabu na digitalnoj platformi “Palladio“. U prvom redu bilo je potrebno pripremiti tablicu mjesta u kojima su profesori stekli obrazovanje ili ostvarili akademsku karijeru, pridružiti joj zemljopisne koordinate i pohraniti u .csv formatu (**Slika 2.**). Zatim je bilo potrebno izraditi tablicu u kojoj se nalaze podaci o mjestu stjecanja doktorata te u redu unijeti središta gdje su ovi akteri bili postavljeni na profesorske pozicije, pri čemu redovi od 2 do 7 predstavljaju kronološku smjenu profesora Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo u Zagrebu, od Vinka Kalafatića, čije su destinacije unesene u red 2, do Mirka Šuhaja, čije su unesene u red 7. (**Slika 3.**). Izrađene tablice unesene su u početno sučelje platforme “Palladio“, čime započinje projekt izrade željenih vizualizacija, a podaci se iz tabličnog zapisa pretvaraju u privremenu bazu podataka kompatibilnu s digitalnim kodom platforme (**Slika 4.**).

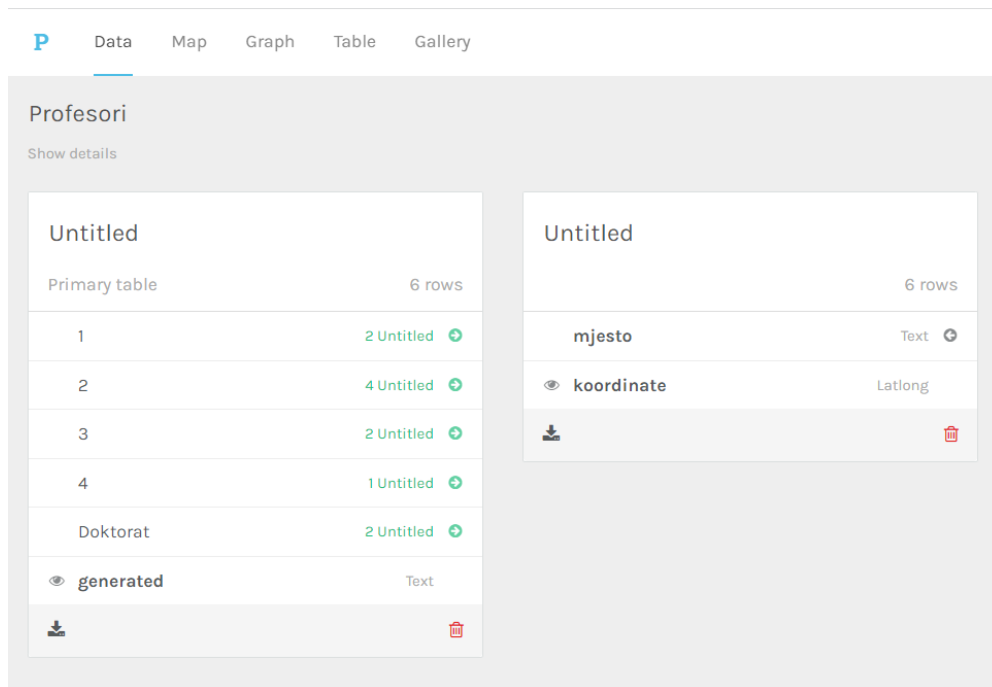
¹⁷⁸ <https://hdlab.stanford.edu/palladio/about/>

	A	B	C	D	E
1	mjesto	koordinate			
2	Bec	48.2082, 16.3738			
3	Bratislava	48.1485, 17.1077			
4	Pesta	47.4979, 19.0402			
5	Gyor	47.6874, 17.6503			
6	Zagreb	45.8153, 15.9665			
7	Pokupsko	45.4870, 15.9930			
8					
9					
10					
11					

Slika 3. Tablica mjesta s pridruženim koordinatama u .csv formatu.

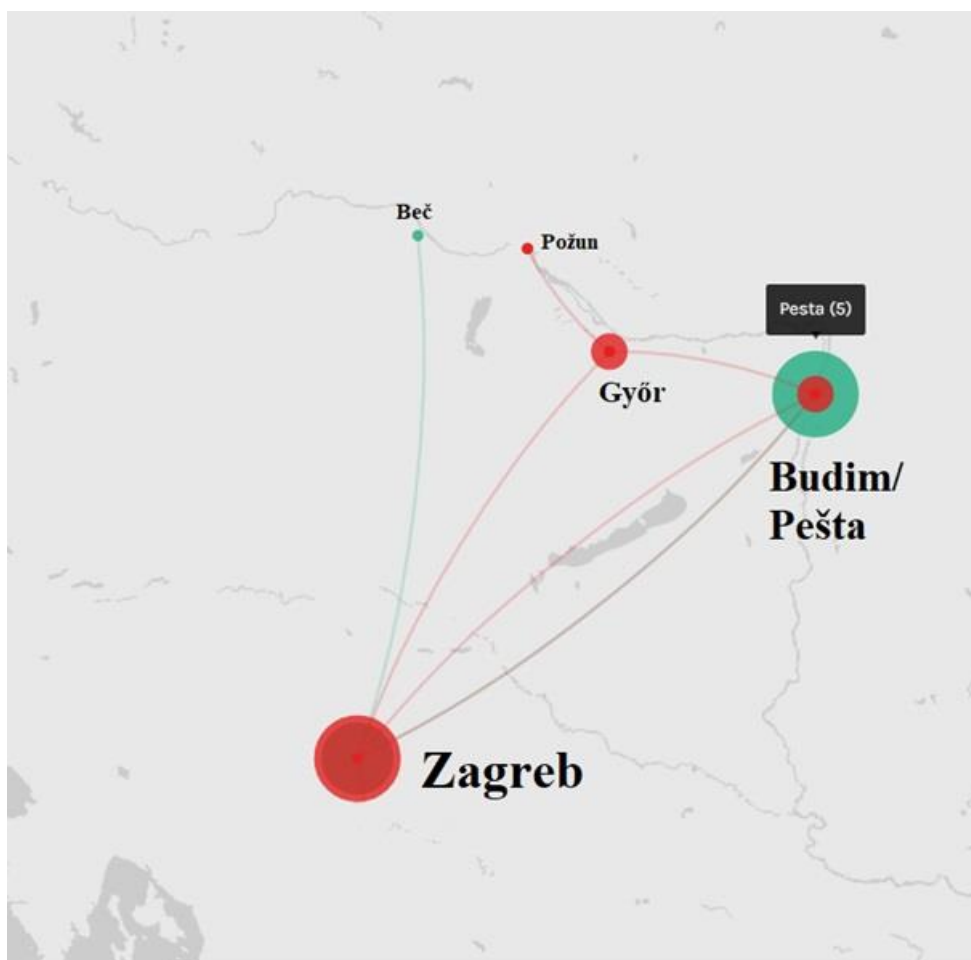
	A	B	C	D	E
1	Doktorat	1	2	3	4
2	Bec	Zagreb	Pokupsko		
3	Pesta	Zagreb	Pesta		
4	Pesta	Zagreb			
5	Pesta	Zagreb	Gyor	Bratislava	
6	Pesta	Pesta	Zagreb	Gyor	Pesta
7	Pesta	Zagreb			
8					

Slika 4. Tablica mjesta u kojima su profesori stekli doktorsku titulu i ostvarili nastavničke karijere.

Slika 5. Tablice unesene i pretvorene u privremene baze podataka u platformi “Palladio.”

Pri pretvorbi tabličnih zapisa podataka u .csv formatu u privremene baze podataka na digitalnoj platformi, mjesto stjecanja doktorata te profesorske pozicije pod rednim brojevima po redu unose se u vizualizacijsku funkciju, za koju je pripremljen set podataka o mjestima i njihovoj zemljopisnoj širini i duljini. Relativno nova funkcija platforme “Palladio“ je pojava brojčanog prikaza zastupljenosti podataka u određenom čvorištu pri prelasku pokazivačem. Stoga se na priloženoj karti može vidjeti da se u trenutku preuzimanja vizualizacije pokazivač nalazio nad zelenim krugom, koji označava 5 stečenih doktorata na Sveučilištu u Pešti, odnosno sve doktorske titule profesora, osim one Vinka Kalafatića, koji ju je stekao u Beču (**Karta 1.**). Crvene linije označavaju pravce odlaska profesora s jedne nastavničke pozicije na drugu, a crveni krugovi i njihova veličina broj profesorskih namještenja ostvarenih od strane šestorice zagrebačkih profesora.

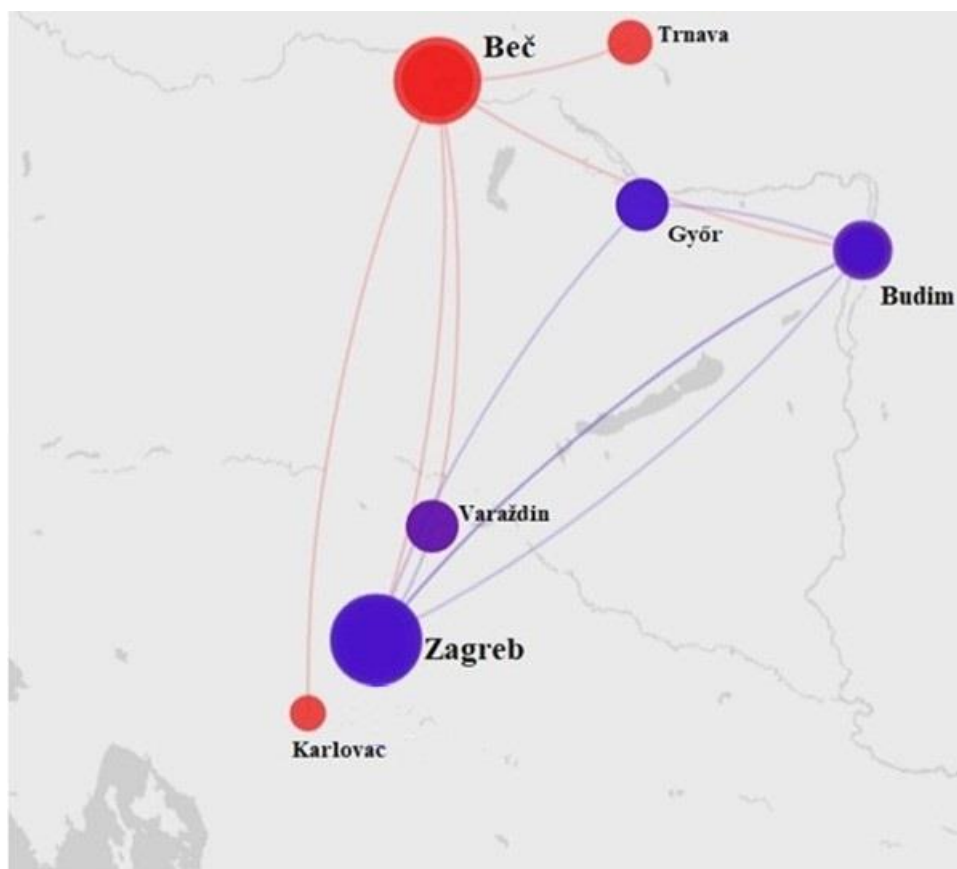
Karta 1. Mjesta stjecanja doktorata (zeleno) i profesorske službe (crveno).

Uzmemo li u obzir da je jedino Kalafatićev doktorat stečen izvan granica Kraljevine Ugarske te činjenicu da je obranjen prije reforme školstva u ugarskom dijelu Monarhije, dobivamo uvid u način funkcioniranja visokoškolskog sustava nakon uvođenja uredbe *Ratio educationis* 1777. godine, odnosno stječemo predodžbu o zatvorenom institucionalnom sustavu koji je dozvoljavao cirkulaciju i interakciju intelektualne elite samo unutar svojih granica. Tako je teza da je za ugarski *peregrinatio academica* u razdoblju između 1790. i 1842. godine najvažniju ulogu imalo Sveučilište u Beču¹⁷⁹ samo djelomično ispravna i može se odnositi ponajviše na studentske aktivnosti.

Međutim, sudeći prema uzorku ove šestorice profesora Akademije u Zagrebu, reforma visokoškolske nastave znatno je utjecala na odluke o akademskom usmjerenju ugarskih, a time i hrvatskih intelektualaca. Kao svojevrsna potvrda takvog argumenta, proizašlog iz prilagodbe dostupnih podataka u zemljopisni prikaz akademskih mreža nastalih kao posljedica mobilnosti profesorskog kadra, može se suprotstaviti istovjetna mreža prve generacije profesora na

¹⁷⁹ Szögi, László, „Zur Geschichte des Universitätsbesuchs innerhalb der Habsburger-Monarchie 1790 – 1850“, u: Mühlberger, Kurt; Maisel, Thomas (ur.), (Beč: WUV-Universitätsverlag, 1993), 371.

Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu, odnosno, Vinka Kalafatića, zatim Adalberta Adama Barića, profesora političko-kameralnih znanosti, Josipa Petrovića, profesora domovinskog i građanskog prava, te Franje Milašina, koji je predavao kanonsko pravo (**Karta 2.**). Izrađena istom metodom, ova projekcija mreža ukazuje na dominantnu ulogu Beča kao obrazovnog središta budućih profesora prava. Osim toga, ukazuje da se profesorske karijere, označene plavim točkama i linijama, nakon donošenja uredbe *Ratio educationis* razvijaju isključivo unutar institucionalnog okvira visokog školstva Kraljevine Ugarske. Ovi prikazi mogu sugerirati zatvorenost školskog sustava, ali istovremeno i njegovu privlačnost za sposobne profesore prava, koji, ako bismo se vodili potonjim objašnjenjem, nemaju potrebe napuštati dobro uređenu akademski sustav i zajednicu.

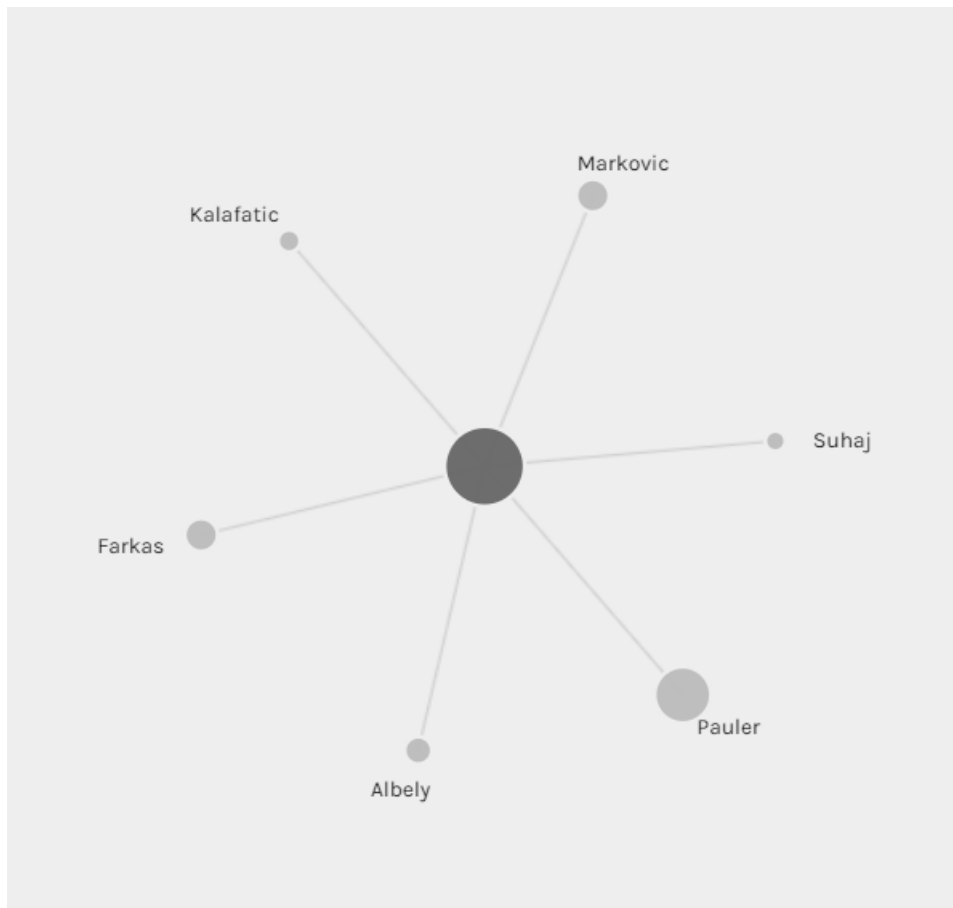

Karta 2. Mjesta stjecanja obrazovanja (crveno) i ostvarene nastavničke službe prve generacije profesora prava Akademije u Zagrebu.

Odgovor na prethodno postavljeno pitanje možda se nalazi u zasebnoj mrežnoj analizi, koja proizlazi iz kontakata koje su profesori ostvarili s upravnim akademskim tijelima. Takva mrežna analiza ne podrazumijeva detekciju interpersonalnih veza, nego ostvarenih kontakata

koji se odvijaju između različitih entiteta.¹⁸⁰ Stoga se ovdje koristi model historijske analize mreža u kojemu temeljni podatak postaje kontakt svakog od profesora sa svakim od tri navedena školsko-politička tijela, odnosno s Kraljevskom akademijom znanosti u Zagrebu, Vrhovnom upravom škola Zagrebačkog distrikta te Vrhovnom upravom škola za Kraljevinu Ugarsku. Unos dostupnih podataka, odnosno kvantitativna zastupljenost profesora u izvornoj građi svake od navedenih instanci, ponovo se vrši u .csv formatu. Najveći broj kontakata profesora, prisutnih u ukupno 78 dokumenata, ostvaren je s njihovom neposrednom sredinom, odnosno tijelom koje je u akademskom smislu bilo najdostupnije, pa je prva vizualizacija rezultat analize dokumenata nastalih u sklopu rada Pravnog fakulteta Kraljevske akademiji znanosti u Zagrebu (**Vizualizacija 1.**). Ipak, vidljivo je da postoje odstupanja među profesorima, pa se u priloženoj vizualizaciji može prepoznati Šuhajeva vrlo kratka djelatnost u sklopu Pravnog fakulteta prije njegove reforme 1850. godine. Uzme li se u obzir Kalafatićev slučaj, razvidno je da vizualizacija odražava njegovu marginaliziranost na akademskim sjednicama, odnosno da je udio njegovih kontakata s čvorištem koje predstavlja Akademijurelativno malen s obzirom na staž proveden u svojstvu profesora. Ipak, na takav način nije moguće donijeti konačne zaključke o interpretativnoj vrijednosti ovakvih prikaza jer postoji mogućnost da vizualizacija odražava stanje izvorne građe, a ne određene zakonitosti u interakciji entiteta, u ovom slučaju profesora i Akademije. S druge strane, vizualizacija mreža može poslužiti kao određeni korektiv kritičkog iščitavanja građe, pa se ovakvim prikazom socijalnih mreža izbjegavaju mogući zaključci koji bi proizašli iz neadekvatno i selektivno odabrane izvorne građe.

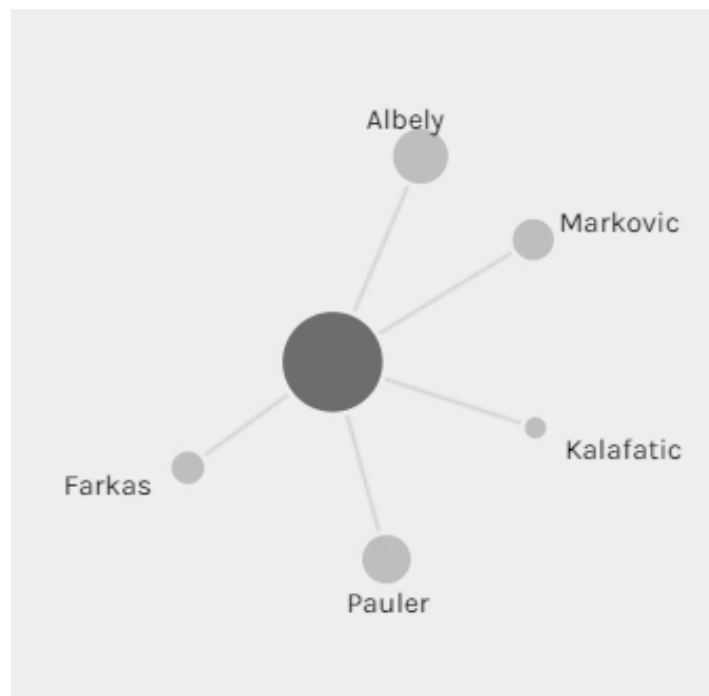
¹⁸⁰ Vidi stranicu 23, bilješka 75.

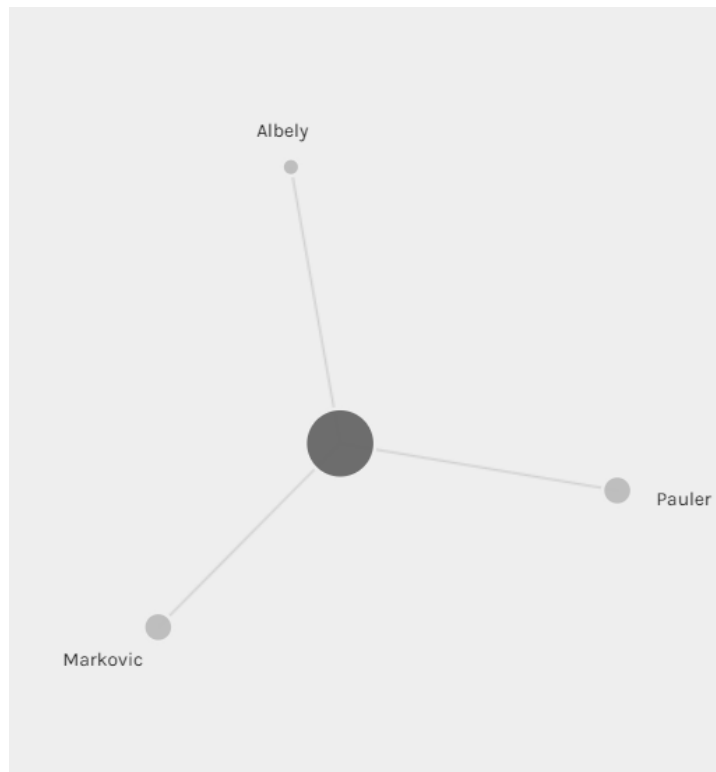
Vizualizacija 1. Umreženost profesora u rad Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu. Broj ostvarenih kontakata: Kalafatić, 5; Marković, 12; Farkaš, 12; Albely, 7; Pauler, 38; Šuhaj, 4.

Složenost vizualiziranih mreža često upućuje na dubinsku analizu korištene izvorne građe potpomognutu digitalnim alatima, kao i opsežan fond korištenih podataka, dok njihova jednostavnost i malobrojnost ponekad upućuje na upitnu interpretativnu vrijednost. Ipak, to se ne može prihvatiti kao pravilo, što se pokazuje u naredne dvije vizualizacije. U prvom slučaju (**Vizualizacija 2.**) radi se o relativno ravnomjernoj raspodjeli ostvarenih kontakata s tim upravnim tijelom, njih sveukupno 15, koji se mogu objasniti devijacijama uvjetovanim fragmentiranošću izvorne građe, koja u sprezi s različitim vremenskim rasponom profesorskog djelovanja na zagrebačkoj Katedri i, za pojmove digitalne analize, vrlo malim brojem podataka, ne može ponuditi značajne interpretativne smjernice. S druge strane, na još manjem uzorku izvornih podataka, koji se sastoji od svega 8 ostvarenih kontakata između zagrebačkih profesora i Vrhovne uprave škola za Kraljevinu Ugarsku (**Vizualizacija 3.**), dobivamo uvid u specifičnu poveznicu između ostvarivanja kontakata s hijerarhijski najvišom instancom školskog sustava i akademskom mobilnošću. Naime, treba primijetiti da kontakte s peštanskim

upravnim tijelom nisu ostvarila trojica profesora koji nisu niti ostvarili karijere izvan Zagreba. Dakako, zbog zaista malog uzorka izvornih dokumenata trenutno se ne može dati odgovor na pitanje kakva je bila povezanost umreženosti profesora s visokoškolskim organima i njihovim razgranatim karijernim putevima. Fragmentiranost izvorne građe stoga iziskuje posezanje za informacijama o brojnijem akademskom kadru kako bi se dobila potpunija vizualizacija i time došlo do tražene interpretativne vrijednosti socijalne analize mreža. Ipak, kao što se pokazuje u narednim poglavljima, model analize mreža posjeduje znatnu heurističku vrijednost te će se u ostatku doktorskog rada primijeniti na tekstualnu analizu intelektualne ostavštine šestorice profesora Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo.

Vizualizacija 2. Umreženost profesora u rad Vrhovne uprave škola Zagrebačkog školskog distrikta. Broj ostvarenih kontakata: Kalafatić, 1; Marković, 3; Farkaš, 2; Albely, 5; Pauler, 4.

Vizualizacija 3. Umreženost profesora u rad Vrhovne uprave škola Zagrebačkog školskog distrikta. Broj ostvarenih kontakata: Marković, 3; Albely, 2; Pauler, 3.

4. PRIRODNO, OPĆE JAVNO I MEĐUNARODNO PRAVO U ISPITNIM TEZAMA

Kao što se pokazalo u prethodnom poglavlju, djelovanje unutar akademske zajednice za šesticu profesora prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava ukazuje na forme intelektualne razmjene ostvarene interakcijom unutar institucionalnih okvira visokog školstva Ugarskog Kraljevstva. Nasuprot detektiranju intelektualnih kontakata koje su ostvarili tijekom obrazovanja i profesorskih karijera, koje je analizirano u prethodnom poglavlju, ovim poglavljem započinje analiza njihovih pravnih radova. Objavljene ispitne teze, temeljem kojih su studenti na javnim ispitima pokazivali znanje stečeno tijekom pravnog studija, predstavljaju relativno ujednačenu praksu prezentacije relevantne pravne materije od strane profesora. Ovim poglavljem dat će se uvid u formiranje ove tripartitne pravne grane te ukazati na najvažnije autore, čija su djela najviše utjecala na znanstvena načela uvedena u kurikulum Kraljevskih akademija u Ugarskoj. Budući da je ovdje riječ o objavljenim radovima profesora koji svojom sažetom formom drastično odudaraju od opsežnih djela iz kojih su crpili pravno znanje, njihova usporedba provest će se u dijakronijskoj perspektivi. Time će se ustanoviti specifičnosti pristupa petorice profesora zagrebačke Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo. Pored toga, ovo poglavlje je prvo u nizu u kojem se analiza provodi simbiozom modela 'pomnog' čitanja i čitanja 'iz daljine', što će biti provedeno na fondu ispitnih pitanja nastalih između 1780. i 1847. godine.

4. 1. Moderna znanost o prirodnom, općem javnom i međunarodnom pravu

Od antike do prosvjetiteljstva mislioci su dijelili ideju o stabilnoj ljudskoj prirodi koja određuje temeljne obrasce ponašanja koji jamče uspostavu uvjeta za zadovoljavajućom egzistencijom u nekom obliku društvene zajednice.¹⁸¹ Stoga se ishodište pravne grane koja je objedinjavala prirodno, opće javno i međunarodno pravo, treba se tražiti u antičkoj filozofskoj misli. U tom smislu ističe se Aristotelova (384. – 322. pr. Kr.) teza da je čovjek političko biće, koje kao osnovnu karakteristiku sadrži težnju za uspostavom društvene zajednice. Stoga je stvaranje države, odnosno polisa, rezultat ljudske prirode, a takva politička zajednica je neodvojiva od prirodnog poretka, koji je temelj pravnih međudnosa u takvoj zajednici.¹⁸² Na

¹⁸¹ Wolfe, Christopher, "Understanding Natural Law", *The Good Society* 12 (2003), 38-39.

¹⁸² Iltting, Karl Heinz, „Naturrecht“, u: Brunner, Otto; Conze, Werner; Koselleck, Reinhart, *Geschichtliche Grundbegriffe*, vol. 4 (Stuttgart: Klett-Cotta, 1978), 253-254; Burns, Tony, "Aristotle and Natural Law", *History of Political Thought* 19 (1998), 150-152.

taj način su uspostavljene temeljne veze između prirodnog i javnog prava. Pored grčkih filozofa, idejom univerzalnosti prava bavili su se i pravnici Rimske Republike, koja je uslijed teritorijalnog širenja obuhvaćala sve veći broj pripadnika stranih naroda. Iz potrebe da se pronađu rješenja u pozitivnom pravu za sporove između rimskih građana i onih koji nisu uživali jednaki pravni položaj, rimski su pravnici konzultirali pravne norme zajedničke svim civiliziranim narodima, izbjegavajući sustav rimskog građanskog prava. Slijedom toga su došli do zaključka da su te univerzalne norme proizašle iz ljudskog razuma i prirode, odnosno da su utemeljene na prirodnom pravu (*ius naturale*), koje se djelomice izjednačavalo s međunarodnim pravom (*ius gentium*).¹⁸³ Zasigurno jedan od najistaknutijih antičkih autora u pogledu utjecaja na cjelokupnu intelektualnu baštinu europsku civilizacije, Marko Tulije Ciceron (106. – 43. pr. Kr.), prakticirao je eklektičan pristup u sažimanju antičke pravne tradicije, a prirodnom je pravu smjestio ishodište u ispravan ljudski razum, te je prema njemu ono odvojeno od pozitivnog prava jer sadrži nepisan i univerzalan zakon. Njegovo djelo *De legibus* mnogi smatraju prvim djelom iz područja pravne filozofije.¹⁸⁴ Odjeci Ciceronovih ideja ostali su relevantni za većinu intelektualaca 17. i 18. stoljeća, a posebno se jasno ističu u djelima pravnih teoretičara.

Ipak, kao formirana pravna grana koju se nakon provedbe terezijanskih reformi obrađivalo cijeli semestar prve godine pravnih studija u čitavoj Monarhiji, prirodno, opće javno i međunarodno pravo javlja se tek s prosvjetiteljskim intelektualnim pokretom tijekom 17. stoljeća. Sve do kraja srednjeg vijeka ideja o prirodnim pravima čovjeka stasala je u prvom redu među katoličkim pravnicima i teolozima, dok je njen kasniji razvitak u predmodernom razdoblju gotovo isključivo rezultat intelektualnog djelovanja protestantskih političkih teoretičara. Prijelazno razdoblje između ovih intelektualnih struja događa se početkom 17. stoljeća, kada djeluje nizozemski diplomat i pravnik, Hugo Grotius (1583-1645), čije je djelovanje opisano kao integrirajući faktor za modernu prirodno-pravnu misao: „Između ta dva svijeta, spajajući ih međusobno, stajala je figura velikog nizozemskog učenjaka, Huga Grotiusa.“¹⁸⁵ Disciplinarno odvajanje znanosti o pravu od teologije i religije zbiva se upravo

¹⁸³ Stein Peter, *Rimsko pravo i Europa*, Zagreb 2007., 20-22.

¹⁸⁴ Alonso, Fernando H. Llano, “Cicero and Natural Law“, *ARSP – Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 98 (2012), 158-160.

¹⁸⁵ Tierney, Brian, *The Idea of Natural Rights. Studies on Natural Rights, Natural Law, and Church Law 1150-1625*, (Grand Rapids – Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2001), 316.

pod utjecajem njegovih ideja, pa je sekularno i racionalističko usmjerenje prisutno u modernom prirodnom pravu također rezultat Grotiusovog intelektualnog djelovanja.¹⁸⁶

Za razliku od prethodnih filozofsko-pravnih usmjerenja u pogledu ove materije, u Grotiusovom najutjecajnijem djelu *O pravu rata i mira (De jure belli ac pacis libri tres)* izdanom u Parizu 1625. godine,¹⁸⁷ prirodno, opće javno i međunarodno pravo postaju međusobno ovisne domene ljudskog djelovanja, a njihovom kategorizacijom Grotius je nastojao otvoriti novo polje pravne znanosti. O potrebi da bi pravnici trebali posvetiti više pažnje ovom aspektu pravne znanosti Grotius piše sljedeće: „Građansko pravo, bilo ono rimsko, ili bilo koje druge države, mnogi su pokušali rasvijetliti komentarima, ili predočiti kratkim ugovorima. No, ono pravo, koje vrijedi među mnogim narodima, ili vladarima naroda, a proizlazi ili iz prirode, ili je uspostavljeno božanskim zakonima (...) do sada su rijetki dotakli, a u cijelosti i određenim redom do sada nitko; iako je to u interesu ljudskog roda.“¹⁸⁸ Iako se sadržajno i tematski fokusira na pravne odnose među narodima u okolnostima rata i mira, Grotiusovo djelo zapravo predstavlja jednu od osnovnih poveznica između prirodnog, javnog i međunarodnog prava, što se može iščitati i iz njegovog podnaslova koji glasi: *U kojem se objašnjavaju najvažnije stvari prirodnog i prava naroda te javnog prava.*¹⁸⁹ Regulacija odnosa između vladara i podanika te legitimacija njegove vlasti kao suverena nad nekim narodom vjerojatno je najistaknutiji aspekt Grotiusovog javnog prava koji se pokazao važnim za kasnije autore koji su se bavili ovim filozofsko-pravnim temama. Legitimaciju vlasti suverena argumentirao je vladarskim obećanjem Bogu, ili podanicima prilikom inauguracije, čime se uspostavljaju pravila vladanja u interesu podanika. Suverenost se na taj način ne umanjuje, ali se postavljaju granice vlasti uspostavljene takvim obećanjem, što uspoređuje sa ustrojem najmanje društvene organizacije – obitelji: „Istina o ovome što govorim javlja se na primjeru oca obitelji (*pater familias*), koji, ako je svojoj obitelji obećao nešto vezano uz upravljanje obitelji, ne prestaje obdržavati najviše pravo u obitelji.“¹⁹⁰ Ovakvo tumačenje vlasti suverena u odnosu na njegove obaveze prema onima kojima vlada, predstavljalo je temelj legitimnosti nastao unutar političke misli kojom su se rukovodili vladari njemačkih kneževina 18. stoljeća, ali i habsburški vladari prosvijećenog apsolutizma.

¹⁸⁶ Boukema, H. J. M., “Grotius' Concept of Law“, *ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* (69), 1983; Karácsony, András, „Additions to the Idea of Nature in Natural Law Thinking – Transition to Modernity“, *Journal on European History of Law*, 13 (2022), 164.

¹⁸⁷ *De jure belli ac pacis libri tres*, (Pariz: Nicolaum Buon, 1625). Ovdje se koristi izdanje djela: Grotius, Hugo, *De jure belli ac pacis libri tres*, (Amsterdam: Henrici Laurentii, 1647).

¹⁸⁸ Grotius, *De jure belli*, Prolegomena, 1.

¹⁸⁹ *In quibus jus naturae et Gentium: item juris publici praecipua explicantur*. Grotius, *De jure belli*, naslovna stranica.

¹⁹⁰ Grotius, *De jure belli*, caput III, lib. 1., 60-61.

Pravni teoretičari 17. i 18. stoljeća nisu bili u potpunosti suglasni oko ontološkog ishodišta ovog odnosa, no bili su jedinstveni u ideji da nastaje putem neke forme dogovora između članova društvene zajednice. Prema toj ideji, svaki član određene društvene zajednice odricao se samovolje i potpune slobode u korist određenog autoriteta, koji se poistovjećuje s državnim vlašću te koji je jamčio sigurnost preostalih prava članova te zajednice. To je predstavljalo temeljnu paradigmu društvenog ugovora, čiji je glavni arhitekt bio engleski filozof i politički teoretičar, Thomas Hobbes (1588-1679). U svom najutjecajnijem djelu, poznatom pod skraćenim nazivom *Leviathan*, objavljenom 1651. godine, Hobbes iznosi da je „prirodno pravo, koje pisci obično nazivaju *ius naturale*, sloboda koju svaki čovjek posjeduje da bi koristio svoju vlastitu moć kako želi, u svrhu očuvanja vlastite prirode; odnosno, vlastitog života; te posljedično, da čini sve što, po vlastitom sudu i razumu, vidi prikladnim za tu svrhu.“¹⁹¹ Slijedom ovako koncipiranog prirodnog prava, u Hobbesovoj se teoriji marginalizira uloga božanske Providnosti, koja ostaje u domeni prirodnih zakonitosti, ali ne i u području prava. Uspostava pravnih odnosa među pojedincima koji raspolažu prirodnim pravom u svrhu očuvanja vlastite slobode, prema Hobbesu ne dolazi od volje Boga, nego se temelji na ideji da ravnopravno djelovanje ljudi dovodi do stvaranja zajednice u kojoj se poštuje ljudsko dostojanstvo i autonomija.¹⁹² Hobbes nadalje učvršćuje međuovisnost prirodnog i javnog prava tvrdeći da se odbacivanjem općeg dogovora o pokoravanju suverenu, odnosno temeljnog aspekta javnog prava, u stvari odbacuje i temeljno prirodno pravo.¹⁹³ Osim uspostave državne vlasti na temelju odricanja dijela vlastite slobode, odnosno pripadajućih prirodnih prava od strane njezinih članova, u ideji društvenog ugovora na ovaj je način sadržana i teorijska jedinstvenost prirodnog i javnog prava.

Odjeci Grotiusovih i Hobbesovih ideja među suvremenim pravnicima izazvali su intenzivan akademski dijalog, dok se na vladarskim dvorovima, prvenstveno u njemačkim protestantskim zemljama, legitimacija vlasti suverena ugrađena u moderno prirodno pravo i teoriju društvenog ugovora uvelike prihvaćala kao temelj njihove apsolutističke vlasti. Među njemačkim intelektualcima druge polovice 17. stoljeća akademski diskurs prirodnog, javnog i međunarodnog prava stvaran je i definiran recepcijom, modifikacijom, ali i odbacivanjem Grotiusovih i Hobbesovih načela.¹⁹⁴ Objedinjujući navedene tendencije u svojim radovima,

¹⁹¹ Hobbes, Thomas, *Leviathan or the Matter, Forme, & Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civill*, (London: Andrew Crooke, 1651), The First Part: Of Man, 79.

¹⁹² Iltting, „Naturrecht“, 280.

¹⁹³ Apeldoorn, Laurens van, “Hobbes on treason and fundamental law”, *Intellectual History Review* 33 (2023), 185.

¹⁹⁴ Link, Christoph, *Herrschaftsordnung und bürgerliche Freiheit: Grenzen der Staatsgewalt in der älteren deutschen Staatslehre* (Wien: Hermann Böhlau Nachfolger, 1979), 38-43.

posebno se ističe pravnik, politički teoretičar i filozof, Samuel Pufendorf (1632-1694), koji iz perspektive konceptualnog razvitka ovog filozofsko-pravnog polja zadobiva ulogu najvećeg pravnika prirodnog prava.¹⁹⁵ U svom temeljnom djelu *O prirodnom i pravu naroda (De jure naturae et gentium)*, izdanom 1672. godine u Lundu,¹⁹⁶ Pufendorf je predstavio najopsežniju sistematizaciju načela koja su potpadala u tadašnju granu prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava. U smislu društveno-političkih okolnosti nastanka njegovog djela, treba istaknuti da nastaje u vrijeme formiranja sekularnih država na njemačkom političkom prostoru koje nastaju kao rezultat Westfalskog mirovnog ugovora 1648. godine i vjerskih ratova u prvoj polovici 17. stoljeća.¹⁹⁷ Takvom političkom i kulturnom podlogom objašnjava se i Pufendorfovo djelovanje i politička misao, kojom se tražilo marginaliziranje metafizike i moralne filozofije u sferi političke etike. Pufendorf je stoga nastojao zamijeniti zastarjele skolastičke modele građanskom filozofijom prilagođenom političko-etičkim načelima građanina u nekonfesionalnoj državi.¹⁹⁸ Pritom je kršćansku metafizičku kategoriju moralne osobnosti, koja je vršila funkciju pokoravanja vladarskom suverenitetu zamijenio pluralnim konceptom građanskih dužnosti.¹⁹⁹ Upravo izuzećem prirodnog prava iz sfere metafizičkih objasnidbenih kategorija, u njegovoj se pravnoj misli može zamijetiti još čvršće povezivanje prirodnog i javnog prava.

Na Pufendorfovu filozofsko-pravnu misao utjecale su suvremene pojave u prirodnom pravu i političkoj teoriji, u prvom redu cirkulacija istaknutih radova Huga Grotiusa i Thomasa Hobbesa, koje je sam konzultirao i prilagođavao svojoj političkoj teoriji, što ga čini jednim od njihovih najvažnijih nastavljača.²⁰⁰ Analizom intelektualnih utjecaja na njegov znanstveni rad, koji će kasnije u velikoj mjeri obilježiti ideje habsburških pravnika, i dalje se bave istraživači iz raznih humanističkih disciplina, a ta pitanja nastavljaju biti predmetom akademske rasprave. Uslijed toga se mogu zamijetiti nastojanja da se Pufendorfovom prirodnom pravu i političkoj teoriji s jedne strane ishodište smjesti u Grotiusovu pravnu misao, a s druge strane naglasi utjecaj Hobbesove teorije društvenog ugovora.²⁰¹ Različitosti u tim interpretacijama uglavnom

¹⁹⁵ Iltting, „Natturrecht“, 287.

¹⁹⁶ U ovoj disertaciji koristi se drugo izdanje djela: Pufendorf, Samuel, *De jure naturae et gentium libri octo* (Frankfurt a. M.: Friderici Knochii, 1684).

¹⁹⁷ Hunter, Ian, *Rival Enlightenments. Civil and Metaphysical Philosophy in Early Modern Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 157.

¹⁹⁸ Gaertner, Wulf, „De jure naturae et gentium: Samuel von Pufendorf's contribution to social choice theory and economics“, *Social Choice and Welfare* 25 (2005), 232.

¹⁹⁹ Hunter, *Rival Enlightenments*, 196.

²⁰⁰ Haakonsen, Knud; Seidler, Michael J., „Natural Law: Law, Rights and Duties“, u: Whatmore, Richard; Young, Brian (ur.), *A companion to Intellectual History* (Chichester: Wiley Blackwell, 2016), 388.

²⁰¹ Kahn, Victoria, „The Duty to Love: Passion and Obligation in Early Modern Political Theory“, *Representations* 68 (1999), 84.

proizlaze iz fokusa autora na različite ideje, koncepte i načela, za koje se ustvrđuje da je Pufendorf konzultirao u Grotiusovim, odnosno Hobbesovim djelima, uglavnom bez nakane da se iznese definitivna ocjena o snažnijem utjecaju jednog od njih. Tako je primijećeno da su Grotius i Pufendorf dijelili nastojanje da se istinite tvrdnje o ljudskoj prirodi utemelje u procesu logičke dedukcije, čime su pravilima ljudskog ponašanja pridavali objektivnu i univerzalnu vrijednost.²⁰² S druge strane, Grotiusovu tezu o dihotomnom ishodištu međunarodnog prava, koja je pored prirodnog prava sadržavala i ideju o utjecaju volje različitih naroda, odnosno njihove tradicije pozitivnog prava, Pufendorf je odbacio ustvrdivši da je ishodište međunarodnog prava moguće tražiti isključivo u prirodnom pravu.²⁰³ Tako se i u ovom aspektu isprepletenosti međunarodnog i prirodnog prava Pufendorf postavlja kao glavni zagovornik objedinjenja predmetnih pravnih polja u tripartitnu disciplinu koja je do sredine 19. stoljeća predstavljala temelj pravnog obrazovanja na visokim učilištima u Ugarskoj.

U slučaju Hobbesovog utjecaja na Pufendorfovu misao, ističe se upravo usvajanje ideje da se utemeljenje međunarodnog prava pronalazi isključivo u prirodnom pravu.²⁰⁴ Ipak, u obrazloženju međuovisnosti prirodnog, javnog i međunarodnog prava, Pufendorf je ustanovio nova načela kojima je podvrgnuo kritici neobvezujuću narav društvenog ugovora, što predstavlja i jednu od glavnih točaka u kojoj je revidirao Hobbesov koncept. Naime, ideja društvenog ugovora kod Hobbesa se temeljila se na volji pojedinaca, koja je po svojoj prirodi bila anarhična, što je za Pufendorfa bilo neprihvatljivo jer je tako koncipirana ideja implicirala da ljudska interakcija, s obzirom da je vođena voluntarističkim postupcima, ne vodi nužno uspostavi državne zajednice. On je smatrao da je ljudskom djelovanju prema uspostavi društveno-političke zajednice potrebno dodijeliti karakteristike vrline i nužnosti. Stoga je u svoju teoriju prirodnog i javnog prava uklopio koncept dužnosti (*officia*), kojima se slobodnoj volji pripisivalo inherentno moralno obvezujuće svojstvo. Ljudska volja za uspostavom državne zajednice je stoga zamišljena tako, da je bila određena vlastitim ciljem kao obvezujućim okvirom moralnog djelovanja.²⁰⁵ Pufendorfova načela nadalje su se sastojala u jasnoj distinkciji između prirodnih potreba čovjeka nasuprot njegovih moralnih i pravnih

²⁰² Katz, Stanley L. (ur.), *The Oxford International Encyclopedia of Legal History*, sv. 4 (New York: Oxford University Press, 2009), 215.

²⁰³ Zurbruchen, Simone, „Introduction“, u: Zurbruchen, Simone (ur.), *The Law of Nations and Natural Law 1625-1800* (Leiden – Boston: Brill, 2019), 2; Grunert, Frank, „The Law of Nations in German *historia literaria* and Encyclopedias in the Eighteenth Century“, u: *The Law of Nations and Natural Law 1625-1800*, 92.

²⁰⁴ Seidler, Michael J., „Der Begriff des Völkerrechts bei Samuel Pufendorf“, u: Altwicker, Tilmann; Cheneval, Francis; Diggelmann, Oliver (ur.), *Völkerrechtsphilosophie der Frühaufklärung* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2016), 61–78.

²⁰⁵ Goodwin, Iris Jane, *Pufendorf's critique of Hobbes's Contract: The Essential Set of Problems Related to the Concept of Obligation in the Seventeenth Century* (Doktorska disertacija, Sveučilište Kolumbija, 1993), 4, 8.

dužnosti (*officia*), što je odražavalo i principalnu razliku između prirodnog i normativnog poretka.²⁰⁶ Formaliziranjem koncepta dužnosti pojedinca prema političkoj zajednici Pufendorf je odstupio od Hobbesovog voluntarističkog utemeljenja društvenog ugovora te uzročno-posljedične veze između prirodnog poretka i stvaranja državne zajednice podredio nepromjenjivim moralnim zakonitostima, koje interakciju pojedinaca nužno vode prema uspostavi društva.

Međutim, prije razrade kategorije dužnosti u svom kapitalnom djelu *O prirodnom i pravu naroda*, Pufendorf analizira nekoliko temeljnih zahtjeva u ljudskim odnosima. Kao prvi takav zahtjev on postavlja temeljnu direktivu prirodnog prava prema kojoj slobodna volja pojedinca ne smije ograničavati slobodu drugih članova zajednice. Na taj aksiom nailazimo i kod Grotiusa i Hobbesa, pri čemu se u svim instancama ustvrđuje da je bez njega društveni život uopće nezamisliv.²⁰⁷ Pufendorf je taj zahtjev kojim se ograničava ljudska volja i podređuje prirodnim zakonima označio kao apsolutnu kategoriju, koja obvezuje sve ljude i ljudske institucije. Među takvim zahtjevima koji se odnose na sve faktore u društvenoj zajednici Pufendorf među najvažnijim smatra ovaj: „da nitko ne smije oštetiti (*laedat*) drugoga, a ukoliko je počinio neku štetu drugome, da to treba nadoknaditi.“²⁰⁸ Prijenos tog aksioma iz sfere prirodnog prava u javno pravo, pri čemu se naglasak stavlja na obveze institucija državnih vlasti prema članovima zajednice, prvi je korak prema objedinjenju triju disciplina u tripartitno pravno polje. Drugi korak jest prihvaćanje teze da u prirodnom poretku svaki čovjek ima pravo na samoodrživost i obranu vlastite slobode, koju se analogno implementiralo u odnose među narodima i impliciralo da svaki narod ili država imaju pravo na vođenje rata u svrhu vlastite opstojnosti.²⁰⁹ Iako posljednja teza nije pružila zadovoljavajuće niti konačno rješenje za međunarodna pitanja tadašnje Europe i uspostavu trajnog mira, analogno preslikavanje prirodno-pravnih aksioma u međunarodne odnose disciplinarno je odredilo pravnu znanost i obrazovanje počevši od sredine 17. stoljeća, objedinivši prirodno, opće javno i međunarodno pravo u teorijsko i metodološki zaokruženo znanstveno-pravno polje.

²⁰⁶ Iltig, „Nurrecht“, 288.

²⁰⁷ Seidler, Michael J., “Pufendorf’s Moral and Political Philosophy“, u: Zalta, Edward N., *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/pufendorf-moral> (preuzeto 22. svibnja 2022.).

²⁰⁸ Pufendorf, DJN, lib. III, cap 1, 323. *In classe absolutorum, quae citra omne antegressum humanum institutum omnes homines obligant, merito principem locum huic deferimus: Ut ne quis alterum laedat, utque, si quod damnum alteri dederit, id reparat.*

²⁰⁹ Schröder, Peter "The International Political Thought of Johann Jacob Schmaus and Johann Gottlieb Heineccius: Natural Law, Interest, History and the Balance of Power" in: Simone Zurbuchen (ed.) *The Law of Nations and Natural Law* (Leiden: Brill, 2019), 152-153.

Prethodno je već istaknuta važnost njemačkih protestantskih sveučilišta za transfer pravnog znanja među habsburške prosvjetljene intelektualce. Pufendorfova pravna teorija za njegovog života ispunjenog akademskom i diplomatskom aktivnošću nije bila široko prihvaćena, no do početka 18. stoljeća je postala kurikularnom normom. To se prvenstveno dogodilo zahvaljujući radu njegovih učenika i studenata te recepciji njegovih ideja među mlađom generacijom pravnika,²¹⁰ pri čemu također treba istaknuti Pufendorfovo djelo *O dužnostima čovjeka i građanina prema prirodnim zakonima (De officio hominis et civis juxta legem naturalem)*,²¹¹ u kojem se kategorija dužnosti još jasnije preslikava iz prirodnog u sferu javnog i međunarodnog prava. Stoga je njegov posthumni utjecaj na pravnu znanost prema mnogima bio i snažniji od Grotiusovog i Hobbesovog, a njegova teorija države je pojedinačno bila relevantnija i čitanija u akademskim krugovima od djela prethodne dvojice.²¹² Pufendorfovo poimanje građanskih zakona preuzeo je i jedan najvećih autoriteta političke misli 18. stoljeća, Jean Jacques Rousseau (1712.-1778.), pri čemu se ponovno ističe ideja da građanski zakoni moraju biti utemeljeni na prirodnom pravu, što je Rousseau iskoristio kao aksiom kojim je svoju teoriju društvenog ugovora prilagodio svom modelu građanskog udruživanja.²¹³ Osim toga, Pufendorf je, smjestivši fokus na legitimacijske osnove, utemeljene u prirodnom pravu i dogovoru građana, a na koje se nositelj vlasti može pozivati, utjecao i na misao možda najistaknutijeg filozofa druge polovice 18. stoljeća, Immanuela Kanta (1724.-1804.).²¹⁴ Čak i u području ekonomske misli kasnog prosvjetiteljstva, koja je tada uvelike potpadala u sferu pravne znanosti, Pufendorf je udario temelje političke ekonomije, pa se njegov utjecaj može uočiti i u djelima svjetski poznatog i utjecajnog teoretičara ekonomije Adama Smitha (1723.-1790.)²¹⁵ i, za habsburške i hrvatske prilike istaknutog reformskog intelektualca Josepha von Sonnenfelsa (1732-1817),²¹⁶ o kojima će više riječi biti u narednim poglavljima.

Dakako da je prirodno, opće javno i međunarodno pravo u godinama nakon Pufendorfove smrti u svojoj materiji doživjelo još preinaka, no njegove ideje su ostale temeljne,

²¹⁰ Dufour, Alfred, "Natural Law and Natural Rights", *The Journal of Modern History* 54 (1982), 297.

²¹¹ Pufendorf, Samuel von, *De officio hominis et civis juxta legem naturalem. Libri duo* (1673).

²¹² Šmit, Dragan, „Pufendorfove ideje moralnog prirodnog prava i njihova suvremena rezonanca“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 55, br. 4 (2018), 893, 904. Vidi: Holland, Ben, *Review of The Moral Person of the State: Pufendorf, Sovereignty and Cosmopolite Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 221.

²¹³ Wokler, Robert, "Rousseau's Pufendorf: Natural Law and the Foundations of Commercial Society", *History of Political Thought* 15 (1994), 377.

²¹⁴ Ilting, „Natturrecht“, 288, 291.

²¹⁵ Sæther, Arild, *Samuel Pufendorf. The Grandfather of Modern Political Economy?* (Bergen: NHH Norwegian School of Economics, 2017), 121-123; 176-177.

²¹⁶ Gönczi, *Die europäischen Fundamente*, 41.

a konceptom dužnosti kao vrlinom vođenom i urođenom karakteristikom čovjeka zaokružen je teorijski okvir ove tripartitne discipline u onom obliku kako se predavala na njemačkim protestantskim sveučilištima od druge polovice 17. stoljeća. Stoga zasluge kasnijih autora iz ove pravne domene možemo svesti na kompiliranje prethodnih radova, njihovu interpretaciju i, tek u rjeđim slučajevima, originalne modifikacije postojećeg znanja. U tom smislu je teško istaknuti pojedine intelektualce koji su svojim djelovanjem na njemačkim sveučilištima, ili objavljujući pravna djela u kojima se razrađuje Pufendorfova pravno-politička teorija, održavali, razvijali i modificirali ovo pravno polje i direktno utjecali na materiju koja je naposljetku bila podučavana na habsburškim visokim učilištima, pa tako i na Pravnom fakultetu Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu.

Ipak, kao glavne nositelje znanja iz ove sfere pravne znanosti, posebno u sferi akademskog obrazovanja na pravnim studijima u njemačkim zemljama, potrebno je istaknuti djelovanje njemačkog pravnika koji je većinu karijere ostvario na Sveučilištu u Halleu, Johanna Gottlieba Heinecciusa (1681.-1741.). Heineccius je međunarodne odnose definitivno izdvojio iz domene pozitivnog prava, prvenstveno rimskog i kanonskog prava, i podvrgao ih prirodnom pravu, koje implicira univerzalno počelo u regulaciji međunarodnih odnosa.²¹⁷ Nadalje, tendencije da se prirodno pravo, kao temelj pravne znanosti u novom disciplinarnom okružju protestantskih sveučilišta, odvoji od kršćanske teologije i filozofije, posebno su se iskazale u djelovanju dvojice pravnika i filozofa, Christiana Thomasiusa (1655-1728), koji je prirodno pravo predavao kao zasebnu disciplinu na Sveučilištu u Leipzigu, te Christiana Wolffa (1679-1754), koji je istu znanstvenu materiju predavao, kao i Heineccius, na Sveučilištu u Halleu. Njihov rad ugarskim je pravnicima bio poznat i prije visokoškolskih reformi u 70-im godinama 18. stoljeća, pa se utjecaj njemačkog prirodnog prava, kako su ga formulirali Pufendorf i spomenuti nasljednici njegove pravne znanosti, može detektirati u ugarskim intelektualnim krugovima i u ranijem razdoblju razvitka prirodno-pravne znanosti. Primjerice, Baltazar Adam Krčelić (1715.-1778.) u svojem djelu *Annuae* navodi da je grofa Petra Ivana Sermagea (1746.-1804.) podučavao filozofiju „po Heinecciju, piscu dotad nepoznatom u Hrvatskoj“, te mu prema njegovoj nauci sastavio „teze, tvrdnje, zaključke i nečela“.²¹⁸ Ipak, dominantna misao ugarskih pravnika i dalje bila pretežito skolastička. Iz nje je proizlazilo da je prirodno pravo

²¹⁷ Schröder, “The International Political Thought“, 144.

²¹⁸ Krčelić, Baltazar Adam, *Annuae ili Historija 1748-1767: Annuae sive Historia ab anno inclusive 1748 et subsequis (1767) ad posteritatis notitiam* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1952), 417.

„naredba razuma koja potječe od Boga i naređuje sve što je dobro iznutra te zabranjuje sve što je loše.“²¹⁹

Usprkos slojevitosti pravnog znanja i utjecaja na formiranje trodjelne discipline prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava u Ugarskoj, najveći utjecaj na njen sadržaj u razdoblju kasnog 18. i prve polovice 19. stoljeća svakako je ostvario Karl Anton von Martini (1726-1800). Prema njegovim djelima predavao se jedini teorijski aspekt pravne znanosti na ugarskim pravnim fakultetima.²²⁰ Autoritet koji je Martini zadobio u habsburškim akademskim krugovima zbog sudjelovanja u reformi Sveučilišta u Beču, uvođenja modernog prirodnog prava u kurikulum te kompiliranja novih i za visoko obrazovanje prilagođenih načela iz polja prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava, svakako je igrao ulogu u transferu tog znanja u ugarski sustav visokog školstva, pa tako i među profesore koji su navedenu materiju predavali od sredine 1770-ih godina. Taj autoritet definitivno je potvrđen uredbom *Ratio educationis* u kojoj su člankom 186. za nastavu prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava propisana Martinijeve *Teze (Positiones)*.²²¹ Međutim, ovim člankom nije specificirano radi li se o jednoj od dviju knjiga koje je Martini pripremio upravo za potrebe bečkih studenata, ili su oba njegova djela, *Teze o prirodnom zakonu za potrebe slušača u Beču (De lege naturali positiones in usum auditorii Vindobonensis)*²²² te *Teze o državnom pravu za potrebe slušača u Beču (Positiones de iure civitatis in usum auditorii Vindobonensis)*,²²³ bila predviđena kao glavni izvor poduke na ugarskim pravnim fakultetima. Potonje objašnjenje čini se prihvatljivijim, s obzirom da svaka od ove dvije knjige obrađuje dio pravnih cjelina propisanih kurikulumom, pri čemu se u prvoj obrađuje prirodno, a u drugoj opće javno i međunarodno pravo. Naime, Martini je već u naslovu prvog dijela *Teze o državnom pravu* izjednačio državno pravo s općim javnim pravom.²²⁴ Treći, te ujedno i najmanje zastupljeni dio ove trodjelne pravne discipline odnosi se na međunarodno pravo, koje se kod Martinija obrađuje u drugom dijelu knjige *Stajališta o državnom pravu*.²²⁵

Kao predložak ispitnim tezama profesora Pravnog fakulteta Akademije u Zagrebu, Martinijeva su pravna djela predstavljala kompendij prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava, koje se temeljilo na teoriji uspostavljenoj na njemačkim sveučilištima i pravnim

²¹⁹ Szabadfalvi, “The Beginnings of Hungarian“, 338-339.

²²⁰ Shek Brnardić, „Intelektualni razvoj“, 207.

²²¹ *Ratio educationis*, gl. VII, čl. 186, 334.

²²² Martini, Karl Anton von, *De lege naturali positiones in usum auditorii Vindobonensis* (Beč: Typographieo Kaliwodiano, 1762.)

²²³ Martini, Karl Anton von, *Positiones de iure civitatis in usum auditorii Vindobonensis* (Beč: Trattner, 1768.)

²²⁴ *Ibid.*, Pars I, 1. *Positionum de iure civitatis (...) seu jus publicum universale*.

²²⁵ Martini, *Positiones de iure civitatis*, Pars II, 243-386.

školama, počevši od Pufendorfovih djela. Osim navedenih radova namijenjenih prvenstveno visokoškolskoj nastavi, Martini je u drugim pravnim djelima pažnju posvetio i teorijskom aspektu ove pravne discipline, pri čemu se ističe historiziranje problematike prirodnog prava. Usvojivši empirijsku metodu koju je razvio i upotrijebio pri tumačenju ishodišta rimskog prava njemački pravnik i reformator pruskog sudstva, Samuel von Cocceji (1679-1755), Martini je kao najstariji izvor prirodnog prava istaknuo Sveto Pismo.²²⁶ Iako se time nije udaljio od sekularističkih tendencija u korpusu pravnih djela i autora koji su uvelike utjecali na formiranje njegovih prirodno-pravnih ideja i političke teorije, ovaj je postupak predstavljao prihvatljiv i poželjan oblik katoličke apologetike uklopljen u apsolutističku državnu ideju Habsburške Monarhije.²²⁷

Usporedno s time, utilitarnost prirodnog prava sve se više manifestirala kroz legitimaciju apsolutističke vlasti, te je, posebice od druge polovice 18. stoljeća, prirodno pravo utjecalo i na razvoj modernog pozitivnog javnog prava, što je za rezultat imalo i marginalizaciju partikularnih pravnih tradicija u korist univerzalnih pravnih normi moderne države. Pritom su koncepti poput državnog prava, suvereniteta i javnog dobra bili u središtu pažnje pravnika i političkih teoretičara.²²⁸ Martini je legitimaciju apsolutističke vlasti proveo tako da je teorijski opravdao njeno postojanje kao najučinkovitiji oblik državnog ustroja, koji ima potencijal ujediniti društvo. Prema njemu, pojedinci se slobodnom voljom pokoravaju monarhu, čija je odgovornost jamčiti građanska prava i čiji se postupci uvijek pokoravaju općem dobru.²²⁹ Utilitarnost ovakve pravno-političke teorije predstavljala je temeljni razlog za političku podršku kurikularnim promjenama koje su podrazumijevale prvenstvo Martinijevih pravnih postulata. Intenzivna recepcija njegovih ideja u Kraljevini Ugarskoj tako je dijelom ostvarena i snažnom državnim intervencijom, ne samo u institucionalni okvir ugarskog visokog školstva, nego i nakladničku politiku, pa su Martinijeva djela tiskana u budimskoj sveučilišnoj tiskari između 1795. i 1800. godine.²³⁰

Međutim, često naglašeni utilitarni aspekt, odnosno legitimacija apsolutističke vlasti Habsburgovaca putem apologetsko formulirane prirodno-pravne i državne teorije, ne predstavlja fokus iz perspektive transfera i modifikacije ideja od strane profesora pravnih znanosti na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu. Njihov intelektualni rad prvenstveno je

²²⁶ Klein-Bruckschwaiger, „Die Geschichte der Rechtsphilosophie“ 378-380.

²²⁷ Hebeis, Michael, *Karl Anton von Martini (1726-1800): Leben und Werk* (Frankfurt a. M.: Peter Lang, 1996), 132.

²²⁸ Horbec, *Prema modernoj državi*, 44, 46.

²²⁹ Surman, *Habsburg Universities 1848-1918.*, 105.

²³⁰ Gönczi, *Europäische Fundamente*, 42.

obilježen jasno formuliranom znanstvenom disciplinom prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava, koja je predstavljala temelj pravnog obrazovanja na ugarskim visokim učilištima. Bez obzira na institucionalnu i akademsku dominaciju Martinijevih radova, ovi su profesori za potrebe nastavnog kurikuluma pripremali predmetnu materiju s određenom mjerom slobode. Zbog toga znanje sadržano u njihovim ispitnim tezama, iako nastalo u okviru normativno definiranog kurikularnog programa, ne odražava tek reprodukciju propisane nastavne literature, nego pruža uvid u specifičnosti pristupa ovoj pravnoj materiji od strane profesora Akademije u Zagrebu.

4. 2. 'Pomno' čitanje ispitnih teza zagrebačkih profesora 1780. – 1847.

Osim nekolicine priručnika i udžbenika napisanih za potrebe studenata Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu, većina objavljenih radova koji autorski pripadaju profesorima Pravnog fakulteta u Zagrebu odnosi se na tiskane ispitne pozicije, odnosno kompilacije teza koje su činile okosnicu javnih ispita. Osnovne značajke tih knjižica iznesene su ranije u disertaciji, pa nam je poznato da su objavljujane pod raznim nazivima, pri čemu su se ustalili *positiones*, *propositiones*, *theses* te *tentamina*. Bez obzira na ove različitosti u nazivlju, profesori su putem ove forme radova redovito objavljivali relevantne zaključke svojih predavanja na ujednačen način, stvarivši korpus serijske publikacije, čijom se analizom u dijakronijskoj perspektivi može jasno ukazati na transfere ideja među profesorima, ali i na modifikacije koje su nastupile izmjenom nositelja Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo. Iako se uredbom *Ratio educationis* ne definira uloga samih polagača javnih ispita u odabiru sadržaja ispitnih teza, već se navodi da je njihova svrha starateljima predstaviti napredak pojedinih studenata u svladavanju akademskog gradiva, natjecanje za kraljevsku stipendiju, ili odražavaju ambicije studenata za daljnjim obrazovanjem, same kandidate su predlagali profesori ili roditelji.²³¹ Stoga se ne čini vjerojatnom teza da se iz ispitnih pozicija mogu iščitati interesi studenata za određene teme.²³² To nam sugeriraju i ranije iznesene Krčelićeve tvrdnje o tome da je grofu Sermageu on osobno sastavljao teze.²³³ Dodatni

²³¹ *Ratio educationis*, gl. IV, čl. 171, 290-292. *Defensiones, seu delectarum Thesium propugnations ex una, aut omnibus partibus cujuspiam scientiae ii solent instituere, qui ad gradum aliquem in quapiam Facultate consequendum aspirant, aut qui parentum, tutorum, curatorum etc. voluntate publicum id genus progressionum suarum testimonium edere constituunt.*

²³² Kuntić, Kuntić-Makvić, „Nastava povijesti na zagrebačkoj akademiji“, 88.

²³³ Vidi bilješku 218.

argument za isključivo profesorsko autorstvo i odabir tema u knjižicama ispitnih pozicija je njihov vrlo ujednačen sadržaj i izričaj, koji je svaki od profesora, uz nekoliko iznimki, producirao kroz čitavo vrijeme vlastitog zaposlenja na zagrebačkoj Katedri. Kao što će se pokazati 'pomnim' čitanjem ovog korpusa pravnih teza, među njihovim autorima, odnosno uzastopnim predavačima prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava u Zagrebu, ne postoji izričit konsenzus oko hijerarhije i sadržaja ideja iz ove discipline, što je pojava koja sugerira da institucionalni okvir školstva nije isključivo ograničavao nastavničku slobodu, nego i otvarao mogućnosti za nove pristupe podučavanju pravne materije na visokoškolskoj razini.

4. 2. 1. Vinko Kalafatić (1780. i 1784.)

Već se prvom autorskom knjižicom ispitne materije nastalom u sklopu proučavane Katedre suočavamo s izuzetkom od ustaljene prakse objave ispitnih teza, s obzirom da je Vinko Kalafatić 1780. godine objavio ispitna pitanja iz područja javnog prava Kraljevine Ugarske.²³⁴ Osim što se disciplinarno odvojio od propisane nastavne materije, Kalafatić je ovom knjižicom u pogledu forme iznošenja materije ostavio jedinstven dokument. Naime, ovo je jedina knjižica ispitne materije u kojoj se polovica sadržaja iznosi u formi pitanja, a polovica u formi numeriranih teza, što će postati norma pri objavi teza vezanih uz javne ispite. S druge strane, specifična problematika ugarskog javnog prava u ovom razdoblju posebno će se istaknuti kod analize Farkaševog intelektualnog rada, s obzirom da pojedine teze u njegovom autorstvu, kao i udžbenik objavljen za potrebe studenata Kraljevske akademije u Zagrebu obrađuju upravo to pitanje. Stoga je u ovom trenutku potrebno tek istaknuti da je uredbom *Ratio educationis* prepoznat nedostatak udžbenika koji bi sustavno služio kao nastavno pomagalo iz navedene materije, a profesorima koji predaju javno pravo Ugarske sugerira se „razborito služenje knjigama o javnom pravu Rimskog Carstva i drugih kraljevstva, “izbjegavajući teža pitanja o skupštinama Kraljevstva i pravnim nijansama te usmjerujući studente na ono što im je „potrebno znati, ili je korisno.“²³⁵ Teško je ustanoviti u kojoj je mjeri Kalafatić pratio zadane preporuke, ali ovim je ispitnim pitanjima i tezama obradio zemljopisne, povijesne, političke i administrativne posebnosti Ugarskog Kraljevstva, što je predstavljalo karakterističan

²³⁴ Kalafatić, Vinko, *Materia tentaminis publici quod ex jure publico particulari Hungariae (...) Ex praelectionibus Vincentii Kalafatich*, Zagrabiae: Typis Caroli Kotsche, 1780., 1-2. Iako naslovna stranica njegovih ispitnih pozicija iz javnog ugarskog prava sugerira njihov nastanak na temelju Kalafatićevih predavanja, ne postoje dokazi da je isto predavao na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu. U vrijeme nastanka ove Kalafatićeve knjižice profesor domovinskog prava, kojem je ova materija kurikularno pripadala, bio je Ignjat Galjuf (pol. 18. st. – prva pol. 19. st.), koji je predavao od 1778. – 1785. godine, iako nije poznata niti jedna njegova kompilacija ispitnih teza. Vidi: Pavić, knj. 3, 101-103.

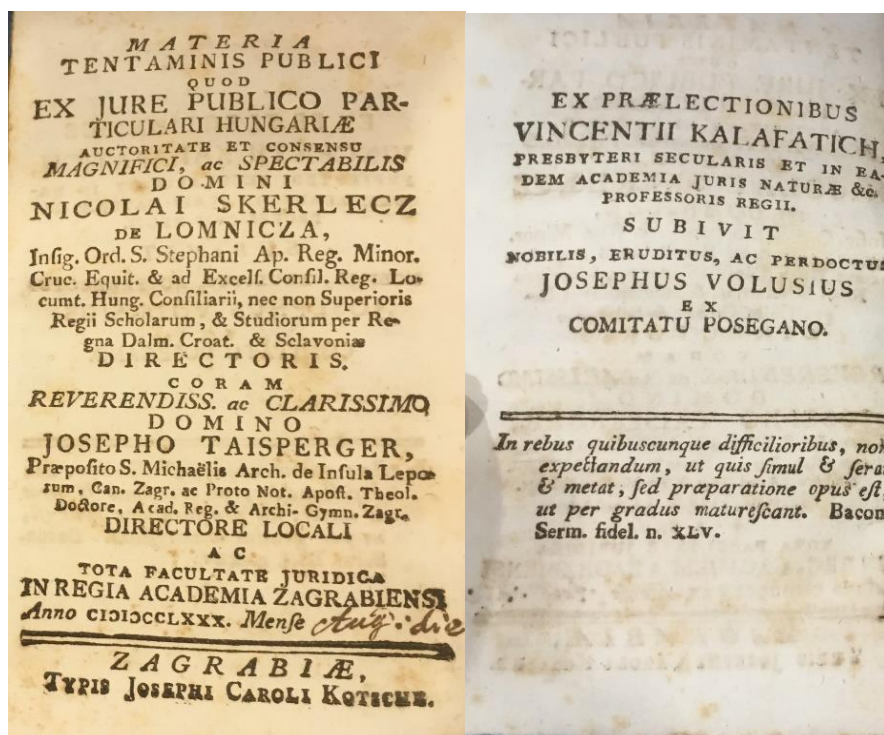
²³⁵ *Ratio educationis*, gl. VI, čl. 186, 333.

disciplinarni pristup tadašnjem državnom, ili posebnom javnom pravu. Tako je započeo nizom pitanja: „Koje je podrijetlo Kraljevine Ugarske? Koji je u njoj prvi oblik vladavine? Kakav je oblik vladavine bio u drugom, trećem i konačno četvrtom razdoblju?“²³⁶ Nadalje, pitanjima se provjeravalo poznavanje hijerarhije i povijesti državnih staleža i redova, njihovih obaveza u pogledu poreznih davanja te insurekcije, načina održavanja Sabora, ustroja županija te administrativnih tijela poput državne riznice.²³⁷ Teze iznesene u drugom dijelu su koncizna pravna načela koja objašnjavaju pravna počela i ustroj Ugarskog Kraljevstva. Osnovno izneseno načelo glasi: „Javno pravo ugarske države je skup prava i dužnosti koje proizlaze iz ugovora i temeljnih zakona uspostavljenih između kralja i staleža Kraljevstva.“²³⁸ Iz navedenog postaje očito kako se ideja temeljnog ugovora među sudionicima u stvaranju državne zajednice preuzimala u sferu posebnih javnih prava, u ovome slučaju ugarskog. Uz ovu ispitnu knjižicu veže se još jedna specifičnost, a to je da su javnoj obrani ispita održanoj na temelju iznesene materije prisustovali vrhovni upravitelj zagrebačkog školskog distrikta, Nikola Škrlec Lomnički i Josip Taisperger, kao ravnatelj Akademije u Zagrebu. Njihovo prisustvo moglo je biti uzrokovano svečanom prilikom predstavljanja prvog javnog ispita na Katedri za prirodno, opće javno i međunarodno pravo, no vjerojatno je zahtjevalo i veliku pažnju nadzornih tijela, jer je upravo pravno-politička usklađenost ugarskih intelektualaca s nastavnim planom bila od primarnog interesa za habsburšku vlast.

²³⁶ *Quae origo Regni Hungariae? quae prima in eo regiminis forma? quae secunda, quae tertia, quae denique quarta regiminis Hungarici formae periodus?* Kalafatić, *Materia tentaminis*, 1780., 3.

²³⁷ *Quid et quot Status et Ordines Regni? qui Praelatorum, Baronum, Nobilium, liberarum, Regiarumque Civitatum nomine veniunt? quae sigulorum Regni Baronum praerogativae? quae Nobilium generatim? (...) Quid Camera? ex quot, et quibus personis componitur? quis olim Bonorum Coronae et Fiscii administrator? quod Camerae Regiae munus?* Kalafatić, *Materia tentaminis*, 1780, 7-8, 9-10, 12.

²³⁸ *Jus publicum Civitatis Hungaricae, est complexus jurium, et obligationum ex pactis, legibusque fundamentalibus, Regem inter ac Status Regni stabilitis, promanantium.* Ibid., 13.

Prilog 1. Naslovne stranice Kalafatićevih teza iz 1780.

Ipak, tek s javnim ispitom iz prirodnog i prava države održanim 17. kolovoza 1784. pod Kalafatićevim mentorstvom²³⁹ dobivamo uvid u način na koji će se prirodno, opće javno i međunarodno pravo podučavati, reproducirati i prezentirati u sklopu akademskog kurikulumu na Akademiji u Zagrebu. U ovoj publikaciji nailazimo na podjelu materije analogno trostrukoj prirodi ove pravne discipline, što će se uglavnom ustaliti kao praksa sve do kraja funkcioniranja Akademije. Preciznije, prvi dio knjižice naslovljen je *Teze iz prirodnog prava*²⁴⁰ i sadrži dvadeset i pet teza formuliranih u numerirane članke. U prvoj tezi Kalafatić iznosi temeljni stav da priroda ljudske volje nužno teži za dobrim i otklanja se od zla, a mudrost i Božja providnost ne dopuštaju nam da sumnjamo u prirodne i moralne obveze, slijedom čega postoje prirodni zakoni.²⁴¹ Teško je ustanoviti koja je pravna djela Kalafatić konzultirao pri pisanju prvih zagrebačkih pozicija iz prirodnog prava, no na ovako sažeti aksiom koji progovara o filozofskom ishodištu prava nećemo naići niti u jednom kapitalnom djelu. Naime, upravo sažeto izlaganje i kratka forma tiskanih ispitnih pozicija predstavljaju otežavajuću okolnost pri komparaciji ideja prisutnih u ovim knjižicama s idejama prisutnim u značajnim djelima pravnih

²³⁹ Kalafatić, Vinko, *Tentamen publicum ex jure naturali hominis et civitatis (...)* Sub praesidio Admodum Reverendi, ac. Cl. D. Vincentii Kalafatic, Zagrabiae, Typis Caroli Kotsche, 1784., 1-2.

²⁴⁰ Ibid., 3. *Positiones ex jure naturae.*

²⁴¹ *Et Natura voluntatis humanae bonum necessario appetentis, malum autem aversantis, et Sapientia, providentiaque Divina de naturalibus, iisdemque moralibus obligationibus dubitare nos non sinunt, exstant ergo Leges Naturales.* Ibid., 3.

autoriteta. Iako lako možemo povući paralelu između Kalafatićeve teze i Martinijevog stava da je „Sva priroda je ovisna o Bogu, pa je i prirodni zakon dakle Božji,“²⁴² iz toga ne možemo sa sigurnošću zaključiti da se Kalafatić poslužio Martinijevim udžbenikom. Uobičajena razlika između opsežnijih djela poput Martinijevih udžbenika i ispitnih pozicija zagrebačkih profesora ističe se upravo u pretežito širokom i kompleksnom razlaganju pravnih kategorija u kapitalnim radovima, nasuprot pojednostavljenom stapanju pojmova i ideja u sažete pravne teze, prisutnom u tiskanim ispitnim pozicijama. U drugom dijelu Kalafatićevih pozicija, naslovljenom *Iz unutarnjeg državnog prava*²⁴³ iznosi se petnaest teza iz domene općeg javnog prava. U ovim tezama Kalafatić iznosi svoje viđenje društvenog ugovora, koje, ponovo, ne korespondira u potpunosti s Martinijevim načelima. Posebno je to vidljivo u drugom članku u kojem kritizira Pufendorfov dvostruki ugovor i temeljni dekret kao ishodište društvene zajednice, argumentirajući da je za njezinu uspostavu potrebna tek volja i snaga ujedinjenih očeva obitelji (*patrum familias*) kao temeljni ugovor, kojim se „građansko društvo bez problema nastaje i objašnjava se.“²⁴⁴ S obzirom da Martini u svojim djelima ne kritizira Pufendorfa otvoreno, postaje posve jasno da je Kalafatić odbacio, barem dijelom, smjernice propisane u *Ratio educationis*. Treći dio, naslovljen *Iz prava naroda, ili vanjskog državnog prava*,²⁴⁵ sadrži deset teza iz područja međunarodnog prava. Ovdje je posebno zanimljivo ukazati na Kalafatićevu dvojbu oko implementacije prirodnog prava u odnose među narodima. S jedne strane odbacuje ideju da može postojati univerzalno međunarodno pozitivno pravo kako su ga zamišljali Grotius, Wolff te čuveni stručnjak za međunarodno pravo, Emer de Vattel (1714.-1767.),²⁴⁶ ali državne zajednice u interakciji zamišlja kao moralne osobe koje žive u prirodnom stanju te imaju pravo na samoočuvanje, neovisnost i moralnu jednakost prema ostalim narodima.²⁴⁷ U svakoj od navedenih domena može se zamijetiti sistem izlaganja koji od općenitih tvrdnji vodi prema specifičnim pojmovima i načelima. Primjerice, u posljednjem članku sekcije o općem javnom pravu, Kalafatić strogo odbacuje doktrinu monarhomaha,²⁴⁸

²⁴² Martini, *De lege naturali positiones*, gl. II, čl. 89, 18.

²⁴³ Kalafatić, *Tentamen publicum*, 1784., 17. *Ex jure civitatis externo*.

²⁴⁴ *Modum autem, quo plurium patrum familias vires, et voluntates unitae sunt, hoc est nexum civitatis superflue repetit Puffendorfius ex duobus unionis, et subjectionis pactis ac tertio Decreto formae; nam ex primo, eoque solo unionis pacto civilis Societas nullo negotio concipitur, et explicatur.* Kalafatić, *Tentamen publicum*, 1784., 18-19.

²⁴⁵ Ibid., 26. *Ex jure gentium seu civitatis externo*.

²⁴⁶ *Jus Gentium positivum universale dari nec argumenta Grotii, nec Wolfii, nec denique Vattelii evincunt.* Ibid., 26.

²⁴⁷ *Gentes singulae, ut totidem personae morales, quae in statu naturali vivunt, quaeque adeo jure primaevis fruuntur, considerandae sunt, eadem igitur tum sese immunes ab omni periculo conservare, tum vero independentiam ab alterius arbitrio, et plenam cum reliquis gentibus aequalitatem moralem tueri jure possunt.* Ibid., 27.

²⁴⁸ Monarhomasi su bili kršćanski (katolički i kalvinistički) mislioci, koji su u vrijeme vjerskih ratova u 16. i 17. stoljeću branili ideju da je monarha dozvoljeno svrgnuti, pa čak i ubiti, ako je njegova vladavila protivna volji

koja je pogrešna i „mi je se gnušamo da ne bismo upali u zabludu makijavelista.“²⁴⁹ Obračun s makijavelistima topos je koji se javlja i kod Martinija, no kod njega su monarhomasi kategorički odvojeni od makijavelista: „Kada odbacujemo monarhomahe, ništa manje nam se ne gade ni makijavelisti. Ova sekta duguje svoje ime Machiavelliju Firentincu, koji je (...) pokušao dokazati da knez ne može nauditi svojim podanicima, jer oni više ne uživaju nikakva prava, kada su ih prenijeli kralju.“²⁵⁰ Ovo predstavlja tipičan primjer stapanja različitih teza prisutnih u opsegom većim djelima u sažete teze namijenjene održavanju javnih ispita, pri čemu se nerijetko mijenjao sadržaj same teze. I ovaj aspekt Kalafatićevih pozicija primjećujemo u recentnijim ispitnim tezama profesora koji su ga naslijedili na zagrebačkoj Katedri.

4. 2. 2. Pavao Antun Marković (1801. – 1810.)

Objavljene ispitne teze Pavla Antuna Markovića iz prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava po svojoj su formi najdulje, a i broj iznesenih načela u člancima uglavnom premašuje broj članaka koje u svojim knjižicama iz ovog pravnog polja donose drugi profesori Akademije u Zagrebu. Osim što su sadržajno najopsežnije, Marković je, ako je suditi prema broju sačuvanih knjižica, bio i najplodniji autor teza za potrebe javnih ispita, objavivši ih trinaest u razdoblju od 1801. do 1810. godine. Ipak, može se zamijetiti da su pojedine Markovićeve pozicije objavljene u različitim knjižicama ispitnih teza identične, pa je ukupni broj novonastalih pozicija razmjerno manji od broja objavljenih ispitnih materijala. Pored toga, Marković ne obrađuje sva tri dijela predmetne pravne discipline u svakoj od svojih publikacija. Tako u prvim i drugim po redu pozicijama prema kojima su u kolovozu 1801. i 1802. godine branjeni javni ispiti,²⁵¹ Marković obrađuje tek opće javno i međunarodno pravo, izostavivši cjelinu s prirodno-pravna načelima. S druge strane, pojedine Markovićeve pozicije bave se isključivo prirodnim pravom, pri čemu tu cjelinu obrađuje s daleko više pažnje od ostalih profesora zagrebačke Katedre. Prvu takvu knjižicu pozicija, naslovljenu *Javni ispit iz*

naroda. Monarhomasi. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41653>, pristupljeno: 12. srpnja 2023.).

²⁴⁹ *Doctrina Monarchomachorum uti falsa, uta civitatis fini opposita est, eam proinde ita abominamur, ut in errorem Machiavelistarum non incidamus*. Kalafatić, *Tentamen publicum*, 1784, 25.

²⁵⁰ Martini, *Positiones de jure*, gl. XI, čl. 369, 145.

²⁵¹ Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex iure publico universali et gentium (...) ex praelectionibus Pauli Ant. Markovich*, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis, 1801., 3, 10; Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex ivre pvblico vniversali et gentivm (...) ex praelectionibus Pavl. Ant. Markovich*, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis, 1802., 3, 24.

prirodnog prava, objavio je u travnju 1804. godine,²⁵² a sadrži čak 94 članka kojima se razrađuje pojam prirodnog prava. U kolovozu iste godine ponovo objavljuje teze iz općeg javnog i međunarodnog prava,²⁵³ no opširnije od prethodnih ispita iz 1801. i 1802. godine. Sve do posljednje kompilacije teza koju je objavio za vrijeme vođenja zagrebačke Katedre, naslovljene *Javni ispit iz prirodnog, općeg javnog i prava naroda* iz 1810. godine, jedine u koju je uklopio sva tri disciplinarna područja,²⁵⁴ Marković je svake godine objavljivao materiju prema kojoj su održavani javni ispiti.

U Markovićevim pozicijama istaknut je utjecaj Martinijeve pravne misli, što je posebno vidljivo u njegovim kompilacijama prirodno-pravnih načela. U prvom redu se ističe ideja da moralne radnje (*actiones morales*) podrazumijevaju slobodno i spontano djelovanje razumnih pojedinaca.²⁵⁵ U nekolicini svojih publikacija iz područja prirodnog prava Marković je analogno toj ideji iznio stav da su postupci koji ne predstavljaju moralno djelovanje takvi upravo zbog nedostatka spontanosti, slučajnosti ili manjka inteligencije.²⁵⁶ Kasnije ispitne teze iz prirodnog prava, osim kraće verzije objavljene 1810. godine, analiziraju dimenziju prirodnog prava koja se može detektirati već u načelima Samuela von Pufendorfa, odnosno aksiom koji ograničava ljudsku slobodu prirodnim zakonom i nalaže da niti jedan pojedinac ne smije oštetiti drugoga. Martini je ovu temeljnu ideju preuzeo od Pufendorfa i razradio prirodno-pravni model nadoknade štete, pri čemu se oštećenom gubitak namiruje po načelu dužnosti.²⁵⁷ Nekoliko članaka Martinijeve razrade problematike nadoknade štete u pojedinim je Markovićevim tezama sažeto izneseno formulacijom: „Prirodno pravo ima specifična pravila u pogledu plaćanja i nadoknade štete koja propisuju da je naša dužnost dati naknadu onima koji je zahtijevaju ovisno o okolnostima.“²⁵⁸

²⁵² Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex ivre natvrali (...) e praelectionibus Pau. Ant. Markovich, Zagrabiae, Typis Novoszeliensis, 1804.*, 3.

²⁵³ Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex ivre pvblico vniversalı et gentıvm (...) ex praelectionibus Pavl. Ant. Markovich, Zagrabiae, Typis Novoszeliensis, 1804.*,

²⁵⁴ Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex jure naturali, publico U. et gentium (...) ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich, Zagrabiae, Typis Novoszeliensis, 1810.*, 3, 8, 12.

²⁵⁵ Martini, *De lege naturali*, gl. 5, čl. 183, 44.

²⁵⁶ *Quoniam ratione moralitatis actiones inter se differunt, et vero moralitatem actionis, ex libertate dimetiri solemus, (...) facile iam vnusquisquem ex essentialibus libertatis constitutiuis perspicit; quaenam illae actiones hominum sint, quae aut propter defectum spontaneitatis, aut contingentiae subiectivae, aut denique, ob intelligentiae defectum, magis, minusue, aut nullo etiam pacto imputationi sunt obnoxiae.* Marković, *Tentamen publicum ex ivre pvblico, 1804.*, 9; Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex ivre naturali e praelectionibus Pau. Ant. Markovich, Zagrabiae, Typis Novoszeliensis, 1805.*, 8-9; Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex jure naturali (...) e praelectionibus Pau. Ant. Markovich, Zagrabiae, Typis Novoszeliensis, 1806.*, 7.

²⁵⁷ Martini, *De lege naturali*, gl. 2, čl. 385-388, 128-129.

²⁵⁸ *Habet etiam jus naturae peculiare regulas intuitu resarcitionis, et praestationis damni, quas ita exigentibus rerum adjunctis affere nostri esse officii ducimus.* Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex iure naturali (...) e praelectionibus Paul. Ant. Markovich, Zagrabiae, Typis Novoszeliensis, 1807.*, 12; Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex iure naturali (...) ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich, Zagrabiae, Typis*

Zanimljivo je da detekcijom Pufendorfove misli u prirodno-pravnim tezama zagrebačkog Pravnog fakulteta, koja se javlja posredstvom Martinijevog udžbenika, ne nailazimo na isti odnos zagrebačkih profesora prema njemačkom pravniku u sferi javnog prava i društvenog ugovora. Naime, Martini, a prema njemu i Marković, opovrgavaju Pufendorfovu tezu da je osim temeljnog društvenog ugovora državnoj zajednici potreban i dekret o obliku vladavine, odnosno ustav, kao i zakletva podložnosti, argumentirajući da se država može zasnivati samo na društvenom dogovoru.²⁵⁹ Ipak, najveća je kritika upućena prirodnom pravu Thomasa Hobbesa, prema kojem su se prirodni zakoni izvodili iz društvenog konsenzusa, urođenih ideja ili volje vladara. Ovakva ponešto nepotpuna interpretacija Hobbesovog prirodnog prava zaključena je u nekolicini Markovićevih pozicija prijekornim tonom: „Ali najviše su se od istine otklonili oni koji zajedno s Hobbesom žele potkopati svako pravilo običaja, poštenja i pravde zbog urođene ljudske sklonosti za nanošenjem štete drugima i s njome sukladnim nužnim nagonom za obranom.“²⁶⁰ Iz ove kritike vidljiv je utjecaj njemačke protestantske prirodno-pravne tradicije, u kojoj je slobodna volja čvrsto podređena prirodnim zakonitostima, neovisnima o ljudskom djelovanju, koje je pak dodatno ograničeno apsolutnom kategorijom dužnosti. Nije posve jasno zbog čega je Marković razvio tako kritičan stav prema Hobbesovoj teoriji prirodnog prava, posebice ako nam je poznato da Martini pojedinim etapama razvitka prirodno-pravne znanosti pristupa sa znanstvenim odmakom, ističući Hobbesa kao jednog od važnih teoretičara društva koji je utjecao na Pufendorfa, iako istovremeno iznosi stav o pogrešnosti njegovih načela.²⁶¹ Markovićeve teze čvrsto su ukorijenjene u Martinijevoj pravnoj znanosti, pa svakako možemo uočiti nižu razinu kritičnosti prema propisanom kurikulumu, od one koja se manifestirala u jedinim objavljenim ispitnim pozicijama Vinka Kalafatića, koji je demonstrirao veću autonomiju u interpretaciji propisanih akademskih materijala. Ipak, Markovićeva revnost u nastojanju da se javni ispiti na Kraljevskoj

Novoszeliansis, 1808., 11. Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex jure naturali (...) ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich*, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis, 1809., 13.

²⁵⁹ Martini, *Positiones de jure civitatis*, gl. II, čl. 33, 16-17.; *Ex unico autem pacto unionis PUFFENDORFII civitas satis intelligitur; quare ejus decretum formae, cum pacto subiectionis, superfluum est*. Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex jure publico universali et gentium ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich*, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis, 1805., 2; Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex jure publico universali et gentium (...) ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich*, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis, 1806., 4. Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex jure publico, universali et gentium (...) ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich*, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis, 1807., 4.

²⁶⁰ *Sed vel maxime, a vero aberrant illi, qui cum HOBBSIO, ex ingenita hominum aliis nocendi propensione, atque hiuc etiam necessario correspondente stimulo resistendi omnem morum, honestatis, justitiaeque regulam eruere volunt*. Marković, *Tentamen publicum ex jure naturali*, 1804., 4; Marković, *Tentamen publicum ex jure naturali*, 1805., 4; Marković, *Tentamen publicum ex jure naturali*, 1806., 4; Marković, *Tentamen publicum ex jure naturali*, 1807., 4; Marković, *Tentamen publicum ex jure naturali* 1808., 4; Marković, *Tentamen publicum ex jure naturali* 1809., 4.

²⁶¹ Martini, *De lege naturali*, gl. VII, čl. 289, 83.

akademiji znanosti u Zagrebu učestalo održavaju, a popratne knjižice ispitnih teza redovito objavljuju, rezultirala je intenzivnom recepcijom korpusa modernog prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava bečke provenijencije među zagrebačkim studentima.

4. 2. 3. Konstantin Farkaš (1812. – 1819.)

Na tiskane knjižice koje su sadržavale ispitne materijale nastale na temelju Farkaševih predavanja nailazimo dvije godine nakon posljednje Markovićeve kompilacije ispitnih teza, a nastaju između 1812. i 1819. Farkaševe knjižice pozicija iz prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava manjeg su opsega od većine tiskanih pozicija u vrijeme Kalafatićevog i Markovićevo djelovanja na Akademiji u Zagrebu. Osim što sadržavaju manji broj iznesenih načela u već ustaljenom sustavu iznošenja u numeriranim člancima, također su i opsegom kraća. Primjerice, prilikom prve javne obrane ispita temeljene na Farkaševim predavanjima, održane u kolovozu 1812. godine, objavljene su i pozicije u čijem se prvom članku iznosi načelo koje glasi: „Cilj je moralnog zakona, do kojega se dolazi samim njegovim obdržavanjem, postizanje pravog dobra i savršenstva, ili izbjegavanje pravog zla i nesavršenstva, ili istovremeno obojg.“²⁶² Spomenuta kratka forma u iznošenju ispitne materije koju je Farkaš pripremao za svoje studente ostaje pretežito nepromijenjena do objave njegovih posljednjih ispitnih pozicija 1819. godine. Štoviše, svaka od Farkaševih kompilacija gotovo je identična prethodnoj, pri čemu se zanemarive izmjene vrše tek u jezičnom izričaju, što ne predstavlja važnu modifikaciju u pogledu samog sadržaja pravne znanosti kako ju je predavao Farkaš. Konkretno, navedena teza se u potpuno istom obliku pojavljuje u svim objavljenim knjižicama ispitnih pitanja. Ipak, zbog toga što je u svakoj od svojih knjižica unio svaki segment prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava, dodavši i posebno javno ugarsko pravo, za razliku od primjerice Markovića, koji je pisao puno opsežnije teze, ali je u svojim knjižicama odvajao predmetnu pravnu materiju, Farkaš se ističe kao naplodniji autor pojedinačnih ispitnih teza.

Čak i u slučaju vrlo skromnih zahvata u tekst određenih teza u različitim publikacijama, njihov pravni sadržaj ostaje nepromijenjen. Na istaknuti primjer takve Farkaševe prakse, u kojem se govori o temeljnoj ulozi prirodno-pravnih zakonitosti za opstojnost državne vlasti, nailazimo u odjeljku o javnom pravu u kojem se problematizira pitanje nasljeđivanja vlasti u

²⁶² *Scopus legis moralis, qui per eius custodiam obtinetur, est consecutio veri boni et perfectionis, aut evitatio veri mali, et imperfectionis, vel utrumque simul.* Farkaš, Konstantin, *Positiones ex universo jure naturali, publico universali, gentium, et jure pub. regni hungariae (...)* *E praelectionibus Constantini Farkas, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis, 1812., 4.*

monarhiji. Načelo u kojem se iznosi ideja da u niti kralj, niti narod ne može donositi odluke u parnici o nasljeđivanju prijestolja, ali da se, ako se konzultira primordijalna volja naroda, kralj mora odabrati, varira tek u manjem aspektu, pri čemu se u tezi nastaloj 1812. godine navodi „parnica o nasljeđivanju,“ dok se 1819. godine na istom mjestu govori o „parnici proizašloj iz nasljeđivanja.“²⁶³ Ovakve zanemarive razlike u nizu objavljenih Farkaševih ispitnih materijala posve su uobičajene. Međutim, ono što se ovom tezom definitivno sugerira jest da monarhija kao državno ustrojstvo odražava primordijalnu volju naroda.

S obzirom da je za prethodnika na zagrebačkoj Katedri imao najproduktivnijeg autora knjižica pozicija za javne ispite, otvara se pitanje u kojoj su mjeri profesori konzultirali radove profesora koji su predavali prije njih. Dokaz da je Farkaš čitao, konzultirao, ali i reproducirao Markovićeve ideje proizlazi iz gotovo doslovnog preuzimanja formulacije temeljnih prirodnih datosti, odnosno da se svrhe stvari stvorenih od Boga, u onoj mjeri u kojoj se mogu spoznati iz njihove biti i prirode, primjenjuju na naše slobodno djelovanje.²⁶⁴ Božanska intervencija dakle, u sekularnom duhu Martinijeve teorije, ne ulazi u samu domenu ljudskog prava, no kao ishodište svega što se može spoznati, ostaje relevantna kao jedini preduvjet za ispravno i moralno djelovanje. Sažetost u izlaganju, kao što je već istaknuto, čini usporedbu ovih kompilacija ispitnih teza s tekstovima kapitalnih djela nepraktičnom. To je posebno očito kod Farkaša, ali i njegovog nasljednika Antuna Ferdinanda Albelyja, koji je, kao što će se pokazati, materiji prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava još smanjio opseg.

U Farkaševim publikacijama ispitnih pozicija, s obzirom da su gotovo u potpunosti reproducirane za potrebe novih javnih obrana u razdoblju od 1812. do 1819. godine, najdosljednije se iznosi materija iz sva tri segmenta prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava, pri čemu svaka od knjižica sadrži odvojene cjeline u kojima se izložio navedeni sadržaj. Pored toga, Farkaš je, kao što će se pokazati u idućem poglavlju, razvio velik interes za posebno ugarsko javno pravo, što je rezultiralo i objavom njegovog udžbenika iz tog segmenta pravne znanosti *Principia juris publici regni Hungariae* 1818. godine. Međutim, to se jasno pokazuje i u ranijim godinama njegovog djelovanja na zagrebačkoj Katedri, jer je u svakoj objavljenoj knjižici ispitnih pitanja navedenim trima aspektima prirodnog, općeg javnog i međunarodnog

²⁶³ *Litem de successione nec Regi nec populo jus decidendi est, si tamen de primaeva populi voluntate quaeratur, ejus declarationi standum est.* Farkaš, *Positiones ex universo jure naturali*, 1812., 11; *Litem de Successione ortam nec Regi, nec Populo Jus est decidendi, si tamen de primoeva Populi voluntate quaeratur, ejus declarationi standum est.* Farkaš, *Positiones ex jure naturali, publico universali, gentium*, 1819., 10.

²⁶⁴ *Nobis fines rerum creatarum a Deo conditarum, quatenus ex ipsa earum essentia, atque natura intelligi, et actionibus nostris liberis applicari possunt, praeplacent.* Marković, *Tentamen publicum ex ivre natvrali*, 1804., 5. *Fines rerum a Deo creatarum, quatenus ex ipsa earum essentia atque natura solo rationis lumine intelligi, et liberis nostris actionibus applicari possunt.* Farkaš, *Positiones ex universo jure naturali*, 1812., 4.

prava pripojio i odjeljak koji sadržava članke u kojima se izlaže materija „iz javnog prava Kraljevine Ugarske.“²⁶⁵ S obzirom da će specifičnosti posebnog javnog prava i pravne tradicije ugarskih pravnika na kojoj se temeljio Farkašev udžbenik detaljno biti obrađeni u sljedećem poglavlju, ovdje će se tek iznijeti neke od temeljnih teza koje se pojavljuju u njegovim kompilacijama ispitnih pozicija. Izlaganje javnog ugarskog prava vrši se od općenite primjedbe da temeljni zakoni Ugarske proizlaze iz ugovora sklopljenog između vladara i ugarskog naroda.²⁶⁶ Kako se izlaganje materije nastavlja, teze počinju zadobivati konkretnije značenje, primjerice: „Među pravima kralja, pravo patronatstva zauzima prvo mjesto.“²⁶⁷ Nadalje, u sklopu posebnog javnog prava iznose se i neki osnovni statistički podaci, poput: „Staleža i redova Kraljevine Ugarske je četiri.“, ili se barem upućuje na izvor podataka o državi: „Današnje stanje puka u Ugarskoj može se saznati iz urbara Marije Terezije.“²⁶⁸ Ova Farkaševa praksa redovitog uključivanja posebnog ugarskog javnog prava u objavljene ispitne teze govori u prilog stavu da su profesori imali zadnju riječ u definiranju pravne materije za koju se očekivalo da ju student savlada i reproducira, dok su studenti, njihovi skrbitelji ili mentori imali ulogu tek u odluci da se pristupi obrani javnog ispita.

4. 2. 4. Antun Ferdinand Albely (1823. – 1828.)

Na prve sačuvane pozicije iz prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava nakon Farkaševih izlaze tek četiri godine kasnije, kada je Albely stekao doktorsku titulu i preuzeo ulogu profesora na toj Katedri. U pogledu prihvaćanja novih znanstvenih kretanja, Albely se može ubrajati u jednog od najistaknutijih pravnika druge četvrtine 19. stoljeća u Ugarskoj, ali sudeći po sadržaju njegovih knjižica ispitnih pitanja u njima nije poseve izrazio svoj intelektualni potencijal. Naime, prve tri kompilacije ispitnih pozicija zapravo predstavljaju još sažetije materijale uglavnom preuzete od njegovog prethodnika, Konstantina Farkaša. Prema njegovom je predlošku svoje kompilacije i strukturirao, uključujući dodavanje cjelina posvećenih ugarskom javnom pravu.²⁶⁹ Albely je općenito najsažetiji u izlaganju pravne materije koju je podučavao, a koliko je skratio sadržaj ispitnih knjižica i reproducirao

²⁶⁵ Vidi: Farkaš, *Positiones ex universo jure naturali*, 1812., 14.

²⁶⁶ *Originem Legum fundamentalium Hungariae in pactis conventis inter Almam Duce[m] et gentem Hungarum ipsi Regno Hungariae coevis quaerendam afferimus*. Farkaš, *Positiones ex universo jure naturali*, 1812., 14.

²⁶⁷ *Inter Jura Regibus propria Jus Patronatus primum sibi vindicare videtur locum*. Ibid., 15.

²⁶⁸ *Conditio hodierna plebis in Hungaria ex urbario Mariae Theresiae innotescit*. Ibid., 16.

²⁶⁹ Albely, Antun Ferdinand, *Positiones ex universa jurisprudentia, et scientiis politico-cameralibus*, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis, 1823., 6; Albely, Antun Ferdinand, *Positiones ex universo jure (...) E praelectionibus (...) Ant. Ferd. Albely*, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis 1824., 5; Albely, Antun Ferdinand, *Positiones ex universo jure naturali, publico universali, gentium et jure publico regni Hungariae (...) E praelectionibus Ant. Ferd. Albely*, Zagrabiae, Typis Novoszelianis, 1824., 14.

Farkaševa načela, barem u svoje prve tri objavljene kompilacije, vidi se iz primjera teze „Načelo poznavanja zakona i prava prirode podvrgava se zdravom razumu, koji je potpomognut prirodnim poticajima i iskustvom.“²⁷⁰ Ona je kod Albelyja druga po redu pozicija, dok se kod Farkaša nalazi na šestome mjestu, što ukazuje na to koliko je Albely skratio sadržaj ispitnih pozicija.

Ipak, Albely je u posljednje dvije godine djelovanja na Akademiji u Zagrebu objavio još tri gotovo istovjetne knjižice pozicija, iz kojih je odlučio izbaciti materijale vezane uz javno ugarsko pravo, kao i preformulirati vlastite teze tripartitne discipline. Iako još uvijek relativno sažete forme, posljednje tri Albelyjeve pozicije sadrže potpuno originalan izričaj u izlaganju materije. Iz njegovih je načela izbačena stavka o ulozi božanske providnosti u formuliranju prirodnih datosti, pa se o prirodnim zakonima tek koncizno iznosi da se mogu spoznati ispravnim razumom i da su „Prirodni moralni zakoni nužni i univerzalni.“²⁷¹ Zanimljivo je da se i dalje ističe netočnost Macchiavellijeve misli, iz čega možemo zaključiti da se Albely i dalje oslanjao na stariju literaturu barem u nekim aspektima ove pravne materije. Unatoč tome što se izravno nadovezuje na ideju da makijavelisti griješe u pogledu odnosa prava vladara i podanika, odnosno tvrdi da podanici nisu u potpunosti lišeni svojih prava, s njima povezane monarhomahe uoče ne spominje. Ipak, kod Albelyja je očita referenca na njihovo pogrešno stajalište o nasilnom svrgnuću vladara: „Detronizacija od strane podložnih građana ne predstavlja način preuzimanja vlasti.“²⁷² U međunarodnom pravu zamjetno je da se ne polemizira ranije istaknuti problem partikularnosti dogovora između naroda. Albely sažeto iznosi da su „prava naroda apsolutno jednaka“, kao i da „narodi uživaju pravo na samoopredjeljenje.“²⁷³ Dakako da iznesena načela ukazuju na teorijski neodržive ideje, kao što

²⁷⁰ *Principium leges et jura naturae cognoscendi subjectivum est recta ratio, quae ope stimulorum naturalium et experientiae adjuvatur.* Albely, *Positiones ex universa jurisprudentia*, 1823., 4; *Principium leges et jura naturae cognoscendi subjectivum est recta ratio, quae ope stimulorum naturalium et experientiae adjuvatur.* Farkaš, *Positiones ex universo jure naturali*, 1812, 4.

²⁷¹ *Leges naturae morales sunt necessariae, et universales.* Albely, Antun Ferdinand, *Tentamen publicum ex universa iurisprudentia naturali (...) Ex institutionibus Ant. Ferd. Albely*, Zagrabiae, Typis Francisci Suppan, 1827., 3; Albely, Antun Ferdinand, *Tentamen publicum ex universa iurisprudentia naturali (...) ex institutionibus Ant. Ferd. Albely*, Zagrabiae, Typis Francisci Suppan, 1828.a), 3; Albely, Antun Ferdinand, *Tentamen publicum ex universa iurisprudentia naturali (...) ex institutionibus Ant. Ferd. Albely*, Zagrabiae, Typis Francisci Suppan, 1828.b), 3.

²⁷² *Dethronisatio per cives subditos non constituit modum amittendi imperium.* Albely, *Tentamen publicum ex universa iurisprudentia*, 1827., 9; Albely, *Tentamen publicum ex universa iurisprudentia*, 1828.a), 9; Albely, *Tentamen publicum ex universa iurisprudentia*, 1828.b), 9.

²⁷³ *Jura gentium absoluta sunt aequalia (...) (...) Gentes gaudent libertate a subjectione quo jure una gentis appellatione saltern per factam a se sui subjectionem excidunt.* Albely, *Tentamen publicum ex universa iurisprudentia*, 1827., 9-10; Albely, *Tentamen publicum ex universa iurisprudentia*, 1828.a), 9-10; Albely, *Tentamen publicum ex universa iurisprudentia*, 1828.b), 9-10.

se već pokazalo kritikom Hobbesove misli prema kojoj se pravno naroda krojilo analogno pravu pojedinca na obranu i prakticiranje slobodne volje.

Treba pretpostaviti da je Albely upravo zbog vlastitih interesa prema novim disciplinama unutar pravne teorije i ekonomije zapostavio komponentu kvalitete u svojim ispitnim tezama. Osim toga, Albely je predavao prirodno, opće javno i međunarodno pravo u vrijeme kada to pravno polje prolazi kroz proces marginalizacije utjecaja, pri čemu se dijelovi discipline uklapaju u nove pravne grane poput pravne filozofije i ustavnog prava. Istovremeno se i na Sveučilištu u Beču krenulo u revidiranje ovog pravnog polja. U ozračju ideja slobode nasuprot apsolutizma, te jednakosti svih građana umjesto staleškog poretka,²⁷⁴ nasljednik Karla Antuna von Martinija na Katedri za prirodno pravo na Sveučilištu u Beču, austrijski pravnik Franz von Zeiller (1751-1828), svoju je pravnu misao uspostavio na temeljima prirodnog privatnog prava, koje je naglasak stavljalo na pojedinca i otvaralo mogućnost za uspostavu egalitarnog građanskog zakonika. Dakako, radi se kodifikaciji pozitivnog prava bez presedana, koja je rezultirala sastavljanjem i uvođenjem u uporabu austrijskog *Općeg građanskog zakonika (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch)*²⁷⁵ u godinama neposredno prije Albelyjevog intelektualnog stasanja kao profesora i autora. Paralelno s time je zanimanje za prirodno pravo nestalo početkom 19. stoljeća,²⁷⁶ čime je definitivno prošao vrhunac akademskog bavljenja prirodnim, općim javnim i međunarodnim pravom kao cjelovitom disciplinom, iako je nominalno sve do 1850. godine bila temelj pravne izobrazbe na kraljevskim akademijama znanosti u Ugarskoj.

4. 2. 5. Teodor Tivadar Pauler (1840. – 1847.)

Nakon više od desetljeća zastoja u predavanjima iz prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu, kada je profesor kameralnih znanosti, Ivan Henfner, sporadično držao predavanja iz navedene pravne discipline, dolazi do možda najzanimljivije promjene u sadržaju ispitnih teza, koja predstavlja i dokaz da je naizgled ograničavajući institucionalni okvir ipak omogućavao intervencije

²⁷⁴ Dick, Hans-Peter, „Das juristische Wirken von Franz von Zeiller. Die Entstehung des ABGB“ (<https://www.grin.com/document/414002>, pristupljeno: 19. ožujka 2023.), 5.

²⁷⁵ Zakonik je objavljen 1811., a uveden je u uporabu 1812. Konačan oblik Zakonika rezultat je nekoliko desetljeća rada na kodifikaciji, koji su predvodili spomenuti pravници, K. A. von Martini i F. von Zeiller. Reiter, „JuristInnenausbildung an der Wiener Universität“, 9.

²⁷⁶ Katz, Stanley L. (ur.), *The Oxford International Encyclopedia of Legal History*, sv. 4 (New York: Oxford University Press, 2009), 215.

profesora u nastavnu materiju. Tu promjenu uveo je profesor Teodor Tivadar Pauler. On je u tripartitnu disciplinu prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava uveo nove ideje o privatnom prirodnom pravu, pri čemu se ističe ideja da osobno prirodno pravo pripada svim ljudima jednako i „ne podliježe stjecanju, ili otuđenju.“²⁷⁷ Time se naglasak sa društvenog ugovora, kao temelja pravne sigurnosti svih građana države, premješta na neotuđivo i osobno pravo svakog čovjeka. Za razliku od svojih prethodnika na zagrebačkoj Katedri, kao i njihovih intelektualnih uzora, Pauler u svojim pozicijama marginalizira ideju da se društveno ustrojstvo ostvaruje bilo kojim oblikom dogovora među pojedincima. Iako je ljudski razum važan faktor u djelima pravnih teoritičara od 17. stoljeća, nadređena kategorija u moralnom djelovanju prema uspostavi državne zajednice i pridržavanju njenih zakona ostaje dužnost. U Paulerovim pozicijama ta ideja je revidirana. Konačan moralni sud u određivanju ispravnosti djelovanja pojedinaca u okviru državne zajednice, kao i naroda u međunarodnim odnosima, prema njegovom mišljenju proizlazi iz razuma. Tako iznosi da pravo vanjske nužde, odnosno pravo da se u određenim okolnostima posegne za tuđom imovinom, „nije održivo pred sudom razuma.“²⁷⁸ Dakako da ovim načelom Pauler odudara od Hobbesove društvene teorije, koji osobnu volju nadređuje ostalim prirodno-pravnim kategorijama, što predstavlja i temelj kritike od strane Pufendorfovih učenika. No, odbacivanjem primata moralnih, ispravnih i svrshodnih dužnosti i isticanjem uloge razuma nasuprot tim Pufendorfovim načelima i isticanjem filozofske kategorije razuma, Pauler se svrstava u noviju generaciju pravnih teoretičara, koji su u prvom redu bili zainteresirani za filozofsko-pravna promišljanja Immanuela Kanta (1724-1804).²⁷⁹ U Ugarskoj se takve tendencije mogu pratiti od prvih godina 19. stoljeća, kada je mađarski evangelički svećenik János Sámuel Fuchs (1770-1817) počeo prevoditi Kantova djela na latinski jezik, a od tridesetih godina je njihov utjecaj posebno vidljiv u radovima ugarskih pravnih filozofa.²⁸⁰ To je uvelike doprinijelo recepciji Kantove filozofske i pravne misli u akademskim krugovima ugarskog visokog školstva, čemu se Pauler, sudeći prema sadržaju njegovih predavanja na Akademiji u Zagrebu, svakako pridružio.

²⁷⁷ *Jus personalitatis omnibus hominibus ex aequo competit, et nec acquisitionis nec alienationis obiectum est.* Pauler, *Asserta e jure naturali ac iure publ. Hungarico (...) juxta praelectiones dris. Theodori Pauler, Zagrabiae*, Typis Francisci Suppan, 1840., 6.

²⁷⁸ *Nec ius externae necessitatis, nec ius innoxii rerum alienarum usus, coram foro rationis sustineri potest.* Pauler, *Asserta e jure naturali*, 1840., 7.

²⁷⁹ Immanuel Kant svakako je jedna od najistaknutijih figura europske filozofske misli. Njegov utjecaj na pravnu i političku teoriju je također bio velik, iako se iz te sfere ističe tek polemika s prirodno-pravnim načelima utjecajnog njemačkog kameralista i pravnog teoretičara, Gottfrieda von Achenwalla (1719-1772). Gregory, Mike L., “Kant’s Naturrecht Feyerabend, Achenwall and the Role of the State”, *Kant Yearbook*, 13 (2021), 49-71.

²⁸⁰ Szabadfalvi, József, “The Beginnings of Hungarian Legal“, 341; Gönczi, *Die europäischen Fundamente*, 229.

Ipak, kao i u slučaju objavljivanja ispitnih teza od strane Paulerovih prethodnika na zagrebačkoj Katedri prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava, u njegovim se tezama tek površno iznose neka općenita načela, bez dublje analize Kantovih ideja iz područja pravne znanosti. Pauler tako tvrdi da se „etika, politika, pozitivno pravo te njihova filozofija i povijest od granica discipline prirodnog prava ipak mnogo razlikuju,“ što u sljedećem članku pozicija izravno povezuje s Immanuelom Kantom koji je po njegovim riječima „točnije razlikujući prirodno pravo od srodnih znanosti, s prednostima ovih disciplina, u naše vrijeme sretno rasvijetlio sav napredak.“²⁸¹ Ovakav obrat u sadržaju materije koju su zagrebački studenti usvajali u svrhu izlaska na javni ispit možda je najizraženiji u sferi međunarodnog prava, u kojem debate o pravu naroda na samoodrživost i obranu nikada nisu urodile zadovoljavajućim odmakom od paralele s prirodnim pravom pojedinca na zaštitu svoje egzistencije. S obzirom da se prirodno-javnom pravnom kategorijom dužnosti problem slobodne volje kanalizirao prema nužnosti podvrgavanju društvenom poretku, to se nije u zadovoljavajućoj mjeri moglo primijeniti i na međunarodne odnose. Upravo u toj sferi tripartitne discipline nailazimo na najočitija odstupanja u idejama o prakticiranju međunarodnih odnosa. Općenito govoreći, Kant je zastupao stajalište da je cilj međunarodnog prava osigurati uvjete za mirnu koegzistenciju država, a ne zadovoljavanje dostojanstva svake zasebno, što se kosilo s tradicijom post-grotianskog međunarodnog prava. Kao odgovor na Grotiusovo učenje da države mogu jednostrano odlučiti o prijestupima s obzirom na međunarodne odnose i prakticirati vlastito pravo na odlazak u rat, Kant je tvrdio da se koncept prava naroda ne može izjednačiti s pravom na odlazak u rat i da je to izjednačavanje besmisleno.²⁸² Ako bismo o pojavnosti te ideje mogli govoriti u Paulerovim ispitnim tezama, onda bi se trebala istaknuti ideja da je „ratni zakon neodređen, ali ne i neograničen, a razumski se treba odbaciti svaku ratnu okrutnost.“²⁸³ U idealnom slučaju trebali bi se osigurati uvjeti za eliminaciju svih sukoba među narodima, te Pauler iznosi da „Vječni mir, iako je jedva izgledno da će ikada biti potpuno i savršeno ostvaren, ipak se ne može smatrati ispraznim fantomom spekulativnog razuma.“²⁸⁴

²⁸¹ *Immanuel Kant pressius jus naturale ab affinibus scientiis discernendo, laetissimis disciplinae huius, aevo nostro progressibus felici omni praeluxit.* Pauler, Teodor Tivadar, *Asserta e jure naturali et jure publico Hungarico (...) Juxta praelectiones dris. Theodori Pauler, Zagrabiae, Typis Typographiae Dris. Ludovici Gaj, 1845.*, 3; Pauler, Teodor Tivadar, *Asserta e iure naturali et iure publico Hungarico (...) Juxta praelectiones dris. Theodori Pauler, Zagrabiae, Typis Ludovici Gaj, 1846.*, 3.

²⁸² Capps, Patrick, *Human Dignity and the Foundations of International Law*, (Oxford – Portland: Hart Publishing, 2009), 38, 126.

²⁸³ *Jus belli indefinitum, non tamen infinitum est, omnemque crudelitatem bellicam ratio reprobatur.* Pauler, *Asserta e jure naturali*, 1840., 12.

²⁸⁴ *Pax perpetua, etsi plene ac perfecte realisari vix unquam posse videatur; tamen ut vanum rationis speculativae phantoma considerari nequit.* Ibid.; 12.

U suštini se ovdje radilo o odbacivanju Martinijevih pogleda na međunarodno pravo, koje je on sam formulirao prema Grotiusovim i Pufendorfovim načelima te koja su profesori Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu, sve do objave Paulerovih ispitnih pozicija, prihvaćali i reproducirali. Revidiranje ideja prema novoj filozofsko-pravnoj literaturi koja nije korespondirala s propisanim kurikularnim materijalima, jasno ukazuje na postupno marginaliziranje prosvjetiteljskih ideja. Osim toga, odbacivanjem materije koja je više desetljeća nastajala prema reprodukciji i interpretaciji Martinijevog sistema, kao što se pokazuje, Pauler više nije predstavljao izolirani slučaj u Ugarskoj, niti je njegov postupak smatran akademskim prijestupom. Štoviše, Paulerova vrlo uspješna i istaknuta akademska i politička karijera na Sveučilištu u Pešti te kao ministra za Bogoštovlje i nastavu te, kasnije, Pravosuđa, započeta je upravo objavom ispitnih teza na Pravnom fakultetu Akademije u Zagrebu.

'Pomno' čitanje ovih ispitnih pozicija, s obzirom da se u njima kao serijskoj publikaciji često manifestiraju repetitivne prakse iznošenja pravne materije, što je karakteristika učilišnih pomagala, ne može ponuditi konačne odgovore na pitanja modifikacija i transfera ideja od profesora do profesora. Različitosti u fokusu na pojedine teme i načini na koje se ideje uklopljene u ovo tripartitno pravno polje iznose u njihovim radovima u sljedećoj će se cjelini obraditi i putem modela čitanja 'iz daljine'. Na taj će se način dobiti nova analitička perspektiva pomoću koje se kombinacijom do sada iznesenih promatranja i digitalne analize sadržaja ispitnih pozicija vrši provjera dosadašnje interpretacije, a ideje prisutne u njihovim radovima stječu kontekst intelektualnog sadržaja u kojem su profesori vršili njihovu argumentaciju i analizu.

4. 3. Modifikacije ideja u ispitnim pozicijama zagrebačkih profesora na temelju čitanja iz daljine

Čitanje 'iz daljine' podrazumijeva upotrebu digitalnih alata u analizi tekstualne građe. Stoga je kao prvi korak u takvom metodološkom postupku potrebno iznijeti tehničke karakteristike i način prikupljanja digitaliziranih podataka koji će biti podvrgnuti analizi putem digitalnih alata. Ovdje istraživane knjižice ispitnih pozicija, kao što je već izneseno, čuvaju se u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, te njihova digitalna reprodukcija u ovom opsegu nije bila moguća, a slijedom toga niti upotreba optičkog čitača znakova. Iz tog razloga sav je materijal koji se koristi u ovoj analizi transkribiran ručno

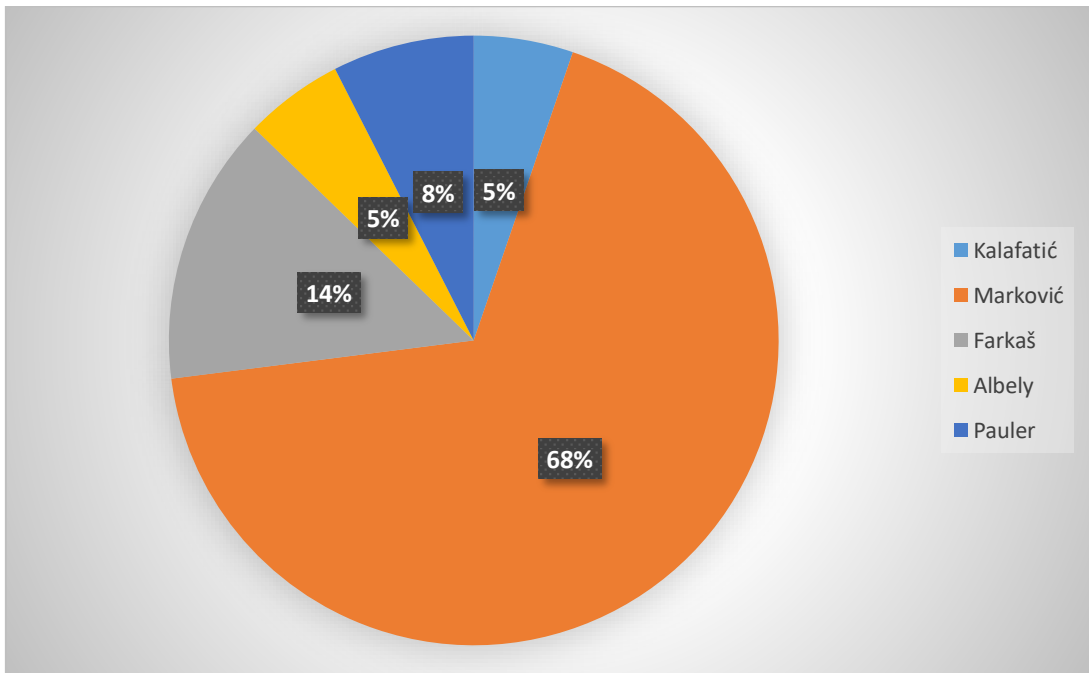
i pohranjen na tvrdom disku autora u Microsoft Word datotekama. Ovako digitaliziran materijal istovjetan je sadržaju i strukturi originalnih tekstova, pri čemu se pri predstojećoj tekstualnoj analizi putem digitalnih alata izostavljaju naslovne stranice na kojima su navedeni puni naslovi tema, mjesto i datum održavanja javnih ispita, imena profesora koji su predavali predmetni sadržaj te imena studenata koji su ih polagali. Već istaknuta stilska i žanrovska srodnost ovih knjižica tiskanih u razdoblju djelovanja Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu odražava se i u strukturi. Naime, ispitne pozicije iznesene su u formi kratkih teza koje su numerirane rimskim brojevima i podijeljene naslovima svake od disciplina koje obrađuju te su ih u ovoj formi priređivali svi profesori Katedre.²⁸⁵

Ipak, ispitne su pozicije profesora različitog opsega, koji je ovisio i o segmentu tripartitne discipline koji su profesori obrađivali. Usporedba rezultata proizašlih iz digitalne analize njihovih tekstova stoga se mora provesti na fondu digitaliziranih podataka koji korespondiraju disciplinarnim sadržajem. Drugim riječima, ispitne pozicije svakog od profesora izdvojene su u posebne korpuse podataka, pohranjenih u zasebne datoteke, pri čemu su radovi svakog od profesora prema disciplinarnoj pripadnosti podijeljeni na teze iz prirodnog, zatim općeg javnog te međunarodnog prava. To će omogućiti provedbu digitalne analize njihovih tekstova, usporedbu rezultata takve analize te pružiti uvid u modifikacije ideja koje su se pojavljivale u profesorskim radovima u svakom od tri segmenta ovog pravnog polja. Predstavljena kvantitativna analiza u Tablici 2. i u Grafovima 2., 3., i 4. ukazuje na zastupljenost pojedinih disciplinarnih cjelina kod svakog od autora objavljenih kompilacija ispitnih teza.

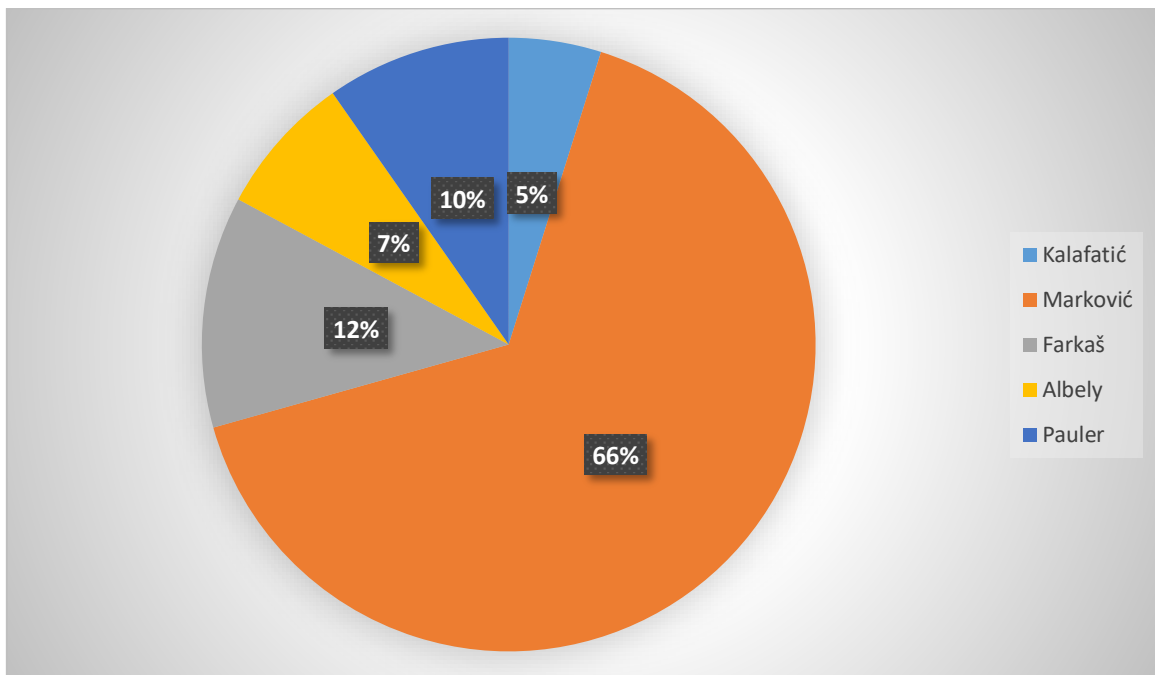
Tablica 2. Broj znakovnih mjesta/objavljenih ispitnih pozicija prema svakom od tri segmenta prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava

Profesor	Prirodno pravo	Opće javno pravo	Međunarodno pravo
Vinko Kalafatić	11 241/1	6939/1	2034/1
Pavao Antun Marković	144 358/7	93 776/7	32 739/7
Konstantin Farkaš	30 341/9	17 400/9	18 612/9
Antun Ferdinand Albely	11 203/6	10 608/6	7 785/6
Teodor Tivadar Pauler	16 015/7	13 858/7	4 409/7

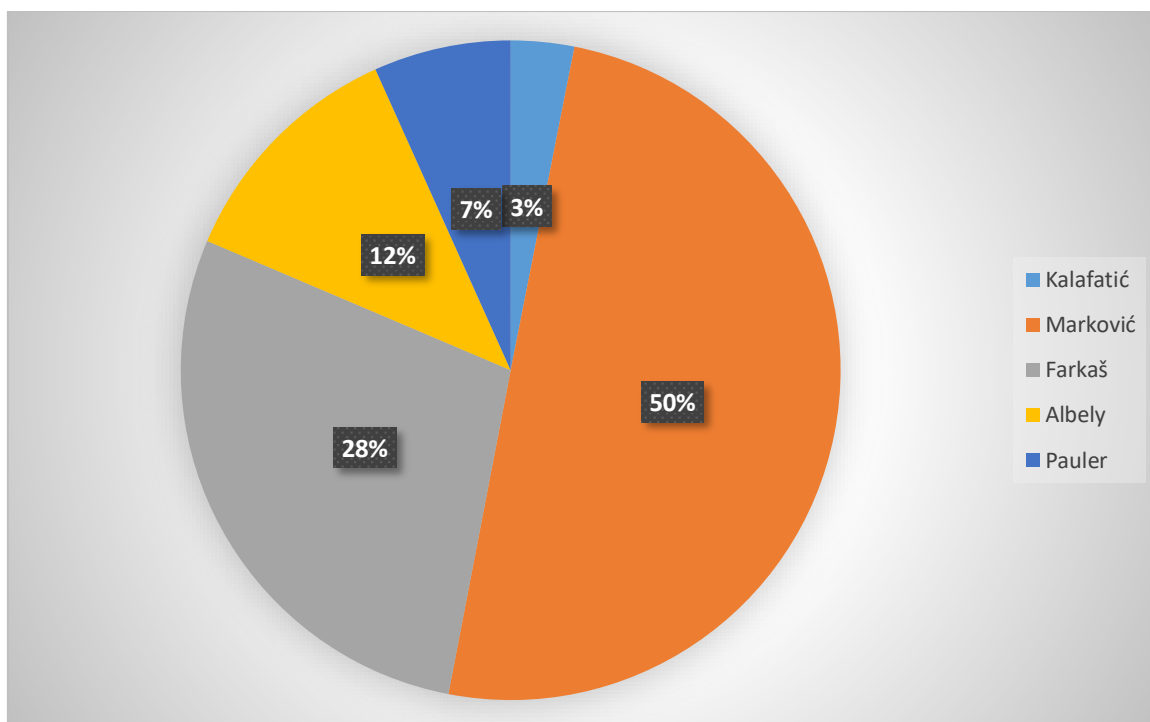
²⁸⁵ Vidi: Dodatak: Izabrani primjeri digitaliziranih ispitnih pozicija.

Graf 2. Udio ispitnih teza profesora u ukupnom fondu teza iz prirodnog prava.

Graf 3. Udio ispitnih teza profesora u ukupnom fondu teza iz općeg javnog prava.

Graf 4. Udio ispitnih teza profesora u ukupnom fondu teza iz međunarodnog prava.

Iz prethodnih prikaza proizlazi da interesi profesora za svaku od tri grane pravnog polja, čiju su materiju obrađivali u svojim kompilacijama pravnih teza, nisu bili iskazivani ravnomjerno. Stoga se već na temelju iznesenih grafova mogu uočiti određene posebnosti pristupa pojedinih profesora. Svakako se u prvom redu ističe Markovićev opus, koji je u svakom od tri segmenta pravne discipline najopsežniji, pa predstavlja okvirno dvije trećine ukupne tekstualne građe nastale iz prirodnog i općeg javnog prava, te polovicu svih ispitnih materijala iz međunarodnog prava. I Kalafatićev udio u sva tri polja, iako opsegom najmanji, zanimljiv je jer proizlazi iz samo jedne knjižice ispitne materije. Digitalizirani tekstualni podaci preuzeti iz opusa ostalih profesora, kao što je vidljivo, svjedoče o tome da je Farkaš razmjerno više pažnje od ostalih profesora poklonio materiji iz međunarodnog prava, što se može primjetiti i u Albelyjevom slučaju. S druge strane, u Paulerovim pozicijama materija iz tri segmenta ove pravne discipline zastupljena je najravnomjernije.

Komparativna vrijednost ispitnih pozicija ove petorice profesora u dijakronijskoj perspektivi, kako je već istaknuto, proizlazi iz strukturalne i sadržajne sličnosti objavljenih knjižica. Zbog toga se pojmovna struktura prisutna u njihovim tekstovima, odnosno kvantitativna hijerarhija termina i njihovo tekstualno okruženje ovdje smatra dijelom modeliranja tema, koje uz 'pomno' čitanje ukazuje na sličnosti i razlike među tekstovima profesora. Kvantitativni kriterij pritom uvjetuje odabir pojmova čije tekstualno okruženje

proizlazi iz uporabe digitalnih alata i postavlja u mrežni graf pojmova. Kvalitativni kriterij se uspostavlja kombinacijom digitalne analize, odnosno čitanja 'iz daljine' i 'pomnim' čitanjem izvora na mjestima u kojima se iznose teze o središnjim pojmovima. Na temelju analize digitaliziranih tekstualnih podataka iz svakog od tih dokumenata, učitanih u mrežno dostupan resurs Voyant Tools, koji sadrži niz alata za digitalnu analizu tekstualnih podataka, iznosi se dodatna provjera dosada uočenih specifičnosti u radovima svakog od profesora. Za potrebe ove disertacije i analize sadržaja pravnih djela koristi se kvantitativna analiza učestalosti pojmova, kako bi se uočili središnji termini kojima su profesori iznosili svoje ideje. Kao sljedeći korak, koristi se alat "Links" („Veze“), čijom se upotrebom kreira mrežni graf u kojem se odabrani centralni pojmovi smještaju u pojmovni kontekst, odnosno pridružuju im se najučestaliji termini koji se pojavljuju unutar pet riječi ispred i iza od središnjeg pojma. Središnji pojmovi tako se nalaze u plavom polju te su linijama spojeni s najučestalijim pojmovima u njihovom kontekstu, a oni se nalaze u narančastim poljima. Debljina linija koje spajaju pojmove odražava učestalost pojedinih pridruženih pojmova u kontekstu središnjeg pojma, no funkcijom preuzimanja grafova s platforme *Voyant tools* egzaktni se podaci, nažalost, gube, pa preostaje samo vizualno utvrđivanje intenziteta veza između središnjeg i pridruženih pojmova. Takvi grafički prikazi mreže pojmova proizlaze iz autorovog odabira jednog od učestalih pojmova, koji se temelji na uočenoj važnosti određenih ideja 'pomnim' čitanjem, pri čemu se svi se nalaze u pet najučestalijih. Nadalje, korišten digitalni alat prikazuje termine u gramatičkim oblicima kako ih se zatiče u tekstu, ali će se u interpretaciji svesti na temeljne oblike, odnosno u nominativ jednine u sličaju imenica i pridjeva, te infinitiv u slučaju da se radi o glagolima.

Pojmovno okruženje u kojem profesori objašnjavaju svoje teze vezane uz središnje pojmove pokazuje se relevantnim za razumijevanje promjena u tumačenju pojedinih ideja. Dakako, prikazivanje samog konteksta u kojem se ti pojmovi nalaze putem mrežnih grafova predstavlja tek dio modela koji podrazumijeva interpretaciju tih grafova, odnosno rezultata čitanja 'iz daljine', a potkrijepljeno je primjerima iz tekstova profesora u kojima iznose stajališta vezana uz istaknute središnje pojmove. Takva praksa u ovoj disertaciji istoznačna je pristupu modeliranja tema, koji podrazumijeva prethodno izneseno dvostruko čitanje izvornih materijala.

U knjižicama ispitnih pozicija iz prirodnog prava većine profesora nailazimo na imenicu *dužnost* kao jedan od najučestalijih. Ideja da pokoravanje zapovijedi nadležnog autoriteta predstavlja *dužnost*, u Martinijevom je opusu u većoj mjeri preuzeta od Pufendorfa. U svom djelu *De officio hominis et civis (O dužnosti čovjeka i građanina)*, Pufendorf imenicu

officium koristi kao *dužnost*.²⁸⁶ Njome se naglašava i aktivna moralna kvaliteta čovjeka koji izvršava dužnost, što se objašnjava time da pokoravanje dužnosti ne proizlazi tek iz straha od kazne kao posljedice nepoštivanja autoriteta, nego i izraz moralnog uvjerenja u ispravnost pokoravanja autoritetu.²⁸⁷ U narednim grafičkim prikazima mreža imenica i pridjeva, koji nastaju pridruživanjem najučestalijih pojmova središnjoj imenici u kontekstu od pet riječi, otkriva se pojmovni kontekst u okviru kojeg su profesori objašnjavali ideju dužnosti.

U slučaju Kalafatića se tako ispred i iza središnje imenice *dužnost* (*officium*, *ii*, *n.*), koji se u njegovom tekstu o prirodnom pravu pojavljuje tri puta, ističu imenica *mišljenje* (*opinio*, *onis*, *f.*), te pridjevi *vrhovni* (*superus*, *a*, *um*), *sličan* (*similis*, *e*) (**Graf 5.**) Kalafatićeve pozicije u nekim se aspektima razlikuju od kasnijih teza o prirodnom pravu, što nam ponovo sugerira da Martinijeve udžbenike nije koristio kao jedine predloške. Naime, povezanost pridjeva *vrhovni* i imenice *dužnost* kod Kalafatića je utemeljena u ideji da ljudske dužnosti prema Bogu proizlaze iz dvije vrhovne teze, odnosno da Boga i njegove osobine možemo spoznati te da prema toj spoznaji usmjeravamo svoje djelovanje.²⁸⁸ Nadalje, dužnosti su u Kalafatićevim ispitnim pozicijama usmjerene prema nama samima s jedne, te prema nama sličnima s druge strane. U toj se tezi također iznosi da su one izjednačene i da poštivanjem dužnosti prema nama samima ujedno poštujemo dužnosti prema nama sličnima, što dolazi od poštivanja pravila da „uređena dobrota proizlazi iz nje same.“²⁸⁹ Na taj se način središnji pojam *dužnosti* pojavljuje uz rubni pridjev *sličnan* u priloženom mrežnom prikazu. Ipak, ova analiza jedne knjižice ispitnih pozicija ukazuje i na nedostatke digitalne analize građe relativno malog opsega, jer se termin *mišljenje* nalazi u tezi koja ne sadrži imenicu *dužnost*, ali se nalazi u kontekstu od pet riječi od imenice *dužnost*.²⁹⁰ Do takvog rezultata digitalne analize teksta i izrađenog mrežnog grafa dolazi zbog osnovnog parametra od pet susjednih riječi, usprkos tome što mogu pripadati različitim rečenicama i pozicijama te biti značenjski nepovezane. Osim što će analizom većeg opsega tekstova ovakvi slučajevi ustupiti mjesto kvantitativno učestalijoj pojavnosti imenica i

²⁸⁶ Katz, *The Oxford International Encyclopedia*, sv. 5, 21.

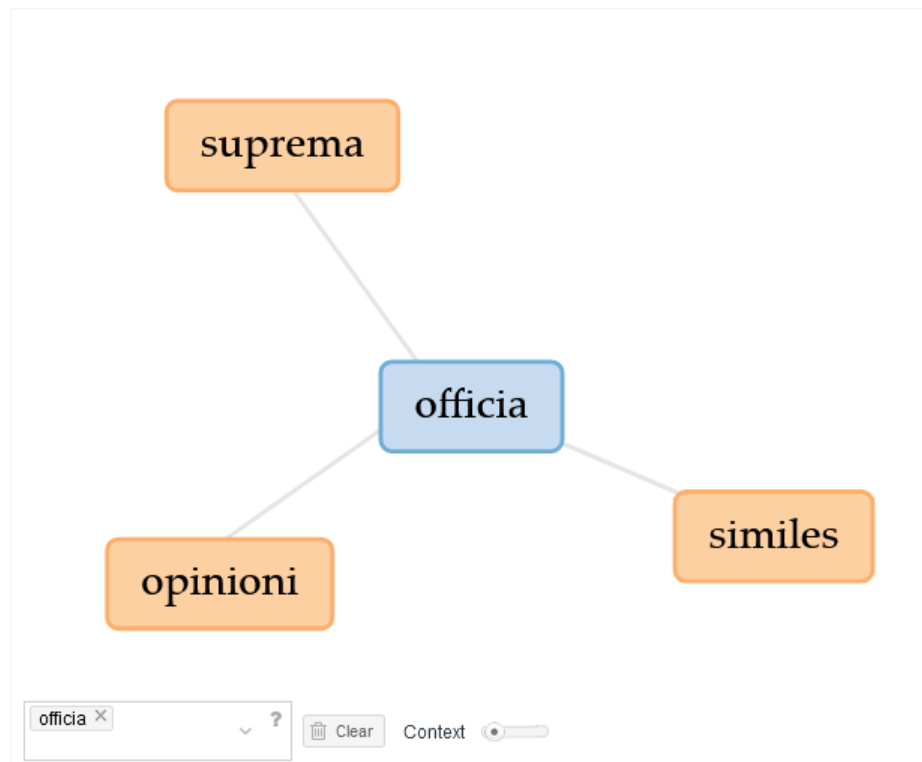
²⁸⁷ Mihaylova, Katerina, “Free will ruled by reason: Pufendorf on moral value and moral estimation“, *Intellectual History Review*, 32 (1) 2022, 77.

²⁸⁸ *Omnia erga Deum officia ad suprema duo ab ipsis Ethnicis posita capita commode revocari possunt: ut nimirum I. veram, certamque consequamur Dei, ejusque, quatenus fieri potest, attributorum cognitionem tum II. ut conceptis de Deo sententiis actiones nostras conformemus.* Kalafatić, *Tentamen publicum ex jure naturali*, 6-7.

²⁸⁹ *Quod ad officia erga nos, nostrique similes pertinet, ita illa connexa sunt, ut officia, quae quisque aliis debet, plane eadem sint ac illa, quae sibi ipsi sunt praestanda, omnis autem horum officiorum summa in eo posita est, ut nos, nostrique similes tam quod ad statum internum, quam externum perficiamus ea observata regula: ut ordinata charitas inchoet a semetipsa.* Kalafatić, *Tentamen publicum ex jure naturali*, 7.

²⁹⁰ (...) ita a fine suo removetur intellectus probabili prae probaliore assensum praebens opinioni. IX. *Omnia erga Deum officia* (...). Kalafatić, *Tentamen publicum ex jure naturali*, 6.

pridjeva u istim rečenicama i ispitnim tezama, pa će stoga biti i značenjski povezani, iz ovog primjera proizlazi i potreba da se svakom mrežnom grafu pridruži i 'pomno' čitanje teksta, kako bi interpretacija digitalne analize teksta bila kritički utemeljena.

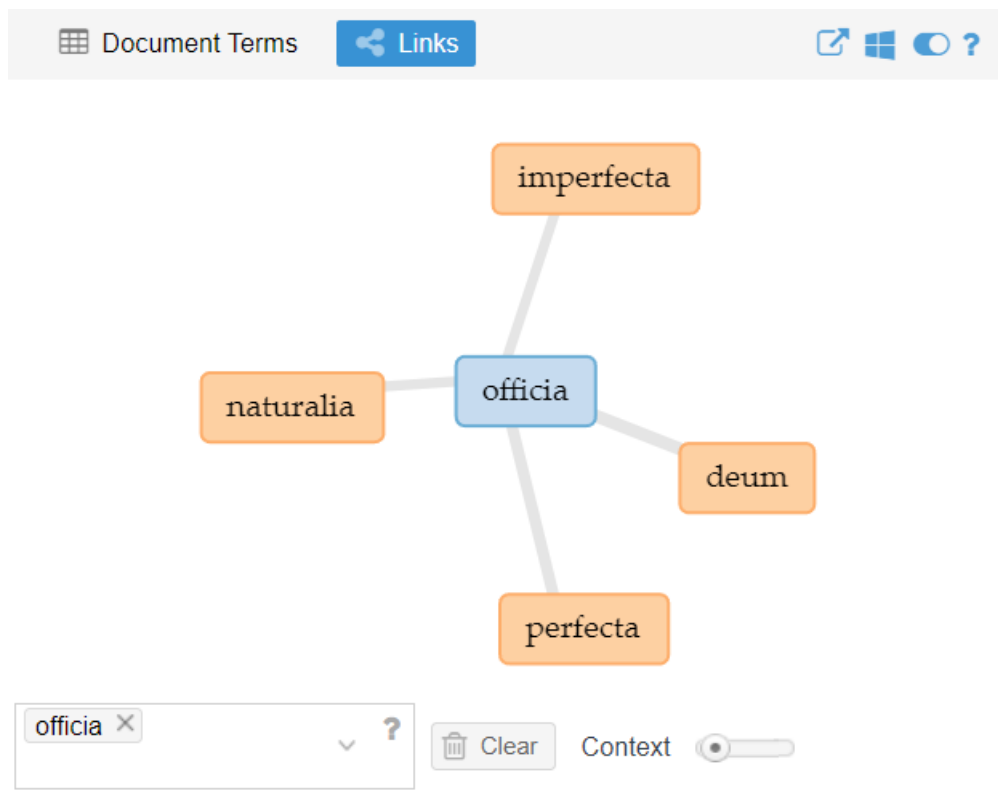
Graf 5. Središnji pojam *dužnost* u Kalafatićevim ispitnim pozicijama iz prirodnog prava.

U slučaju kompilacija ispitnih teza profesora koji su nakon Kalafatića predavali prirodno, opće javno i međunarodno pravo, ipak možemo govoriti o zadovoljavajućem broju objavljenih teza. U Markovićeveim tezama iz prirodnog prava središnja imenica *dužnost* se pojavljuje devedeset i dva puta, a nalazi se u mreži koja sadrži pridjeve *prirodan* (*naturalis, is, e*), *savršen* (*perfectus, a, um*) te *nesavršen* (*imperfectus, a, um*) te imenicu *Bog* (*deus, i, m.*) (Graf 6.). Prirodna dužnost prema Bogu je ona spoznata samo svjetlošću razuma,²⁹¹ a iz te formulacije, koja se u Markovićeveim pozicijama redovito ponavlja, proizlazi povezanost pojma dužnosti s prva dva navedena termina. Iznošenje ideje o savršenim i nesavršenim dužnostima jasno se uklapa u Martinijevu znanost o prirodnom pravu. Jedna od istaknutih Markovićeveih teza u kojoj se ideja dužnosti definira u kategorijama savršenog i nesavršenog glasi: „Tri su načina na koje se nesavršena dužnost pretvara u savršenu: naredbom, nužnošću i djelom.“²⁹² S

²⁹¹ *Officia erga Deum naturalia, seu solo rationis lumine cognoscibilia.* Marković, *Tentamen publicum ex ivre naturali*, 1805., 11.

²⁹² *Tres sunt modi, quibus imperfecta officia, in perfecta commutantur, nempe: Imperium, necessitas, et factum.* Marković, *Tentamen publicum ex ivre naturali*, 1805., 17.

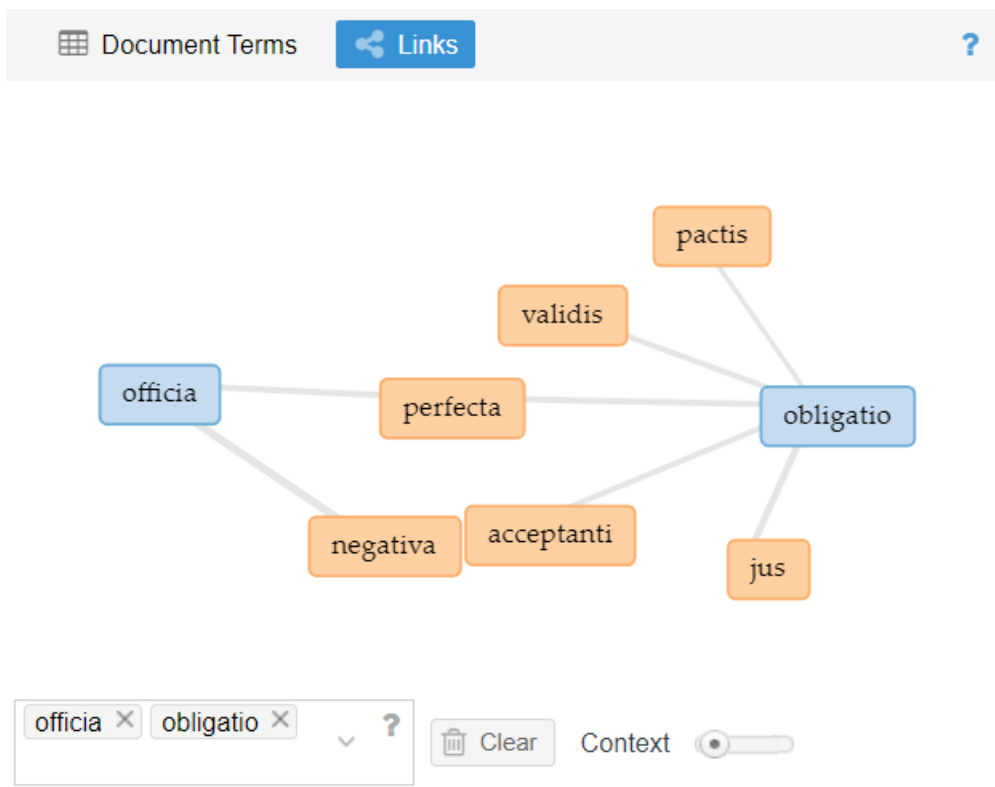
obzirom da se mrežni graf ovdje uvelike podudara s rezultatima 'pomnog' čitanja, odnosno ukazuje na pojmovno okruženje u kojem Marković tumači ideju dužnosti, možemo ustvrditi da gore predstavljeni objasnidbeni model funkcionira u slučaju da je korpus digitalno analizirane građe dovoljno opsežan. Pošto se 'pomnim' čitanjem može objasniti i potvrditi sadržaj mrežnog grafa kao rezultata čitanja 'iz daljine', sam rezultat digitalne analize postaje dijelom objašnjenja sadržaja Markovićeve ideje dužnosti.

Graf 6. Središnji pojam *dužnosti* u Markovićevim ispitnim pozicijama iz prirodnog prava.

S druge strane, digitalna analiza Farkaševih i Albelyjevih teza ukazuje na modifikacije u tekstualnom okruženju pojma dužnosti, a time i u samom pristupu toj ideji od strane ove dvojice autora. S obzirom da je fond termina *dužnost* kod Farkaša sedamnaest, a kod Albelyja tek tri, u ova dva slučaja možemo govoriti o proporcionalno manjoj upotrebi tog termina nego kod Markovića. Treba primijetiti da zbog već iskazanog procesa pojednostavljivanja prirodno-pravnih načela u kompilacijama zagrebačkih profesora, u Farkaševom i Albelyjevom slučaju dolazi do značenjskog izjednačenja imenica *dužnost* (*officium*, *ii*, *n.*) i *obaveza* (*obligatio*, *ionis*, *f.*), koji su povezani zajedničkim pridjevom *savršen* (*perfectus*, *a*, *um*). Središnja pozicija termina *obaveza* može se potkrijepiti i kvantitativnom učestalošću, pri čemu se kod Farkaša iznosi dvanaest, a kod Albelyja dva puta. Srodno ideji podjele dužnosti na savršene i

nesavršene, koja je prisutna i kod Markovića, Farkaš iznosi da su „Dane dužnosti i savršene i nesavršene, isto tako ili apsolutne ili hipotetske.“²⁹³ Albely ovu tezu prisutnu u Farkaševim pozicijama preuzima u potpunosti.²⁹⁴ Isto tako, među dvojicom autora istovjetna je i teza da „Oni koji prihvaćaju savršenu obavezu, koja proizlazi iz vrijedećeg dogovora, stječu pravo koje iz iste proizlazi.“²⁹⁵ Povezanost imenica *dužnost* i *obaveza* s terminom *savršen*, koja je vidljiva u oba grafa mreže pojmova (**Graf 7.** i **Graf 8.**), ukazuje na sličnost Farkaševih i Albelyjevih ispitnih materijala, odnosno jasno sugerira da je Albely uvelike prihvatio praksu koju je uspostavio Farkaš. Nasuprot Markovićevim tezama možemo uočiti i dodatno pojednostavljivanje građe iz prirodnog prava koje provodi Farkaš, a nastavlja Albely, a manifestira se u poistovjećivanju termina dužnosti i obaveza u ideju stjecanja prava na temelju poštivanja istih.

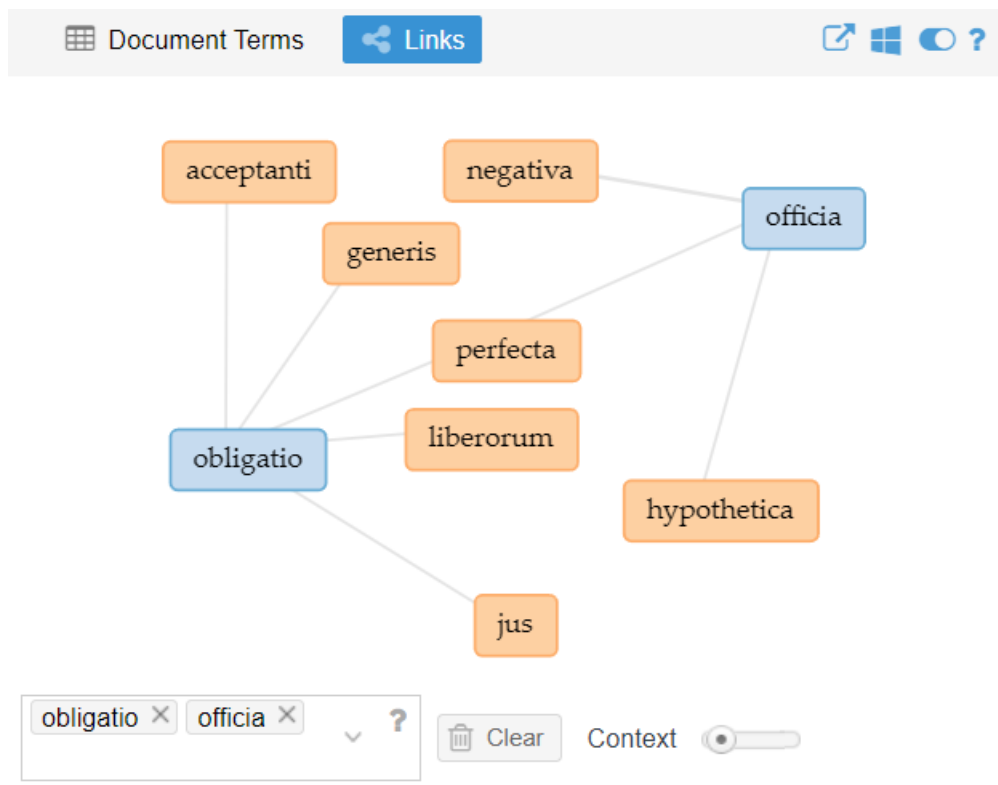

Graf 7. Središnji pojmovi *dužnosti* i *obaveze* u Farkaševim ispitnim pozicijama iz prirodnog prava.

²⁹³ *Dantur officia erga illos alios tam perfecta, quam imperfecta, eaque vel absoluta vel hypothetica.* Farkaš, *Positiones ex universo jure naturali*, 1812., 5.

²⁹⁴ *Dantur officia erga illos alios tam perfecta, quam imperfecta, eaque vel absoluta vel hypothetica.* Albely, *Positiones ex universa jurisprudentia*, 1823., 6.

²⁹⁵ *Ex pacis validis promittenti obligatio perfecta, acceptanti jus ejusdem generis acquiritur.* Farkaš, *Positiones ex universo jure naturali*, 1812., 6; *Ex pacis validis promittenti obligatio perfecta, acceptanti jus ejusdem generis acquiritur* Albely, *Positiones ex universa jurisprudentia*, 1823., 7.

Graf 8. Središnji pojmovi *dužnosti* i *obaveze* u Albelyjevim ispitnim pozicijama iz prirodnog prava.

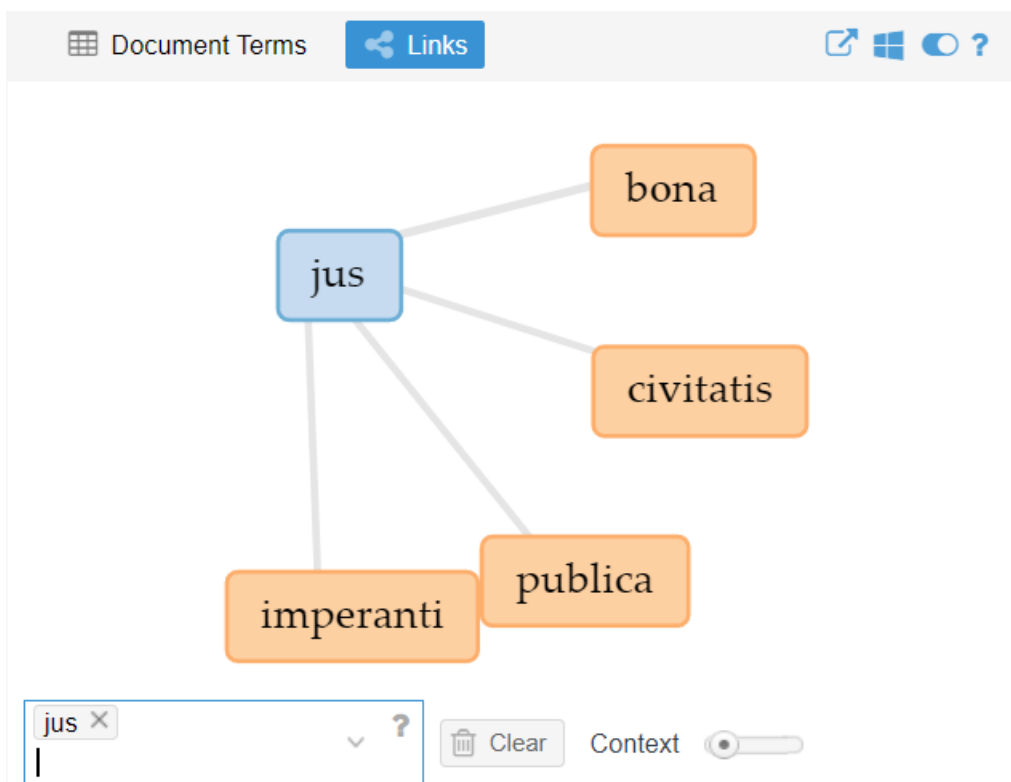
Ipak treba uočiti da je pojavnost ovih termina kod Albelyja, kada se uzme u obzir broj objavljenih pozicija iz prirodnog prava, daleko manja nego kod Farkaša. Takva situacija proizlazi iz činjenice da je Albely samo u svojoj prvoj kompilaciji pozicija preuzimao načela kako ih je sročio Farkaš. U narednim knjižicama ispitnih materijala iz područja prirodnog prava Albely je u potpunosti izbacio termine dužnosti i obaveza, a tako je postupio i njegov nasljednik na zagrebačkoj Katedri, T. T. Pauler. Objašnjenje takvog postupka treba tražiti u promjenama unutar same discipline prirodnog prava. Naime, u njihovim radovima izostaje ideja da se dužnošću i obavezama može regulirati moralno djelovanje i da ono implicira, u svom savršenom obliku, pokoravanje društvenom dogovoru i njime uspostavljenom suverenom autoritetu. Iz perspektive čvrstog institucionalnog i normativnog okvira u kojem je Martinijeva pravna teorija predstavljala autoritet, ovakva promjena u pristupu jednoj od temeljnih ideja da dužnosti i obaveze predstavljaju nepromjenjivu apsolutnu kategoriju koja ljudsku interakciju usmjerava prema stvaranju funkcionalne državne zajednice, ima snažne implikacije u pogledu znanstvene slobode prisutne u profesorskim radovima.

Srodne fenomene u promjeni sadržaja ideja možemo pratiti u ispitnim materijalima iz domene općeg javnog prava. Imenica *pravo* u korpusu javno-pravnih pozicija prve trojice

profesora zauzima mjesto među pet najučestalijih pojmova, pa tako na njega nailazimo 14 puta u Kalafatićevim, 142 puta u Markovićevim, 69 puta u Farkaševim pozicijama. Taj termin ponovo postaje rjeđi u tekstovima Albelyja, gdje se pojavljuje 16 puta, te Paulera, u čijim se pozicijama pojavljuje 23 puta. Uzmemo li u obzir omjer objavljene građe i pojavnosti pojmova, već se na temelju iznesenog može govoriti o značajnom odstupanju posljednje dvojice autora od materije koju je predavala starija generacija profesora zagrebačke Katedre. U dijakronijskoj perspektivi je stoga važno usporediti mreže pojmova prisutne kod svakog od profesora, te 'pomnim' čitanjem ustanoviti koje su ideje vezane uz pojam *pravo* te na koji su način modificirane.

Najučestaliji termini u kontekstu unutar pet riječi od pojma *pravo* (*jus, juris, n*) kod Kalafatića su imenice *dobro* (*bonum, i, n*) i *država* (*civitas, atis, f.*) te pojmovi *javnost* (*publicum, i, n.*), *vladati* (*impero, 1.*) (**Graf 9.**). Dakako, kao i u prethodnoj analizi Kalafatićevih prirodno-pravnih načela, uzorak digitaliziranog tekstualnog uzorka je relativno malen, pa je i 'pomnim' čitanjem jasno iz kojeg dijela Kalafatićevog teksta digitalnom analizom proizlazi prikaz umreženosti pojma *pravo*. Radi se o pravu vladanja koje proizlazi iz vladareve obaveze da provedbom svojih odluka doprinosi općem dobru, a ono se sastoji od prava na nošenje oružja, sudsku vlast i, između ostalih, pravo na državna dobra te pravo vezano uz javna rudna bogatstva.²⁹⁶ Iz ove usporedbe rezultata 'pomnog' i čitanja 'iz daljnine' na opsegom relativno malom tekstu, proizlazi teza da provjera kritičkog čitanja digitalnom analizom teksta rezultira jasnim korelacijama između mrežnog grafa i sadržaja iznesenih teza.

²⁹⁶ *At quid Leges sine moribus vanae proficiunt. Horat. L. III. od. 24. tribuenda est igitur Imperanti facultas ea omnia in actum deducendi, quae fini civitatis conducunt, adeoque leges civiles, ceteraque consilia pro bono publico capta executioni mandandi, quae facultas potestas Imperantis exequens appellatur. Cum hac quasi cum matre filiae connexa sunt jura I. Armorum, II. Territoriale, III. Potestas Judiciaria, IV. Jus puniendi, V. Jus circa bona civitatis. VI. Jus circa minera publica. Kalafatić, Tentamen publicum, 1784., 22.*

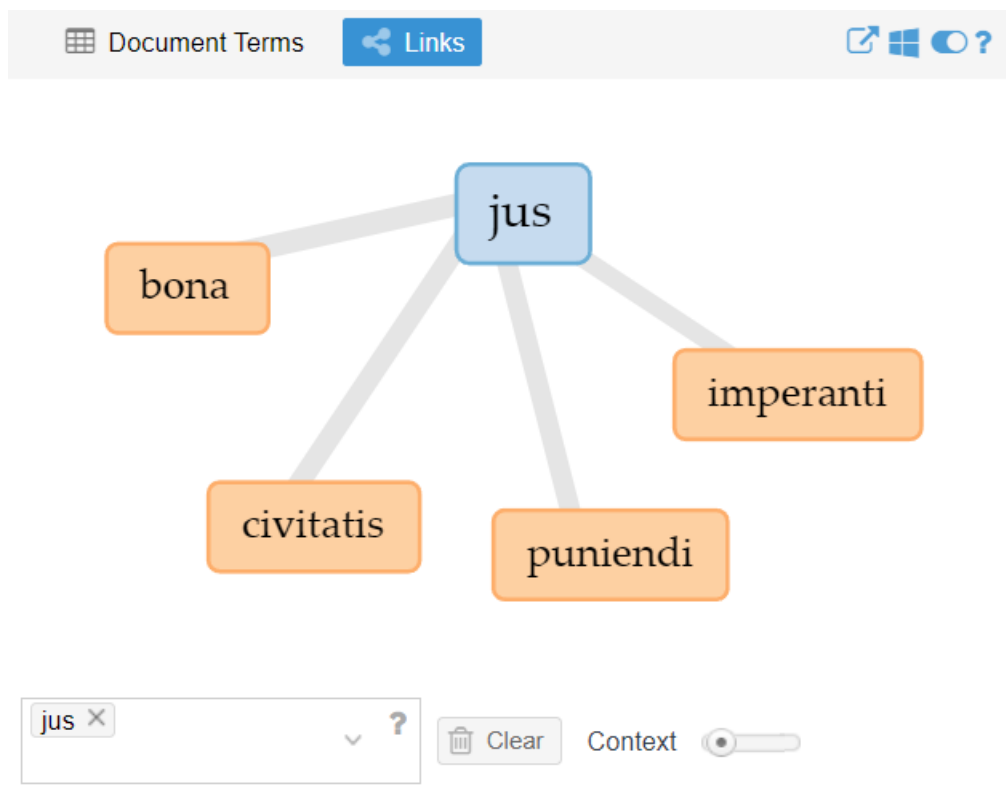

Graf 9. Središnji pojam *pravo* u Kalafatićevim ispitnim pozicijama iz općeg javnog prava.

Rezultat analize Markovićeveg korpusa javno-pravnih pozicija alatom „Veze“ je mrežni graf u kojem se središnjoj imenici *pravo* (*jus, iuris, n.*) pridružuju termini *dobro* (*bonum, i, n.*), *država* (*civitas, atis, f.*), *kazniti* (*punio, 4.*) te *vladati* (*impero, 1.*) (**Graf 10.**). Za razliku od situacije kakvu zatičemo u Kalafatićevom slučaju, pri analizi Markovićeveg fonda je teže uočiti korelaciju između pojedinih načela i mreže pojmova u kojoj se nalazi termin *pravo*. To, ustvari, znači da su rezultati digitalne analize još relevantniji, jer predstavljaju aspekt teksta koji se ne može uočiti 'pomnim' čitanjem. Ipak, treba istaknuti da se *pravo vladanja*, kao što možemo uočiti već iz prikazanog grafa, konkretizira u pogledu sadržaja ideje prava. Naime, za razliku od općenitih primjedbi o prirodnim pravima čovjeka na samoodržanje, u Markovićeveg javnom pravu ideja prava predstavlja konkretne aspekte u kojima se manifestira vrhovnost suverena. Primjerice, *pravo i dobra* povezani su redovitim iznošenjem prava vladara na „1. Pravo na skupljanje nužnih troškova iz državnih dobara. 2. Pravo upravljanjem državnom blagajnom. 3. Pravo korištenja i uživanja dobara riznice.“²⁹⁷ Nadalje,

²⁹⁷ *Ex jure Imperantis civilis circa Bona civitatis, triplex jus Imperanti nascitur. 1. Jus, ex Bonis civitatis sumtus necessarios colligendi. 2. Jus Bona aerarii administrandi. 3. Jus Bonis Fiscii utendi, et fruendi.* Marković, *Tentamen publicum ex jure publico universalis et gentium*, 1805., 10.

pravo kažnjavanja konkretizira se u nekoliko članaka svakih Markovićevid pozicija, što je vidljivo i u prisutnosti tog termina u mrežnom grafu. Primjerice, Marković iznosi da se „pod pravom kažnjavanja podrazumijeva pravo da se izvrši kazna razmjerna, kako javnom, tako i privatnom, prijestupu.“²⁹⁸ Nadalje, budući da pravo kažnjavanja treba pripadati samo apsolutnom vladaru, ono se ne smije kositi s primarnom svrhom takvih prava koja pripadaju Veličanstvu, a ona je „sigurnost javne države“.²⁹⁹

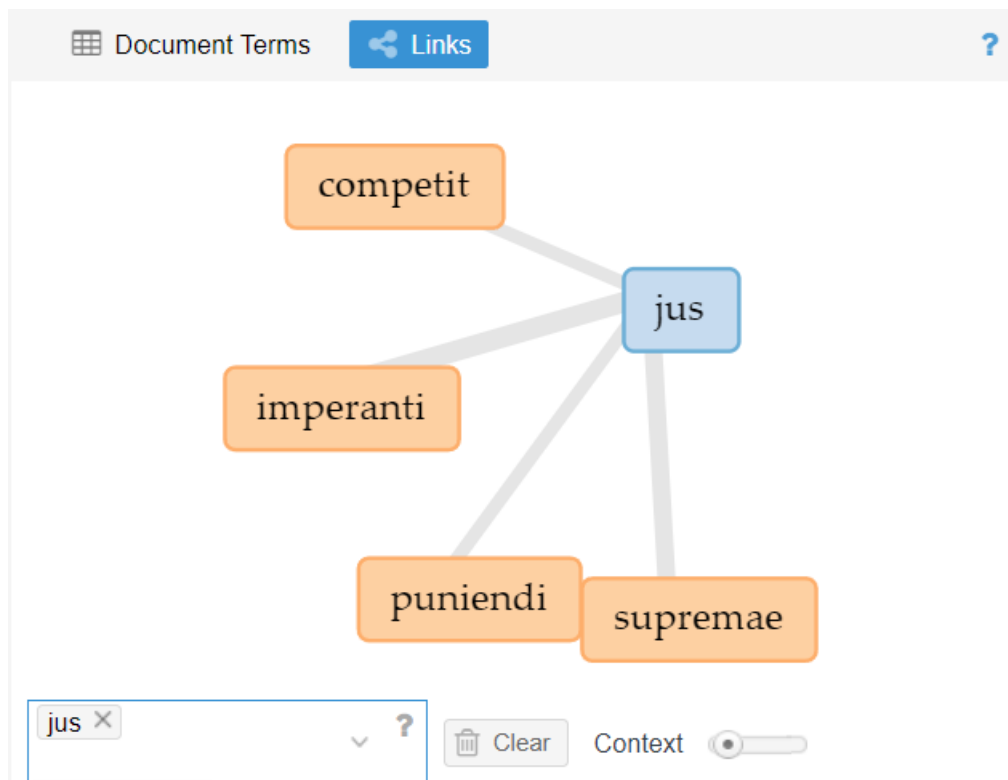
Graf 10. Središnji pojam *pravo* u Markovićevid ispitnim pozicijama iz općeg javnog prava.

Sudeći po omjeru opsega objavljenih tekstova iz općeg javnog prava, Farkaš je termin *pravo* koristio proporcionalno Markoviću, a i mrežni graf termina koji su uz *pravo* korišteni sugerira da se u pozicijama ove dvojice profesora nalaze srodna načela. Tako se u mreži pojmovna uz imenicu *pravo* (*jus, iuris, n.*) kod Farkaša koriste pojmovi *kazniti* (*punio*, 4.) te *vladati* (*impero*, 1.), koji se nalaze i kod Markovića, te *vrhovni* (*supremus, a, um*) i *polagati* (*competo*, 3.) (**Graf 11.**). Farkaš modificira Markovićevidu podjelu vladarskog prava na javna

²⁹⁸ *Ita, ex jure puniendi intelligitur Jus, tam publica, quam privata etiam delicta, poena, ipsi delicto commensurae, ex statu personae, sexu, patrimonio, loco, et modo desumenda venit, plectendi.* Marković *Tentamen publicum ex jure publico universali et gentium*, 1805., 8

²⁹⁹ *Quum jus puniendi, jus Majestaticum sit, hujus quoque juris, uti, et aliorum Majestaticorum jurium finis primarius est securitas civitatis publica. Qua de causa, poenae huic fini adversantes, ab Imperante civili dictari nequeunt.* Marković, *Tentamen publicum ex jure publico universali et gentium*, 1807., 10.

dobra u tri aspekta, koji su: ubiranje potrebitosti, upravljanje javnim dobrima te korištenje državne riznice. Ideju vladarskog upravljanja javnim dobrima Farkaš raslojava uvodeći dimenziju privatnih dobara, pri čemu navodi da se pravo vladanja privatnim dobrima sastoji od tri prava: „Pravo vrhovnog nadzora, pravo na udio u prihodima, a ako javna dobra jedva dostaju za javne potrebe, najviše i eminentno pravo na tu stvar.“³⁰⁰ Iako se ovime potvrđuju ovlasti apsolutnog vladara, što je posebno vidljivo iz posljednjeg dodijeljenog prava na neograničenu kontrolu dobara u slučaju da prihodi države nisu dostatni za javne potrebe, raslojavanje vladarskog prava na javna i privatna dobra nije prisutno kod Markovića. Ideja da apsolutni vladar ima ovlasti upravljanja državnim dobrima, dok je takvo djelovanje usmjereno prema javnom interesu, u Farkaševim pozicijama dobiva dimenziju privatnog vlasništva, što ne zatičemo u propisanoj literaturi, odnosno Martinijevim udžbenicima.

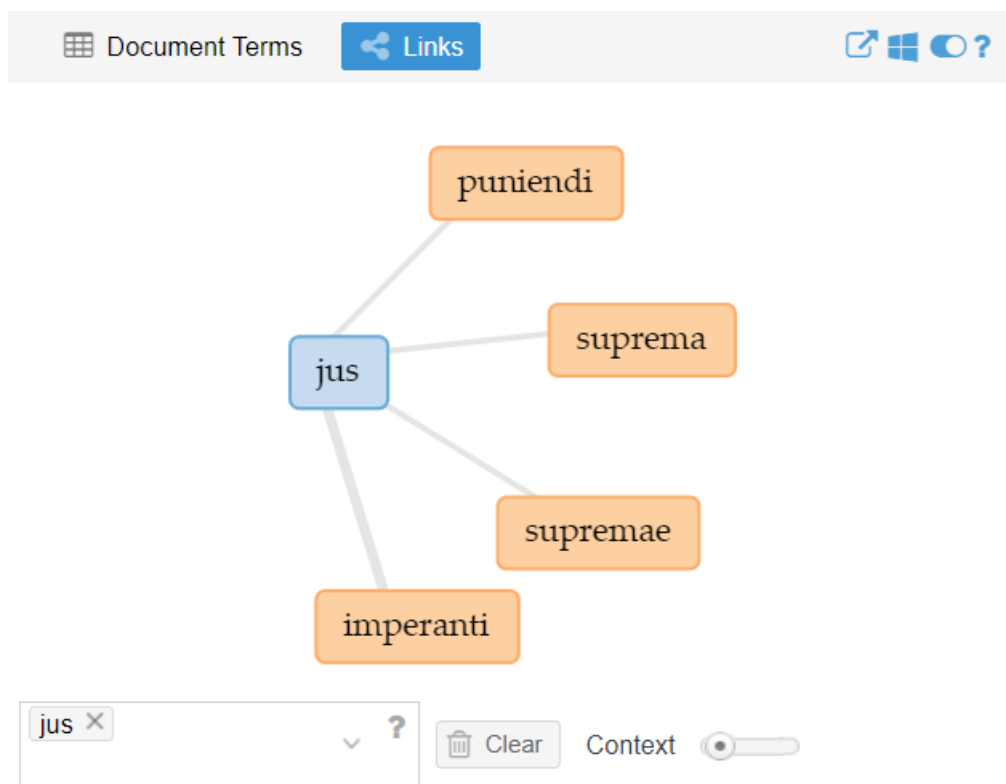

Graf 11. Središnji pojam *pravo* u Farkaševim ispitnim pozicijama iz općeg javnog prava.

U Albelyjevima tiskanim ispitnim pozicijama iz javnog prava pojam *pravo* (*jus, iuris, n.*) nalazi se u sličnom tekstualnom okruženju kao kod Farkaša, pri čemu se ističu *vrhovni*

³⁰⁰ *In bona privatorum Imperanti triplex jus competit; Jus supremae inspectionis; jus in partem fructuum, et si bona publica necessitatibus publicis haud sufficiunt, jus altum et eminens in ipsam substantiam.* Farkaš, *Positiones ex universo jure naturali, publico universali, gentium*, 1812., 10.

(*supremus, a, um*), te *kazniti* (*punio, 4.*) te *vladati* (*impero, 1.*) (**Graf 12.**). Unatoč sličnom mrežnom grafu između dvojice profesora, treba primijetiti da je Albely od 1827. godine, kada objavljuje svoje četvrte po redu pozicije, napustio formulaciju o vladarskom pravu na upravljanje javnim dobrima. Ipak, ideja o pravu kažnjavanja u svim njegovim kompilacijama iz polja općeg javnog prava preuzeta je kako ju je formulirao i Farkaš: „Pravo vladara na kažnjavanje u sebi u sebi združuje pravo na život i smrt.“³⁰¹ Iako možemo primijetiti da je s Farkaševim pozicijama došlo do određenih modifikacija u sadržaju ispitnih pozicija iz javnog prava, još se i u Albelyjevim tekstovima može naići na anakrona načela u kojima se pobija mišljenje monarhomaha i makijavelista, te se svrgavanje vladara s prijestolja od strane građana tretira kao nelegalan postupak promjene vlasti.³⁰²

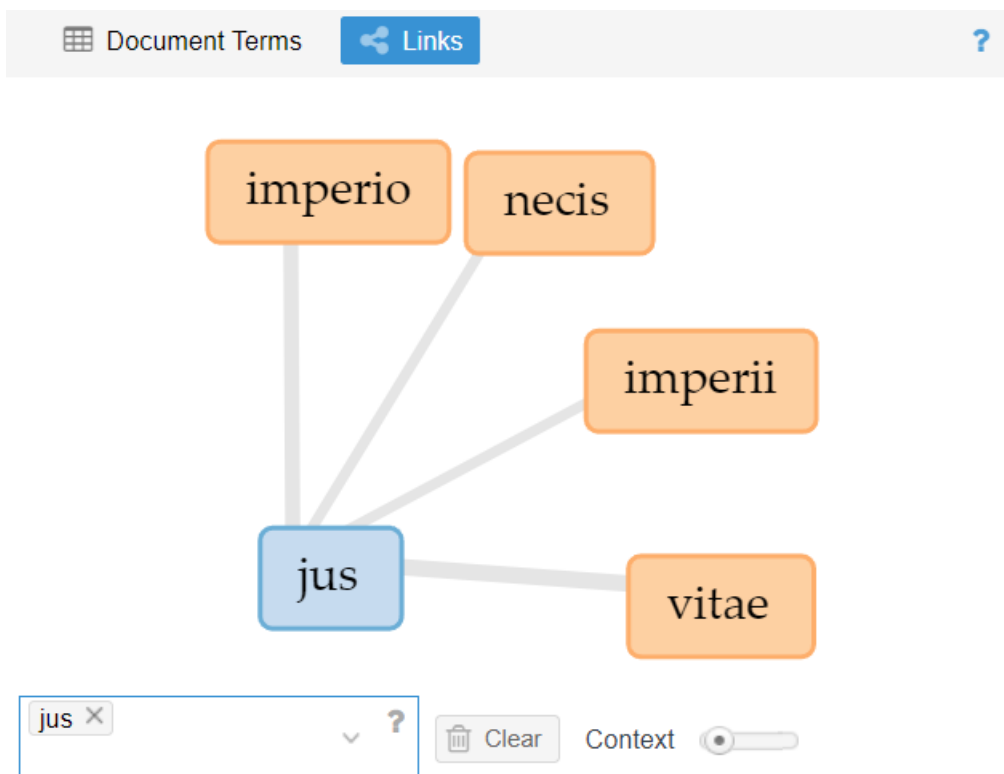
Graf 12. Središnji pojam *pravo* u Albelyjevim ispitnim pozicijama iz općeg javnog prava.

Iz mrežnog grafa pojmova koji se kod Paulera nalaze uz imenicu *pravo* (*jus, iuris, n.*), vidljivo je da se uz već ustaljene termine *vladati* (*impero, 1.*) nalaze i *život* (*vita, ae, f.*) te *smrt* (*nex, necis, f.*) (**Graf 13.**). Iako ovaj graf potvrđuje interes i posljednjeg autora javno-pravnih

³⁰¹ *Jus puniendi Imperanti competent jus vitae et necis in se complectitur.* Albely, *Positiones ex universa jurisprudentia*, 1823., 8.

³⁰² *Absurda est Monarchomachorum sententia, quod Majestas realis resideat penes populum, relicta Monarchae Majestati personali.* Ibid., 10-11.

pozicija na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu za jedno od temeljnih prava vlasti, treba istaknuti da su Paulerovi stavovi bitno drugačiji od njegovih prethodnika te da odražavaju utjecaj liberalnih ideja. Naime, njegove teze vladarsko pravo na određivanje smrtne kazne, odnosno pomilovanje, ne odvajaju od civilne vlasti. Pauler iznosi: „Pravo na život i smrt, kao i pravo na prihvati i azil, ne mogu se uskratiti civilnoj vlasti.“³⁰³ Nadalje, iako se slaže s nelegitimnim karakterom detronizacije, isto tako ističe i volju naroda kao ograničavajući faktor za vladara. U posljednjem načelu svojih pozicija iz općeg javnog prava, Pauler tvrdi da vladar ne može biti uklonjen svrgavanjem ili uzurpacijom prijestolja, no dodaje i da se „u pravilu ne može odreći svoje vlasti protivno volji naroda.“³⁰⁴

Graf 13. Središnji pojam *pravo* u Paulerovim ispitnim pozicijama iz općeg javnog prava.

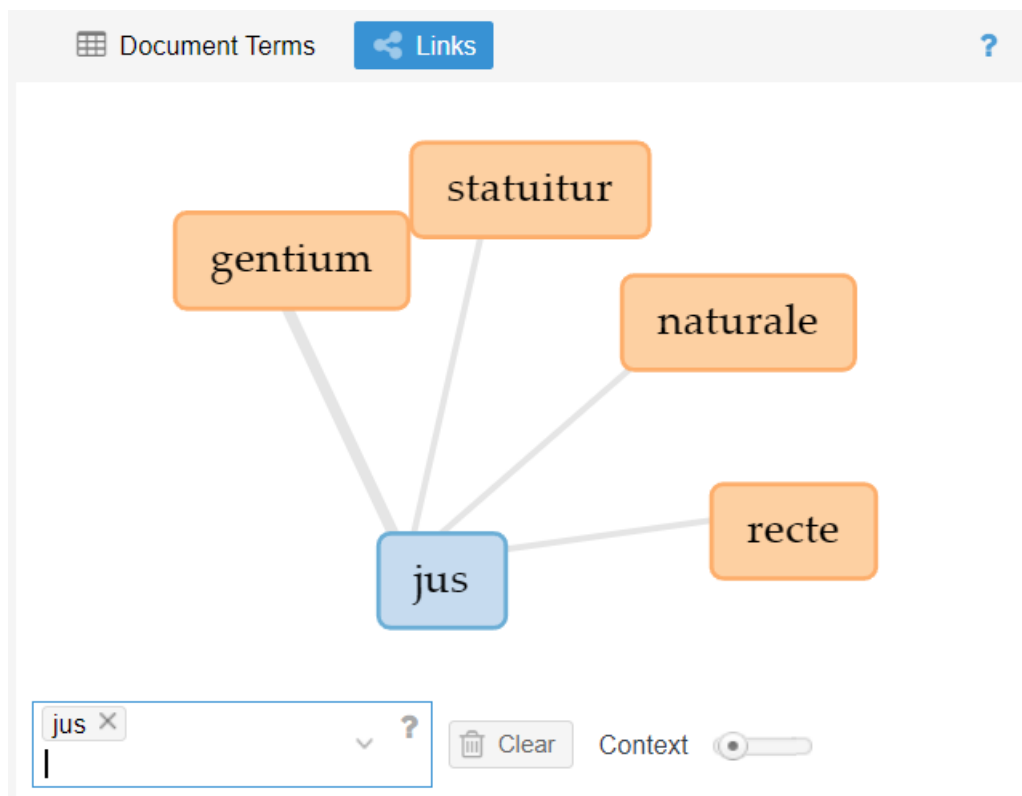
Na Paulerovom primjeru možemo uočiti najjasniji zaokret prema liberalnom diskursu u polju općeg javnog prava. U pogledu dvostrukog modela čitanja možemo zaključiti da središnja ideja ostaje definirana sličnim pojmovima, odnosno da čitanjem 'iz daljine' dobivamo uvid u pravno-znanstveni fokus profesora, no 'pomno' čitanje je nužno provesti u pogledu

³⁰³ *Jus vitae et necis, ius item agratiandi ac asylorum imperio civili negari nequit.* Pauler, *Asserta e jure naturali et jure publico*, 1840., 9.

³⁰⁴ *Imperans civilis, de regula, nec invito populo imperio abdicare, nec eo per dethronisationem, aut usurpationem excidere potest.* Pauler, *Asserta e jure naturali et jure publico*, 1840., 11.

analize sadržaja samih ideja, koji je doživio stanovite transformacije, posebno u Farkaševim, a zatim i Paulerovim ispitnim tezama.

Pri digitalnoj analizi kompilacija teza iz polja međunarodnog prava ispostavilo se da je jedan od najučestalijih pojmova kojima se njihovi autori koriste ponovo *pravo*. Kao i u prethodnim prikazima Kalafatićevih pozicija, pojmovi koji se nalaze u mrežnom prikazu uz imenicu *pravo* (*jus, iuris, n*) – *ispravno* (*recte, adj.*), *utvrditi* (*statuto, 3*), *narod* (*gens, gentis, f*), *prirodan* (*naturalis, is, e*) (**Graf 14.**) – proizlaze iz jednog načela, s obzirom da je tekstualni uzorak predviđen za digitalnu analizu relativno malog opsega. Radi se o prvom načelu međunarodno-pravnih pozicija koje Kalafatić iznosi: „Prirodno pravo primijenjeno na poslove naroda, te te točnije određeno njihovim poznavanjem, ispravno je utvrđeno kao pravo naroda (međunarodno pravo, op. a.).“³⁰⁵

Graf 14. Središnji pojam *pravo* u Kalafatićevim ispitnim pozicijama iz međunarodnog prava.

Marković, na temelju čijih se teza iz međunarodnog prava može uočiti prihvaćanje Martinijeve pravne teorije na Akademiji u Zagrebu, imenicu *pravo* (*jus, iuris, n.*) objašnjava uz termine *koristiti* (*uti, 3.*), *poslati* (*mitto, 3.*), *narod* (*gens, gentis, f.*) te *prirodan* (*naturalis,*

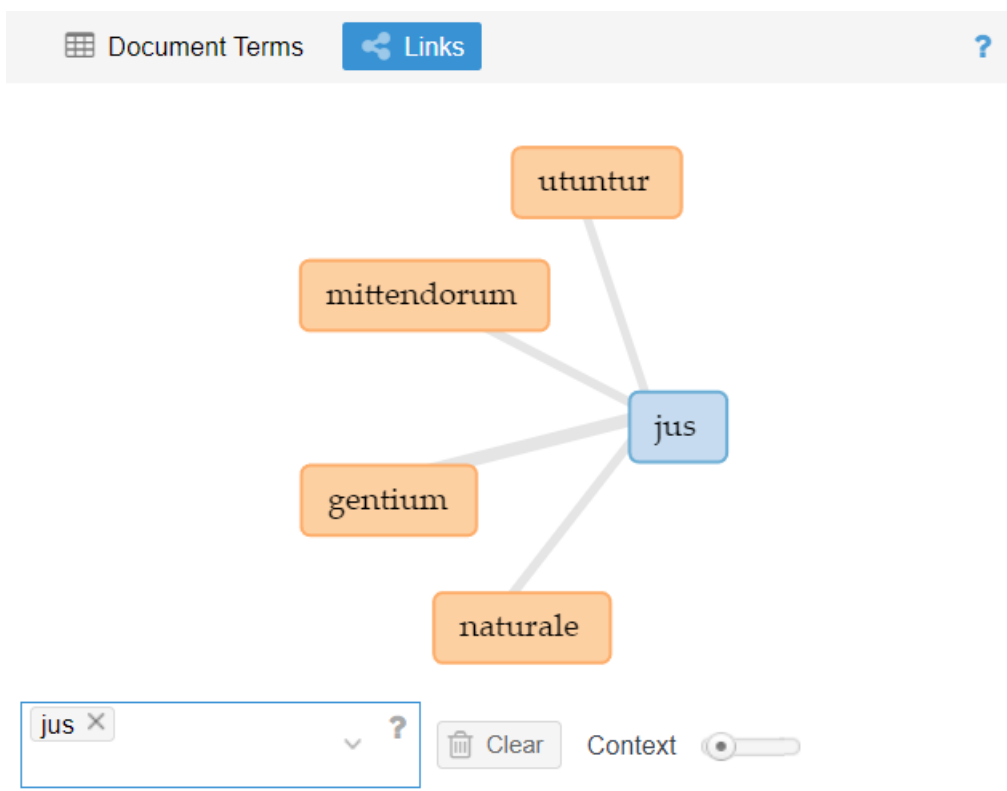
³⁰⁵ *Jus Naturae ad negotia gentium applicatum, atque per notionem earum magis determinatum, Jus Gentium esse recte statuitur.* Kalafatić, *Tentamen publicum*, 1784., 26.

is, e) (**Graf 15.**). Dok veze između trideset i jednog pojma *pravo* s pojmovima *naroda* i *prirodan* postaju ustaljena pojava i u radovima profesora koji su naslijedili Markovića, a mogu se objasniti čestom pojavom formulacija u kojima se isprepliću prirodno-pravna načela i međunarodni odnosi, to jest, pravo naroda, pojava glagola *slati* i *koristiti* je specifična za Markovića. „Nedvojbeno je pravo na slanje veleposlanika“,³⁰⁶ ili „Također narodi imaju pravo poslanja veleposlanika“³⁰⁷ teze su na temelju kojih se digitalnom analizom u mreži pojmova nalazi termin *slanja*. Ova i slične teze o odnosima među političkim zajednicama označavaju disciplinarnu orijentiranost tadašnjeg međunarodnog prava prema pozitivnom pravu, jer se određena načela koncentriraju na konkretne pravne radnje, kao što je uspostava međunarodnih odnosa putem veleposlanika. Osim toga, na glagol *koristiti*, koji se nalazi u mrežnom grafu Markovićevih pozicija, ne nalazimo u prirodnom, pa čak niti općem javnom pravu. Tezom da „Narodi među sobom zakonito koriste prava represalija i androlepsije“,³⁰⁸ Marković umjesto prirodno-pravnih normi u međunarodno pravo unosi pozitivna prava proistekla iz običajnog prava. Pojava ideje aktivnog uživanja nekog prava također upućuje na pozitivan karakter međunarodnog prava koje se predavalo na habsburškim visokim učilištima od druge polovice 18. stoljeća.

³⁰⁶ *Ius mittendorum LEGATORUM, ius indubitatum est.* Marković, *Tentamen publicum ex ivre pvblico vniversali*, 1802., 30.

³⁰⁷ *Competit quoque Gentibus ius legatos mittendi.* Marković, *Tentamen publicum ex iure publico vniversali*, 1801., 29.

³⁰⁸ *Iure Repressaliarum, & Androlepsiae licite gentes inter se utuntur.* Ibid., 30. Termin *androlepsija* označava pravo naroda na odmazdu za počinjen zločin nad pripadnikom tog naroda dok je boravio u drugoj državi.

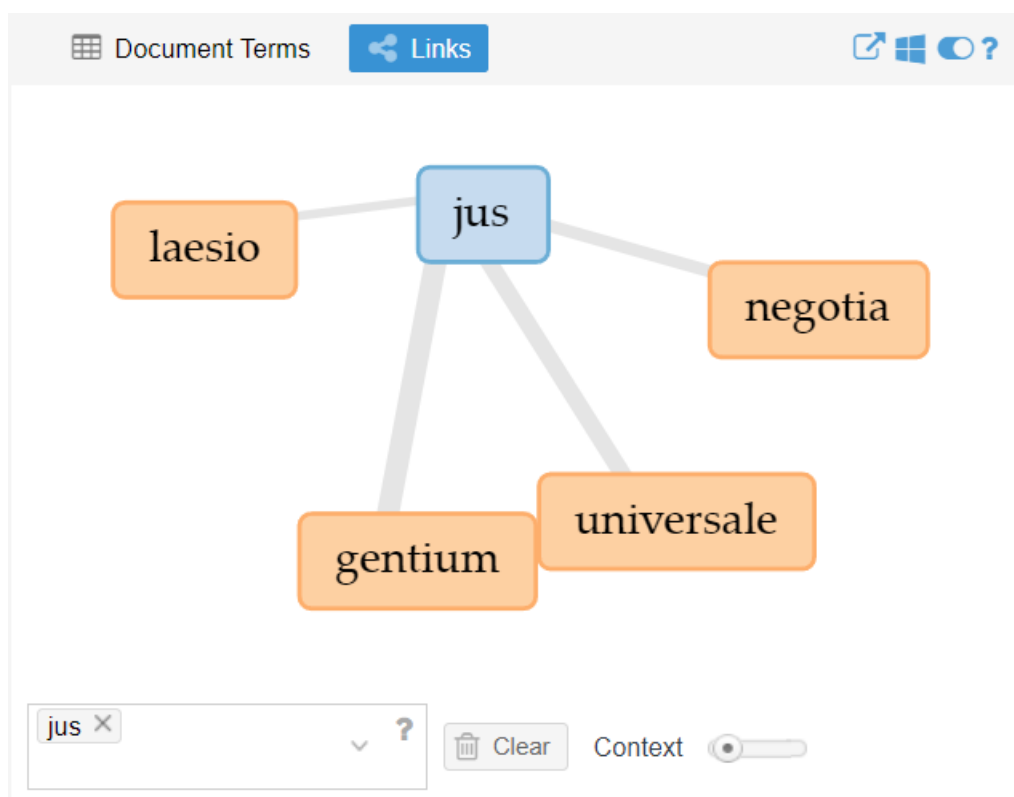
Graf 15. Središnji pojam *pravo* u Markovićevićim ispitnim pozicijama iz međunarodnog prava.

Iznesena teza o pozitivnom karakteru međunarodnog prava može se potvrditi u Farkaševim ispitnim pozicijama, u kojima se imenica *pravo* (*jus, iuris, n*) pojavljuje dvadeset i devet puta, a najčešći termini koji mu se priključuju su, kao i kod Markovića, *narod* (*gens, gentis, f.*), no ostala tri pojma, *poslovanje* (*negotium, ii, n.*), *šteta* (*laesio, onis, f.*), *univerzalan* (*universalis, e*) (Graf 16.), sugeriraju da se sadržaj Farkaševih načela promijenio u odnosu na prethodnike. O univerzalnosti prava, što je bio jedan od temeljnih aksioma ove tripartitne discipline, Farkaš progovara logikom uspostavljenom još u Grotiusovim djelima: „Univerzalno pravno naroda je prirodno pravo koje se tiče poslovanja naroda, i točnije je određeno njihovim poznavanjem.“³⁰⁹ Već ovim načelom postaje jasno da prirodno pravo ne može u potpunosti zadovoljiti teorijske potrebe uspostave međunarodnog prava na univerzalnim načelima, jer se dodaje da je ono određeno 'pojmom' naroda, odnosno da osim prirodnog prava, međunarodno pravo ovisi o specifičnostima naroda koji vrše interakciju. Slijedom toga, Farkaš iznosi da „ne postoji univerzalno pozitivno pravo naroda.“³¹⁰ Iako se ideja o primjenjivosti prirodnog prava

³⁰⁹ *Jus Gentium universale est ipsum Jus naturae ad negotia Gentium adplicatum et per notionem earum magis determinatum.* Farkaš, *Positiones ex universo jure naturali*, 1812., 11.

³¹⁰ *Positivum Jus Gentium universale existit nullum.* Ibid., 11.

na međunarodne odnose u sklopu nastavnog kurikuluma zadržala sve do kraja funkcioniranja Kraljevske akademije, fokusiranje na aspekte pozitivnog prava u međudržavnim odnosima postaje sve važnije. Pojam *šteta* u ovom kontekstu ima bitno drugačije značenje od onog u prirodnom pravu, gdje se tvrdi da oštećeni pojedinac posjeduje pravo na odštetu, no ne navodi se akter koji bi takvo pravo proveo. U Farkaševom se međunarodnom pravu taj pojam veže uz ideju konkretnog pozitivnog prava, točnije, prava na rat. „Zanemariv porast moći susjednog naroda, ili održavanje ravnoteže nije opravdan povod za rat: zaista, samo šteta (nanesena, op. a) inače nepromjenjivoj vlasti daje pravo na rat.“³¹¹

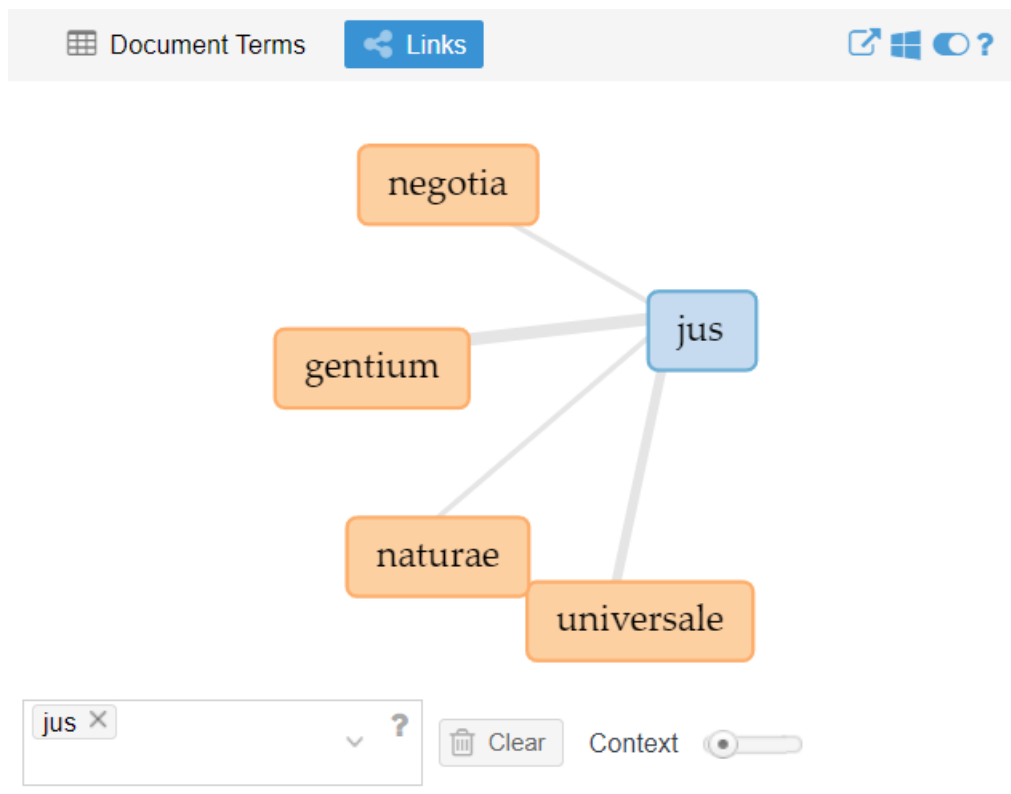

Graf 16. Središnji pojam *pravo* u Farkaševim ispitnim pozicijama iz međunarodnog prava.

U Albelyjevima pozicijama iz polja međunarodnog prava imenica *pravo* (*jus, iuris, n*) pojavljuje se deset puta, a u mrežnom grafu pojmova koji mu se pridružuju nalaze se *narod* (*gens, gentis, f.*), *poslovanje* (*negotium, ii, n.*), *priroda* (*natura, ae, f.*) te *univerzalan* (*universalis, e*) (**Graf 17.**). Sličnost mrežnih grafova proizašlih digitalnom analizom

³¹¹ *Innoxiae crescens vicinae Gentis potentia, aut conservatio aequilibrii non est justa belli causa: verum sola laesio aliter indeclinabilis Imperanti Jus belli tribuit.* Farkaš, *Positiones ex universo jure naturali*, 1819., 13.

Farkaševih i Albelyjevih ispitnih knjižica ponovo je uzrokovana Albelyjevim doslovnim preuzimanjem Farkaševog teksta za potrebe izrade svojih kompilacija ispitnih pitanja, što je situacija kakvu zatičemo sve do 1827. godine, kada Albely radi na vlastitom tekstu pravnih načela iz područja međunarodnog prava. Umjesto da se poziva na međuodnos prirodnog i međunarodnog prava, Albely u svojim četvrtim po redu pozicijama vrlo sažeto iznosi: „Prava naroda apsolutno su jednaka.“³¹² S druge strane, karakteristike pozitivnog prava naroda pojavljuju se sve češće, pa se primjerice iznosi postulat o nelegalnosti ubijanja predanih taoca.³¹³ Ovakvi konkretni primjeri koji odražavaju međunarodni pravni konsenzus o ulozi taoca pri poštivanju postignutih dogovora između država, podrazumijevalo je crpljenje građe iz pravne tradicije, odnosno uspostavljenih pozitivnih pravnih normi.

Graf 17. Središnji pojam *pravo* u Albelyjevim ispitnim pozicijama iz međunarodnog prava.

Posljednji primjer umreženosti imenice *pravo* (*jus, juris, n.*) iznova sugerira promjene u materiji koju su zagrebački profesori predavali studentima. U Paulerovim se pozicijama iz

³¹² *Jura gentium absoluta sunt aequalia*, Albely, *Positiones ex universa jurisprudentia*, 1827., 12.

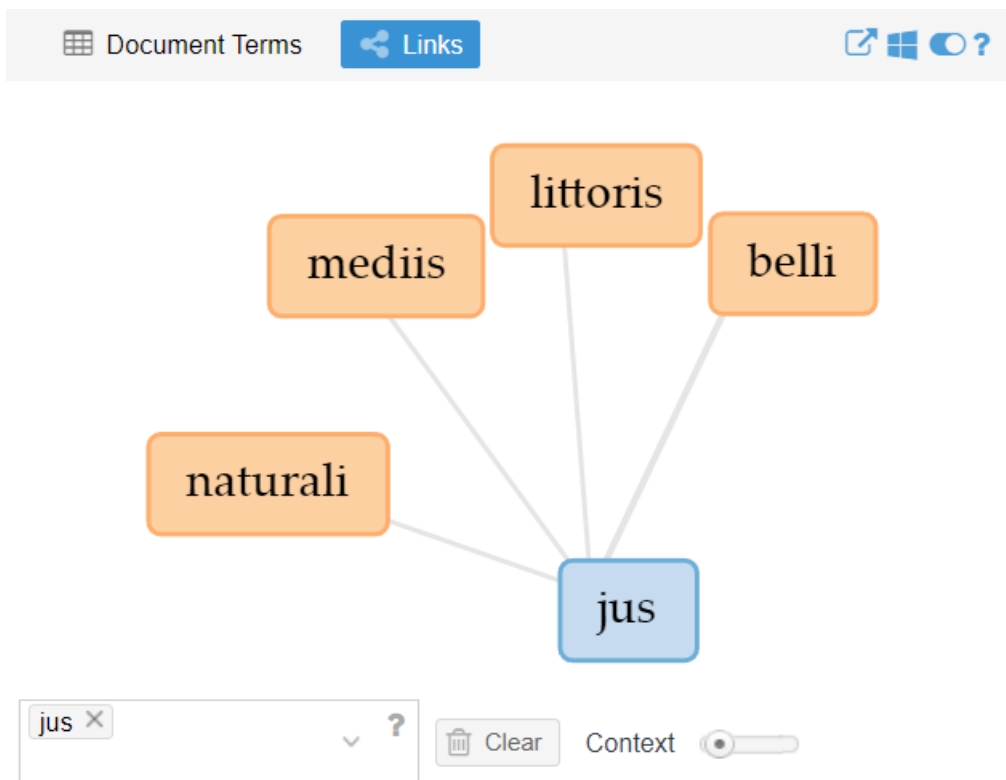
³¹³ *Obsidis occisio, quae propter gentis, obsidem dantis, perfidiam committitur, iuri gentium repugnat*. Albely, *Positiones ex universa jurisprudentia*, 1828., 11.

međunarodnog prava taj pojam veže uz termine *sredsto* (*medium, ii, n.*), *obala* (*littus, oris, n.*), *rat* (*bellum, i, n.*) te *prirodan* (*naturalis, is, e*) (**Graf 18.**). Već na prvi pogled vidljivo je da se međunarodno-pravna načela u Paulerovim pozicijama konkretiziraju, odnosno da se na pravo gleda u svjetlu uspostavljenih normativnih okvira među narodima. To je vidljivo iz uvođenja pravnih sredstava u ispitnu tezu kojom se ponavlja ideja da je jedini opravdani povod za rat ustanovljeno nanošenje štete od strane drugog naroda, i to takve „koja se ne može namiriti drugim sredstvima.“³¹⁴ Nadalje, u Paulerovim ispitnim pozicijama iz međunarodnog prava ističe se načelo prava mora, što predstavlja konkretni aspekt pozitivnog međunarodnog prava, iz čije prisutnosti i proizlazi jedan od pojmova detektiranih u mrežnom grafu – *obala*. Pauler iznosi da se pravom naroda ne definira pravo obala, kao i da je ocean, odnosno slobodno more izdvojeno od prava na posjedovanje od strane određenog naroda.³¹⁵ Iako termin *prirodan* i dalje predstavlja važan aspekt međunarodno-pravne znanosti i svjedoči o dugo građenoj tradiciji ukorijenjenoj u tripartitnu pravnu disciplinu, kod Paulera se analogija između država i pojedinaca u prirodnom stanju uvjetuje formulacijom prema kojoj ti akteri uživaju „određeni stupanj dostojanstva i samostalnosti,“³¹⁶ a ne apsolutnu jednakost, kao što to iznose Farkaš i Albely.

³¹⁴ *Justa belli causa est tantum laesio certa, nullisque lenioribus mediis declinabilis.* Pauler, *Asserta e jure naturali*, 1840., 12.

³¹⁵ *Jus littoris inter gentes non datur. (...) Oceanus, seu mare liberum, non est objectum originariae acquisitionis.* Pauler, *Asserta e jure naturali*, 1840., 11; Pauler, *Asserta e jure naturali*, 1846., 9.

³¹⁶ *Civitates, velut personae morales viventes relate ad extraneos in statu naturali, eodem dignitatis ac independentiae gradu fruuntur.* Pauler, *Asserta e jure naturali*, 1840., 11.

Graf 18. Središnji pojam *pravo* u Paulerovim ispitnim pozicijama iz međunarodnog prava.

Neupitan je zajednički interes profesora zagrebačke Katedre prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava za ista temeljna pitanja o moralnom ishodištu ljudskog društva, međuodnosu utemeljenja političke zajednice i prirodnih zakona te analognoj primjeni prirodnih prava na odnose među narodima. Različitosti u iznošenju materije odraz su njihovih interesa, ali i akademskih praksi u visokom školstvu Habsburške Monarhije, koje su podrazumijevale i revidiranje ideja u ovoj pravnoj grani. Ipak, nastavljajući se na stoljeće razvitka ove pravne discipline od Grotiusa, Hobbesa, Pufendorfa i Martinija do Kanta, tijekom kojeg je zajednički interes za međuodnos političkog ustroja, morala i zakonitog autoriteta predstavljao okosnicu pravne znanosti,³¹⁷ profesori zagrebačke akademije međusobno su dijelili taj pristup i disciplinarni okvir stvoren kako bi se promišljalo o ovoj pravnoj materiji. Usprkos nepromijenjenom institucionalnom okviru i propisanom kurikulumu, u prethodnoj analizi primjećujemo zamjetne modifikacije ideja prisutnih u knjižicama ispitnih pitanja nastalih na temelju njihovih predavanja iz prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava.

³¹⁷ Devetak, Richard, "Between Kant and Pufendorf: humanitarian intervention, statist anti-cosmopolitanism and critical international theory", *Review of International Studies* 33 (2007), 151.

Još je francuski filozof i politički teoretičar, Charles-Louis de Secondat Montesquieu (1689-1755), ustanovio da je prirodno pravo lišeno konkretnih spoznaja i pozitivnih zakona.³¹⁸ Takva opservacija u njegovo je vrijeme zasigurno bila teško osporiva i predstavljala jednu od glavnih točaka kritike čitave pravne discipline. Međutim, u Habsburškoj je Monarhiji od početka 19. stoljeća očita tendencija da se upravo u okviru te pravne grane začinje realizacija kodifikacijskog pokreta, koja je kulminirala uvođenjem Općeg građanskog zakonika u austrijskim Nasljednim zemljama 1812. godine. Njen autor bio je austrijski pravnik i Martinijev učenik, Franz von Zeiller (1751.-1828.).³¹⁹ Unatoč tome, na visokim učilištima u austrijskom dijelu Monarhije tripartitna disciplina imala je sve marginalniju ulogu u pravnom obrazovanju, a intelektualno bavljenje tim aspektom prava podrazumijevalo je stvaranje novih niša pravne filozofije i ustavnog prava.

U tradicionalnim obrascima interpretacije habsburškog prosvjetiteljstva ističe se proces u kojem su vladari 18. stoljeća nastojali primijeniti jedinstveni i centralizirani skup institucija na niz različitih teritorija kojima su upravljali, koji su pak imali vlastite posebne zakone, institucije i tradicije. Stoga je svojevrsni paradoks da se upravo iz teorijske podloge za takav proces, odnosno iz Martinijeve pravne znanosti, rodila ideja o temeljnim pravima naroda, koja je vrlo podsjećala na liberalne argumente o prirodnim pravima pojedinaca i nacionalnom samoopredjeljenju.³²⁰ Unatoč takvoj ocjeni, treba reći da je liberalni pokret i njegovi začeci uvelike definiran specifičnim intelektualnim značajkama, pa ga se treba tumačiti kroz semantičke obrasce, koji su kasnijom intervencijom intelektualaca druge polovice 19. stoljeća ugrađeni i u prosvjetiteljski svjetonazor.³²¹ Takvo modeliranje prosvjetiteljstva prema liberalnim načelima nerijetko je rezultiralo naglašavanjem ideja koje su se uklopile u liberalnu misao, pa je kao jedna od najvažnijih karakteristika vladavine Josipa II. isticana njegova uloga kao prvog sluge svog naroda, za razliku od apsolutističkog imaginarija vladara kao božjeg posrednika.³²²

Na primjeru profesora prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu možemo primijetiti da prosvjetiteljstvo i liberalizam kao dva intelektualna pokreta ne mogu opstati u zatvorenom znanstveno-akademsom okruženju. Iznese ne modifikacije pravnog znanja, koje proizlaze iz njihovih analiziranih tekstova,

³¹⁸ Stein, *Rimsko pravo*, 125.

³¹⁹ Ibid., 127.

³²⁰ Judson, Pieter M., *Povijest Habsburškog Carstva*, (Zagreb: Sandorf, 2018.), 17, 21.

³²¹ Fillafer, Franz, „What Enlightenment? What Liberalism?“ 38.

³²² Kovács, Elisabeth, „Was ist Josephinismus?“, u: Gründler, Johannes (ur.), *Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II.* (Beč: Fa. Seyss 1980), 25-26.

podupiru tezu o višeslojnosti i preklapanju pravne materije. Tako se sumarno može reći da su Kalafatić, a posebno Marković, prihvatili tradiciju prirodnog prava i državne teorije, uvelike sumirane u kurikulumom propisanim udžbenicima K. A. von Martinija. No, već se s Farkaševim i Albelyjevim premještanjem fokusa s prirodnog prava na revidiranje ideja iz sfere općeg javnog i međunarodnog prava može govoriti o modernizaciji znanja i prilagođavanja suvremenim liberalnim tendencijama u pogledu utemeljenja vladarskog suvereniteta u volji naroda. Kod Paulera, naposljetku, utjecaj takvih ideja postaje posve izvjestan, pa se u dijakronijskoj perspektivi proučavanja intelektualnog rada ove petorice profesora mogu uočiti vrlo izražene promjene u iznošenju ideja u polju prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava. Sve se to dogodilo unatoč čvrstom akademskom i institucionalnom okviru, koji u samom sadržaju predavane građe na ugarskim kraljevskim akademijama nije predviđao nikakve znanstvene intervencije u pravnu materiju. Stoga se predstavljenom analizom otvaraju i pitanja detekcije intelektualnih uzora koji su uvjetovali modifikacije u pravnom znanju, što će se na primjeru jednog Farkaševog i jednog Albelyjevog udžbenika predstaviti u idućim poglavljima.

5. UGARSKO JAVNO PRAVO U FARKAŠEVOM UDŽBENIKU *PRINCIPIA JURIS PUBLICI REGNI HUNGARIAE*

Analizom predstavljenom u prethodnom poglavlju detektirane su promjene u načinu na koji se prirodno, opće javno i međunarodno pravo predavalo na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu. No, za to korištena izvorna građa, ispitne knjižice teza nastale na temelju profesorskih predavanja, u prvom redu služi za razumijevanje provedbe akademskog kurikulumu, odnosno namijenjena je provedbi usmenih provjera znanja studenata te nema izrazitu znanstvenu vrijednost. Ipak, školovani pravници koji su svoje karijere ostvarili kao profesori na visokim školama u Ugarskoj u razdoblju od reforme sadržane u *Ratio educationis* do ukinuća sustava koji je njome uveden za vrijeme ministra Leopolda Thuna, bavili su se i pisanjem pravno-znanstvenih radova. Iako su i ta djela bila prvenstveno namijenjena nastavi na pojedinim fakultetima, ona su sadržavala pravno znanje za koje se pokazuje da nosi specifična obilježja ugarske pravne kulture i moderne pravne znanosti razvijene na temelju tradicije prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava. Iz tog će se razloga moći jasnije ukazati na ishodišta pravnog znanja u opsežnijim djelima zagrebačkih profesora. Pritom su se njihovi autori oslanjali na prethodno uspostavljeni disciplinarni okvir i razmatranja autora o pravnom polju unutar kojeg su nastajali njihovi radovi, ali su kod njih su unosili i vlastite znanstvene spoznaje. U naredna dva poglavlja će se kroz analizu sadržaja i intelektualnih utjecaja prisutnih u dva udžbenika koje su napisali profesori Akademije u Zagrebu, Konstantin Farkaš i Antun Ferdinand Albely, proširiti razumijevanje transfera i modifikacije pravnih ideja među akademskom elitom Ugarskog Kraljevstva.

5. 1. Javno pravo Kraljevine Ugarske u nastavi na Akademiji u Zagrebu i nastanak Farkaševog udžbenika *Principia*

Prvi udžbenik iz polja javnog ugarskog prava tiskan u Zagrebu, objavljen je 1818. godine na latinskom jeziku pod naslovom *Principia juris publici regni Hungariae (Principi javnog prava Kraljevine Ugarske)*. Njegov autor bio je tadašnji profesor prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava, kao i javnog prava Ugarske na Kraljevskoj Akademiji u Zagrebu, Konstantin Farkaš. Materija javnog ugarskog prava bila je u fokusu Farkaševog interesa barem od 1811. godine, kada je uz prirodno, opće javno i međunarodno pravo u ispitnim pozicijama obradio i ovo područje prava, koje je, kao što će se pokazati, od kraja 18. stoljeća predstavljalo sve zastupljeniju komponentu visokoškolske nastave, kao i pravno-

znanstvene produkcije u Kraljevini Ugarskoj. S obzirom da je Farkaš, kao što se pokazalo u prethodnom poglavlju, redovito predavao materiju javnog prava Kraljevine Ugarske te objavljivao knjižice pozicija na temelju kojih je provodio javne obrane ispita, može se pretpostaviti da je njegova stručnost i znanje u tom polju uvjetovala da se zadaća izrade udžbenika povjeri upravo njemu. Naime, iz „Predgovora“ koji je posvetio studentima prava saznajemo da je Farkašu dvije godine ranije bilo povjereno da materiju ugarskog javnog prava, za koju nije postojala primjerena udžbenička literatura, prilagodi nastavi na Akademiji i svoj nacrt takve knjige preda na 'najviše mjesto'.³²³

Nažalost, iz dostupne izvorne građe ne može se dobiti dublji uvid u sam izdavački proces koji je pratio objavu Farkaševog udžbenika *Principia*, a isto vrijedi i za njegovu uporabu u nastavi na zagrebačkoj Katedri za prirodno, opće javno i međunarodno pravo. Stoga se osim toga da mu je bila povjerena izrada takvog priručnika, što je i sam iznio u „Predgovoru“ posvećenom studentima, ne može sa sigurnošću govoriti o drugim aspektima nastanka ovog djela, kao što su kreativni proces koji je prethodio pisanju djela, mišljenje tadašnje cenzure, ili recepcija udžbenika u nastavi u vrijeme Farkaša i profesora koji su ga na zagrebačkoj Katedri naslijedili. Izostanak takvih podataka u sačuvanoj izvornoj građi nije neobičan uzme li se u obzir da slične informacije o nekim ostalim relevantnim radovima zagrebačkih profesora također nisu sačuvane. Možda najistaknutiji primjer koji potkrepljuje ovakvu situaciju u sačuvanim izvorima je onaj Imbriha Domina Petruševičkog (1776-1848), profesora domovinskog prava na Akademiji u Zagrebu i Farkaševog suvremenika. Njegovi udžbenici iz privatnog ugarskog prava, *Predznanya pravicz szamoszvojneh vugerzkeh* (1818), *Dogodopisz pravicz szamoszvojneh vugerzkeh* (1819) te *Navučanje vu praviczah szamoszvojneh vugerzkeh* (1821-1831),³²⁴ pisani su kajkavskim hrvatskim jezikom. Činjenica da niti o ovim djelima u godinama neposredno prije i nakon njihove objave ne nalazimo podatke u zapisima akademskih sjednica Kraljevske Akademije u Zagrebu, spisima Vrhovne uprave škola zagrebačkog distrikta ili Vrhovne uprave škola za Kraljevinu Ugarsku u Budimu, a posebno jer je Domin odabirom jezika u svojim udžbenicima na ovim instancama zasigurno potaknuo

³²³ *Quum vero tam communis omnium hominum, et Civitatum Juris, quam publici Hungariae particularis in Regia hac Academia publice interpretandi munus mihi clementissime obtigisset, id simul datum est negotii, ut praelectiones ex Jure Hungariae publico, Constitutioni, Systemati Hungariae conformes, usuique Auditorum accommodas quantocius adornarem. quarum, cum prima in defectu libri scholastici lineamenta tumultuaria duxissem opera, ante biennium altissimo Loco ea submittere clementer jussus eram.* Farkaš, *Principia*, „Praefatio ad juris auditorem“, 1-2.

³²⁴ Biografski i bibliografski podaci vezani uz Imbriha Domina Petruševičkog nalaze se u: Pavić, *Pravni fakultet u Zagrebu*, knj. III, sv. 1, 89-96.

interes, ukazuje na fragmentiranost izvorne građe o izdavačkom procesu pravnih djela pisanih od strane profesora na Akademiji u Zagrebu.

S obzirom da takvi podaci o Farkaševom udžbeniku u izvješćima i korespondenciji administrativnih tijela nadležnih za provedbu visokoškolske nastave nedostaju, možemo pretpostaviti da je, kako se tvrdi u „Predgovoru“ udžbenika *Principia*, rukopis svoga udžbenika predao na spomenuto 'najviše mjesto', na kojem se odlučivalo i o primjerenosti takvog materijala za uporabu u nastavi. Model prema kojem su profesori i ostalo fakultetsko osoblje u svome djelovanju bili podvrgnuti strogoj kontroli državnih tijela, primjenjivan u austrijskom visokom školstvu od sredine 18. stoljeća do revolucionarnih previranja 1848. godine,³²⁵ počeo je vrijediti i za ugarski dio Monarhije ukinućem Isusovačkog reda i donošenjem uredbe *Ratio educationis*, objavljene 1777. godine. Iz tog razloga ne treba sumnjati da je rukopis Farkaševog udžbenika ocijenjen od strane državnih tijela prije njegove objave, a njegovoj uporabi u nastavi moralo je prethoditi odobrenje od strane tih instanci. Tome u prilog govori molba tadašnjeg vrhovnog ravnatelja škola u zagrebačkom okrugu, Josipa Sermagea, upućena Vrhovnoj upravi škola za Kraljevinu Ugarsku. U njoj se ističe drugi Farkašev kolega, profesor logike i metafizike na Filozofskom fakultetu Akademije u Zagrebu, Simeon Čučić, u čije ime je Sermage tražio odobrenje da mu se dozvoli korištenje vlastite autorske knjige, *Philosophia critice elaborata (Kritički obrađena filozofija)*,³²⁶ za potrebe izvedbe nastave. U suprotnom traži odgovor u kojem bi se navelo djelo kojim se kao profesor logike i metafizike Čučić trebao koristiti.³²⁷ Ovim primjerom postaje vidljivo da je instanca na kojoj se odlučivalo o pitanjima nastavne materije te od koje je Farkašu dodijeljen zadatak da napiše udžbenik, nesumnjivo bila Vrhovna uprava škola za Kraljevinu Ugarsku, odnosno tijelo nadređeno lokalnim distriktualnim školskim upravama.

Usprkos tome što u takvoj vrsti izvorne građe izostaju pojedinosti o Farkaševom radu na udžbeniku, može se iznijeti više pojedinosti o akademskim smjernicama koje su uvjetovale intelektualno djelovanje profesora prava u visokoškolskom sustavu Ugarskog Kraljevstva, pa time i pobliže objasniti okolnosti nastanka Farkaševog udžbenika *Principia*. Kao profesoru pravnih znanosti na jednoj od ugarskih Kraljevskih akademija znanosti, Farkašu je izdavanje ovog djela predstavljalo neophodnu nadopunu vlastitih predavanja iz javnog ugarskog prava.

³²⁵ Švoger, „Reforma visokoškolske nastave“, 69-71.

³²⁶ Djelo je pohranjeno u Zbirci rukopisa i starih knjiga NSK pod signaturom: R II F-160-94.

³²⁷ *Quod ad altimissimo loco clementer demandatam sub 31 martii de logicae professore Simeone Chuchich super de relationem an videlicet idem professor auctorum altissimo loco praescriptorum expositionem adaequate, vel vero opere suo sub titulo: philosophia critica elaborata altiori loco rejecto utatur.* MNL/C-67, 870 F. 4. 1818. 6-7.

Naime, ovo polje prava prepoznato je kao važan aspekt obrazovanja ugarske mladeži, pa je u uredbi *Ratio educationis* 1777. godine predviđeno da se prirodno pravo, kao teorijski temelj tadašnjih pravnih znanosti, podučava već u gramatičkim i latinskim školama, no predavači i autori budućih učilišnih pomagala trebali su se fokusirati samo na predmete i dokumente važne za građanski život, a preuzeti su iz primjera koji proizlaze iz povijesti Ugarske.³²⁸ Iako se na ovome mjestu radi tek o temeljnim stupnjevima obrazovanja čija je svrha u okviru prosvjetiteljske paradigme bila stvaranje za državu korisnih građana, isti cilj redovito su propagirali i profesori Pravnih fakulteta. O važnosti pravnog znanja i modernog pristupa ugarskoj pravnoj materiji u kontekstu obrazovanja govori činjenica da Farkaš u svojem udžbeniku piše da je novi novi sustav školstva predvidio da se mladež uvede u pravnu struku nikako drugačije nego putem „dviiju preistaknutih grana naše jurisprudencije, dakle prirodnog prava, te posebnog javnog ugarskog prava.“³²⁹

S obzirom da je čitava znanstvena produkcija ugarskog javnog prava u ovome razdoblju bila usko povezana s reformom visokog školstva i bila određena implementacijom modernog prirodnog i javnog prava u ovo pravno polje putem uredbi *Ratio educationis*, u njoj se mogu iščitati smjernice za pravnike i profesore prava koji su svoj znanstveni fokus usmjerili na posebno javno pravo Kraljevine Ugarske. U novom sustavu školstva sadržanom u ovoj uredbi, na koju se i Farkaš poziva u predgovoru upućenom svojim studentima, podjela predavane materije na Pravnim fakultetima u Ugarskoj vidljiva je u opisima osnovnih značajki pojedinih predmeta, pa se iz toga može iščitati disciplinarni okvir prema kojem je nastao Farkašev udžbenik. Specifičnost javnog ugarskog prava kao predmeta proučavanog i podučavanog na Sveučilištu u Budimu (kasnije Pešti), kao i na Kraljevskim akademijama znanosti, bila je u tome što zbog nedostatka adekvatne udžbeničke literature iz te sfere pravne znanosti nije bilo moguće propisati materiju prema kojoj bi se ona podučavala. Stoga se uredbom ističe važnost da profesori pri predavanju materije ovog ugarskog prava najviše pažnje posvete njegovom sustavu, kako bi „slušaoci (studenti, op. a.) dobili istinsku i pravu predodžbu o formi vladavine te postavili čvrste temelje i načela čitavog sustava Ugarske, a doktori prava koji će predavati navedena načela trebaju se razborito služiti knjigama o javnom pravu Rimskog Carstva i drugih

³²⁸ *Res duntaxat deligantur, quae momenti aliquid habent, et inde dimanatia pro vita civili documenta, praesertim vero exempla ex historia hungariae deprompta, quae et majus habere pondus, et attentionem magis excitare, altiusque memoriae imprimi solent. Ratio educationis 1777., Pars II, Sectio II, Caput V, 222-223. Usporedi: Matasović, *Od protomodernizacije do modernizacije*, 115.*

³²⁹ *Introducto haud ita pridem Regia Voluntate novo studiorum inter caetera eximie Constituta illud quoque placuit, ut dicata themidi juvenus non aliter Juridicarum scientiarum penetralia ingrederetur in posterum, quam praelucentibus duabus illis nostrae Jurisprudenciae facibus; Jure scilicet Naturali, et Publico regni Hungariae particulari. Farkaš, *Principia*, „Praefatio ad juris auditorem“, 1.*

kraljevstava izbjegavajući teža pitanja o skupštinama Kraljevstva, dosjetke i pravne nijanse te usmjeravajući se na ono što je nužno ili korisno.³³⁰ Ukoliko je suditi prema tiskanim ispitnim pozicijama na Katedri za prirodno, opće javno i međunarodno pravo, profesori Akademije u Zagrebu se nisu držali naputka o korištenju literature koja se bavila posebnim javnim pravom drugih državnih tvorbi, a mogla se analogno primijeniti na Ugarsko Kraljevstvo. To se ponajprije može pripisati izostanku ispitnih pozicija iz ugarskog javnog prava, s izuzetkom Kalafatićeve kompilacije pitanja, sve do trenutka kada Farkaš preuzima vođenje predmetne Katedre, do kada su, kao što će se pokazati, već objavljena djela koja su se u užem smislu bavila ugarskom pravnom materijom.

Kada je riječ o sadržaju ovog predmeta, uredbom *Ratio educationis* upućivalo se profesore na podučavanje „i krepko razotkrivanje svega što se odnosi na podrijetlo ugarske vlasti, na veličinu i proširenje kraljevstva, na povijest onih naroda od kojih Mađari potječu, i druge stvari koje su im srodne. Zatim podučavanje onih stvari koje se odnose točno na sadašnji sustav i oblik uprave, kao i provedbu pravde, kako u cijelom kraljevstvu tako i u svakoj od pripadajućih županija, prefektura, te slobodnih i kraljevskih gradova, itd.“ a pored toga, pri definiranju sadržaja javnog ugarskog prava, kakvo se trebalo predavati na visokim učilištima Kraljevine Ugarske, primjećeno je da je „ovo znanje do sada malo kultivirano, i ne postoji lako dostupna knjiga iz koje bi se institucije mogle predstaviti, bit će apsolutno potrebno uložiti trud u pisanje te vrste rada (udžbenika, op. a) prema propisanoj normi, koji će uključivati i crkveno pravo.“³³¹ Iz ove upute profesorima vidljivo je da se u materiju javnog ugarskog prava trebala uključiti povijest nastanka države i državnih institucija, ustroj sudske i upravne vlasti na svim administrativnim razinama u Kraljevini Ugarskoj, kao i pravno uređenje odnosa Crkve i države.

Ipak, do trenutka kada je Farkaš započeo s pisanjem svojeg djela, crkveno pravo izgubilo je svoje mjesto u disciplinarnom okviru koji je 1777. godine postavljen za predavače

³³⁰ *In proponendo jure hoc hungarico eo potissimum collineandum videatur esse, ut auditores veram, atque genuinam consequantur notionem formae regiminis, solidaque jacent totius systematis hungarici fundamenta, et principia, consultum erit, ut publici hujus juris doctores, magna cum prudentia et judicio utantur libris jus publicum romani imperii, aliorumve regnorum continentibus: in graviore autem comitiorum regni quaestiones, utopie juris auditoribus nimis quam sublimes, nunquam sese immittant Ratio educationis (1777.), Pars II, Sectio IV, Caput IV, 332-333.. Usp. Matasović, „Sustav obrazovanja“, 124.*

³³¹ *Pro virili parte explicent quidquid pertinet ad imperii hungarici exorsum, ad regni magnitudinem, et amplificationes, ad historiam earum gentium, unde hungari prognati sunt, et his affinia alia; deinde illa, quae spectant proprie ad hodiernum systema, et regendi formam, ac justitiae administrationem tam in omni universe regno, quam in singulis ejusdem comitatibus, praefecturis, liberis regibusque urbibus etc. quia vero scientia haec parum fuit hactenus culta, nec est in promptu liber ullus, e quo institutiones depromi possent, necessaria omnino erit elucubratio id genus operis e norma praescribenda i quo etiam Jus Ecclesiasticum domesticum comprehendatur, Ratio educationis (1777.), Pars II, Sectio IV, Caput IV, 333-334 Usp. Matasović, „Sustav obrazovanja“, 124.*

općeg javnog i ugarskog javnog prava. S obzirom da je tijekom reformi Josipa II. 1780.-ih godina kanonsko pravo na visokim učilištima izdvojeno u posebnu sferu ili prebačeno u nadležnost odvojenih teoloških studija, izgledno je da se od tog razdoblja napustila ideja o objedinjenju prava i povijesti Crkve u Ugarskoj s javno-pravnim elementima posebnog javnog ugarskog prava. Stoga se niti u Farkaševom udžbeniku *Principia*, niti u radovima koje koristi pri pisanju svog djela, ovoj dimenziji pravnih odnosa u državi ne pridaje ravnopravan status. Nova redakcija uredbe *Ratio educationis* iz 1806. godine također je izuzela elemente kanonskog prava iz materije koju su predavali profesori prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava na ugarskim Kraljevskim akademijama znanosti. Osim toga, sprega tog, prije svega teorijskog okvira tadašnje pravne znanosti, s materijom javnog ugarskog prava je artikulirana još jasnije nego u starijoj verziji uredbe: „Na prvoj godini objašnjava se: a) *Prirodno pravo*; kao i *opće javno pravo* i *pravo naroda*; te u sprezi s time *javno pravo Ugarske* od strane jednog profesora; b) od strane drugoga javno i privatno *Crkveno pravo*.“³³² Ovakav program pravnog studija na Kraljevskim akademijama odgovarao je i sadržaju Farkaševog udžbenika, u kojem se jasno ističu elementi ugarskog prava prilagođeni teoriji općeg javnog prava, dok je fokus na odnos Crkve i države od sekundarne važnosti i dolazi do izražaja samo kada se javno pravo nadređuje crkvenom, čije „dogme ne mogu osigurati sigurnost države, a vjerski poslovi mogu naštetiti javnome dobru te državnoj vlasti pripada pravo da takve vjerske poslove uskladi s dobrobiti države.“³³³

Značajno je da se na ovome mjestu, a pogotovo u uvodnom teorijsko-metodološkom razmatranju, Farkaš uvelike oslanja na već istaknute radove Karla Antona von Martinija, koji su i dalje bili jedina propisana literatura na predmetnim katedrama Kraljevskih akademija znanosti u Ugarskoj.³³⁴ Oblikovanje ugarskog javnog prava prema pravnoj nauci koja se uvelike oslanjala na Martinijeve teze kod Farkaša je predstavljalo je proces legitimacije vlastitog udžbenika. U skladu s time, Farkaš navodi da se javno ugarsko pravo utemeljuje u ideji da je uspostavi građanskog društva svojstven cilj „osiguravanja života, stvari i djelovanja, koji čine glavni dio ljudske sreće (...) putem prava i jednakosti, što poznati Martini jasno

³³² *Anno primo explicatur a) Ius Naturae; Ius autem publicum universale, et Gentium; ac horum in nexu Ius quoque publicum Hungariae per Professore vnum: b) per alterum autem Ius Ecclesiasticum publicum et privatum. Ratio educationis* (1806.), Pars I, Sectio IV, Caput III, 94.

³³³ *Etsi enim verae Religionis Dogmata saluti Reipublicae obesse minime valeant; disciplinaria tamen, et accidentalialia Religionis negotia in detrimentum boni civilis aliquando vergere possunt; ad Regiminis itaque civilis jura efficere pertinebit, ut talia Religionis negotia cum salute Civitatis consentiant.* Farkaš, *Principia*, Caput V, 74.

³³⁴ *Ratio educationis* 1777., Pars II, Sectio IV, Caput IV, 334. Vidi bilješku: 70.

pokazuje u Općem javnom pravu.³³⁵ Pored toga, u uvodnim se člancima Farkaševog udžbenika na temelju pravno-znanstvenih osnova prisutnih u Martinijevim djelima, čije se korijene može pratiti do Grotiusovih, Hobbesovih i Pufendorfovih djela, ističe ideja o odricanju prirodnih prava pojedinca u svrhu prijenosa ovlasti na zajedničku državnu vlast. Upravo je takav kolektivni čin označavao postizanje društvenog ugovora, koji je predstavljao osnovni pravni preduvjet za uspostavu državne vlasti. To je podrazumijevalo usmjeravanje volje pojedinaca prema interesima cijelog društva, čime se otklanjala opasnost da se uskrate prirodna prava pojedinaca kao što su sloboda i jednakost.³³⁶ Međutim, Martinijeva su djela za tematiku ugarskog javnog prava u razdoblju nakon 1777. godine mogla pružiti tek teorijsko-metodološki okvir, kojem se trebala prilagoditi cjelokupna pravna materija nastala od strane ugarskih zakonodavnih tijela od razdoblja srednjega vijeka. Iz tih je razloga Martinijeva pravna misao u različitim oblicima prisutna kod svih autora koji su pisali o ugarskom javnom pravu. Stoga se utjecaj njegovih udžbenika na Farkaševo djelo može okarakterizirati kao ograničen na sferu teorijskog utemeljenja općeg javnog prava, pa će pri analizi ishodišta ideja vezanih uz ugarsko javno pravo biti izostavljeni.

Nastojanja da se pravni elementi na kojima je počivalo političko uređenje Kraljevine Ugarske objasne i uklope u teorijsko-metodološke okvire prosvjetiteljske pravne znanosti, počinju se jasnije nazirati tek od 90-ih godina 18. stoljeća. Djela u kojima je ugarsko javno pravo predstavljeno u takvom disciplinarnom okviru prvenstveno su tiskana u Beču. Jedan od najistaknutijih reformatora Pravnog fakulteta na Sveučilištu u Beču i pobornik modernizacije studija po modelu njemačkih protestantskih sveučilišta, Christian August von Beck (1720-1781),³³⁷ autor je jednog takvog djela, *Javno pravo Ugarske (Jus publicum Hungariae)*,³³⁸ koje je uz bilješke mađarskog pravnika Josipa Benzura objavljeno u Beču 1790. godine. Iste godine je objavljena knjiga Josipa Petrovića (1751-1820),³³⁹ koju je napisao po naredbi Josipa II. te se

³³⁵ *Ex hac civilis societatis origine pronum est intelligere, finem primum, ac proprium conditarum civilium societatum esse vitae, rerum, et actionum securitatem, cui praecipua felicitatis humanae pars, commoditas, et elegantia vitas, morum, ingeniorumque cultura, commerciorum promotio, artium omnium major perfectio, justitiae, aequitatisque ratio tanquam basi, et fundamento innituntur, prout Celeber. de Martini in Jur. publ. Univ. c. 1. solide demonstrat.* Farkaš, *Principia*, Caput I, 2-3.

³³⁶ *Et quoniam caeterae societates omnes propter hominum sive imprudentiam et pravitatem, sive ingeniorum diversitatem securitati obtinendae minus erant idoneae, nihil tam consentaneum naturae fuit, quam ad majora incommoda, et pericula evitanda, libertatis, et aequalitatis, aliaque naturalia jura in commune transferre imperium, ut ita voluntates singulorum totius societatis civilis voluntate regerentur; manifestum est, Imperium civile origine quidem sua divinum, ex pacto tamen unionis civilis, arbitrioque populi, civilem societatem ineuntis, sibine illud retinere, aut in alium, et qua lege transferre voluerit, esse repetendum. Conf. celeberr. Martini de Jure Civitatis.* Farkaš, *Principia*, Cap I, 3.

³³⁷ Horbec, *Prema modernoj državi*, 315, 369; Horbec, „Učiti administraciju“, 1029-1030.

³³⁸ Beck, Christian August von, *Jus publicum Hungariae* (Beč: Johann Paul Kraus, 1790).

³³⁹ Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, sv. 22, 127.

uvelike oslanjalo na Martinijevu nauku i u prvi plan stavljalo sigurnost života i dobra kao glavnu svrhu države.³⁴⁰ Petrović je bio prvi predavač domovinskog prava na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu, ali je ubrzo postao profesor prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava na Sveučilištu u Budimu, a svoje seminalno djelo je naslovio: *Uvod u javno pravo Kraljevine Ugarske (Introductio in jus publicum regni Hungariae)*.³⁴¹ Istovremena pojava više prema obrađenoj materiji srodnih djela, odnosno studija o javnom ugarskom pravu, na početku posljednjeg desetljeća 18. stoljeća, korespondirala je s razdobljem političke nestabilnosti i krize koja se pojavila smrću cara Josipa II. Među istaknutim zahtjevima staleža na zasjedanju Ugarskog sabora 1790. godine, bio je i taj da se anakrona i na praksi zasnovana ugarska jurisprudencija, kao i nedorečenost zakonodavnog okvira dokine popisivanjem čitavog ugarskog prava i učini ga se nepromjenjivim, čime bi se ograničile ovlasti habsburškog vladara nad Kraljevinom Ugarskom.³⁴²

Međutim, ova su djela nastala u duhu Martinijeve javno-pravne teorije, te nisu odgovarala problematici uređenja zakonodavne vlasti iznesenoj na Ugarskom saboru, nego su prilagođavala ugarsku pravnu materiju modernom shvaćanju pravne znanosti. Već iduće 1791. godine objavljeno je u Beču još jedno djelo koje se bavilo istom pravnom materijom, pod naslovom *Javno pravo Kraljevine Ugarske (Jus publicum regni Hungariae)*,³⁴³ a potpisano je pseudonimom Stjepana Rosenmanna. Izvjesno je da su iza tog imena stajali József Ürmény (1741-1825),³⁴⁴ državnik i jedan od urednika *Ratio educationis* iz 1777. godine i György Lakics (1739-1819),³⁴⁵ ugarski pravnik čiji je primarni interes bio usmjeren na crkveno pravo.³⁴⁶ Oni u predgovoru čitateljima nedvosmisleno navode da se njihovim djelom, između ostalog, daje uvid u „međusobnu povezanost svih političkih tijela Kraljevine Ugarske, kako među njima samima, tako i prema njihovim glavarima,“ ali je zanimljivo da od čitatelja očekuju kritiku i donošenje vlastitog suda o problematici koju iznose.³⁴⁷ To nam ukazuje da navedeno djelo nije bilo namijenjeno nekritičkoj implementaciji u visokoškolski sustav, odnosno da predstavlja

³⁴⁰ Gönczi, *Die europäischen Fundamente*, 45.

³⁴¹ Petrović, Josip, *Introductio in jus publicum regni Hungariae* (Beč: Johann Paul Kraus, 1790).

³⁴² Rady, Martyn, “Nonnisi in sensu legum? Decree and Rendelet in Hungary (1790-1914)”, *Hungarian Historical Review* 5 (2016), 8-9.

³⁴³ Rosenmann, Stephanus, *Jus publicum regni Hungariae* (Beč: Typis a baumeisteriansis, 1791).

³⁴⁴ Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, sv. 49, 141-142.

³⁴⁵ Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, sv. 14, 8-9.

³⁴⁶ Taj stav je iznesen u: Gönczi, *Die europäischen Fundamente*, 45.

³⁴⁷ *Videbis denique mutuan inter omnia corporis politici regni hungaria membra, tum inter se ipsa, tum cum capite suo connexionem. (...) Esto TU quoqu Arbiter absque Partium Studio tunc haud gravata feram, si irrepsos nefors castigaveris naevos. Illud tamen TE, LECTOR BENEVOLE! peramice monitum velim, ne prius de opere isthoc TUUM depromas Judicium, quam illud plene perlegeris, nec enim secus aequus arbiter eris.* Rosenmann, *Jus publicum*, 1-2.

temelj za političku debatu. Ipak, nasuprot pravno-političkim implikacijama sadržanim u ovim knjigama, za razumijevanje intelektualnih transfera među pravnim stručnjacima Habsburške Monarhije, koji su u fokusu ove analize, daleko je važnija činjenica da se uspostavio fond djela na temelju kojih se moglo pristupiti modernizaciji posebnog ugarskog prava u akademskim krugovima. To znači da je Farkaš, pišući svoje djelo više od dva desetljeća kasnije, već bio u mogućnosti preuzeti, ali i revidirati ideje iznesene u navedenim djelima. U prilog tome da predstavljena izdanja nisu bila upotrebljavana za nastavu te da studenti nisu niti bili upoznati s materijom ugarskog javnog prava, govori i kurikulum Sveučilišta u Beču, u koji je tek 1819. godine uvedeno podučavanje jedne grane ugarskog prava, i to onog privatnog, kao izbornog predmeta na Pravnom fakultetu.³⁴⁸ Javno ugarsko pravo u periodu između prosvjetiteljskih reformi Marije Terezije i Josipa II te revolucionarnih zbivanja 1848./1849. godine nije postalo dijelom nastave na bečkom Pravnom fakultetu. Usprkos očitom ulasku problematike javnog ugarskog prava u fokus intelektualne zajednice, njegova materija još nije bila prilagođena programu visokog školstva.

S obzirom na rečeno, samo je djelomično točna konstatacija da su ugarski pravnici, do trenutka objave Farkaševog udžbenika, već polovicu stoljeća prilagođavali materiju ugarskog prava novim akademskim i intelektualnim prilikama.³⁴⁹ U stvari se tek s pojavom Farkaševog udžbenika *Principia* može govoriti o pravoj prilagodbi ugarskog javnog prava kurikulumu propisanom u novom izdanju uredbe *Ratio educationis* iz 1806. godine. Možda se najznačajnija prilagodba ugarske pravne materije od strane pravno obrazovanih intelektualaca može uočiti u nastojanjima da se razriješi nekompatibilnost ugarskog prava s disciplinarnim nišama moderne pravne znanosti. Primjerice, građansko se pravo na Akademiji u Zagrebu predavalo u sklopu domovinskog prava, koje je uključivalo nimalo srodne discipline poput povijesti prava sve do 1850. godine.³⁵⁰ Na sličan je način bila neprihvatljiva sprega javnog i privatnog prava, koja je opstajala u pravnoj znanosti dokumentarističko-filološkog karaktera prethodnog vremena. Moderno javno pravo, kojim su se uređivali odnosi između vladara i staleža te legitimirala vrhovna vlast, osim što je kao važan aspekt promatralo državni ustroj i upravu, u pogledu pravne materije je integriralo običajno pravo, ili ga potiskivalo u sferu privatnog prava.³⁵¹ Zbog toga je značajan trenutak paralelne objave Farkaševog udžbenika *Principia* i već spomenutog udžbenika iz ugarskog privatnog prava *Predznanya pravicz* Imbriha Domina Petruševčkog.

³⁴⁸ AT-UAW/Z 80 (1819), 61.

³⁴⁹ Szabadfalvi, "The Beginnings of Hungarian", 341.

³⁵⁰ Stipković, Zlatan, „O nastavi i nastavnicima građanskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu, u: Pavić, Željko (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu 1776.-1996.*, Knj. II, sv. 1 (Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 1996), 8.

³⁵¹ Horbec, *Prema modernoj državi*, 365.

Osim što su u sklopu iste visoke škole, Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu, objavili dva udžbenika u kojima su tradicionalnu ugarsku legislativu podvrgnuli teorijsko-metodološkim pravilima modernog prava, ovi su autori jasno razlučili pripadnost određenih pravnih izvora javnom, odnosno privatnom ugarskom pravu. Odmak od dokumentarističko-filološkog pristupa pravnoj materiji Farkaš je nedvojbeno izrazio riječima: „Nisam autor niti zagovornik isključivog usmjerenja na proučavanje starina i zanemarivanja primjene, tumačenja i sudbene upotrebe Zakona,“ smatrajući takav pristup beskorisnim i dodaje: „jer ako ono što radimo nije korisno, slava je luda.“³⁵² Imajući na umu da je Farkaš u skladu sa suvremenim idejama prirodne, opće javne i međunarodne pravne znanosti prihvatio model prilagodbe ugarske javno-pravne materije u prvom redu Martinijevim načelima, preostaje precizirati ishodišta pravnog znanja u Farkaševom udžbeniku te analizirati njegov odabir izvorne pravne građe, kao i konzultiranje ostalih autora koji su se dotakli nekog od aspekata javnog ugarskog prava.

5. 2. Intelektualni uzori i ishodišta javno-pravnih ideja u *Principia juris publici regni Hungariae*

Analizu Farkaševog kreativnog procesa u pisanju udžbenika treba započeti s prikazom njegovog sustava citiranja, što nam otkriva fond djela koja je smatrao relevantnima, te daje uvid u izvornu građu koju je smatrao važnom za javno ugarsko pravo. Nakon toga ukazat će se na sličnosti i različitosti između *Principia juris publici regni Hungariae* i pravnih djela u kojima je Farkaš nalazio stručne uzore, ili pomoćnu literaturu. Ovi segmenti zagrebačkog udžbenika iz javnog ugarskog prava mogu se uočiti *pomnim* čitanjem radova, odnosno uočavanjem podudarnosti u iznošenju pravne materije i analizi specifičnih pravnih pitanja od strane autora. Nasuprot tome ponudit će se i interpretacija intelektualnog transfera u Farkaševoj knjizi putem modela kojim se ideje u tekstovima detektiraju čitanjem *iz daljine*, odnosno modelom interpretacije rezultata digitalne analize istraživanih tekstova.

U udžbeniku *Principia juris publici regni Hungariae* detektiranje pravnih radova i korpusa izvorne građe može se izvršiti sagledavanjem autorovog sustava citiranja, u kojem se na neujednačen način iznose reference u bilješkama u dnu teksta s jedne strane, a iznosi popis relevantnih radova na tematiku ugarskog javnog prava s druge strane. Fond literature koju Farkaš navodi u uvodnom dijelu svoje studije zaslužuje pažnju jer se referira ona djela koja

³⁵² *Nemini tamen auctor, suasorque sum, ut studio tantum antiquitatis intentus negligat ipsarum Legum adplicationem, interpretationem, usumque forensem; nisi enim utile est, quod facimus, stulta est gloria.* Farkaš, *Principia*, „Praefatio“, 4.

smatra „uobičajenima“ kada je riječ o javnom pravu Ugarske. Međutim, zanimljivo je da taj popis od šesnaest djela završava s radom za kojeg sam tvrdi da „su mnogi već primijetili njegove paradokse, a njegove su ga pogreške potkopale.“³⁵³ Radi se o disertaciji Franza Rudolfa von Grossinga pod naslovom *Javno pravo Ugarske (Jus publicum Hungariae)*, u kojem je gotovo cijelu nauku o javnom ugarskom pravu sveo na međudnos ugarskog plemstva i kralja, locirajući korijene ugarske državnosti u vlast hunskog vladara Atile.³⁵⁴ Zbog kritike koju je iznio prema tom djelu, njegovo navođenje u Farkaševom popisu prikladne literature može djelovati kontradiktorno, ali isto tako upućuje na skroman fond radova koji su do početka 19. stoljeća mogli biti korišteni za izučavanje i znanstveno bavljenje ugarskim javnim pravom, pa se ipak nalazi u navedenom fondu djela.

Osim djela koja su navedena prema autoru, naslovu te mjestu i godini objave u izrađenom popisu (**Prilog 2.**), treba spomenuti i radove koje je Farkaš koristio pri pisanju svog udžbenika, ali se iz specifičnih razloga koji će biti iznijeti u daljnjem tekstu uz konkretne slučajeve na koje se odnose, neće uključiti u analizu ishodišta njegovog pravnog znanja niti u podatke korištene za vizualizaciju mjesta objave korištene literature na karti (**Karta 3.**). U prvom redu treba istaknuti slučaj citiranja radova Karla Antona von Martinija, koje Farkaš ekstenzivno konzultira, pa tako čak deset puta iznosi javno-pravna načela sadržana u djelu *De jure civitatis*. Međutim, zbog položaja samih citata na koje nailazimo u ranijim dijelovima Farkaševe studije kao i u uvodnim razmatranjima pojedinih aspekata javnog prava, očito je da je taj Farkašev postupak za cilj imao teorijsko-metodološku legitimaciju vlastitog istraživanja u okviru propisanog visokoškolskog kurikulumu. Primjerice, kada izlaže osnovne forme vlasti, Farkaš sažima 11. i 12. poglavlje Martinijeve *De jure civitatis*: „Ovdje se misli na razne oblike građanskih društava i republika: monarhijski dakle, ako je vlast prenesena na jednoga; aristokratski, ako na više; demokratski, ako proizlazi od svih građana kolektivno (...) Treba razlikovati ograničeni oblik vlasti od mješovite, koja je prisutna samo onda ako su prava Vlasti i Uzvišenosti podijeljena između više subjekata, a ograničena, samo ako je civilna vlast utjelovljena u jednoj osobi, a njezino obnašanje ograničeno temeljnim zakonima.“³⁵⁵ Navedeni

³⁵³ *Inter alia de Jure Hungarico Publico vulgata est Joannis Lochner (...) Francisci Rudolphi a Grossing Jus Publicum Hungariae unica complexum Dissertatione.* Farkaš, *Principia*, 25-26.

³⁵⁴ *Primi Hungariae Duces, et qui Duces mutato nomine subsequebantur Reges, solo haereditatis titulo usque Ferdinandum I. Hungariae imperabant, et quidem potestate, quam ab Attila primùm, tum ab Almo etiam absolutam, nullisque, nisi naturalis cujusdam aequitatis, et justitiae limitatam conditionibus.* Grossing, Franz Rudolf von, *Jus publicum Hungariae*, 258-259.

³⁵⁵ *Atque hinc variae societatum civilium, Rerumpublicarum formae intelliguntur: Monarchica videlicet, si imperium uni deferatur; Aristocratica, si pluribus; Democratica, si penes omnes collectim consideratos cives reperiatur, (...) Distingvenda autem est forma regiminis limitata a mixta, quae tunc solum adest, si jura Imperii et Majestatis inter plura subjecta, personas sint divisa, limitata vero, si uni soli personae physicae Imperium civile*

citati govori u prilog tome da je Farkaš osnovne ideje iz područja općeg javnog prava i političke teorije preuzimao iz Martinijevog kompendija prosvjetiteljske pravne misli i da su mu njegovi radovi služili za postavljanje disciplinarnog okvira u vlastitom udžbeniku. S obzirom da se Martini nije doticao zasebnog slučaja javnog prava Ugarske, Farkaš njegove radove ne konzultira pri elaboriranju materije iz posebnog javnog ugarskog prava. Zbog toga bi se unošenjem podataka o mjestu objave citiranih Martinijevih knjiga u analizu, kojoj je cilj predočiti intelektualne utjecaje u polju posebnog, ugarskog javnog prava, dovelo do nesrazmjernog prikaza mjesta objave djela koja je Farkaš koristio za izradu sustava znanja u tom specifičnom pravnom polju.

Sljedeće izuzeće iz popisa korištenih radova tiče se Ciceronovog djela *O dužnostima* (*De officiis*), iz kojeg je Farkaš preuzeo jedno načelo opće-javnog i prirodno-pravnog karaktera kako bi formulirao jedan od uvodnih paragrafa svoga izlaganja. Tako piše „da bi ljudi mogli zaštititi sebe i svoje, uspostavljene su republike i države; jer iako se ljudi okupljaju po prirodni stvari, ipak su zaštitu potražili od svojih gradova (država, op. a.) nadajući se da će tako sačuvati svoju imovinu.“³⁵⁶ Ciceronova djela bez sumnje su predstavljala vrelo znanja o pravu i politici iz kojeg su prosvjetiteljski pravници i intelektualci uopće crpili ideje, što je bila jedna od temeljnih značajki referiranja na antičku misao. Zbog toga se na istaknute Ciceronove ideje može naići i u Martinijevom djelu *De jure civitatis*, primjerice kada se iznosi stav o koristi suradnje među narodima i interesu da se takvi odnosi štite i održavaju.³⁵⁷ No, Ciceronovu formulaciju, na koju nailazimo u *Principia juris publici*, Martini ne navodi niti u jednom svom djelu, što svjedoči o autorskom potpisu Farkaša, kao i o klasičnom obrazovanju te posljedničnom poznavanju djela antičkih autora, koje su pravници sticali tijekom studija. Usprkos tome što nije moguće odrediti koje izdanje Ciceronovog djela je Farkašu bilo dostupno, glavni razlog za izuzetak djela *O dužnostima* iz ovdje provedene analize je taj što tematski ne progovara o materiji javnog ugarskog prava, nego služi autoru za demonstraciju vlastite stručnosti.

Referiranje na korištenu literaturu i izvornu građu pomoću sustava citiranja u skladu je s većinom pravnih djela iz ovog razdoblja, pa se može uočiti, iz današnje perspektive,

inhaereat, exercitium autem ejusdem legibus fundamentalibus sit circumscriptum. vid. Martini De Jure Civitatis Cap. 11. & 12. Farkaš, Principia, 3-4.

³⁵⁶ *Recte Cicero, hanc ob causam, inquit, maxime, ut se, suaque tuerentur homines, respublicae, civitatesque sunt constitutae; etsi enim duce natura congregabantur homines, spe tamen custodiae rerum suarum urbium praesidia quaerebant. Lib II de Officiis. Farkaš, Principia, 2.*

³⁵⁷ *Certe nulla in medium proferri gens potest; cui non aliquando ab aliarum gentium rebus vel operis saltem aliqua major perfectio adfertur; igitur hoc cuique natura praescripsit, ut omni conatu ad communitates utilitates conspiret. Martini, De jure civitatis, 234.*

nedosljedan stil. Naime, navođenje pravne literature nesrazmjerno je raspoređeno u prvi dio Farkaševog udžbenika, dok u kasnijim poglavljima uglavnom preostaju citati izvorne građe koju je koristio. Osim toga, djelo Ferenc Otrococzyja *Origines Hungaricae eiusque opuscula complura* (1742.), navodi se u Farkaševoj bilješci kao „*Otrococzius u Orig. Hung.*, dio 1., poglavlje 5, članak 18“ i konzultirano je samo tom prigodom u kojoj Farkaš analizira porijeklo i značenje riječi *ban*.³⁵⁸ Iz tog razloga, kao i zbog toga što strukturom ne odgovara Farkaševom djelu, a ni tematika javnog prava se ne analizira na sličan način, izostaje iz analize čitanjem *iz daljine*.

Uz prethodno opisane intervencije u popis literature, odnosno izuzeća pojedinih pravnih djela koja je Farkaš koristio, ovdje priloženi popis dvadeset i jednog djela prati slijed navođenja knjiga u udžbeniku *Principia juris publici*. Osim navedenih izuzetaka citiranih djela, u Farkaševom tekstu nailazimo na još pet radova koji se ne nalaze u njegovom članku o poznatim djelima, a kasnije ih navodi u bilješkama u tekstu. Ta djela navedena su na posljednjih pet mjesta u tablici.

Prilog 2. Popis radova navedenih u Farkaševom pregledu literature.

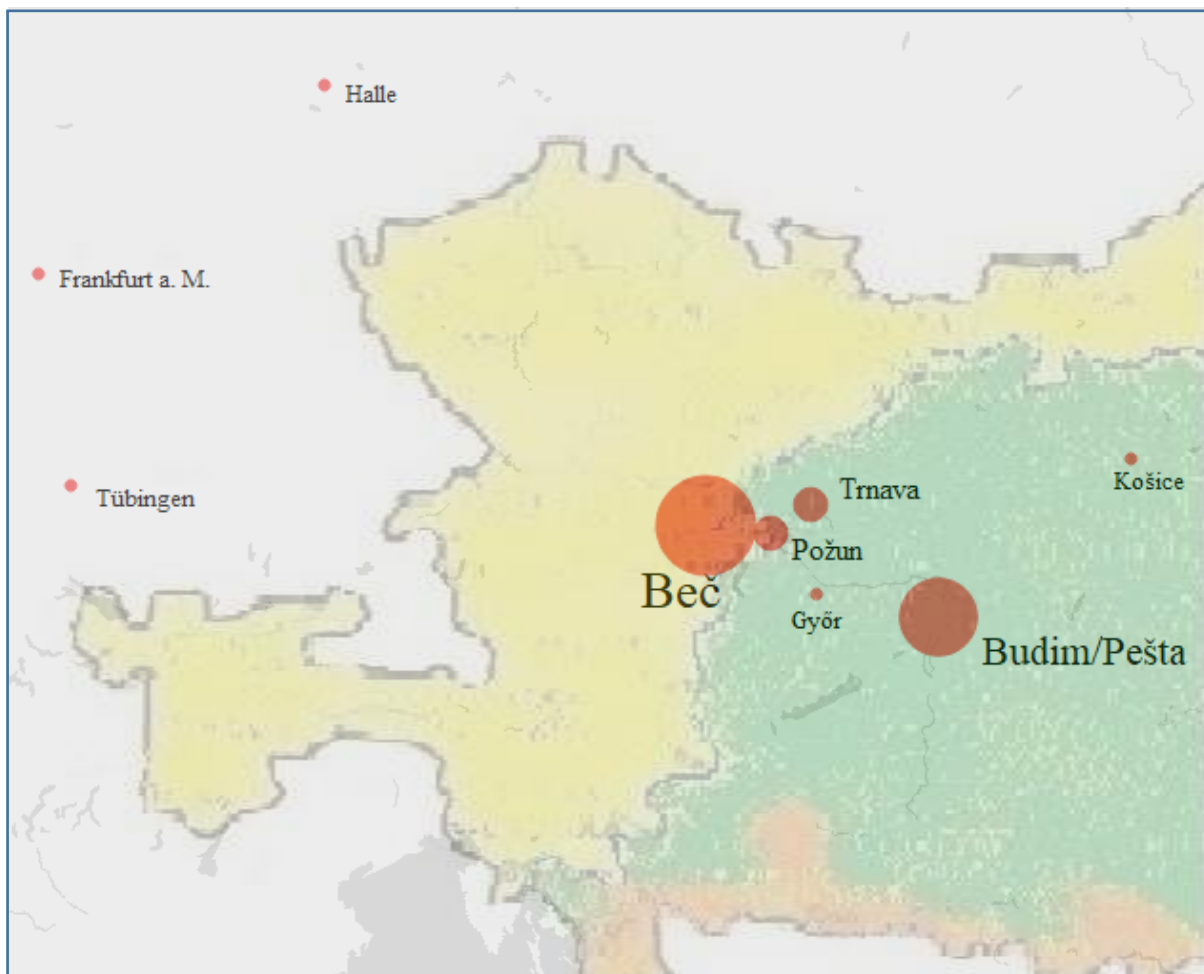
Autor	Naslov djela	Mjesto i godina izdanja
Johannis Andrea Lochner	<i>Facies juris publici Hungariae</i>	Tübingen, 1666.
Michaelis Pancratius	<i>Tractatus Politico-Iuridicus (...) Juris Publici, Regni Hungariae</i>	Košice, 1668.
Christian August von Beck	<i>Jus publicum Hungariae</i>	Beč, 1790.
Adam František Kollár	<i>Historiae jurisque publici regni Ungariae amoenitates, vol. 1-2</i>	Beč, 1783.
Josephus Benczur	<i>Ungaria semper libera, sui que juris, et nunquam, vel principi, vel genti alicui externa, obnoxia</i>	Beč, 1764.

³⁵⁸ Farkaš, *Principia*, 121. *Otrococzius in Orig. Hung. P. I. Cap. 5. §. 18.* Citat koji koristi Farkaš glasi: *De voce Bani variae sunt eruditorum opiniones (...) verum rectius deduci posse videtur, ab hungarico verbo Bán, quasi Bán az Ország; i. e. rem, neqotiumque habet cum Regno, seu administrat Regnum.*

Michaelis Bencsik	<i>Novissima Diaeta nobilissima Principis, Statuumque, et Ordinum incltyi regni Hungariae</i>	Trnava, 1722.
Ioseph Petrovics	<i>Introductio in ius publicum regni Hungariae</i>	Beč, 1790.
Michael Horvath	<i>Statistice regni Hungariae</i>	Požun, 1794.
Martin Schwartzner	<i>Statistik des Königreichs Ungern</i>	Pešta, 1792.
Stjepan Rosenmann	<i>Jus publicum regni Hungariae</i>	Beč, 1791.
Johannes Szegedi	<i>Assertor Libertatis Ungariae, Dalmaticae, Croaticae, Et Sclavonicae, Andreas II.</i>	Győr, 1750.
Martin Georg Kovachich	<i>Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros, vol. 1-3</i>	Budim, 1798-1801.
Emericus Kelemen	<i>Institutiones juris privati Hungarici, vol. 1-3</i>	Pešta, 1814.
Mathias Anton von Markovics	<i>Principia juris ecclesiastici regni Hungariae</i>	Budim, 1786.
Joseph Aloysius Kersztury	<i>Introductio in opus collectionis Normalium Constitutorum</i>	Beč, 1788.
Franciscus Rudolphus a Grossing	<i>Ius publicum Hungariae</i>	Halle, 1786.
Johann Georg Schwandtner	<i>Scriptores rerum Hungaricum</i>	Beč, 1746.
Philipp Jacob Spener	<i>Insignium theoria, seu operis heraldici pars generalis</i>	Frankfurt a. M., 1717.
Péter de Révay	<i>De Sacrae Coronae Regni Hungariae Ortu, Virtute, Victoria, Fortuna</i>	Trnava, 1732.
Michael Horvath	<i>Natales Archiepiscopatus metropolitanae Colocensis et Bachiensis Ecclesiarum</i>	Budim, 1746.
György Pray	<i>Specimen Hierarchiae Hungariae, vol. 2</i>	Požun, 1776-9.

Broj citiranih i na druge načine navedenih radova u Farkaševom udžbeniku i mjesta njihove objave kao ishodišta pravnog znanja predstavljaju podatke koji su prikladni za

vizualizaciju i kartografski prikaz. To je učinjeno u mrežno dostupnom digitalnom programu za obradu i vizualizaciju podataka *Palladio*. Povezujući u tablicama unesene podatke o mjestu objave djela s jedne strane, i o pojavnosti tih mjesta u korištenoj literaturi s druge, stvoren je sloj točaka na priloženoj karti, čija veličina odgovara broju radova objavljenih u pojedinom sredinama (Beč 7, Budim i Pešta 5, Požun i Trnava 2, Frankfurt, Tübingen, Győr, Košice i Halle 1). Rezultat takvog prikaza jasno ukazuje na važnost nekoliko intelektualnih centara, u prvom redu glavnih sveučilišnih gradova u austrijskom, odnosno ugarskom dijelu Monarhije. Osim toga, ovim kartografskim prikazom postaje vidljivo da su preostala mjesta objave, ako govorimo u okvirima Habsburškog Carstva, smještena isključivo u Kraljevini Ugarskoj. Također je značajno primjetiti da su preostala tri mjesta objave, Halle, Frankfurt i Tübingen bili sjedište protestantskih sveučilišta u sklopu kojih je nastajalo prirodno i opće javno pravo njemačke provenijencije, kakvo je u najvećoj mjeri preuzeo i prilagodio Karl Anton von Martini za potrebe reforme bečkog Pravnog fakulteta.

Karta 3. Mjesta objave djela koja Farkaš navodi u *Principia juris publici regni Hungariae*.

Pored prikaza literature koju je Farkaš konzultirao pri pisanju svog djela, potrebno je prezentirati i izvornu građu koju je koristio za elaboraciju povijesnog razvitka državnosti Kraljevine Ugarske, pravnom i administrativnom ustroju države, zakonskom uređenju javno-političkih funkcija, te o ostalim sporednim aspektima javnog ugarskog prava. Iako od temeljne važnosti za razumijevanje sadržaja ovog polja pravne znanosti, podaci o korištenoj izvornoj građi tek rijetko progovaraju o transferima ideja. Kao što je već istaknuto, materija običajnog prava se u procesu prilagodbe suvremenoj pravnoj znanosti odvajala u sferu posebnog javnog te privatnog prava. U takvim okolnostima je glavni izvor tradicionalnog ugarskog običajnog prava, poznati *Tripartitum* protonotara Istvána Werbőczyja (1465-1541),³⁵⁹ Farkaš prilagodio novoj metodologiji pravne znanosti, pa navodi da je Werbőczy u svom djelu o običajnom pravu već definirao „neke stvari koje se tiču javne uprave u Kraljevini, poput provođenja pravde i privatnih poslova građana“, te je jasno da se zbog toga što sadrži zakone koji određuju društveni ustroj „treba smatrati izvorom javnog prava, isto kao i druge zakone koji definiraju državu.“³⁶⁰ Osim tog fonda izvora javnog prava, Farkaš koristi i kraljevske dekrete te zaključke Sabora. Sva ova pravna materija poslužila je kako bi se u udžbeniku objasnila formulacija temeljnih zakona Kraljevine, koji uz različite sklopljene ugovore i diplomatske sankcije jamče održavanje javnog ugarskog prava u svim vremenima.³⁶¹

Sastavnim dijelom tumačenja materije posebnog javnog prava bila je i rekonstrukcija političkih događaja koji su znatno obilježili stvaranje temeljnih zakona, pri čemu su notarske kronike često bile jedini dostupni izvor za razdoblje srednjeg vijeka. Upravo je u ovoj sferi navođenja izvorne građe Farkaš ukazao na pozadinu prakse citiranja i konzultiranja pravnih djela. Naime, u narativu o stupanju kralja Stjepana I. na vlast, on posredno, putem djela *Scriptores rerum Hungaricum*, Johanna Georga Schwandtnera, citira kroničara iz 12. stoljeća, Cartuitiusa, koji navodi da je Stjepan naslijedio oca, Gejzu, dok je bio još adolescent te da je

³⁵⁹ Navedenom djelu Istvána Werbőczyja, punog naziva *Opus tripartitum iuris consuetudinarii incliti Regni Hungarie partiumque eidem annexarum*, posvećeno je mnogo pažnje u pravnoj i povijesnoj znanstvenoj zajednici, iako taj interes nije vrlo recentne prirode. Treba, međutim, navesti istaknuto izdanje: Rady, Martin, *Custom and Law in Central Europe* (Cambridge: University of Cambridge, 2003., u kojem većina priloga progovara o utjecaju *Tripartituma* na pravnu kulturu i praksu u Kraljevini Ugarskoj. Usp. Képešy, Imre, “The Consolidation of Hungarian Legal Practice with the Austrian Norms in 1861“, *Studia iuridica* 80 (2019), 156-157.

³⁶⁰ *Quoniam autem Werbőczyus Tripartito Juris consuetudinarii Operi quaedam ad publicam Regni administrationem pertinentia incernerit, prout in iis, quae justitiae administrationem, et privata civium negotia attinent (...) ac pro genuino juris publici fonte, prout caeterae leges, quae statum Regni publicum definiunt, habendum esse patet.* Farkaš, *Principia*, 21.

³⁶¹ *Regnum Hungariae habere sibi Jus publicum particulare proprium, diversa pacta conventa, Leges fundamentales, ac plures Sanctiones Diplomaticae olim cum suis Ducibus, postea cum Regibus, diversis temporibus initae reddunt certissimum.* Farkaš, *Principia*, 6.

uživao ugled među ljudima svog oca.³⁶² U samom postupku citiranja kronika posredno, putem naknadno objavljenih znanstvenih djela nema ništa sporno, no na stranici Schwandtnerovog djela na koje se Farkaš referira, kao niti u ostatku citiranog djela, nema spomena kroničara Cartuitiusa, nego samo kratki narativ o Stjepanovom stupanju na prijestolje uz odobravanje Gejzinih pristaša.³⁶³ Zbog toga se postavlja pitanje iz kojeg izvora je Farkašu dotični kroničar poznat. Na odgovor nailazimo u knjizi Josipa Petrovića, *Introductio in jus publicum regni Hungariae*, u kojoj se također iznosi kratki narativ o smrti Gejze i Stjepanovom preuzimanju vlasti, koji je gotovo istovjetan Schwandtnerovom, ali i Farkaševom opisu događaja. Međutim, upravo je kod Petrovića spomenuti kroničar Cartuitius naveden kao Schwandtnerov izvor, na 416. stranici njegove knjige, iako za to nema potpore u Schwandtnerovoj knjizi.³⁶⁴ Zbog velike sličnosti u formulaciji ovog kratkog narativa, možemo zaključiti da je Farkaš nekritički preuzeo podatak iz Petrovićevog udžbenika, što je rezultiralo prikazanom pogreškom. Međutim, iz ovog uvida u Farkaševu praksu preuzimanja podataka iz dostupne pravne literature ne treba izvoditi čvrste zaključke o važnosti Petrovićevog djela za sustav ugarskog javnog prava u udžbeniku *Principia juris publici*. Usporedimo li Petrovićev sustav izlaganja materije, može se primijetiti da ne odgovara sustavu kako ga iznosi Farkaš, pa usprkos izravnom citiranju podataka prisutnih u Petrovićevom radu, Farkaševo djelo odstupa od sadržaja iznesenog u *Introductio in jus publicum regni Hungariae*.

Na temelju strukture izlaganja pravne materije može se uočiti da Farkašev sistem analize aspekata javnog ugarskog prava nije izravno preuzet iz nekog od radova koje je citirao, pa se s te strane autoru treba pripisati originalnost u oblikovanju pravne materije za potrebe svog rada. Niti jedno od sedamnaest poglavlja Farkaševog udžbenika sadržajno ne odgovara bilo kojem drugom poglavlju u literaturi koju je konzultirao. Stoga se analiza intelektualnih utjecaja na Farkašev rad ne može temeljiti na odabiru radova koji su slični po sustavu izlaganja materije. S obzirom da je primarni interes analize u ovom poglavlju detektirati transfer ideja u području javnog ugarskog prava koji je rezultirao nastankom Farkaševog udžbenika, ipak je potrebno odrediti glavna ishodišta znanja, kako bi se čitanjem *iz daljine* usporedio sadržaj i prisutne ideje u tim djelima s onima prisutnima u Farkaševom radu.

³⁶² *Stephanus vero, adhuc adolescentem principium et populi favorae geyzae, suo patri surrogatum, Cartuitius apud Schwandtner diserte perhibet. pag. 416. Farkaš, Principia, 11.*

³⁶³ *Post obitum patris, Stephanus adhuc adolescens, principium et plebis fauore patri subrogatus. Schwandtner, Johann Georg, Scriptores rerum Hungaricum veteres, ac genuini (Beč: Ioannis Pauli Kraus, 1746), 416.*

³⁶⁴ *Post cuius obitum inquit Cartuitius apud Schwandtner pag. 416. Stephanus adhuc adolescens principium, et plebis favore Patri subrogatus est. Petrović, Josip, Introductio in jus publicum regni Hungariae (Beč: Ioannis Pauli Kraus, 1790), 20.*

Tri djela objavljena 1790., odnosno 1791. godine u Beču, Petrovićev rad, *Introductio in jus publicum regni Hungariae*, Beckovo djelo, *Jus publicum Hungariae*, te rad Józsefa Ürményja i Györgyja Lakicsa, koji su pisali pod pseudonimom Stjepana Rosenmanna, *Jus publicum regni Hungariae*, jedini su tekstovi koji su disciplinarno i konceptualno mogli poslužiti kao cjeloviti predlošci Farkaševom udžbeniku. U ostalim radovima na koje se Farkaš referirao nailazimo na obradu specifičnih tema, kao što su statistika, međudnos Crkve i države, odnosno crkveno pravo, izvorna građa i povijest institucija državnih vlasti u Ugarskoj. Iako su navedeni aspekti važni za razumijevanje sadržaja discipline u okviru koje nastaje Farkaševo djelo, temeljni cilj ove analize je detektirati neke od temeljnih ideja, kao i predstaviti oblike u kojima ih pojedini autori iznose.

S obzirom na rečeno, treba istaknuti značajku koje je zajednička ovim djelima, a to je snažan fokus na ideju o sustavu jurisprudencije vezane za Kraljevinu Ugarsku, na temelju koje se ističe ugarska posebnost u sferi javnog prava. Kao važnu ulogu u očuvanju stabilnosti i sigurnosti Kraljevine, Farkaš je istaknuo potrebu da se u njegovo vrijeme, nakon devet stoljeća ugarske državnosti tijekom kojih se zbog drugih poslova nije moglo adekvatno baviti proširenjem i pojašnjenjem ranijih zakona, donesu i definiraju važni „temeljni zakoni, kojima se opširnije definira red nasljeđivanja u vladarskoj kući, kraljevska prava i staleži Kraljevstva.“³⁶⁵ Zanimljivo je da Farkaš smatra potrebnim u svojem udžbeniku artikulirati stav da je zakonodavni okvir Kraljevine Ugarske u njegovo vrijeme još bio nedorečen, s jedne strane zbog uloge udžbenika, odnosno kritike pravnog sustava prisutne u pravnom tekstu namijenjenom obrazovanju budućih pravnika, a s druge strane jer niti jedno od triju djela objavljenih početkom 1790-ih godina ne sadrži takvu kritiku. Za razliku od Farkaša, Beck je pravo Habsburgovaca na vlast u Ugarskoj elaborirao u povijesnom pregledu, pa tako nailazimo na jasno definiranje javnog prava ugarskih staleža, koji su za vrijeme Josipa I. (1687-1711) imali ovlasti da u slučaju da nema muškog potomka, odaberu kralja iz nove dinastije, odnosno „da će u suprotnom stari i odobreni običaji te prerogativi staleža i redova Kraljevine imati svoje mjesto u izboru i krunidbi novog vladara.“³⁶⁶

³⁶⁵ *Quia vero novem fere saeculorum decursu non poterant non multa incidere negotia, quae legum primaevorum jam uberiorem declarationem, jam ampliationem postularunt; salute Regni exigente aliae, adhuc leges fundamentales accesserunt; quibus ordo succedendi in Domo Regnante, jura item Regis, ac Regni Statuum uberius sunt definita* Farkaš, *Principia*, 29..

³⁶⁶ *Decretum est ut „in perpetuam tantorum beneficiorum memoriam et aeviternam gratitudinem Hungariae Regnum Austriacorum hereditarium fit; successionem tamen ad masculos tantum et primogenitos haeredes restricta, quibus deficientibus, avita et vetus approbata consuetudo praerogativaque Statuum et Ordinum Regni in electione et coronatione Regum suum locum habeat.* Beck, *Jus publicum*, 67.

Ove se tematike dotiče i Petrović u svome djelu, no za njega je jedan od temeljnih zakona ugarske državnosti donijet Zlatnom bulom Andrije II. (1205-1235) iz 1222. godine.³⁶⁷ Petrovićeve stavove Farkaš često ponavlja, pa se služi vrlo sličnom formulacijom ideje o Zlatnoj buli Andrije II. kao temeljnom zakonu, no jasnije apostrofira njezinu ključnu ulogu u definiranju „prava, sloboda, prerogativa te imuniteta staleža Kraljevine,“ koja od vremena donošenja tog temeljnog zakona vrijede „zauvijek“.³⁶⁸ Međutim, nije posve jasno čijim se predloškom Farkaš poslužio za oblikovanje ideje o Zlatnoj buli kao temeljnom zakonu, jer se istovjetna formulacija nalazi i u knjizi *Jus publicum regni Hungariae* Józsefa Ürményja i Györgyja Lakicsa.³⁶⁹

Ovakvu komparaciju djela, koja proizlazi iz analitičkog pristupa tekstovima, odnosno iz *pomnog* čitanja, treba nadopuniti čitanjem *iz daljine*, odnosno interpretacijom rezultata digitalne obrade ovih tekstova, kojom će se ustanoviti na koji su način ova četvorica autora formulirali svoje pravne ideje te jasnije odrediti utjecaji na Farkašev kreativni proces. Inicijalni korak, kao i u slučaju analize pozicija i tentamina u prethodnom poglavlju, je digitalizacija izvora u svrhu kompatibilnosti građe s alatima za provedbu digitalne analize teksta. Za razliku od manualnog prijepisa građe u prethodnom poglavlju, u ovom slučaju, kao i u sljedećem poglavlju, koristio se već predstavljeno optički čitač znakova ugrađen u program *ABBYY FineReader*.³⁷⁰ Rezultat prepoznavanja znakova vidljiv je u priloženom sučelju korištenog programa (**Prilog 3.**), pri čemu je s lijeve strane zelenom bojom označen od programa prepoznat tekst, a s desne strane tirkiznom bojom označeni znakovi koji nisu prepoznati sa sigurnošću. Iako je takav računalni proces uvelike olakšao sam proces digitalizacije tekstova ove četvorice autora, za sve je radove bilo potrebno manualno iščitavanje i unos ispravaka u pogrešno detektirane znakove. Kao rezultat tog procesa nastali su od netočnosti pročišćeni tekstovi, pohranjeni u .docx formatu (**Prilog 4.**). Tako uređena građa prilagođena je za digitalnu

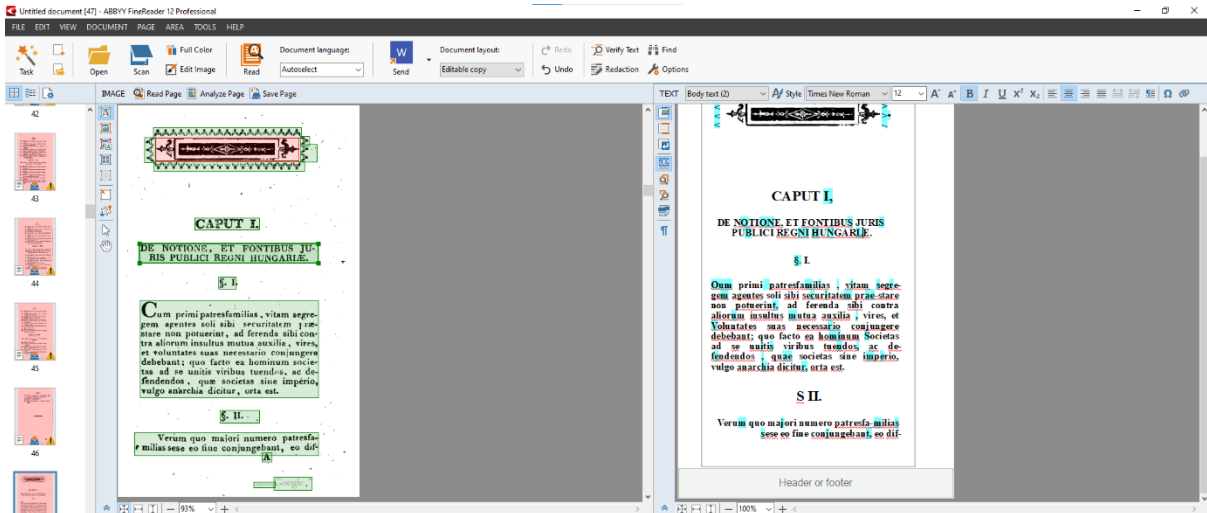
³⁶⁷ *Grave proinde hoc incommodum, ut deinceps a Republica penitus removeret Andreas II. in comitiis anni 1222. collectas, in quae unum ordinem redactas cum regiae Maiestatis tum statuum, quin etiam plebis ipsius praecipuas praerogativas uno complexus diplomate, aurea Bulla roborato, pro auctoritate sua regia ita exposuit, confirmavitque, ut simul formam regendae reipublicae eo diplomate descriptam, perpetuam esse iusserit, quo factum, ut ab eo inde tempore diploma istud pro lege fundamentalis.* Petrović, *Introductio in jus publicum*, 45-46.

³⁶⁸ *In ordinem redacta Regias Majestatis, et Regni Statuum jura, libertates, praerogativas, immunitates uno Diplomate, Bulla aurea roborato complexus confirmavit, atque formam regiminis hungarici uberius descriptam, perpetuam esse jussit.* Farkaš, *Principia*, 17.

³⁶⁹ *Grave hoc incommodum ut deinceps a Republica penitus removeret Andreas Secundus, collectas Regni Leges fundamentales, inque ordinem reductas Statuum libertates uno complectens Diplomate aurea bulla roborato pro auctoritate sua confirmavit, ac formam regendae Reipublicae eo diplomate descriptam esse duxit.* Rosenmann, Stjepan, *Jus publicum regni Hungariae*, 36.

³⁷⁰ Vidi bilješku: 108.

analizu teksta, koja će se ponovo provesti pomoću alata za kvantitativnu analizu i vizualizaciju mreža pojmova, koji su sastavni dio programa *Voyant tools*.

Prilog 3. Sučelje programa ABBYY FineReader i rad optičkog čitača znakova na početku prvog poglavlja Farkaševog *Principia*.

CAPUT I,

DE NOTIONE, ET FONTIBUS JURIS PUBLICI REGNI HUNGARIAE.

§. I.

Cum primi patresfamilias, vitam segregem agentes soli sibi securitatem praestare non potuerint, ad ferenda sibi contra aliorum insultus multua auxilia, vires, et Voluntates suas necessario conjungere debebant; quo facto ea hominum Societas ad se unitis viribus tuendos, ac defendendos, quae societas sine imperio, vulgo anarchia dicitur, orta est.

§. II.

Verum quo majori numero patresfamilias sese eo fine conjungebant, eo difficilius

Prilog 4. Pročišćeni tekst početka prvog poglavlja Farkaševog *Principia* u .docx formatu.

Osnovna kvantitativna analiza provedena u programu *Voyant tools*, alatom „Terms“, otkriva pojavnost pojedinih termina u analiziranom korpusu tekstova, te ih svrstava u tablicu u kojoj su poredani hijerarhijski (**Prilozi 5., 6., 7. i 8.**). Iz priloženih rezultata je vidljivo da se sva četvorica autora obilno koriste imenicom *Kraljevina* (*regnum, i, n.*) i pridjevom *kraljevski* (*regius, a, um*), pa se u tablicama u nekoliko gramatičkih oblika učestalo pojavljuju pri vrhu kao kvantitativno najzastupljeniji termini. Osim toga, očekivano je visoka zastupljenost imenica *pravo* (*jus, iuris, n.*), *zakon* (*lex, legis, f.*) te *Ugarska* (*Hungaria, ae, f.*).

Cirrus		Terms	Links	
		Term	Count	Trend
+	☐	1 regni	256	
+	☐	2 jura	92	
+	☐	3 jus	89	
+	☐	4 hungariae	75	
+	☐	5 jure	70	
+	☐	6 regia	61	
+	☐	7 juris	59	
+	☐	8 regis	48	
+	☐	9 status	41	
+	☐	10 regibus	41	
+	☐	11 regum	39	
+	☐	12 reges	39	
+	☐	13 lege	38	
+	☐	14 negotia	37	
+	☐	15 legibus	37	
+	☐	16 regno	36	
+	☐	17 nomine	34	
+	☐	18 regiminis	33	
+	☐	19 statuum	31	
+	☐	20 leges	31	

Prilog 5. Učestalost termina u Farkaševom udžbeniku.

		Cirrus	Terms	Links	
		Term	Count	Trend	
+	☐	1 regni	51		
+	☐	2 leges	24		
+	☐	3 hungariae	24		
+	☐	4 anno	23		
+	☐	5 regis	16		
+	☐	6 dux	16		
+	☐	7 iuris	15		
+	☐	8 martini	14		
+	☐	9 regia	13		
+	☐	10 legibus	13		
+	☐	11 lege	13		
+	☐	12 iura	13		
+	☐	13 regum	12		
+	☐	14 legem	12		
+	☐	15 rege	11		
+	☐	16 publica	11		
+	☐	17 ius	11		
+	☐	18 arpad	11		
+	☐	19 regno	10		
+	☐	20 publici	10		

Prilog 6. Učestalost termina u djelu Josipa Petrovića.

		Cirrus	Terms	Links	
		Term	Count	Trend	
+	☐	1 regni	233		
+	☐	2 regis	90		
+	☐	3 rex	85		
+	☐	4 jus	62		
+	☐	5 hungariae	48		
+	☐	6 regno	44		
+	☐	7 regnum	43		
+	☐	8 tempore	41		
+	☐	9 rege	40		
+	☐	10 hungari	39		
+	☐	11 juris	38		
+	☐	12 jure	38		
+	☐	13 regia	37		
+	☐	14 reges	35		
+	☐	15 hungaria	35		
+	☐	16 comitiis	32		
+	☐	17 regum	31		
+	☐	18 regem	31		
+	☐	19 barones	31		
+	☐	20 stephani	30		

Prilog 7. Učestalost termina u djelu Christiana Augusta von Becka.

Cirrus		Terms	Links	
		Term	Count	Trend
☐	☐	1 regni	251	
☐	☐	2 regia	79	
☐	☐	3 jure	74	
☐	☐	4 regis	61	
☐	☐	5 jus	61	
☐	☐	6 leges	54	
☐	☐	7 rege	52	
☐	☐	8 jura	52	
☐	☐	9 regno	46	
☐	☐	10 status	43	
☐	☐	11 anno	40	
☐	☐	12 nomine	39	
☐	☐	13 legibus	39	
☐	☐	14 anni	38	
☐	☐	15 fine	37	
☐	☐	16 nobilium	35	
☐	☐	17 hungaria	35	
☐	☐	18 nobiles	33	
☐	☐	19 loco	31	
☐	☐	20 comitiis	31	

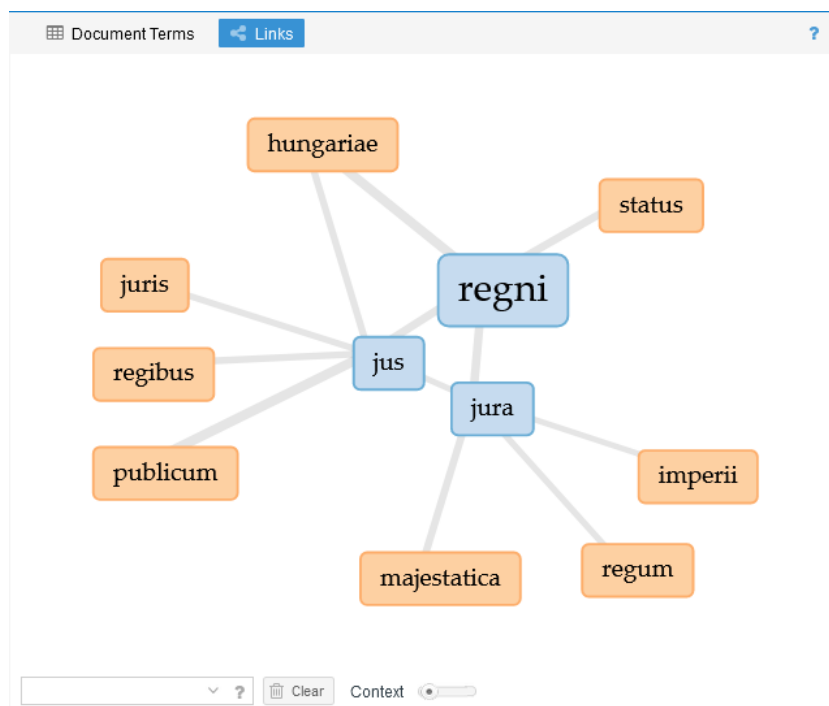
Prilog 8. Učestalost termina u djelu Józsefa Ürményja i Györgyja Lakicsa.

Visok stupanj podudarnosti u rezultatima kvantitativne analize ovih tekstova govori u prilog disciplinarno ujednačenim radovima. Iz tog razloga potrebno je izraditi i mreže središnjih pojmova, koje će, slično kao u prethodnom poglavlju, prikazivati ideje koje su autori ovih djela iznosili i ukazivati na specifičnosti njihove tekstualne artikulacije. Kao što je već učinjeno, središnji pojmovi, kojih je u ovom slučaju tri kod svakog od autora, predstavljaju temeljne termine koje alat „Links“ ne odabire po učestalosti pojave u tekstu, odnosno po kvantitativnoj zastupljenosti, nego po intenzitetu veza koje ostvaruju s rubnim pojmovima. Međutim, kao što je vidljivo iz priloženih vizualizacija mreža pojmova, odstupanje između kvantitativno najzastupljenijih i središnjih pojmova, odnosno onih koji su ostvarili najveći broj veza s pojmovima koji se nalaze u kolokacijskom odnosu unutar pet riječi, nije značajno. Stoga su središnji pojmovi u mrežnim analizama istovjetni trima najzastupljenijim pojmovima u svakom od analizirana četiri teksta. Ipak, u komparaciji ova četiri djela nije moguće posvetiti pažnju svim vezama središnjih i rubnih pojmova proizašlim iz tekstualne analize i mrežne vizualizacije, ali će se ukazati na neke važne pojave u formuliranju pravne znanosti kod ovih autora, koje nose implikacije za identificiranje ishodišta Farkaševih pravnih teza.

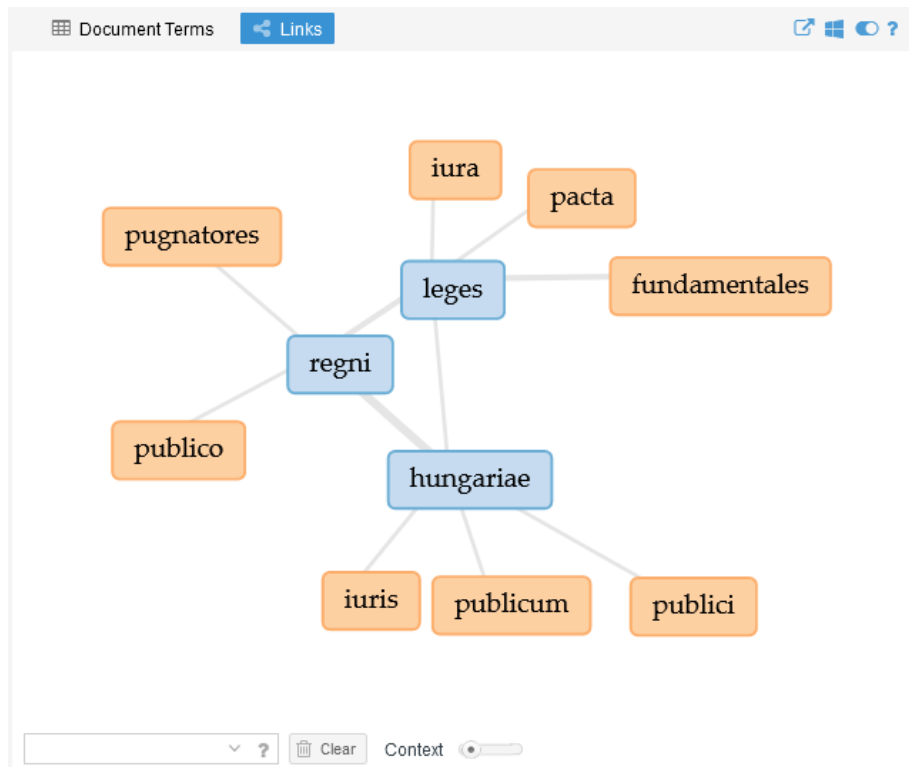
Iz mrežnih analiza vidljivo je da su kod svih autora, osim kod Józsefa Ürményja i Györgyja Lakicsa, središnja tri pojma međusobno povezana kolokacijskom metodom, što znači da se u analiziranim tekstovima nalaze u istom kontekstu. To nije slučaj s djelom *Jus publicum regni Hungariae*, u kojemu se središnji termin *kraljevsko* pojavljuje neovisno o središnjim

terminima *kraljevina* i *pravo*. Zanimljivo je da zbog takve pojave navedeni tekst u smislu mreža pojmova najviše odgovara Farkaševom udžbeniku, čiji su središnji pojmovi *kraljevina* i *pravo*. Jedina razlika, dakle, nalazi se u tome što se u *Principia juris publici*, uz dva središnja pojma sadržana u Ürményjevom i Lakicsevom djelu nalazi i imenica *pravo* u množini. Takva sličnost između ovih tekstova još se jasnije ističe kada u obzir uzmemo konstelaciju središnjih pojmova kod Christiana Augusta von Becka i Josipa Petrovića, koja odudara od one koju zatičemo u prethodno spomenuta dva teksta. U njihovim su djelima, osim imenice *kraljevina*, identificirani i središnji pojmovi *Ugarska* te *zakon*, kod Petrovića, te *kralj* kod Becka.

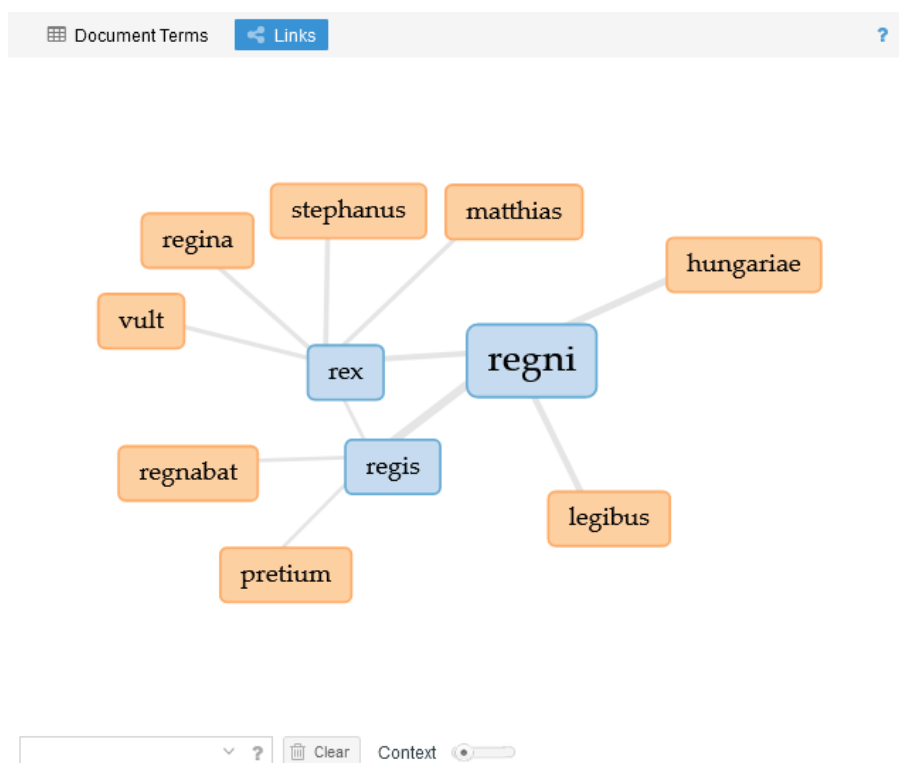
Iako se takva sličnost između Farkaševog udžbenika te Ürményjevog i Lakicsevog djela u pogledu središnjih pojmova ističe u odnosu na druge dvije analizirane knjige, povezanost središnjih i rubnih pojmova ne pokazuje jasne poveznice između dva djela. Dok se kod Petrovića velik dio rubnih termina odnosi na javni karakter ideje o kraljevstvu, što se može iščitati iz povezanosti središnjih termina *Ugarska* i *kraljevina* s vrlo zastupljenim pojmovima vezanim uz javno pravo (*jus publicum*), kod Farkaša se javni karakter ističe u vezi središnje imenice *pravo* (*jus, iuris, n.*) i rubnog pridjeva *javno* (*publicus, a, um*). S druge strane, kod Becka je zamjetno da se analiza javnog prava Ugarske velikim dijelom temelji na navođenju podataka o kraljevskoj osobi, odnosno na korelaciji središnjeg pojma *kralj* (*rex, regis, m.*) s rubnim pojmovima *Matija, Stjepan* te *kraljica*. U Ürményjevom i Lakicsevom djelu ističe se velika zastupljenost rubnih termina koji se odnose na pozitivni aspekt javnog prava, pa tako nailazimo na prava i kraljevske *županije* (*comitatus, us, m.*), kao i imenice *zakoni* (*lex, legis, f.*), *privilegij* (*privilegium, ii, n.*) te vrlo konkretnu pojmovnu vezu koja indicira da se u njihovom djelu analizira sudbeni ustroj Ugarske, odnosno na vezu između središnjeg termina *kraljevsko* i *stol* (*tabula, ae, f.*).

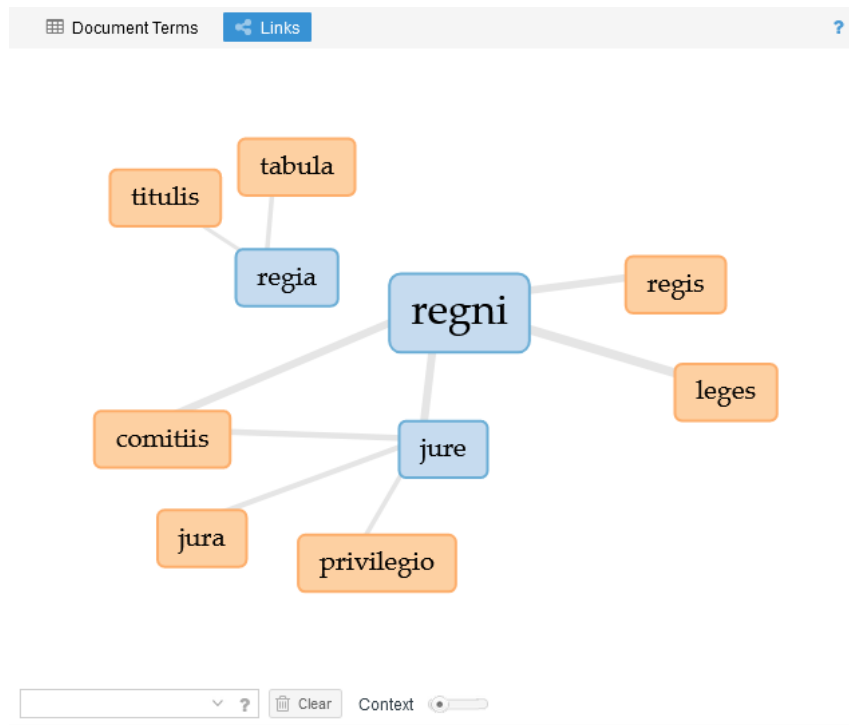
Graf 19. Kolokacija pojmova u udžbeniku Konstantina Farkaša.

Graf 20. Kolokacija pojmova u djelu Josipa Petrovića.

Graf 21. Kolokacija pojmova u djelu Christiana Augusta von Becka.

Graf 22. Kolokacija pojmova u djelu Józsefa Ürményja i Györgyja Lakicsa.

Uz određene različitosti važnosti koju analizirani autori posvećuju određenim pravnim idejama, kao što je Petrovićev naglasak na javnom karakteru pravne materije koju iznosi, Beckova analiza kraljevske osobe u prezentaciji javnog ugarskog prava te Ürményjev i Lakicsev fokus na pozitivan aspekt javnog prava, u prikazanim mrežama pojmova može se uočiti već spomenuta disciplinarna sličnost između analiziranih djela. Farkašev tekst na taj se način uklapa u literaturu objavljenu o ugarskom pravu do trenutka objave tog djela o javnom ugarskom pravu namijenjenom potrebama studentima prava na visokim učilištima u Ugarskoj.

Unatoč tome, potrebno je istaknuti da se usporedbom središnjih pojmova u ovim djelima može naići na sličnost između Farkaševog udžbenika te djela Ürményja i Lakicsa pod naslovom *Jus publicum regni Hungariae*. Naime, iako se središnja ideja o pravima koja su svojstvena Kraljevini Ugarskoj pojavljuje na mjestima gdje se raspravlja o različitim aspektima ugarskog javnog prava, ta ideja se očito sastoji od istih elemenata, odnosno izlaže se na isti način, što se pokazuje u izrađenim mrežama pojmova. Tako Farkaš piše: „S obzirom da Dikasteriji, kao temelji i sredstva cijele Vlasti, podupiru Konstituciju iste Kraljevine i podjelu na više dijelova javne uprave, bave se pitanjima koja prožimaju Slobode i Kardinalna Prava

Kraljevine (Jura Regni, op. a.).³⁷¹ Donoseći sličnu ocjenu o vlasti kao zaštitnici ustroja i prava u Kraljevini Ugarskoj, u ovom slučaju u sprezi s vladarom, Ürmény i Lakics ideju o pravima Kraljevine iznose u kontekstu prisege na njeno održavanje: „Od vremena svetoga Stjepana održavalo se to, da su naši kraljevi pod svečanim pokroviteljstvom svoje vlasti obećavali čuvati prava Kraljevine (jura Regni, op. a.) i naroda u cijelosti, i to obećanje potvrđivali prisegom.“³⁷²

Identifikacija djela *Jus publicum regni Hungariae* kao glavnog uzora Farkaševom udžbeniku ovisi o pretpostavci da je bio upućen u autorstvo navedenog djela, odnosno da je znao kako se iza pseudonima Josip Rosenmann, uz pravnik Györgyja Lakicsa, nalazi jedan od glavnih začetnika uredbe *Ratio educationis*, József Ürmény. Tim postupkom Farkaš bi svoj udžbenik nedvosmisleno smjestio u okvire uredbe kojom je reguliran cjelokupni sustav školstva, kao i predavana materija na ugarskim učilištima. Ipak, u prethodnoj analizi pokazalo se da *Principia juris publici regni Hungariae* sadrži ideje izravno preuzete od drugih autora, kao u slučaju Petrovića, ali i koncepte koje su razvijali autori iz raznih znanstvenih i stručnih polja, čija se materija ispreplitala s Farkaševim interesima, a navodi ih u svojim bilješkama i u ranije predstavljenom popisu djela koja su se bavila javnim pravom Ugarske. U svakom slučaju, ovim udžbenikom je, u prvom redu zagrebačkim studentima, omogućen pristup sveobuhvatnom pregledu materije i dotadašnjim spoznajama u polju javnog prava Ugarske. Stručnost i znanstveni pristup te temeljito konzultiranje radova istaknutih pravnik, kao što se pokazuje ovom analizom i potvrđuje načinom na koji je artikulirao pravne ideje, bili su sastavnim dijelom Farkaševog kreativnog procesa.

³⁷¹ *Quia vero Dicasteria tanquam basis, et vehiculum totius Regiminis ipsam Regni Constitutionem in plures administrationis publicae partes divisam sustinent; atque talia negotia, quae Libertates, et Jura Regni Cardinalia attinent, pertractant.* Farkaš, *Principia*, 190.

³⁷² *Obtinuit hoc inde jam a temporibus S. Stephani, ut Reges nostri inter solennia Regiminis sui auspicia jura Regni ac populi integre se conservaturos promitterent, eamque promissionem jurejurando confirmarent.* Rosenmann, 35-36.

6. RUKOPISNI UDŽBENIK A. F. ALBELYJA OSNOVE OPĆE FINACIJALNE ZNANOSTI

6. 1. Disciplinarni kontekst i okolnosti nastanka Albelyjevog udžbenika

Interes zagrebačkog profesora prava, Antuna Ferdinanda Albelyja, za područje političkih i financijskih znanosti najbolje se iskazao kroz njegov rad na pripremi teksta udžbenika *Osnove opće financijske znanosti*. U njemačkom govornom području, gdje su se ove znanstveno-strukovne discipline i formirale u prvoj polovici 18. stoljeća te su zalaganjem pravika po prvi puta uvedene u kurikulum sveučilišta u Halleu i Frankfurtu na Odri 1727., Rintelnu 1730., Beču 1752. i Göttingenu 1755. godine, upotrebljavali su se termini *Staatswissenschaften* ili *Staatenkunde*, odnosno znanosti o državi. Za dva područja koja je ta disciplina obuhvaćala korišteni su nazivi su *Polizeywissenschaft* i *Finanzwissenschaft*, odnosno znanost o unutarnjoj upravi (policiji) te znanost o državnim financijama.³⁷³ Ipak, ove su znanstvene domene u tadašnjim stručnim radovima rijetko odvajane i činile su sastavni dio materijala namijenjenih praktično orijentiranom obrazovanju državnih službenika u kameralnim znanostima, koje su obuhvaćale znanost o upravi, ekonomiji, eraru, pa i tehničkoj kulturi.³⁷⁴ Iako je svoj akademski put započeo kao suplent, a zatim profesor na zagrebačkoj Katedri za prirodno, opće javno i međunarodno pravo te je, sudeći po broju objavljenih ispitnih teza, posvetio mnogo energije predavanjima iz tog područja, rukopis Albelyjevog kompendija predstavlja opsežan uvid u tadašnju političko-ekonomsku misao koja je početkom 19. stoljeća u njemačkim zemljama bila obilježena inovacijama u pogledu uprave i javnih financija te je snažno utjecala na Albelyjeve ideje.

Prije analize njegova neobjavljenog djela, koje je napisao, pripremio za tisak i datirao s 4. listopada 1824. godine,³⁷⁵ potrebno je odrediti disciplinarni okvir unutar kojeg je ono nastalo. Istraživački model za analizu udžbeničkog teksta, kojom se naglašava aspekt razmjene ideja i umreženosti autora u intelektualna kretanja u određenom znanstvenom polju, postavljen

³⁷³ Vidi: Frambach, Hans, "The Decline of Cameralism in Germany at the Turn of the Nineteenth Century", u: Seppel, Marten; Tribe, Keith (ur.), *Cameralism in Practice: State Administration and Economy in Early Modern Europe* (Woodbridge: Boydell Press, 2017), 240, 261; Tribe, Keith, "Cameralism and the sciences of the state", u: Goldie, Mark; Wokler, Robert (ur.), *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 536; Gönczi, *Die europäischen Fundamente*, 121-122, ; Horbec, *Prema modernoj državi*, 461; Borbála Zsuzsanna Török, Measuring the Strength of a State: *Staatenkunde* in Hungary around 1800, in: Kontler/Romano/Sebastiani/Török (ed.), *Negotiating Knowledge*, 2014, 235.

³⁷⁴ Horbec, „Učiti administraciju“, 1026.

³⁷⁵ *Dabam Zagrabiae IV. Nonarum Octobris Anno MDCCCXXIV. Dr. A. F. Albely. Albely, Osnove*, 9.

je s prethodno učinjenom analizom udžbenika K. Farkaša, *Principia juris publici regni Hungariae*. Stoga lociranje ishodišta određenih ideja koje Albely formulira i razrađuje ostaje primarnom metodom analize intelektualnih utjecaja u njegovom rukopisnom djelu. Iako je ono objavljeno gotovo dva stoljeća nakon završetka Albelyjevog rada na udžbeniku iz financijalne znanosti, pa iz tog razloga nije bilo poznato, niti je cirkuliralo među njegovim suvremenicima, u njemu se nalaze tragovi koji pomnim čitanjem i čitanjem iz daljine svjedoče o intelektualnim utjecajima na nastanak njegovog djela, te idejama proizašlim iz interesa pravnika i ekonomista za reevaluacijom postojećih političko-ekonomskih paradigmi.

Utjecaj Albelyjeve knjige na generacije studenata prava stoga je izostao, no preostaje se složiti s ocjenom priređivača kritičkog izdanja ovog djela, kojom se tvrdi da se radi o prvom znanstveno napisanom udžbeniku u području javnih financija namijenjenom za studente Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu.³⁷⁶ Pored toga, autoru se u suvremenoj znanstvenoj literaturi pripisuje visok stupanj originalnosti u pristupu temi, što se ne može reći za neke Albelyjeve prethodnike koji su se bavili problematikom uprave i javnih financija. Primjerice, Antun Nagy (1774-1847), voditelj i profesor zagrebačke Katedre političkih i kameralnih znanosti od 1810. do 1812. godine,³⁷⁷ pripremao je latinski priručnik za studente političkih znanosti, trgovine i erara pri čemu se točno držao nauke jednog od reformatora Sveučilišta u Beču, Josepha Sonnenfelsa (1732-1817), što se može zaključiti po istovjetnoj strukturi Nagyevog rada i Sonnenfelsovog djela *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz* (Temeljna načela o policiji, trgovini i financijama) prvi puta objavljenog 1765. godine, pri čemu je Nagy nastojao zagrebačkim studentima predstaviti sažeti oblik Sonnenfelsove nauke.³⁷⁸ *Temeljna načela o policiji* je jedno od Sonnenfelsovih istaknutih djela prema kojima su profesori političkih i kameralnih znanosti habsburških učilišta predavali materiju tih disciplina sve do sredine 19. stoljeća, a njegovi su radovi navedeni kao obavezna literatura na pravnim fakultetima Kraljevskih akademija znanosti u Ugarskoj putem uredbe *Ratio educationis* iz 1777. godine.³⁷⁹ Ipak, već su i sami Sonnenfelsovi radovi predstavljali praktičnu

³⁷⁶ Šimović, Jure, „Sustav, politika i upravljanje državnim izdacima i državnim prihodima u djelu A. F. Albelyja“, u: Albely, *Rudimenta politicae*, 405.

³⁷⁷ Opširnije biografske podatke o Antunu Nagyju i njegovom djelovanju na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu vidi u: Pavić, *Pravni fakultet u Zagrebu*, knj. III, sv. 1, 221-261 i 721.

³⁷⁸ Herkov, Zlatko, *Iz povijesti javnih financija, financijskog prava i razvitka financijske znanosti Hrvatske: od početka 16. stoljeća do polovice 19. stoljeća* (Zagreb : Pravni fakultet, 1985), 192 i 196. Izvorni naslov Sonnenfelsovog udžbenika je *Grundsätze der Polizey-, Handlung- und Finanzwissenschaft*, no kasnija izdanja naslov skraćuju u gore navedeni oblik.

³⁷⁹ . *Quod ad libros attinet, in Politia, comercio, & re aeraria serviet interea opus Cl. Sonnenfelsii (...). Ratio educationis* (1777.), Pars II, Sectio IV, Caput IV, 339. O utjecaju Sonnenfelsove kameralističke misli na prilike u Hrvatskoj vidi: Horbec, *Prema modernoj državi*, 43, 59, 503; Horbec, „Učiti administraciju“, 1026; Shek Brnardić, „Intelektualni razvoj“, 198, Čepulo, *Legal education in Croatia*, 110.

prilagodbu ranijeg razvitka kameralističke ekonomske filozofije prilikama u habsburškom visokom školstvu, koju je karakterizirao odmak od teorije prisutne u političkim znanostima, što je dijelom bilo rezultat njegove karijere kao javnog službenika i vršitelja visokih funkcija u procesu političkog odlučivanja.³⁸⁰ Njegov prethodnik i jedan od najvažnijih kameralista, čiji su se autorski tekstovi također trebali konzultirati na ugarskim kraljevskim akademijama znanosti, bio je Johann Heinrich Gottlob von Justi (1717-1771), njemački kameralist i teoretičar političkog gospodarstva.³⁸¹ Dok je Sonnenfels prilagođavao materiju potrebama obrazovanja sposobnih i ekonomski pismenih javnih službenika u habsburškom visokoškolskom sustavu, radovi Justija predstavljali su opsežnija i iscrpnija djela iz područja političkih i financijskih znanosti.³⁸²

Visokoškolski okvir u kojem je djelovao Albely nije dovodio u pitanje kameralistička načela Justija i Sonnenfelsa, iako se u ponovljenoj uredbi *Ratio educationis* iz 1806. godine, koja je bila na snazi u vrijeme nastanka *Osnova općih financijskih znanosti*, više ne spominju izrijekom autori niti djela prema kojima se materija iz ove grane tadašnje pravne znanosti trebala predavati.³⁸³ U uvodu svog teksta Albely nas upoznaje s dotadašnjim razvitkom kameralne znanosti, odnosno iznosi kratak historijat upravljanja javnim financijama, pri čemu je pojava Justijeve i Sonnenfelsove nauke tek jedna od etapa u tom razvoju. Naime, Albely navodi da je kao posljedica neopravdanog iskorištavanja državnih potencijala od strane vladara tijekom srednjeg vijeka došlo do osiromašenja najnižih slojeva, pa su iz tog razloga „Učenjaci, u namjeri da ovom nesuglasju državnih probitaka i veličini potreba odrede mjeru, te da se ujedno pobrinu za trajnost javnih prihoda, pokušali su otkriti ispravnije upravljanje erarom.“³⁸⁴ Vladarevim materijalnim potrebama trebalo je u tom smislu osigurati stalan izvor prihoda na način da se organizacijom javnih financija poveća njihova efikasnost, a istovremeno smanji pritisak na državnu ekonomiju. Među te učenjake koji su zastupali kameralistički pristup financijskoj politici države Albely ubraja Sonnenfelsa i Justija. Ipak, očita su njegova nastojanja da napravi kritički odmak od te generacije znanstvenika, navodeći da su ti „politički znanstvenici, zanemarujući prava načela opće proizvodnje, ostavili (...) u praksi vrlo mnogo

³⁸⁰ Rumpler, Helmuth, *Österreichische Geschichte 1804-1914* (Beč: Ueberreuter, 2005), 21. Herkov, *Iz povijesti javnih financija*, 167-168.

³⁸¹ Matasović, „Sustav obrazovanja“, 125.

³⁸² Herkov, *Iz povijesti javnih financija*, 172.

³⁸³ *Ratio educationis* (1806.), 95.

³⁸⁴ *Eruditi his utilitatum civilium differentiis et necessitatibus magnitudini modum posituri, ac una publicarum perceptionum durabilitati consulturi, emendatiorem conati sunt detegere aeralem administrationem*. Albely, *Rudimenta politicae*, 5.

toga što je valjalo dopuniti.³⁸⁵ Ovim postupkom Albely se deklarirao kao nastavljatelj znanosti koja je vrhunac svog razvoja u Habsburškoj Monarhiji dosegla otprilike pola stoljeća ranije, a formirana je u radovima ovih autora. Prema institucionalnom okviru u kojem su djelovali ugarski Pravni fakulteti, te su knjige predstavljale i službenu literaturu. Ipak, vidljivo je da se Albely istovremeno predstavlja i kao pobornik disciplinarno suvremenije financijske znanosti, koja nije nužno nastala na novim teorijskim postavkama, nego na novitetima u ekonomskim principima javnih financija.

U tom smislu treba istaknuti da se Albely u svojem rukopisu nigdje nije osvrnuo na radove i djelovanje profesora političkih i kameralnih znanosti Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu, iako je to znanstveno polje doživjelo intenzivan institucionalni razvoj i intelektualnu recepciju među hrvatskim pravnicima već u 60-im godinama 18. stoljeća. Pored već spomenutog Antuna Nagya, među tim profesorima u prvom redu treba istaknuti ulogu Adama Adalberta Barića (1742-1813),³⁸⁶ koji je političko-kameralni studij završio u Beču gdje je bio jednim od najboljih Sonnenfelsovih učenika te je pod njegovim mentorstvom i stekao doktorat iz pravnih znanosti. Barića možemo smatrati osobom koja je gotovo isključivo bila zaslužna za uvođenje kameralističke misli u hrvatske intelektualne krugove, budući da je i prije nego je izabran za prvog profesora političkih i kameralnih znanosti na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu, dobio isključivo povjerenje Dvora u Beču da za potrebe obrazovanja studenata u Hrvatskoj dotične predmete predaje na za to specijaliziranom studiju u Varaždinu, osnovanom 1769. godine.³⁸⁷ Političko-kameralni studij u Varaždinu bio je tipičan primjer snažnog utjecaja bečkih obrazovnih modela na novouspostavljane visokoškolske ustanove, a ondje su Barićeви studenti branili za suvremene prilike revolucionarne ideje, koje su se suprotstavljale feudalnom poretku.³⁸⁸ Njegov utjecaj na kameralnu znanost i transfer Sonnenfelsovih ideja u upravo reformirano visoko školstvo Kraljevine Ugarske bio je od presudne važnosti, jer je kao profesor nakon Varaždina i Zagreba predavao i na predmetnoj Katedri Sveučilištu u Budimu.³⁸⁹

Albely je stoga zacijelo bio upoznat s Barićevim djelovanjem, koji je najveću pažnju posvetio statistici kao modernoj disciplini, ali je političko-kameralnu materiju predavao kao

³⁸⁵ *Verum politici isti, genuinis productionis universalis principiis destituti, plurima in praxi desideranda reliquerunt.* Albely, *Rudimenta politicae*, 5-6.

³⁸⁶ Temeljni biografski podaci i prilozi o djelovanju Adalberta Adama Barića doneseni su u: Pavić, *Pravni fakultet u Zagrebu*, knj. III, sv. 1, 41-85 i 721.

³⁸⁷ Istraživanja na temu Barićevog djelovanja u Hrvatskoj su brojna: Klaić, *Kraljevska akademija znanosti*, 17; Maršavelski, „Povijest katedri“, 741; Dobronić, *Zagrebačka akademija*, 89; Engelsfeld, *Povijest hrvatske države*, 38. Na najrecentniju historiografsku valorizaciju njegovog djelovanja nailazimo u radovima: Horbec, „Učiti administraciju“ 1028; Horbec, „The 'Quiet Force'“, 98. Horbec, *Prema modernoj državi*, 374.

³⁸⁸ Horbec, „Između siromaštva i časti“, 424-425; Maršavelski, „Povijest katedri“, 741.

³⁸⁹ Gönczi, *Die europäischen Fundamente*, 30.

zaokruženu cjelinu. Tako su za profesore i studente prava Kraljevske akademije u Zagrebu zasigurno bile dostupne Barićeve *positiones* i *assertiones* iz opće političko-kameralne znanosti, kao i ispitna knjižica o piscima Kraljevine Slavonije između 14. i 17. stoljeća, nastala 1774. godine nakon preseljenja varaždinskog studija u Zagreb.³⁹⁰ Izbor potonje teme ispitnih teza je indikativan za recepciju nove političke znanosti jer podrazumijeva interes za primjenom novog znanja na lokalne prilike, što nije bila uobičajena praksa. Albelyjev odabir da u uvodu svog djela ne navodi Barićeve radove mogao bi se tumačiti njegovom strogom orijentiranošću na općenite aspekte nove financijske znanosti, pri čemu se izriječom ne osvrće na specifičnosti hrvatskih ili ugarskih prilika. Iako u Barićevom ili Nagyevom intelektualnom nasljeđu Albely možda nije naišao na elemente kapitalnih djela koja ne bi smio izostaviti u svojoj studiji, ipak se otvara pitanje zbog čega se nije osvrnuo na prethodnike ovog znanstvenog polja na Akademiji u Zagrebu.

Odgovor na ovo pitanje ne treba tražiti u formi Barićevih i Nagyevih radova, jer Albely citira raznorodne i opsegom mnogo kraće tekstove o financijskoj znanosti, već u promjeni naravi same discipline, kao i političko-ekonomskih okolnosti koje su utjecale na pojavu nove generacije znanstvenika. Nasuprot Sonnenfelsovoj nauci, koja je posredstvom njegovih djela i profesora kameralista, među koje ubrajamao Barića i Nagya, vršila snažan utjecaj na čitavi visokoškolski sustav u austrijskom i ugarskom dijelu Monarhije sve do sredine 19. stoljeća, od 1810-ih godina među mladom generacijom pravника javlja se potreba za preispitivanjem ideje državnog protekcionizma ugrađene u tadašnji kurikulum političko-kameralnih znanosti. Intelektualni utjecaji koji su oblikovali takve ideje u prvom redu mogu se pripisati recepciji djela škotskog ekonomista i filozofa Adama Smitha (1723-1790) i francuskog liberalnog ekonomista i političara Jean Baptiste Saja (1767-1832),³⁹¹ koji su zagovarali istraživanje novih principa proizvodnje i liberalizaciju porezne politike kao jedna od temeljnih načela nove gospodarske politike. Dakako, pojavu radova ovih ekonomskih teoretičara među pravno obrazovanom elitom habsburškog visokog školstva ne treba promatrati kao fenomen kojim se znanstveni diskurs o upravi javnim financijama iz korijena promijenio. Ipak, gospodarski liberalizam koji je zahvatio ekonomsku misao tog razdoblja svakako treba uzeti u obzir kada

³⁹⁰ Vidi Barićeve teze koje se čuvaju u Nacionalnoj i Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu: *Positiones ex universa scientia politico-camerale excerptae quas ... publice propugnabit Josephus comes Draskovich de Trakostein ex praelectionibus Adalberti Barits ... Varasini die mensis Decembris MDCCLXX.*; *Assertiones ex universa politica excerptae ... ex praelectionibus ... Adalberti Barits.*; *Scriptorum ex Regno Sclavoniae a seculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio publico & auditoribus oblata dum assertiones ex universo studio politico excerptas ex praelectionibus ... domini Adalberti Barits ... publice propugnandas susceperunt d. Mathias Kerchelich et d. Joannes Szmendrovich, earundem scientiarum auditores in Academia Regia Zagrabensi die mense Augusto anno 1774.*

³⁹¹ Rumpler, *Österreichische Geschichte*, 108.

promatramo kontekst nastanka Albelyjevih *Osnova opće financijalne znanosti*. Novi pogled na odnos države prema svojim resursima, odnosno proizvodnoj bazi, manifestirao se formulacijom nove discipline nazvane *nacionalna ekonomija*, odnosno *Nationalökonomie*, čiji su zagovornici naglašavali važnost da se u pogledu ekonomskih interesa krene od pojedinaca, odnosno da se izvide specifične potrebe i mogućnosti proizvodne baze, što je trebalo rezultirati općim boljitkom. To je bilo nasuprot kameralističkoj ideji da se takav boljitak trebao osiguravati stalnim vladarskim intervencijama u gospodarski i financijski sektor, pa su pobornici *nacionalne ekonomije* temeljni preduvjet za uspostavu najefikasnije politike vidjeli u slobodi pojedinca.³⁹² Na taj je način došlo do stanovite zamjene teza o izvorištu ispravne gospodarsko-financijske politike, odnosno ideje da se ona generira 'odozdo', a ne vladarskom intervencijom. U tom se kontekstu nova generacija pravnika-ekonomista postavila kao arbitar u tumačenju dobrih praksi pri upravljanju državnim proračunom te poboljšanjem poreznih i fiskalnih politika.

Međutim, utjecaj zapadnoeuropske ekonomske misli ne treba precijeniti kada je u pitanju intelektualno ozračje u kojem djeluje Albely. Ideje A. Smitha i J. B. Saya bile su mu poznate, no, iako ih smatra neposrednim prethodnicima suvremene nacionalne ekonomske misli, i njih kao autore navodi u svome uvodu tek kao pripadnike jedne etape u razvoju financijalne znanosti, ne citirajući niti jedno njihovo djelo. Značaj ovih autora za razvitak u svojem znanstvenom polju istaknut je riječima: „Njihov napredak u objašnjavanju nastanka, prirasta i propasti nacionalnih potencijala zahtijeva tim prije obnovu financijalne znanosti (...) Zahvaljujući otkrićima ovih, ponavljam, postoji nada da će – izbjegavši zablude fiziokratskog i komercijalnog sistema – uprava erara (...) zadovoljiti pravedne težnje društava i političkih znanstvenika.“³⁹³ Fiziokratizam i komercijalizam su kao ekonomski koncepti podrazumijevali snažnu državnu intervenciju u gospodarstvo, posebno zemljišno, krojenje porezne politike i, kako vanjsku, tako i unutarnju trgovinu. Za razliku od njih, liberalna je ekonomska misao nalagala prestanak takvih praksi. Takav stav primjećuje se i kod A. Smitha, koji ga iznosi u svom temeljnom djelu *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, navodeći da umjesto regulacije industrije i trgovine istovjetnim metodama upravljanja javno-upravnim tijelima

³⁹² Frambach, “The Decline of Cameralism“, 245-246.

³⁹³ *Horum in explicando nationalium facultatum ortu, incremento, et interitu progressus politicae aerarii reformationem eo instantius imperat, quo certius est praeter ordinarias reipublicae et municipiorum secus auctas erogationes faciendas, civitatibus immenso aere alieno onustis non saltem de ordinate quotannis dependendis foenoribus, sed etiam de expungendis tantis nominibus animum serio applicandi curam incumbere. Horum inquam detectionibus spes est fore ut evitatis systematis physiocratici et commercialis erroribus administratio aerarii cum supremis concivilitatis finibus arctissime iuncta civitatum et politicorum iustis desideriis satisfaciatur.* Albely, *Rudimenta politicae*, 6-7.

treba dozvoliti „svakom čovjeku slijediti vlastiti interes na vlastiti način, prema liberalnom načelu jednakosti, slobode i pravde (...)“.³⁹⁴

Ipak, Albely ne citira ovo Smithovo idealističko načelo kada argumentira odbacivanje fiziokratskog sustava poreza, koji je primarno podrazumijevao oporezivanje agrarnih proizvodnih potencijala, nego traži konkretne uzroke za nemogućnost provedbe takvog sustava u praksi. Tako navodi da se usprkos pozitivnim idejama o pouzdanosti prihoda državnoj blagajni, racionalizaciji poreza i porastu građanskih sloboda, ovaj sistem „nigdje na kugli zemaljskoj nije mogao primijeniti, zato što je izgrađen na pogrešnim pretpostavkama. Najprije je (...) pogrešno da je proizvodna moć isključivo svojstvo zemljišta (...) Naposljetku, ne može se samo obradi zemlje pripisati održavanje čiste dobiti od zemljišta (...)“.³⁹⁵ Upravo na ovaj način u *Osnovama opće financijalne znanosti* nailazimo na Albelyjev odmak od prethodnih generacija kameralista koji, prema ranije iznesenom stavu, nisu oblikovali valjane ekonomske paradigme zbog nerazumijevanja principa cjelokupne proizvodnje. Možemo ustanoviti kako je iznesenim stavovima generacija znanstvenika u prvoj polovici 19. stoljeća predstavljala kulminaciju u pogledu nastojanja da se politička vlast odvoji od ekonomske komponente države, što se smatra jednim od središnjih faktora u procesu nastanka modernih država.³⁹⁶

Nastankom ovog priručnika iz financijalne znanosti na latinskom jeziku Albely se svakako priključio nizu pravnih stručnjaka i ekonomista čija su djela nastajala u kontekstu formiranja novih načela u polju političkih i financijskih znanosti tijekom prve polovice 19. stoljeća te odmaka od kameralističke ekonomske filozofije. Na taj novi pokret u polju ekonomske misli utjecala su dva faktora. Kao prvo, upravni mehanizmi i birokratski aparat koje je Habsburška Monarhija posjedovala u tom razdoblju predstavljali su nasljeđe iz vremena terezijanskih i jozefinskih reformi. Prema tome, pojavila se potreba da se formiraju adekvatni uredi koji bi kontrolirali specifične grane javne uprave, pri čemu je opstajala mogućnost vladara da izravno nadzire i intervenira u sve njezine aspekte i donosi odluke na svim razinama.³⁹⁷ Takvu percepciju dijelili su i Albelyjevi kolege pravници, koji su uočili da je na ovaj način centralizirana i hijerarhizirana uprava bila neadekvatna zbog ograničenih tehnika

³⁹⁴ Smith, Adam, *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Campbell, R. H.; Skinner, A. S. (ur.), (Indianapolis: Liberty Classics, 1981), vol. 2, knj. 4, glava 9, 162.

³⁹⁵ *Imprimis enim falsum est vim producendi soli fundo esse propriam, quia neque fundus quidpiam ex nihilo profersit, sed dumtaxat materialium elementorum diversa compositione elementa eadem usibus humanis reddit apta; (...) Deinde nequit sustineri puros proventus fundorum saltem culturae attribui posse.* Albely, *Rudimenta politicae*, 193.

³⁹⁶ Pavić, Željko, „Pogovor“, u: Albely, *Rudimenta politicae*, 395.

³⁹⁷ Jelavich, Barbara, *Modern Austria. Empire and Republic, 1815 – 1986* (Cambridge – New York – Malbourne: Cambridge University Press, 1987), 33.

društvene i gospodarske kontrole.³⁹⁸ U toj se intelektualnoj sredini razvijaju ideje o izdvajanju pojedinih aspekata javne uprave iz postojeće administrativne hijerarhije, pri čemu se erar, odnosno ukupnost prihoda i rashoda državne blagajne te pripadajuća imovina,³⁹⁹ često isticala kao domena koju je trebalo dodatno birokratizirati, profesionalizirati te staviti pod nadležnost specijaliziranog i stručnog upravnog tijela. Albely se o tome izjašnjava u samom uvodu svoje studije, tumačenjem nastanka i važnosti javnih institucija: „S nastankom društva nastaju za dobrobit društvene zajednice nužni ili korisni javni poslovi. Ovi se poslovi napretkom društvenog usavršavanja i civilizacije toliko usložnjavaju da se mogu ispravno obavljati samo putem određenih, u tu svrhu obrazovanih osoba. (...) Stoga, kad su nastale ove društvene ustanove (javne institucije, op. a.), nastaje nova državna uprava i to javnih izdataka i prihoda (...) Te tako iz ove uprave (...) erar vuče svoje porijeklo i svoju bit.⁴⁰⁰

S druge strane, okolnosti na njemačkim sveučilištima u protestantskim zemljama i dalje su se odražavale na akademske krugove u Habsburškoj Monarhiji, zahvaljujući fenomenu transfera visokoškolskih modela započetog u drugoj polovici 18. stoljeća. Međutim, njemačka sveučilišta su u pogledu vlastitog ustroja uživala širu autonomiju u odnosu na učilišta u Monarhiji, pa tako i u njenom ugarskom dijelu.⁴⁰¹ Zbog toga su i profesori pravnih fakulteta u njemačkim protestantskim sredinama, posebice onih u Halleu i Göttingenu, predvodili proces preobrazbe akademskog kurikulumu, što je početkom 19. stoljeća podrazumijevalo i odmak od kameralističke filozofije prema liberalnim idejama nacionalne ekonomije.⁴⁰² Nastanak Albelyjevog udžbenika stoga bi trebalo promatrati u tom kontekstu, bez obzira što se u institucionalnom smislu na Kraljevskim akademijama znanosti u Ugraskoj nije promijenilo mnogo. Iz tog razloga treba i preispitati tradicionalni pogled na razvitak financijalne znanosti u razdoblju između 1776. i 1850. godine, kojim se pretpostavlja kontinuitet izučavanja kameralističkih disciplina uvjetovan strogim akademskim okvirima proizašlim iz normativnih dokumenata kao što je *Ratio educationis* iz 1777. godine.⁴⁰³ Ipak, upravo se ponovljenom i ponešto modificiranom uredbom *Ratio educationis* iz 1806. godine izrijekom spominju i neka

³⁹⁸ Vidi: Judson, Pieter M., *Povijest Habsburškog Carstva* (Zagreb: Sandorf, 2018), 124-127.

³⁹⁹ Suvremenu definiciju vidi: Hrvatski leksikon <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18193>

⁴⁰⁰ *Cum origine civitatum oriuntur salutē societatis civilis neccessaria aut utilia publica negotia. Haec negotia cum perfectionum civilium et culturae progressu adeo complicantur ut nonnisi per certa hunc in finem exculata individua recte perfici possint. Cum hoc igitur institutorum civilium ortu nova oritur rei publicae administratio erogationum nimirum atque perceptionum publicarum (...) Atque ex hac (...) administratione aerarium suam capit originem et essentiam.* Albely, *Osnove opće*, 22-23.

⁴⁰¹ Hanák, Peter (ur.), *Die Geschichte Ungarns. Von den Anfängen bis zur Gegenwart* (Essen: Reimar Hobling Verlag, 1988), 118; Lustig, *Das Vormärzliche Österreichische Hochschulwesen*, 31.

⁴⁰² Török, “Measuring the Strenght of a State“, 249; Frambach, “The Decline of Cameralism“, 239.

⁴⁰³ Herkov, *Iz povijesti javnih financija*, 167.

polja političkih i financijskih znanosti koja u prethodnom izdanju nisu navedena. Konkretno, formulacija ugarskih političko-kameralnih katedri prema dokumentu iz 1777. godine uključivala je znanosti o policiji, trgovini i eraru, dok se 1806. godine one poistovjećuju s kameralnim znanostima, te se njima pridodaje materija iz tri nove grane ekonomskog prava: mjeničnog, trgovačkog i rudnog prava.⁴⁰⁴ Usprkos tome što su ovi navodi predstavljali tek manju izmjenu glavne uredbe o ustroju cjelokupnog školstva u Kraljevini Ugarskoj, uvedene promjene ukazuju na utjecaj njemačkih znanosti o državi u ranom 19. stoljeću, što se odrazilo na diskurs ugarskih pravnika i ekonomista koji su preispitali kameralističku nauku i prihvaćali nove, liberalne poglede na nacionalnu ekonomiju.

Albelyjev fokus na fiskalne i pravne aspekte državnih financija u tom je smislu bio karakterističan za akademske interese koji su bili u fokusu nove generacije profesora pravnih fakulteta u Ugarskoj. Stoga nije precizno ustanoviti da se u disciplinarnom smislu istovremeno smatrao kameralistom, ali i erarijalistom.⁴⁰⁵ Bez obzira što u njegovoj ostavštini ne postoje knjižice ispitnih pitanja, odnosno pozicije iz ovog znanstvenog polja u kojima bi Albely vjerojatno pokrio širi spektar iz političkih, gospodarskih i trgovačkih tema, dovoljno je ukazati na odmak od Sonnenfelsovog sistema nauke u *Osnovama opće financijske znanosti* kako bi se u ovoj analizi Albely promatrao kao suvremeniji znanstvenik i zagovornik nove ekonomske misli. Uz Ivana Nepomuka Henfnera (1799-1856), koji je na Akademiji u Zagrebu predavao političke i kameralne znanosti od 1828. do 1835. i bio prvim pravim usvajateljem, ali i kritičarem Smithove ekonomije u svom djelu *Uvod u političku ili nacionalnu ekonomiju*,⁴⁰⁶ Albely je, sudeći po vremenu pisanja svojeg udžbenika, prednjačio u osporavanju dominacije Sonnenfelsove misli, kako u hrvatskim, tako i u širim ugarskim okvirima.⁴⁰⁷ Usprkos tome, ostaje nedovoljno jasno iz kojih je intelektualnih krugova Albely crpio nove ideje, uklapao ih u svoj rad i eventualno modificirao, pa je stoga potrebno napraviti analizu njegovog rukopisa.

⁴⁰⁴ Vidi: *Ratio educationis* (1777.), Pars II, Sectio IV, Caput IV, 337-339; *Ratio educationis* (1806.), 93; Gönczi, *Die europäischen Fundamente*, 193.

⁴⁰⁵ Pavić, Željko, „Ključni momenti u razvoju upravnog obrazovanja na hrvatskim područjima“, *Hrvatska javna uprava* 4 (2002), 329.

⁴⁰⁶ Prikaz ovog Henfnerovog djela, latinskog naslova *Introductio in oeconomicam politicam alias nationalem* vidi u: Vranjican, Stjenko, „Doprinos Ivana Nepomuka Henfnera razvoju ekonomskih disciplina na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu“, u: Pavić, *Pravni fakultet*, knj. 3, sv. 1, 133-156.

⁴⁰⁷ Herkov, *Iz povijesti javnih financija*, 208; Čepulo, *Legal education in Croatia*, 111.

6. 2. Ishodišta ideja u financijalnoj znanosti A. F. Albelyja

Prvim istraživačkim korakom u detektiranju intelektualnih utjecaja na Albelyjev rad može se smatrati analiza fonda djela koja se navode u predgovoru njegovog rukopisa. Činjenica da Albelyjev udžbenik nije objavljen u vrijeme dok je u njemu izložena ekonomska misao bila aktualna, vjerojatno je povezana i sa, za disciplinarne prilike i tadašnje objavljivačke prakse, nepotpunim sustavom bilježaka. Ta se opaska ne odnosi na preciznost u navođenja citiranih djela, koja je na višoj razini od one prisutne u Farkaševom udžbeniku, nego na njihov izostanak u ostatku teksta *Osnova opće financijalne znanosti*. Naime, sveukupni fond autora i radova iz područja povijesti ekonomije, kameralnih znanosti i znanosti o državi, Albely donosi u predgovoru svog rukopisa, dok su u ostatku djela bilješke navedene kao reference na stavove, načela i aksiome, koje je iznio već ranije u tekstu.⁴⁰⁸ Ipak, kao polazišna točka analize Albelyjevog udžbenika, taj fond djela treba predstaviti u cjelini. Ovdje će se ona navesti po redoslijedu pojave u Albelyjevom rukopisu, no podaci o tim radovima odstupat će od izvornog navođenja u njegovim bilješkama, koje sadrže netočnosti u pogledu imena autora i naslova, kao i godina izdanja. U priređenoj su tablici navedena izdanja koja je Albely mogao konzultirati pri pripremi udžbenika na način da su podaci navedeni u njegovim bilješkama ispravljani i zamijenjeni ispravnima. (**Prilog 9.**).

Prilog 9. Popis radova i djela navedenih u Albelyjevom udžbeniku.

Autor	Naslov djela	Mjesto i godina izdanja
August Böckh	<i>Die Staatshaushaltung der Athener</i>	Berlin, 1817.
Jean Jacques Barthélemy	<i>Reise des jüngern Anacharsis durch Griechenland</i>	Beč, 1795.
Dietrich-Hermann Hegewisch	<i>Historischer Versuch über die römischen Finanzen</i>	Altona, 1804.
Rudolf Bosse	<i>Grundzüge des Finanzwesens im römischen Staate</i>	Braunschweig, 1805.

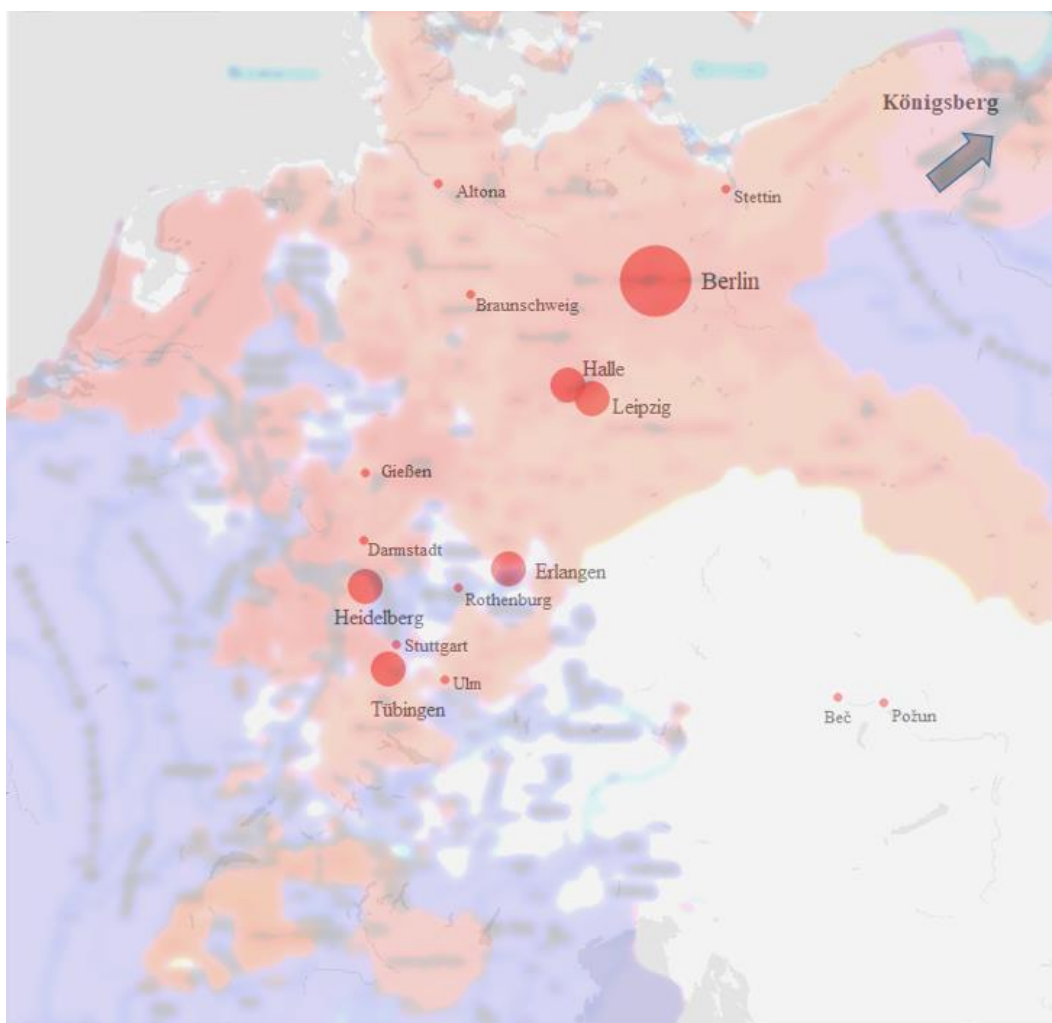
⁴⁰⁸ Vidi: Albely, *Rudimenta politicae*, 2-9.

Karl Heinrich Lang	<i>Historische Entwicklung der deutschen Steuerverfassungen: seit den Karolingern bis auf unsere Zeiten</i>	Berlin – Stettin, 1793.
Karl Dietrich Hülmann	<i>Deutsche Finanzgeschichte des Mittelalters</i>	Berlin, 1805.
Wilhelm von Schröder	<i>Fürstlicher Schatz und Rentkammer</i>	Königsberg – Leipzig, 1752.
Johann Heinrich Gottlob von Justi	<i>System des Finanzwesens</i>	Halle, 1766.
Victor Tobias Ernst von Ernsthausen	<i>Abriss von einem Polizey- und Finanzsystem zum Gebraucher regierender Herren</i>	Berlin, 1788.
Joseph Sonnenfels	<i>Principia Politiae, Comercii et rei Aerarie</i>	Požun, 1808.
Johann Wilhelm von der Lith	<i>Neue vollständig erwiesene Abhandlung von denen Steuern</i>	Ulm, 1766.
Claus Kröncke	<i>Das Steuerwesen, nach seiner Natur und Wirkungen</i>	Darmstadt – Giessen, 1804.
Claus Kröncke	<i>Ueber Die Grundsätze Einer Gerechten Besteuerung</i>	Heidelberg, 1808.
Heinrich Eschenmayer	<i>Vorschlag zu einem einfachen Steuersysteme</i>	Heidelberg, 1808.
Carl Heinrich Ferdinand Krehl	<i>Das Steuersystem nach den Grndsätzen des Staatsrechts und Staatswirtschaft</i>	Erlangen, 1816.
Carl Heinrich Ferdinand Krehl	<i>Beiträge zur Bildung der Steuerwissenschaft</i>	Stuttgart, 1819.
Heinrich Kessler	<i>Die Abgabekunde</i>	Tübingen, 1818.
Stockar von Neuforn	<i>Vollständiges Handbuch der Finanzwissenschaft</i>	Rothenburg, 1807.
Julius von Soden	<i>Die Staats-finanz-wissenschaft: Nach Den Grundsätzen Der Nazional-Oekonomie; Ein Versuch</i>	Leipzig, 1811.
Johann Paul Harl	<i>Vollständiges Handbuch der Staatswirtschaft und Finanz</i>	Erlangen, 1811.

Friedrich Karl Fulda	<i>Grundsätze der ökonomisch-politischen oder Kameralwissenschaften</i>	Tübingen, 1820.
Ludwig Heinrich Jakob	<i>Die Staatsfinanzwissenschaft, theoretisch und practisch dargestellt</i>	Halle, 1821.

Pregledom dvadeset i dva rada navedena u predgovoru Albelyjevog rukopisa može se ustanoviti da je literatura koju je koristio, uz iznimku kameralističkih autoriteta, Justija i Sonnenfelsa, te još nekolicine autora, vrlo recentnog karaktera. Naime, osim pet izdanja iz 18. stoljeća, kojima treba pribrojati Sonnenfelsova *Temeljna načela* koja Albely koristi u latinskom prijevodu Wolfganga Bekea, profesora Kraljevske akademije znanosti u Velikom Varadinu, objavljenom u Požunu 1807. i 1808. godine,⁴⁰⁹ ostali tekstovi nastali su u 19. stoljeću, odnosno unutar dvadeset godina prije nastanka Albelyjevog rada. Već opisan utjecaj znanosti o državi i ekonomske misli nastale u okviru njemačkih protestantskih sveučilišta, u *Osnavama opće financijske znanosti* manifestira se autorovim odabirom izdanja koja koristi pri izradi svog rukopisa. Prema mjestu njihove objave može se uočiti da je težište Albelyjevog odabira literature upravo na tom fondu djela. To se potvrđuje i vizualizacijom njihovog ishodišta na zemljopisnoj karti Središnje Europe, na kojoj su crvenom oznakom identificirana mjesta objave citiranih radova (**Karta 4.**). Veličina crvene oznake odgovara broju citiranih djela koja su u tom gradu objavljena, pri čemu je najzastupljeniji Berlin s četiri izdanja korištena u Albelyjevom djelu, dok u ostalim gradovima možemo locirati dva, odnosno jedno djelo. Na karti je ružičastom nijansom označen približan prostor na kojemu je prevladavala protestantska vjeroispovjest, pa je uočljiv smještaj identificiranih mjesta objave upravo u tom kulturno-intelektualnom prostoru.

⁴⁰⁹ Sonnenfels, Joseph von, *Principia Politiae, Commercii et rei Aerarie, e Germanicis lucubrationibus Clarissimi Viri Iosephi Sonnenfels, latine reddita a Wolgango Beke (...) Posonii 1808.* 3 tomi.

Karta 4. Karta njemačkih protestantskih zemalja i gradova u kojima su objavljeni radovi citirani u *Osnovama opće financijalne znanosti*

Uzmemo li ovakvu prezentaciju podataka o literaturi koju je Albely smatrao relevantnom za suvremenu financijalnu znanost kao vjerodostojan odraz intelektualnih utjecaja na njegov rad, može se potvrditi njegova pripadnost novoj generaciji autora koji su kameralističku filozofiju podvrgli kritici i razvili političko-ekonomski diskurs nacionalne ekonomije. Međutim, potrebno je istaknuti nepravilnosti u Albelyjevom navođenju ovih radova, što nam sugerira da je bilješke za svoj udžbenik skupljao u dužem vremenskom periodu, a tijekom procesa pisanja nekim izdanjima nije imao neposredan pristup. Primjerice, djelo *Deutsche Finanzgeschichte des Mittelalters (Njemačka povijest financija srednjeg vijeka)* njemačkog akademika i povjesničara, Karla Dietricha Hülmanna (1765 – 1846), Albely je naveo bez pridjeva *njemačka*, a inicijal autorovog drugog imena navodi se pogrešno kao „K. I.

Hülmann“.⁴¹⁰ Nadalje, djelo njemačkog ekonomista Friedricha Karla Fulde (1774 – 1847), *Grundsätze der ökonomisch-politischen oder Kameralwissenschaften (Osnove ekonomsko-političkih, ili kameralnih znanosti)*, navodi kao *Grundsätze der ökonomischpolitischen Wissenschaften*,⁴¹¹ pa je za Albelyjev pogled na financijalnu znanost posebno indikativan izostanak kameralističke odrednice iz Fuldinog naslova. Bez obzira na nemogućnost da se sa sigurnošću ustanovi je li ovakav Albelyjev postupak odraz namjere da se distancira od kameralističkih ekonomskih načela, ovakve pojedinosti u njegovim navodima treba istaknuti kao relevantne pri rekonstrukciji knjižnog fonda kojeg je koristio. Primjerice, već spomenuto latinsko izdanje Sonnenfelsovih *Temeljnih načela* objavljeno je u tri sveska, pri čemu se u svakome raspravlja o jednom od tri aspekta Sonnenfelsovih znanosti o državi, odnosno o policiji, zatim trgovini te naposljetku državnim financijama ili eraru. Prvi svezak, o policiji, objavljen je 1807. godine, dok su preostala dva tiskana godinu dana kasnije. Stoga se može pretpostaviti da je Albely koristio samo potonja dva sveska, ili tek posljednji o državnim financijama, jer Sonnenfelsovo izdanje datira iz 1808. godinom.⁴¹²

Pored navedenih primjera, u Albelyjevim navodima treba istaknuti i djelo *Fürstlicher Schatz und Rentkammer (Prinčevska riznica i financije)*,⁴¹³ koje je pogrešno pripisao njemačkom državniku i jednom od začetnika kameralizma, Veitu Ludwigu von Seckendorffu (1626 – 1692), a ne pravom autoru tog djela, Johannu Wilhelmu von Schröderu (1640 – 1688), čije je djelovanje također bilo obilježeno kameralističkom filozofijom, ali je, za razliku od Seckendorffa, svoju karijeru ostvario na dvoru Leopolda I. u Beču.⁴¹⁴ Za ovakvu Albelyjevu pogrešku teško je pronaći objašnjenje koje bi se temeljilo na autorovoj svjesnoj odluci, poglavito jer bi u očima izdavača i cenzure izgubio znanstveni kredibilitet. Pored toga, ispravnim navođenjem utjecajnog autora koji je karijeru ostvario na habsburškom dvoru, kao što je slučaj kod Schrödera, zasigurno ne bi umanjilo vrijednost udžbenika u smislu njegove prikladnosti za korištenje u habsburškom visokoškolskom sustavu. Iz tog se razloga vjerojatno

⁴¹⁰ K. I. Hülmann's *Finanzgeschichte des Mittelalters*. Berlin 1805. Albely, *Osnove opće*, 4. Hülmannovo djelo dostupno je u digitalnoj knjižnici Minhenskog digitalnog centra (Digitalnom centra u Münchenu): <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10016138?page=5>.

⁴¹¹ Fulda (F. C.) *Grundsätze der ökonomischpolitischen Wissenschaften*, Tübingen 1820. Albely, *Osnove opće*, 8. Knjiga je dostupna na mrežnom servisu Google knjige: https://books.google.hr/books/about/Grunds%C3%A4tze_der_%C3%B6konomisch_politischen.html?id=d8arzgEACAAJ&redir_esc=y.

⁴¹² *Principiae Politiae, Comercii et rei Aerarii, e Germanicis lucubrationibus Clarissimi Viri Iosephi Sonnenfels, latine reddita a Wolgango Beke et c. Poonii 1808*. Albely, *Osnove opće*, 6.

⁴¹³ Ovo djelo dostupno je u digitalnoj kolekciji Saske zemaljske knjižnice: <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/30921/12>.

⁴¹⁴ *Fürstlicher Schatz und Rentkammer v. Seckendorf Leipzig 1752*. Albely, *Osnove opće*, 5.

radi o Albelyjevoj omašci pri vođenju bilježaka, što nam pruža jedinstven uvid u proces pisanja njegovog djela.

Pretpostavimo li da je Albely *Osnove opće financijalne znanosti* većim dijelom napisao tijekom supliranja na Pravnom fakultetu u Zagrebu, raspoloživost literature u Akademskoj knjižnici svakako je igrala važnu ulogu. Na to nas upućuje i još jedan autorov odabir u citiranju, koji sugerira da je Albely konzultirao literaturu tijekom obrazovanja na Sveučilištu u Pešti, gdje je stekao doktorsku titulu, ili na jednom od svojih neslužbenih putovanja. Naime, među radovima koje Albely konzultira navodi se djelo njemačkog političara i ekonomista te poznavatelja političkih prilika u Habsburškoj Monarhiji, Juliusa von Sodena (1754 – 1831),⁴¹⁵ *Die Staats-finanz-wissenschaft: Nach Den Grundsätzen Der Nazional-Oekonomie; Ein Versuch (Državna financijska znanost: Prema osnovama nacionalne ekonomije; Pokušaj)*.⁴¹⁶ Ovaj odabir literature čini se indikativnim za prethodnu pretpostavku, jer su Sodenova djela na temu nacionalne ekonomije, dakle sadržajem slična navedenom djelu, objavljujvana i u Beču, pa vjerojatno i mnogo dostupnija studentima i profesorima na ugarskim pravnim fakultetima. Jedno od tih djela, *Die Nazional-Oekonomie: ein philosophischer Versuch (Nacionalna ekonomija: filozofski pokušaj)*⁴¹⁷ osim što je tiskano i u Beču, recentnijeg je datuma te u pet svezaka obuhvaća građu koja je sadržajem Albelyju predstavljala relevantniji i mnogo opširniji izvor od onoga koje je sam naveo u rukopisu svoga udžbenika. Na temelju navedenog treba zaključiti kako je Albelyjev proces prikupljanja bilježaka završio prije povratka u Zagreb, kao i da je ovisio o dostupnosti literature u knjižnici u kojoj je provodio svoje znanstveno istraživanje nacionalne ekonomije.

Uzmemo li u obzir strukturu, odnosno sustav izlaganja financijalne znanosti u Albelyjevom rukopisu, primjećujemo kako se uvelike oslanja na rad Ludwiga Heinricha Jakoba (1759 – 1827), koji je najviše utjecao na discipline političke ekonomije i znanosti o državi kao profesor na Sveučilištu u Halleu.⁴¹⁸ Za njegovo djelo *Die Staatsfinanzwissenschaft, theoretisch und practisch dargestellt (Državna financijalna znanost, prikazana teorijski i*

⁴¹⁵ Groß, Gustav, „Soden, Julius Graf von“, u: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 34 (1892), 537.

⁴¹⁶ Soden, Julius von, *Die Staats-finanz-wissenschaft: Nach Den Grundsätzen Der Nazional-Oekonomie; Ein Versuch* (Leipzig: Johann Ambrosius Barth, 1811); A. F. Albely navedeno djelo citira kao: *Die Staatswissenschaft. Ein Versuch von Iulius Graf con Soden. Leipzig 1811*. Albely, *Osnove opće*, 8.

⁴¹⁷ Soden, Julius von, *Die Nazional-Oekonomie: ein philosophischer Versuch. Über die Quellen des Nazional-Reichthums und über die Mittel zu dessen Beförderung*, vol. 1 - 5 (Leipzig: Johann Ambrosius Barth, 1805 – 1811). vol. 2 (Wien: B. Ph. Bauer, 1815).

⁴¹⁸ Vopelius, Marie-Elisabeth, „Jakob, Ludwig Heinrich von“, u: *Neue Deutsche Biographie* 10 (1974), 216-217.

praktično), objavljeno u dva sveska 1821. godine,⁴¹⁹ već je utvrđeno da je predstavljalo glavni Albelyjev izvor za pripremu udžbenika iz financijalne znanosti. Taj se stav u prvom redu na temeljio na istovjetnoj strukturi ovih dvaju djela.⁴²⁰ Potragu za ishodištima ekonomske misli u *Osnovama opće financijalne znanosti* tako treba nastaviti analizom strukture Jakobove i Albelyjeve knjige.

Jakobova *Državna financijalna znanost* podijeljena je na tri knjige, pri čemu se u uvodnoj studiji donosi autorova definicija financijalne znanosti. Prema autorovom shvaćanju, pojavu građanskog društva prati i fenomen uspostave ureda javne uprave, koji se financiraju putem državnih izdataka. Financijalnu znanost Jakob definira kao „znanost o osnovnim načelima, prema kojima se taj javni rashod (za javnu upravu, op. a.) najbolje može poništiti, kao i da se s jedne strane sredstva za to najsvrsishodnije skupljaju, a s druge strane najučinkovitije koriste.“⁴²¹ Ovaj uvodni dio knjige prethodi prvoj knjizi pod naslovom *Von der Staatseinnahme (O državnim prihodima)*,⁴²² podijeljenoj na tri odjela (Abteilung), koji su pak podijeljeni na manje odjeljke (Abschnitt). Ove dvije cjeline čine sadržaj prvog sveska ovog izdanja.

Drugi svezak otpočinje opsegom najkraćom knjigom *Von den Staatsausgaben (O državnim izdacima)*,⁴²³ podijeljenoj na pet odjeljaka. Slijedi ju posljednja knjiga pod naslovom *Von der Finanzverwaltung (O financijskom upravljanju)*,⁴²⁴ koja je opširnija od prethodne, no podijeljena je tek na četiri odjeljka. Djelo je dalje podijeljeno na manja poglavlja numerirana rimskim brojevima, a, kao što je bila uobičajena praksa pri iznošenju znanstvene materije u udžbenicima iz polja pravnih i državnih znanosti, svaka od knjiga je podijeljena na najmanje jedinice – članke – kojih je u Jakobovom djelu ukupno 1326.⁴²⁵

Prema prethodno iznesenim saznanjima o Albelyjevom sustavu citiranja, može se reći da je za svako od djela koja je naveo potrebna provjera točnosti, pa je tako i navođenje Jakobovog djela sporno. Naime, iako se ispravno navode autor, naslov i godina izdanja *Državne financijalne znanosti*, bez komparativne analize ovih dvaju tekstova ostalo bi nejasno

⁴¹⁹ Jakob, Ludwig Heinrich von, *Die Staats-Finanzwissenschaft : theoretisch und praktisch dargestellt und durch Beispiele aus der neuern Finanzgeschichte europäischer Staaten erläutert*, vol. 1-2 (Halle: Hemmerde und Schwetschke, 1821).

⁴²⁰ Herkov, *Iz povijesti javnih financija*, 199; Čepulo, *Legal education in Croatia*, 111.

⁴²¹ Jakob, *Die Staats-Finanzwissenschaft*, sv. 1, knj. 1, 3-4.

⁴²² Ibid., 26-702.

⁴²³ Jakob, *Die Staats-Finanzwissenschaft*, sv. 2, knj. 2, 707-832.

⁴²⁴ Jakob, *Die Staats-Finanzwissenschaft*, sv. 2, knj. 3, 833-1262.

⁴²⁵ Razlika između Sadržaja (Inhalt) u prvom svesku Jakobovog djela i stvarnog sadržaja teksta u trećoj knjizi odstupa u manjoj mjeri, pa je tako ispravan broj članaka 1326, a ne 1328 kako se navodi u Sadržaju. Vidi: Jakob, *Die Staats-Finanzwissenschaft*, sv. 1, knj. 1, XXXVIII, sv. 2, knj. 3, 1261.

je li Albely konzultirao oba sveska Jakobove knjige, jer se taj podatak u njegovom rukopisu ne nalazi. Međutim, uzmemo li u obzir strukturu ovih djela, postaje jasno da se u *Osnovama opće financijske znanosti* Albely vodio sustavom izlaganja koji je kod Jakoba prisutan u oba sveska, iako je izmijenio redoslijed izlaganja materije. Albelyjev rukopis također započinje uvodom u kojem se obrazlaže filozofski izvor erara, za pojavu kojeg su stvaranje javne uprave, kao i građanskog društva uopće, bili osnovni uvjeti. Slijedom navedenog, Albely ove društvene promjene smatra odrazom promjena u društvenim ustanovama, odnosno *institutorum civilium*,⁴²⁶ čiji se opstanak može jamčiti jedino ispravnom upravom državnim novcem te kontrolom prihoda i rashoda erara. Albely stoga u drugom članku svoga uvoda donosi definiciju discipline kojom se bavi u svom rukopisu: „Financijska znanost (zvana ekonomija države (a), znanost o financijama, o državnoj blagajni itd), skup je načela pod čijim se vodstvom najbolje upravlja izdacima i приходima države.“⁴²⁷ Iako ova definicija djeluje kao interpretacija one koju formulira Jakob, Albely, kao što se pokazuje, poistovjećuje financijsku znanost s različitim terminima koji u tadašnjoj literaturi ne označavaju nužno ista znanstvena i stručna polja unutar ekonomske znanosti. Termini ekonomija države, *oeconomia reipublicae*, znanost o financijama (*finantia*), znanost o državnoj blagajni (*scientia rei aerariae*) kod Albelyja postaju sinonimi. Za razliku od njega, Jakob pokazuje neke različitosti u sadržaju ovih srodnih pojmova, pa u podužoj bilješci piše sljedeće: „Bilo bi mnogo bolje, kada bi se strana, etimološki dvosmisljena i neodređena riječ 'financijska' mogla izbjeći. Imamo dvije njemačke riječi, koje opisuju različite pojmove: državni proračun (*Staatshaushaltung*) i državno gospodarstvo (*Staatswirtschaft*). (...) Stoga bi izraz: znanost o državnom gospodarstvu (*Staatswirtschaftswissenschaft*) bio vrlo prikladan da opiše, ono što se naziva financijskom znanostju (*Finanzwissenschaft*). (...) Drugi su radije ovaj (termin, op. a.) nazivali nacionalnim gospodarstvom (*Nationalwirtschaft*), ili nacionalnom ekonomijom (*Nationalökonomie*).“⁴²⁸ Različitost definiranja znanstvenog polja kojemu su Albely i Jakob pripadali očito je bila uvjetovana i razvijenošću latinske i njemačke stručne terminologije, no obojica ostavljaju dojam da među tadašnjim ekonomskim piscima ne postoji konsenzus oko jasnih granica između sadržaja ovih pojmova.

⁴²⁶ *Cum hoc igitur institutorum civilium ortu nova oritur rei publicae administratio erogationum nimirum atque perceptionum publicarum quae tegendis his erogationibus necessariae sunt.* Albely, *Osnove opće*, 22-23.

⁴²⁷ *Politica aerarii (oeconomia reipublicae (a). finantia, scientia rei aerariae etc. dicta) est complexus principiorum quorum ductu erogationes et perceptiones reipublicae optime administrantur.* Ibid., 23.

⁴²⁸ *Es wäre wohl besse, wenn das fremde, etymologisch zweifelhafte und unbestimmte Wort Finanz vermieden werden könnte. Wir haben zwey deutsche Wörter, welche angrenzende Begriffe bezeichnen: Staatshaushaltung und Staatwirtschaft. (...) Sonach würde der Ausdruck: Staatwirtschaftswissenschaft, sehr geschickt seyn, um das zu bezeichnen, was man Finanzwissenschaft nennt. (...) Andere haben dieses lieber Nationalwirtschaft und Nationalökonomie nennen mögen.* Jakob, *Die Staats-Finanzwissenschaft*, sv. 1, knj. 1, 4-5.

Kao što je već rečeno, Albely modificira te stvara vlastiti sustav obrazlaganja financijalne znanosti, odnosno odstupa od redosljeda izlaganja kako ga u djelu *Državna financijska znanost* iznosi Jakob. Albelyev rukopis podijeljen je u tri sekcije (*sectio*), koje su nadalje podijeljene u glave (*caput*), što odgovara podjeli na knjige, odnosno odjele u Jakobovom djelu. Međutim, Albely izlaganje započinje sekcijom o rashodima državne blagajne, naslovljenom *O izdacima države (De erogationibus reipublicae)*,⁴²⁹ što odgovara drugoj knjizi Jakobove *Državne financijske znanosti*. Druga po redu sekcija, pod naslovom *O državnim prihodima (De perceptionibus reipublicae)*,⁴³⁰ tako je tematski istovjetna Jakobovoj prvoj knjizi. U izlaganju sadržaja oba autora se u trećoj cjelini unutar svojih djela bave upravom državnih financija, pri čemu je Albelyjeva treća sekcija naslovljena *O upravi erara (De aerarii administratione)*.⁴³¹ Inverziju prvih dviju cjelina u Albelyjevom djelu ne bi trebalo pripisati autorovom nastojanju da stvori drugačiju hijerarhiju razrade tema u odnosu na Jakoba, što se može potvrditi jednakim omjerom opsega teksta kojim se oba autora bave pojedinim cjelinama. Naime, iako promijenjenog redosljeda, najopširnija sekcija kod Albelyja je ona o državnim prihodima, koja sadrži, kao i kod Jakoba, otprilike pet puta više teksta od cjeline o državnim izdacima. Jednak omjer sadržaja zamjećujemo i u trećoj cjelini obaju djela, pri čemu je materija o upravi državnom blagajnom kod obojice autora tri puta opsežnija od one o državnim izdacima. Ovako prezentirani omjeri ukazuju na točnost pretpostavke da se Albely prvenstveno rukovodio Jakobovom studijom, posebno uzme li se u obzir da na sličnu strukturu djela ne nailazimo kod drugih autora koje Albely navodi u uvodu svog rukopisa. Pretpostavljenu Albelyjevu originalnost u radu na studiji iz financijalne znanosti⁴³² ne može se potvrditi samo na temelju drugačijeg redosljeda izlaganja građe u njegovom udžbeniku. Ipak, izvjesno je kako i u samoj definiciji erara i državnog gospodarstva, koje poistovjećuje sa sadržajem znanosti o državnim financijama, odstupa od Jakobovih osnova u kojima se pojedine predmete interesa unutar ove znanstvene discipline jasnije diferencira.

Osnovna ideja upravljanja erarom kod obojice je autora povezana s prihodima i rashodima ili izdacima državne blagajne, kao i formacijom profesionaliziranih javnih institucija koje je potrebno financirati državnim novcem. Međutim, potrebu za uređenjem državnih financija primijetili su i raniji autori, pri čemu se u prvom redu treba osvrnuti na kameralističku misao. U svome djelu *Temeljna načela o policiji*, najznačajniji austrijski

⁴²⁹ Albely, *Osnove opće*, sek. 1, 28-69.

⁴³⁰ Ibid., sek. 2, 70-245.

⁴³¹ Ibid., sek. 3, 246-375.

⁴³² Herkov, *Iz povijesti javnih financija*, 199.

kameralist, Joseph von Sonnenfels, ne donosi strogu definiciju erara, ali ga identificira kao dio javne uprave i poziva na racionalno upravljanje državnim prihodima: „Tim više je potrebno, dakle, da se oni, kojima je ovaj dio javne uprave predan na brigu, najprije povedu načelima umjerenosti, prema kojima se državni prihodi (*vectigalia*) mogu najkorisnije sagledati. Skup ovih načela čini znanost o eraru - koja se obično također naziva i financijskom.“⁴³³ Primjetno je da Sonnenfels u svojoj najsajetijoj definiciji erara ističe državne prihode i racionalnu, u ovom slučaju umjerenu, upravu državnim financijama kao glavne okosnice ideje o javnoj blagajni, dok se državni izdaci kao element financijske znanosti zanemaruju. Naprotiv, izdaci su pasivno vezani za prihode, pa Sonnenfels tvrdi: „Izdaci su mjera državnih prihoda. Da se njima ipak treba upravljati s mjerom, nužno sugeriraju veličina zemlje, stanovništvo, bogatstvo naroda i drugi odnosi, o kojima ovisi moć države.“⁴³⁴ Prema tome, javni rashodi prema Sonnenfelsovom stajalištu trebaju biti regulirani mogućnošću da se zadovolje prihodima erara.

Za razliku od Sonnenfelsa, kod Albelyja je prisutna ideja da erar podrazumijeva i regulaciju državnih izdataka, koja se treba voditi načelom zadovoljavanja potreba i ciljeva društvene zajednice. Albely navodi: „Budući da ciljevi države tvore dostatan razlog za javne izdatke (§. 7.), upoznavanjem ovih ciljeva upoznaju se i ti izdaci. Stoga otuda proizlazi (...) sukladan aksiom koji sadržava zbir izdataka države: oni ciljevi koje zdrav razum proglašava za naciju poželjnima, za koje se država može pobrinuti ili jedina, ili barem lakše i bolje nego privatni građani, jesu takvi ciljevi države za čije su postizanje potrebna sredstva (vanjski potencijali) te su isto tako i izdaci države.“⁴³⁵ Obzirom da se potrebe društva ističu kao glavni parametar kontrole državnih rashoda, a odbacuje se njihova stroga vezanost uz razinu prihoda javne blagajne, ovakav stav odražava suvremenija kretanja u ekonomskoj misli i liberalnije poglede na upravljanje državnim novcem. Jednak naglasak na zadovoljenju potreba od javnog interesa pri određivanju državnih izdataka stavlja i Jakob kada iznosi svoj aksiom: „Svaki izdatak ima za cilj zadovoljiti određenu potrebu. Stoga se državni izdaci reguliraju prema

⁴³³ *Quo igitur magis est, eos, quibus haec pars procurationis publicae committitur, ante meditatiis principiis dirigi, juxta quae vectigalia publica ultimissime percipi possint. Atque horum principiorum complexus scientiam rei aerae – financiam vulgo dicunt – constituit.* Sonnenfels, *Principia Politiae*, sv. 3, 4.

⁴³⁴ *Impensa mensura est vectigalium publicorum. (...) Quod tamen ea cum moderatione tenendum est, quam amplitudo regionis, populi frequentia, opes nationis, aliaque relationes, e quibus potentia civitatis pendet, necessario suggerunt.* Ibid., 34-35.

⁴³⁵ *Quoniam fines reipublicae erogationum publicarum rationem sufficientem continerent (§. 7.), cognitio etiam finibus illis cognoscuntur erogationes istae. Consequitur igitur (...) continens axioma: fines ii quos sana ratio nationi desideratos esse declarat, quos vel dumtaxat respublica sola vel saltem facilius et melius procurare potest quam privati cives, sunt fines reipublicae tales quibus assequendis necessaria media (facultates externae) sunt totidem reipublicae erogationes.* (Albely, *Osnove opće*, sek. 1, 28-29.

potrebama države (...) Ukoliko se seciraju potrebe države za koje je dodijeljen novac, na isti se način dobiva jasna spoznaja o državnim rashodima.“⁴³⁶

Formuliranje ovakve ideje o povezanosti državnih financija s funkcioniranjem javne uprave, točnije njenih rashoda, s potrebama upravnih tijela, koja pak prema Jakobu i Albelyju predstavljaju odraz interesa javnosti, uslijed pomnog čitanja njihovih djela se ističe kao važan aspekt nove financijske znanosti. Prema tome, ta ideja bi se postupkom čitanja 'iz daljine', trebala odrediti i s obzirom na tekstualni kontekst u kojem se javljaju termini koji ju oblikuju. Time se ostvaruje i postupak modeliranja teme, kakav je ranije u disertaciji korišten, a postiže se kontekstualizacijom ideje usklađivanjem do sada iznesenih načela trojice autora i digitalne analize podataka u njihovim radovima. Kako bi se provela digitalna analiza teksta i prezentirali njeni rezultati, potrebno je iznijeti i tehničke karakteristike uspoređivanih tekstova. Odabrani digitalizirani tekstovi su prva sekcija Albelyjevog rukopisa, *O izdacima države*, druga knjiga Jakobovog djela, *O državnim izdacima* te treći svezak o eraru iz Sonnenfelsovog djela *Temeljna načela o policiji*. Kao što je već istaknuto, nema sumnje da ovi tekstovi sadržajno korespondiraju, posebice prva dva, dok se u slučaju Sonnenfelsovog djela treba uzeti u obzir cijela treća knjiga, jer se u njoj pitanje državnih rashoda ne analizira u zasebnoj, opsegnom manjoj cjelini. Digitalizacija tekstova je, kao i u prethodnom poglavlju, provedena korištenjem optičkog čitača znakova, koji je skenirane dokumente u .pdf formatu pretvorio u digitalno čitljiv zapis tekstualnih podataka, pohranjen u formatu word dokumenta. Izgled i kvaliteta nekorigiranog OCR zapisa varirala je po dokumentima, pri čemu je najviše manualnih ispravaka zahtijevao tekst Albelyjevog udžbenika. Naime, samo izdanje donosi faksimil autorovog rukopisa paralelno s latinskom transkripcijom i prijevodom na hrvatski (**Prilog 10.**), pa je iz tekstualnog zapisa nastalog OCR-om bilo potrebno izdvojiti latinsku transkripciju (**Prilog 11.**), koju se zatim manualno ispravilo od netočno digitaliziranih podataka (**Prilog 12.**).

⁴³⁶ *Jede Ausgabe hat den Zweck, ein Bedürfniss zu befriedigen. Daher reguliren sich die Staatsausgaben nach den Bedürfnissen des Staats, und stellen diese Bedürfnisse selbst dar, (...) Idem man also die Staatsbedürfnisse zergliedert, zu deren Befriedigung Geld gehört, erhält man zugleich eine deutliche Erkenntniss von den Staatsausgaben.* Jakob, *Die Staats-Finanzwissenschaft*, sv. 2, knj. 2, 707-708.

agit quia erogationes finibus civitatis impendendae continent rationem sufficientem cur respublica iure perceptiones instituendi gaudeat. Sectio secunda agit de perceptionibus reipublicae quia primum perceptiones sunt erogationum per reipublicae suscipiendarum consecrataria; dein pernoscenda est perceptionum publicarum cum salute publica conciliabilis essentia priusquam semet aliquis iisdem administrandis accingere possit. Tandem sectio tertia tractat erogationum et perceptionum publicarum administrationem seu reddituum publicorum collectionem et finibus concivilitatis impendendam eorundem applicationem. Priores duae sectiones constituunt fundamentum posterioris.

SECTIO I.

DE EROGATIONIBUS REIPUBLICAE

Prooemium

§. 8.

AXIOMA

Quoniam fines reipublicae erogationum publicarum rationem sufficientem continent (§. 7.), cognitis etiam finibus illis

cog-

jer izdaci koje valja uložiti u ciljeve društva sadrže dostatan razlog zašto država uživa pravo potraživanja prihoda. Druga se sekcija bavi prihodima države jer su, prvo, prihodi posljedica izdataka u koje se država upušta; nadalje, valja upoznati miroljubivo supostojanje javnih prihoda i javne dobrobiti prije nego što se itko može prihvatiti upravljanja istima. Napokon, treća se sekcija bavi upravljanjem javnim izdacima i prihodima, odnosno prikupljanjem javnih dohodaka i ulaganjem istih u ciljeve državne zajednice. Prve dvije sekcije čine temelj posljednje.

SEKCIJA I

O IZDACIMA DRŽAVE

Proslav

§. 8.

AKSIOM

Budući da ciljevi države tvore dostatan razlog za javne izdatke (§. 7.), preko spoznaje ovih ciljeva

Prilog 10. Skenirana stranica izdanja Albelyjeve knjige u .pdf formatu.

agit quia erogationes finibus civitatis impendendae continent rationem sufficientem cur respublica iure perceptiones instituendi gaudeat. Sectio secunda agit de perceptionibus reipublicae quia primum perceptiones sunt erogationum per reipublicae suscipiendarum consecrataria; dein pernoscenda est perceptionum publicarum cum salute publica conciliabilis essentia priusquam semet aliquis iisdem administrandis accingere possit. Tandem sectio tertia tractat erogationum et perceptionum publicarum administrationem seu reddituum publicorum collectionem et finibus concivilitatis impendendam eorundem applicationem. Priores duae sectiones constituunt fundamentum posterioris.

SECTIO I.

DE EROGATIONIBUS REIPUBLICAE

Prooemium

§. 8.

AXIOMA

Quoniam fines reipublicae erogationum publicarum rationem sufficientem continent (§. 7.), cognitis etiam finibus illis

cog-

jer izdaci koje valja uložiti u ciljeve društva sadrže dostatan razlog zašto država uživa pravo potraživanja prihoda. Druga se sekcija bavi prihodima države jer su, prvo, prihodi posljedica izdataka u koje se država upušta; nadalje, valja upoznati miroljubivo supostojanje javnih prihoda i javne dobrobiti prije nego što se itko može prihvatiti upravljanja istima. Napokon, treća se sekcija bavi upravljanjem javnim izdacima i prihodima, odnosno prikupljanjem javnih dohodaka i ulaganjem istih u ciljeve državne zajednice. Prve dvije sekcije čine temelj posljednje.

SEKCIJA I

O IZDACIMA DRŽAVE

Proslav

§. 8.

AKSIOM

Budući da ciljevi države tvore dostatan razlog za javne izdatke (§. 7.), preko spoznaje ovih ciljeva

Prilog 11. Stranica digitaliziranog zapisa ostvarenog optičkim čitačem znakova u Word formatu.

SECTIO I.

DE EROGATIONIBUS REIPUBLICAE

Prooemium

§ 8.

AXIOMA

Quoniam fines reipublicae erogationum publicarum rationem sufficientem continerent (§. 7.), cognitis etiam finibus illis

cognoscuntur erogationes istae. Consequitur igitur hinc finibus concivilitatis et reipublicae (§. 4.) conforme summam erogationum reipublicae continens axioma: fines ii quos sana ratio nationi desideratos esse declarat, quos vel dumtaxat respublica sola vel saltem facilius et melius procurare potest quam privati cives, sunt fines reipublicae tales quibus assequendis necessaria media (facultates externae) sunt totidem reipublicae erogationes.

§. 9.

EROGATIONUM PUBLICARUM DISCRIMEN

Erogationes publicae vel sunt universales ad civitatem totam pertinentes vel singulares et particulares ad partem civitatis spectantes; ambae dein vel sunt ordinariae intra certam periodum (v.g. quotannis) recurrentes vel extraordinariae e converso acceptae; praeterea quattuor haec erogationum species sunt necessariae. utiles aut jucundae (luxus), quos sana ratio saltern ordine

Prilog 12. Izdvojena latinska transkripcija i ispravljen OCR Albelyjevog udžbenika: podaci pripremljeni za analizu digitalnim alatima.

Albelyjeva sekcija o državnim rashodima sadrži 5160 riječi, što je čini najkraćim tekstom koji će poslužiti za analizu ishodišta ideje o izdacima države kao važnom faktoru u upravljanju erarom, a ne tek popratnom pojavom dobro organiziranih javnih financija. Jakobovo djelo otprilike je pet puta opsežnije od Albelyjevog, pa tako i ovdje analizirani odjel o izdacima države sadrži pet puta više digitaliziranih podataka, odnosno 25420 riječi. Argument za odabir cijelog trećeg toma Sonnenfelsovog djela za ovu analizu, kao što je već navedeno, leži u činjenici da u svom sustavu nije smatrao potrebnim izdvojiti državne rashode kao zaseban i relevantan aspekt znanosti o eraru. Njegovo temeljno kameralističko djelo opsegom nadmašuje i Jakobovo temeljito izlaganje financijske znanosti, a digitalizirani treći tom sadrži 65940 riječi.

Usprkos ovako velikoj razlici u opsegu svakog od navedena tri izvora podataka, analizom prisutnosti imenice *rashod* (*impensa, ae, f.*), postaje vidljivo da su tekstovi u pogledu sadržaja usporedivi. Naime, u kratkom Albelyjevom poglavlju latinska riječ kojom se označava izdatke je *erogationes* (*erogatio, onis, f.*), koja se u tri najčešća gramatička oblika javlja preko stotinu puta (**Prilog 13.**). U Jakobovom djelu koristi se istovjetna njemačka imenica za izdatke (*Ausgabe, die*) koji je uz značenjski proširenu inačicu, državni izdatci (*Staatsausgabe, die*) koristi gotovo 150 puta (**Prilog 14.**). Ukoliko govorimo o omjeru upotrebe ovih termina, uzme

li se u obzir opseg analiziranih podataka, odnosno duljine teksta u kojem se ova dva autora bave rashodima državne blagajne, vidljivo je da Albely koristi termin učestalije od Jakoba. Međutim, ta je razlika mnogo manja u odnosu na situaciju koju zatičemo u Sonnenfelsovom tekstu. U njegovoj studiji o eraru, usporedimo li ju s dva prethodna slučaja, riječi o državnim rashodima ima vrlo malo. Termini koji označavaju izdatke, a koriste se u latinskom izdanju njegova udžbenika, su *impensae*, koji se pojavljuje tek 55 puta, te, kao kod Albelyja, *erogationes*, koje Sonnenfels koristi dvanaest puta (**Prilog 15.**).

		Term	Count	Trend
+	☐	1 erogationes	66	
+	☐	2 reipublicae	35	
+	☐	3 aerario	31	
+	☐	4 erogationum	24	
+	☐	5 facultatum	23	
+	☐	6 civilis	19	
+	☐	7 necessitates	18	
+	☐	8 summa	16	
+	☐	9 officiales	16	
+	☐	10 erogationibus	16	
+	☐	11 respublica	15	
+	☐	12 imperantis	15	
+	☐	13 aerarii	14	
+	☐	14 instituta	13	
+	☐	15 concivilitatis	13	
+	☐	16 iustitiae	12	
+	☐	17 instituti	12	
+	☐	18 cives	12	
+	☐	19 belli	12	
+	☐	20 administrationis	12	

Prilog 13. Učestalost pojmova u 1. sekciji Albelyjevog rukopisa.

		Term	Count	Trend
☐	☐	1 staat	92	
☐	☐	2 buch	74	
☐	☐	3 staatsausgaben	64	
☐	☐	4 zweytes	63	
☐	☐	5 ausgaben	52	
☐	☐	6 staats	48	
☐	☐	7 papiergeld	32	
☐	☐	8 öffentlichen	31	
☐	☐	9 allgemeine	31	
☐	☐	10 ausgabe	28	
☐	☐	11 summe	27	
☐	☐	12 aufwand	27	
☐	☐	13 regierung	26	
☐	☐	14 theil	25	
☐	☐	15 nöthig	24	
☐	☐	16 art	24	
☐	☐	17 geld	23	
☐	☐	18 einnahme	23	
☐	☐	19 zwecke	22	
☐	☐	20 zeit	22	

Prilog 14. Učestalost pojmova u 2. knjizi Jakobovog djela.

		Term	Count	Trend
☐	☐	1 debet	82	
☐	☐	2 tributum	79	
☐	☐	3 necesse	63	
☐	☐	4 civitatis	59	
☐	☐	5 verum	56	
☐	☐	6 ratio	54	
☐	☐	7 parte	53	
☐	☐	8 tributi	47	
☐	☐	9 nomine	47	
☐	☐	10 debent	42	
☐	☐	11 pretium	40	
☐	☐	12 ratione	38	
☐	☐	13 publica	38	
☐	☐	14 loco	38	
☐	☐	15 tributa	36	
☐	☐	16 pari	36	
☐	☐	17 anno	36	
☐	☐	18 vectigalia	35	
☐	☐	19 jus	34	
☐	☐	20 cives	34	

Prilog 15. Učestalost pojmova u 3. tomu Sonnenfelsovog udžbenika.

Ovdje predstavljena osnovna analiza kvantitete korištenih pojmova nam već može pružiti uvid u različitosti u pristupu tematici javne blagajne. Kod Jakoba i Albelyja pojmovi vezani uz izdatke nalaze se pri samom vrhu leksičke hijerarhije, dok se kod Sonnenfelsa ne nalaze niti među prvih dvadeset najčešće korištenih termina. Vidljivo je da se u trećem tomu

njegovog djela naglasak stavlja na porez, koji je označen najučestalijom imenicom u knjizi – *porez (tributum, i, n.)*, što nam sugerira da je taj aspekt javnih financija prema Sonnenfelsovom viđenju najvažniji za objašnjenje i poboljšanje funkcioniranja erara. Obzirom da se pomnim čitanjem već ukazalo na različitosti u poimanju državnih izdataka, ova analiza sadržaja posredstvom digitalnog alata potvrđuje različitosti u sustavu iznošenja materije financijalne znanosti između Sonnenfelsa s jedne, te Jakoba i Albelyja s druge strane. Ipak, na temelju ovakve kvantitativne analize prisutnosti pojmova u radovima ovih autora ne bi trebalo donositi konačne zaključke o disciplinarnoj različitosti recentnije znanosti o eraru nasuprot kameralističkih pogleda. U prvom redu se zbog drukčijeg pristupa elaboriranja materije, pri čemu Sonnenfels tematske cjeline ne odvaja poglavljima, ne može u strogom smislu govoriti o istovjetnim cjelinama koje su prethodno uspoređene. No uzme li se u obzir hipotetska prilagodba sadržaja Sonnenfelsovog djela na poglavlja analogna Jakobovoj i Albelyjevoj studiji o izdacima erara, upotreba pojmova koji označavaju izdatke bila bi i dalje značajno rjeđa nego što je to slučaj u *Državnoj financijskoj znanosti* i *Osnovama opće financijalne znanosti*.

S obzirom da su pomnim čitanjem već naznačene različitosti trojice autora u shvaćanju disciplinarnih granica znanosti o eraru, potrebno je istražiti na koji način njihove ideje postaju vidljive istraživačkim pristupom čitanja 'iz daljine'. Točnije, potrebno je odgovoriti na pitanje je li moguće ponuditi još rezultata digitalne analize podataka, kojima bi se potvrdilo ili osporilo tezu da se Albely, prihvativši Jakobov sustav financijalne znanosti, svrstao u novu generaciju ekonomskih stručnjaka i prihvatio ideje koje do tada nisu bile predstavljene u političko-ekonomskim osnovama nastalima u okviru kameralističke misli. Bez obzira na stav o nastanku javnih rashoda i upravljanju državnim novcem, ideju da se državni izdaci trebaju namijeniti određenim javnim potrebama dijele sva trojica autora. Stav prema kojemu se rashodi države određuju količinom prihoda, pa se njihovom regulacijom jedino mogu i regulirati nužni društveni izdaci, izražen je kod Sonnenfelsa, koji taj međuodnos opisuje riječima: „Prihod je mjera prema kojoj se rashodi moraju proširiti, ili ograničiti; u društvenom gospodarstvu tome (povećanju, ili smanjenju rashoda, op. a.) su mjera nužni izdaci, pa se slijedom toga trebaju povećavati, ili smanjivati prihodi.“⁴³⁷ Ovakva međuovisnost prihoda i rashoda, poglavito društveno nužnih, u Sonnenfelsovom je tekstu česta pojava. Kao što je demonstrirano i ranije u disertaciji, ova ideja može se podvrgnuti analizi digitalnim alatom, u ovom slučaju kolokacijom termina u udžbeničkom tekstu. U tom slučaju postaje vidljivo da je odabrani

⁴³⁷ *Reditus mensura est, juxta quam erogationes vel dilatari vel restringi debent; in oeconomia civitatis mensura haec est necessaria impensa, atque in ratione hujus reditus publicos increscere vel deminui necesse est.* Sonnenfels, *Principia Politiae*, sv. 3, 20-21.

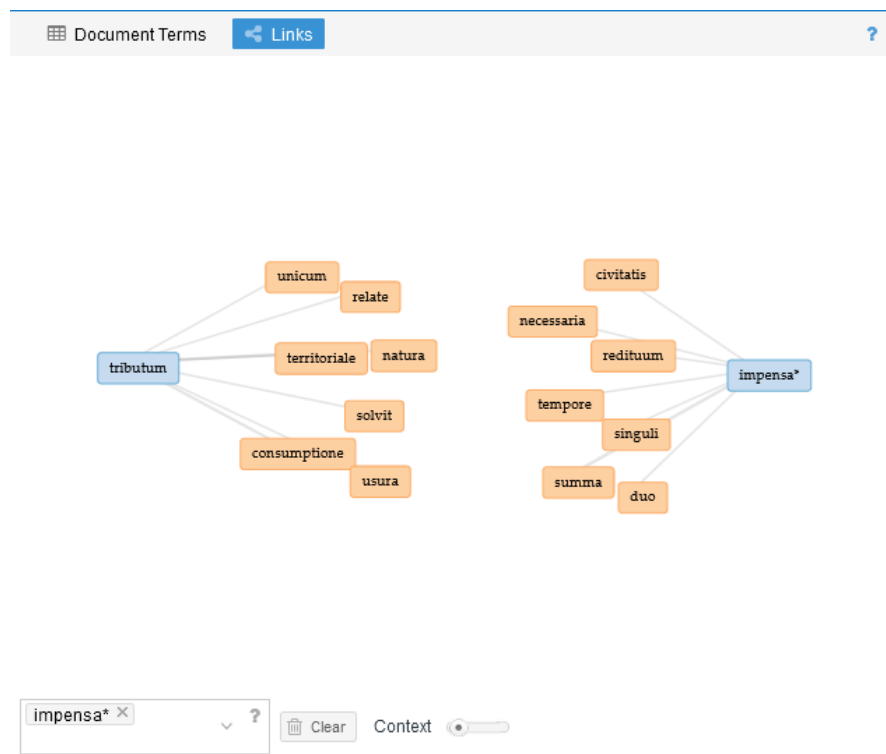
središnji termin, *impensa (rashod)*, u mrežama pojmova povezan s imenicama *država (civitas, atis, f.)* i *prihod (reditus, us, m.)* te pridjevom *nužno (necessarius, a, um)* Također se ističe da Sonnenfels vrlo važan aspekt svoje znanosti o eraru i jedan od najučestalijih pojmova u svojoj knjizi – *porez* – analizira odvojeno od prihoda, odnosno da ti termini kod njega ne dijele tekstualno okruženje (**Prilog 9**). U Jakobovoj knjizi o rashodima države vidljivo je da ih se više ne povezuje toliko s državnim приходima, koliko je autoru važno objasniti njihov izvor i strukturu. Iako je obrazloženje strukture rashoda prisutno i u Sonnenfelsovom tekstu, Jakob je u tom pogledu detaljniji, pa iznosi sljedeću podjelu rashoda: „Potrebe države, a s njima i izdaci prema svojoj formi, mogu se podijeliti na: 1) općenite i posebne, 2) na redovne i izvanredne, 3) na nužne, ili prijeko potrebne, te na slučajne.“⁴³⁸ Vizualizacijom mreža pojmova prisutnih u Jakobovoj knjizi primjećujemo da su *državni rashodi (staatsausgaben)*, *država (staat)* i *rashodi (ausgaben)* središnji pojmovi koji se rijetko nalaze u istom tekstualnom okruženju. Ipak, možemo primjetiti da termini vezani uz (državne) rashode dijele značajku povezanosti s pojmovima *redovni (ordentliche)*, *uobičajeni (gewöhnliche)* i *red (ordnung)* (**Prilog 10**). Ovakav rezultat digitalne analize Jakobovog teksta pokazuje da se ideji o nužnosti izdataka države za funkcioniranje javne uprave intenzivnije pridružuje težnja za uređenjem javnih izdataka, nego što je to slučaj kod Sonnenfelsa.

Albelyjeva podjela državnih rashoda uvelike korespondira s prve dvije točke Jakobove podjele. No, Albely ranije iznesene kategorije objašnjava jasnije: „Javni (...) izdaci ili opći, koji se odnose na cijelo društvo, ili pojedinačni i posebni, te se tiču dijela društva; oboji su zatim ili redovni, ponavljajući se u određenom razmaku (npr. svake godine), ili izvanredni, nastali zbog nenedanih promjena“, no umjesto posljednje točke u kojoj je Jakob podijelio rashode na nužne i slučajne, u *Osnovama opće financijske znanosti* Albely stvara hijerarhiju nužnosti izdataka: „osim ovih četiriju, vrste su izdataka: nužni, korisni ili ugodni (luksuz), u koje se zdrav razum upušta isključivo prema ovdje predloženom redu.“⁴³⁹ Zanimljivo je vidjeti i mrežu dominantnih pojmova u Albelyjevom tekstu, u kojoj su tri najučestalija pojma, *izdaci (erogationes)*, *država (reipublica)* te *erar (aerario)* međusobno intenzivno povezani (**Prilog 11**). Takvi rezultati ne korespondiraju sa situacijom koju zatičemo kod Sonnenfelsa i Jakoba. U njegovoj se sekciji o državnim rashodima ističe i važnost termina *građanski (civilis)* te *uprava (administratio)* za mrežu pojmova kojoj je središnji termin *rashodi* ili *izdaci*, što je značajna razlika u odnosu na

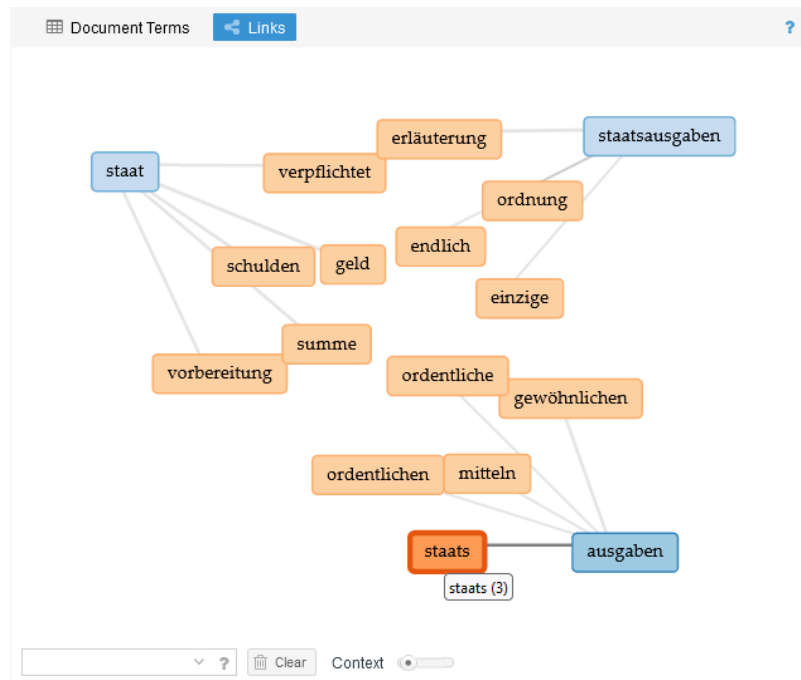
⁴³⁸ *Die Staatsbedürfnisse und mit ihnen die Ausgaben ihrer Form nach, lassen sich entheilen: 1) in allgemeine und besondere, 2) in ordentliche und ausserordentliche, 3) in nothwendige oder unentbehrliche, und zufällige oder entbehrliche.* Jakob, *Die Staats-Finanzwissenschaft*, sv. 2, knj. 2, 708.

⁴³⁹ *Praeterea quattuor haec erogationum species sunt necessariae, utiles aut iucundae (luxus), quos sana ratio saltem ordine isthoc proposito admittit.* Albely, *Osnove opće*, sek. 1, 29.

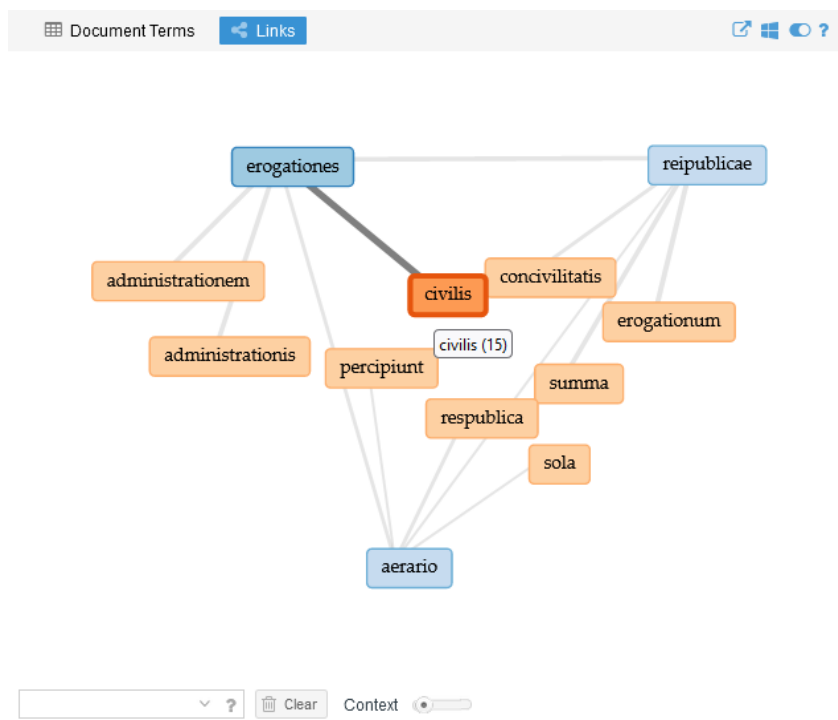
Jakoba kojemu država i državni rashodi nemaju jasnu poveznicu s navedenim pojmovima. Niti kod Sonnenfelsa termin izdaci ne korespondira s javnom upravom, niti potrebama građanskog društva. Stoga, iako se ideja o nužnosti stvaranja državnih rashoda kako bi se zadovoljile određene javne potrebe pojavljuje kod sve trojice autora, postaje jasno kako su takve javne potrebe bile drukčije interpretirane.

Graf 23. Kolokacija pojmova u Sonnenfelsovom udžbeniku.

Graf 24. Kolokacija pojmova u Jakobovom djelu.

Graf 25. Kolokacija pojmova u Albelyjevom tekstu.

Izgledno je da prethodna analiza ukazuje na društveno-politički aspekt financijske znanosti u Albelyjevom djelu, koji u preostala dva analizirana rada nije zastupljen. Radi se o neobično važnoj uspostavi distinkcije između države i društva, za koju Albely u bilješci svog rukopisa navodi: „a) Državu od društva razlikuju pisci i politički znanstvenici koji pod pojmom

društva podrazumijevaju sve društvene ustanove, kako privatne, tako i javne, a pod pojmom države samo javne ustanove društva.⁴⁴⁰ Zbog ove distinkcije koju donosi Albely i zatičemo specifičnu mrežu pojmova prisutnu u njegovom tekstu, gdje se termin *država (reipublica)* jasno odvajaju od *građanskog (civilis)*, iako su oba termina čvrsto povezana s pojmom izdataka. Ova specifičnost Albelyjevog djela manifestira se i u trećoj sekciji njegovog udžbenika *O upravi erara* gdje iznosi da „Upravljanje erarom (...) jest izvršavanje građanskih⁴⁴¹ zakona koji se odnose na izdatke i prihode erara“.⁴⁴² Gotovo jednako, međutim s bitnom terminološkom razlikom, Jakob formulira svoje načelo koje glasi: „Uprava financijama se sastoji od izvršavanja financijskih zakona koji reguliraju upravljanje državnim prihodima i državnim rashodima u određenoj zemlji.“⁴⁴³ Tako proizlazi da Albely često parafrazira Jakobova načela, ali ih i modificira, kao što se u ovom slučaju određivanja srži erarske uprave, odlučio da za glavnu normu postavi izvršavanje građanskih zakona, a ne financijskih, kako je to naveo Jakob.

Usporedbom tekstova ove trojice autora možemo zaključiti da ideja da državna uprava, koja funkcionira na korist društva i javnog interesa, iziskuje nužna sredstva koja se osiguravaju državnim rashodima, postoji kod sve trojice autora. Ipak, možemo primijetiti i da se kameralistička načela o upravi javnim financijama nastala u drugoj polovici 18. stoljeća postepeno mijenjaju. Kao što se pokazuje da je u Sonnenfelsovu formulaciju te ideje ugrađen aksiom o recipročnosti državnih prihoda i rashoda, tako postaje vidljivo i da Jakob oslobađa rashode te uzujamnosti, podređujući ih interesima države. Na sličan način i Albely u modifikaciju te ideje ugrađuje ciljeve povezane s određenim interesima, no kod njega se jače ističe potreba za financiranjem javne uprave, za čije je funkcioniranje u prvom redu potrebno prilagoditi državne izdatke, jer je to od društvenog interesa. Pretpostavimo li da usporedba društveno-ekonomskih načela koja su iznijeli ovi autori dobiva dodatni značaj predstavljenim hijerarhijama i mrežama pojmova nastalih digitalnom obradom njihovih djela, možemo donijeti neke zaključke. Kao prvo, Albely je, sudeći po sadržaju njegovog djela, strukturom artikuliranja ekonomskih i upravnih načela, kao i konkretnim stavovima o uređenju financija državne blagajne pripadao novijoj generaciji ekonomskih stručnjaka, pri čemu se čvrsto oslanjao na Jakobovu *Državnu financijalnu znanost*. Ipak, tekstualni postupci, koji se

⁴⁴⁰ *Respublica a civitate distinguitur publicistis et politicis qui notione civitatis omnia instituta civilia tam publica quam privata notione vero reipublicae sola publica civitatis instituta intelligunt.* Albely, *Osnove opće*, sek. 1, 23.

⁴⁴¹ Prijevod sintagme *legum civilium* u izdanju Albelyjevog rukopisa glasi *državnih zakona*, s čime se ne treba složiti, upravo zbog distinkcije koju Albely iznosi.

⁴⁴² *Aerarii administratio (...) est executio legum civilium, erogationes et perceptiones aerarii respicientium.* Albely, *Osnove opće*, sek. 3, 246.

⁴⁴³ *Die Finanzverwaltung besteht in der Ausführung der Finanzgesetze über die Staatseinnahme und Staatsausgabe in einem bestimmten Reiche.* Jakob, *Die Staats-Finanzwissenschaft*, sv. 2, knj. 3, 833.

razotkrivaju čitanjem 'iz daljine' i uočavanje modifikacija u oblikovanju ideja, ukazuju na to da je na Albelyja ipak utjecao širi krug autora, a ne može se osporiti niti originalnost u iznošenju načela u *Osnovama opće financijalne znanosti*. S druge strane, treba ukazati i na činjenicu da su se u razmaku od nešto više od pola stoljeća između nastanka Sonnenfelsovog djela te Jakobovih i Albelyjevih radova, neka osnovna načela državnih znanosti tek neznatno promijenila, što se također potvrđuje prezentiranim mrežama pojmova u kojima su izdaci uvijek u nekom smislu vezani za državu. Pomno čitanje diskursa o sprezi državnih rashoda i javnih potreba, to jest onih koje su nužne za društvenu zajednicu, u ovim je tekstovima nadopunjeno rezultatima digitalne analize, pa se transfer, modifikacija, ali i sadržaj znanja iz područja tadašnje financijske znanosti jasnije nazire.

Naposljetku treba istaknuti da Jakobova knjiga, koja je zasigurno izvršila snažan utjecaj na Albelyja, nije bila vrlo široko prihvaćena. Doživjela je tek jedno dodatno izdanje 1837. godine, nakon autorove smrti, što znači da u originalnom tekstu nije bilo intervencija.⁴⁴⁴ Iako broj izdanja ne treba biti jedini pokazatelj popularnosti knjige, urednik drugog izdanja Jakobovog djela, tadašnji profesor državnih znanosti u Halleu, Johann Friedrich Gottfried Eiselen (1785 – 1865), u svojem se predgovoru odredio vrlo kritički prema Jakobovom sustavu državne financijske znanosti, upravo zato što je neuobičajeno podredio teoriju državnih rashoda teoriji državnih prihoda, što je vidljivo već i po strukturi njegove knjige. Pored toga, Eiselen mu je zamjerio i nastojanje da zaokruži predstavljanje financijske znanosti i u tom pogledu pruži neka konačna rješenja koja „nisu mogla biti prihvaćena i koja se ne nalaze niti kod najistaknutijih pisaca političke ekonomije.“⁴⁴⁵

Nije moguće reći koliko su potencijalni Albelyjevi čitatelji mogli biti upućeni u suvremene pojave unutar financijalne znanosti, no treba pretpostaviti da Albeyev rukopis u lokalnim prilikama Kraljevske akademije u Zagrebu nije doživio kritiku kakvu je Eiselen uputio Jakobovu djelu. Stoga razlog za ostanak njegove studije u rukopisu treba tražiti drugdje. Već je više puta istaknuto da se materija predavana studentima pravnih fakulteta na kraljevskim akademijama znanosti u Ugarskoj nastojala prilagoditi lokalnim prilikama, odnosno razraditi specifičnosti ugarskih društvenih, pravno-političkih i ekonomskih okolnosti. Ukoliko takve materije nije bilo, predmeti su se predavali prema staroj literaturi propisanoj u *Ratio*

⁴⁴⁴ Jakob, Ludwig Heinrich von, *Die Staats-wissenschaft. Theoretisch und praktisch dargestellt und durch Beispiele aus der neuern Finanzgeschichte europäischer Staaten erläutert* (Halle: Schwetschke und Sohn, 1837).

⁴⁴⁵ *Er hatte die Lehre von den Staatseinkünften der Lehre von dem Staatsaufwande vorangestellt und ließ die Darstellung der Finanzverwaltung den Schluß machen, eine Anordnung, welche offenbar nicht gebilligt werden konnte und sich auch bei den ausgezeichnetsten staatswirtschaftlichen Schriftstellern nich findet.* Ibid., Vorwort, V.

educationis, što je za zagrebačke i ugarske studente podrazumijevalo Sonnenfelsa i Justija. Niti Albelyjev rukopis svojom objavom ne bi pridonio ideji da se stvori specifično ugarski korpus ekonomskog znanja. U *Osnovama opće financijalne znanosti* odstupa se od starije literature, no ne donosi se ništa novo u pogledu ugarskog erara. Albely je u tom pogledu izrazito jasan: „Opća, odnosno prirodna⁴⁴⁶ (...) financijska znanost obuhvaća načela izvedena iz ciljeva državnog udruživanja isključivo ispravnim rasuđivanjem; posebna, odnosno pozitivna financijska znanost obuhvaća načela izvedena iz volje vladara (...). Ona se prva primjenjuje na sva društva, no ova druga ne. (...) Zadatak je ovog sustava financijske znanosti raspravljati o općoj, a ne posebnoj financijskoj znanosti.“⁴⁴⁷ Veliko oslanjanje na, u Ugarskoj nepoznatog autora poput Jakoba, i disciplinarno odudaranje od potreba ugarskog visokoškolskog sustava za pozitivnom financijskom znanošću, ukazuju na presudnu ulogu Albelyjevog interesa za temu opće financijalne znanosti, a moguće i vrlo ambiciozno nastojanje da studente Pravnog fakulteta u Zagrebu upozna sa suvremenim ekonomskim idejama.

Nekoliko godina nakon pisanja rukopisa, otprilike u vrijeme Albelyjevog premještenja iz Zagreba u Győr, grof István Széchenyi (1791 – 1860) je objavio prvu od svojih ekonomsko-političkih studija, *Hitel (Kredit)*, čime je započela prava intelektualna recepcija nacionalne ekonomije i sociografije u Ugarskoj, a Széchenyjeva djela su objavljivana i u Leipzigu.⁴⁴⁸ Pojam građanskog društva u prvoj je polovici 19. stoljeća bio usko vezan uz pojavu moderne ekonomske znanosti, a pozivi za profesionalizacijom javne uprave i uređenjem erarske politike dolazili su od zagovornika liberalne misli. Uopće se ne mogu usporediti okolnosti nastanka Széchenyijevih djela u odnosu na Albelyjev rukopis, jer je u smislu izvan-akademske mogućnosti da utječu na sadržaj tiskanih djela Széchenyi dakako bio u velikoj prednosti. Nekoliko je mogućih razloga zbog kojih rukopis *Osnova opće financijalne znanosti* nije objavljen sve do kraja 20. stoljeća, od kojih treba istaknuti upravo marginalnu Albelyjevu poziciju, koji je na samom početku svoje profesorske karijere⁴⁴⁹ odlučio napisati udžbenik o općoj, a ne posebnoj, ugarskoj, financijalnoj znanosti, zanemarujući time potrebe kraljevskih akademija. Pored toga, ako pretpostavimo da je rukopis kružio među nekolicinom zagrebačkih profesora, izostavljanje Barićevih i Nagyevih radova također se moglo nepovoljno odraziti na

⁴⁴⁶ Prijevod termina *naturalis* u izdanju Albelyjevog udžbenika je *naturalna*, za što smatram da nije prikladno, posebno s obzirom na u kurikulumu još uvijek zastupljenu granu *prirodnog* prava.

⁴⁴⁷ *Politica aerarii universalis seu naturalis (...) complectitur principia ex concivilitatis finibus sola recta ratione deducta: politica vero aerarii particularis seu positiva complectitur principia ex voluntate imperantis, (...) Illa omnibus covotatibus applicatur, non vero haec. (...) Praesentis politici systematis aerarii est de politica aerarii universali, non vero de particulari tractare.* Albely, *Osnove opće*, sek. 1, 23-24.

⁴⁴⁸ Gönczi, *Die europäischen Fundamente*, 152-155.

⁴⁴⁹ Vidi bilješku: 122.

moćnost objave takve studije. Bez većeg pomaka u istraženosti izvorne građe, na ova pitanja se ne može dati konačan odgovor. Ipak, ovdje predstavljenom analizom postalo je jasno da je Albelyjev rukopis odraz suvremene ekonomske misli kako ju u prvom redu koncipira Jakob, no ne treba zanemariti niti originalnost ideja prisutnih u njegovim *Osnovama opće finansijske znanosti*.

ZAKLJUČAK

Intelektualne transfere u povijesnoj perspektivi često se tumači kroz prizmu osobnih kontakata među akterima koji zadobivaju ulogu aktivnih prenosilaca znanja. Međutim, suvremena historiografija upozorava na ograničenja takvih jednodimenzionalnih interpretacija, iako se navedeni pristup i dalje legitimno koristi za objašnjenje fenomena razmjene znanja. U ovom doktoratu odabran je srednji put. S jedne strane zagrebački profesori koji su bili u fokusu disertacije, prepoznati su kao akteri unutar akademske zajednice koji su svojim intelektualnim radom sudjelovali u transferu znanja, a njihovo je djelovanje valorizirano kroz interpretaciju njihovih pravnih radova u širem intelektualnom kontekstu. Ipak, provedenom analizom istraživački se fokus premješta s profesora kao aktera na institucionalni okvir u kojem su djelovali, odnosno na njihovu ulogu, mobilnost i umreženost u visokoškolskom sustavu Habsburške Monarhije. S druge strane, u interpretaciji istraživačkih rezultata njihova pravna djela zadobivaju važniju ulogu u razumijevanju transfera ideja. Metodom digitalizacije te stvaranjem korpusa izvorne građe koji je analiziran pomoću digitalnih alata, odnosno *čitanjem iz daljine*, postignut je jasniji uvid u ishodišta pravnih ideja prisutnih u njihovim tekstovima.

Akademsko djelovanje profesora u vidu nastavnčkih aktivnosti te intelektualni rad u vrijeme dok su predavali na zagrebačkoj Katedri za prirodno, opće javno i međunarodno pravo, predstavljaju dva područja aktivnosti spomenutih profesora na temelju kojih se u ovom doktoratu vrši analiza transfera ideja i znanja. Tematiziranje transfera ideja u ovome istraživanju stoga je iziskivalo konceptualizaciju novih istraživačkih pristupa koji podrazumijevaju kombinaciju analize djelovanja povijesnih aktera u akademskom kontekstu te protoka znanja na primjeru intelektualne produkcije tih aktera.

Ovim doktorskim radom djelovanje šestorice profesora u Zagrebu promatra se u akademsko-intelektualnom kontekstu visokih učilišta u Kraljevini Ugarskoj u zadnjim desetljećima 18. i prvoj polovici 19. stoljeća, pri čemu se istraživački rezultati temelje na analizi dosad nekorištene izvorne građe. Konzultacijom građe u kojoj se nalaze podaci o ulozi profesora u funkcioniranju pravnih studija iz stranih arhiva, prvenstveno onih u Budimpešti i Beču, u ovoj se disertaciji pokazuje kako je za provedbu analize djelovanja nastavnika bilo nužno upotrijebiti dodatne primarne izvore. Ipak, najvažniji aspekt istraživanja nije rekonstrukcija intelektualnog konteksta u kojem su profesori djelovali, nego detekcija načina transfera znanja u takvom institucionalnom i akademskom kontekstu. Zbog toga je analiza njihovih karijera i pritom ostvarenih kontakata u odnosu na visokoškolska i upravna tijela,

prezentirana izrađenim modelom socijalne mreže entiteta, pružila nužan temelj za razumijevanje akademskih praksi koje su uvjetovale intelektualni rad profesora. Iako se u smislu biografskih podataka, kako se pokazuje analizom dokumenata upravnih i akademskih tijela, nažalost ne može u potpunosti rekonstruirati njihovo djelovanje, ovdje predstavljen istraživački model koji se oslanja na kvantitativnu i kvalitativnu analizu dostupne izvorne građe, omogućava stvaranje novih zaključaka o akademskim putevima profesora. Pored toga, izrađen je model socijalne analize mreža koji kao aktere podrazumijeva i profesore i institucije s kojima oni ostvaruju veze. Uporaba takvog pristupa omogućuje stvaranje jasnije slike o funkcioniranju visokog školstva, koje je, između ostalog, predstavljalo osnovni okvir intelektualnog djelovanja ove šestorice profesora.

Analizom socijalnih mreža profesora u odnosu na institucije osigurava se, osim prezentacije novog istraživačkog modela, i vizualizacija rubova njihovih mreža, odnosno granice neposrednog profesorskog djelovanja u visokoškolskom okviru. Slijedom toga zamijećeno je da su profesori djelovali u relativno uskim i jasno zacrtanim okvirima, što je bilo uvjetovano strukturom i zakonodavnim okvirom navedenog visokoškolskog sustava. Iako je u samom začetku ovog istraživanja, uz mnogo nepoznanica o izvornoj građi, postojalo očekivanje da će socijalno-institucionalne mreže na neki način korespondirati s tendencijama koje su profesori pokazivali u svome intelektualnom radu, ispostavilo se se da nije oportuno tražiti usku povezanost između ta dva aspekta njihovog intelektualnog djelovanja.

Pokazalo se da intelektualna umreženost, najjednostavnije shvaćena kao prezentacija profesorskog poznavanja i baratanja važnim i razgranatim resursima pravnog znanja u njima dostupnoj literaturi, manifestira daleko složenije i rasprostranjenije veze, a prema tome predstavlja i zahtjevniju istraživačku tematiku. Kombinacijom modela 'pomnog' i čitanja 'iz daljine' osmišljen je inovativan heuristički okvir koji otvara nove mogućnosti interpretacije transfera pravnih ideja. Analizom serijski objavljivanih ispitnih pozicija koje u najvećoj mjeri odgovaraju pravnoj materiji koju su profesori prenosili na generacije zagrebačkih studenata, uočen je njihov znanstveni fokus na određene pravne ideje, koje su, unatoč gotovo nepromijenjenom kurikularnom okviru u razdoblju od 1776. do 1850. godine, prilagođavane i modificirane. Takva perspektiva omogućila je dublji uvid u transfer ideja između profesora i u fokus stavila postupene izmjene pravnog polja koje su se očitovale kroz promjenu sadržaja relevantnih ideja u tumačenju prirodno-pravnih ishodišta državnih zajednica, ustavnog poretka i političko-pravnih odnosa među narodima.

Na primjeru ispitnih pozicija profesora uočene su osnovne karakteristike prosvjetiteljske discipline prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava. Međutim, važan cilj

ove disertacije bio je, pored navedenog, uočiti moguće modifikacije u tim serijski izdavanim knjižicama pravnih teza na temelju kojih su studenti javno branili ispite. To je postignuto digitalnom analizom tog korpusa tekstova i vizualizacijom tekstualnog okruženja pojedinih ideja. Ustanovljeno je da su profesori, unatoč nepromijenjenim kurikularnim propisima između 1776. i 1850. godine, prilagođavali i osuvremenjivali navedenu materiju za potrebe izvedbe nastave na Pravnom fakultetu. Pored toga, u autorskim udžbenicima dvojice profesora Akademije u Zagrebu, Konstantina Farkaša i Antuna Ferdinanda Albelyja, također je istaknuta težnja autora za poboljšanjem nastavne materije. U kontekstu transfera ideja i kao jedan od glavnih rezultata analize njihovih djela, uočeni su glavni uzori i ishodišne točke pravnog znanja koje su reproducirali i modificirali u vlastitim radovima. Modelom dvostrukog čitanja korpusa pravne građe i naknadnom uporabom računalne analize tekstova pokazalo se da je intelektualni rad profesora u većoj mjeri bio određen njihovim istraživačkim interesima nego kurikularnim i akademskim okvirima unutar kojih su djelovali. Osim toga, pokazalo se na koji način su pravne ideje, preuzimane od drugih relevantnih autora, u tom kreativnom procesu modificirane i prilagođavane znanstvenim preferencijama i potrebama autora. To je ponovo bio rezultat modela dvostrukog čitanja izvornih pravnih tekstova, što je doprinijelo razumijevanju sadržaja pravnih ideja, ali i njihove tekstualne pojavnosti. Izrađene mreže pojmova nastale na temelju računalne analize tekstova na taj su način sadržajno dopunile razumijevanje pravnih ideja. Još važnije, usporedbom mreža pojmova prisutnih kod različitih autora stvorio se jasan uvid u način na koji se njihov sadržaj i značaj za pojedino pravno polje modificirao u procesu transfera znanja.

Digitalna priprema ovdje korištenog korpusa izvorne građe, izrađenog u svrhu provedbe računalne analize kvantitativnog i mrežnog prikaza središnjih pojmova, predstavljala je neophodan proces, određen izborom i prikupljanjem izvorne građe te digitalizacijom tekstova, koja je djelomice vršena uz pomoć optičkog čitača znakova, ali uz nužnu provjeru i samostalnu transkripciju značajnog dijela obrađene pravne produkcije. Ovaj praktični aspekt istraživačkog procesa ima važnu ulogu u konačnoj ocjeni interpretativne vrijednosti ovdje predstavljenog istraživanja, što često izlazi iz fokusa povjesničara. Organizacija i priprema izvorne građe određuju konačne rezultate analize, što je posebno potrebno istaknuti u istraživanju koje se služi računalnim alatima. Zbog toga treba izraziti nadu da će se digitalizacija izvorne građe obavljati sve pristupačnijim modelima i automatiziranim procesima kako bi se eliminirale pogreške. Već je primijećeno da su istraživanja u polju digitalne historije često rezultat rada skupine istraživača, pri čemu se interdisciplinarne veze između informacijskih i humanističkih znanosti grade na osnovi njihovih individualnih znanja.

Prikupljanje, digitalizacija i mrežna dostupnost izvornih podataka prema metodološki ustanovljenim procedurama informacijskih znanosti stoga predstavljaju preduvjet koji će omogućiti da se povijesna istraživanja provode u interdisciplinarnom polju digitalne historije. U ovom slučaju su prikupljanje, kritička analiza, transkripcija i digitalizacija izvorne građe izvršene samostalno od strane autora, pa je jedan od rezultata ove disertacije i stvaranje organiziranih korpusa digitalizirane građe na temelju prikupljenih pravnih radova šestorice profesora Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo u Zagrebu.

U nastojanju da se ova, u pogledu aktera i znanstvenog polja prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava relativno marginalizirana tematika obradi iz historiografske perspektive, bilo je potrebno posegnuti za novim metodološkim alatima te ispitati njihove interpretativne funkcije. Oni su omogućili otkrivanje dosad nepoznatih odnosa u polju intelektualnih transfera, a kombinacijom 'pomnog' i čitanja 'iz daljine' napravljena je dublja analiza procesa modifikacije ideja koje su u polju tadašnjih pravnih znanosti prenosili profesori Katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo na Pravnom fakultetu Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu. Historijska analiza mreža, model koji je ovdje upotrijebljen za razumijevanje odnosa profesora i institucionalnog okvira s jedne, te za usporedbu pojavnosti ideja u njihovom tekstualnom okruženju s druge strane, ukazuje na pozitivnu stranu ispreplitanja uobičajenih kritičko-metodoloških postupaka povjesničara, teorije informacijskih znanosti i računalnih pomagala u rastućem svijetu digitalne realnosti. Tako zacrtan teorijsko-metodološki okvir zasigurno otvara nove istraživačke mogućnosti u polju povijesti transfera ideja i razumijevanja umreženosti intelektualnih elita uopće.

POPIS IZVORA I LITERATURE

Arhivska građa:

1. AT-OeStA/AVA Inneres Polizei PHStAT-UAW/Z 80
2. HR-HDA-13 – Ugarsko namjesničko vijeće. Hrvatsko-slavonski spisi
3. HR-HDA-26 – Vrhovna uprava škola Zagrebačkog distrikta
4. HR-HDA-500 – Kraljevska akademija znanosti
5. HŠM-A-1257 – Vrhovna uprava škola Zagrebačkog školskog distrikta
6. MNL-C-67 – Departamentum litterario-politicum

Objavljeni izvori:

1. Albely, Antun Ferdinand, *Rudimenta politicae universalis aerarii. Osnove opće financijalne znanosti*, Vranjican, Stjenko; Pavić, Željko; Šimović, Jure (prir.), (Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 1996).
2. Albely, Antun Ferdinand, *Positiones ex universa jurisprudentia, et scientiis politico-camerilibus*, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis, 1823.
3. Antun Ferdinand, *Positiones ex universo jure (...) E praelectionibus (...) Ant. Ferd. Albely*, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis 1824.
4. Albely, Antun Ferdinand, *Tentamen publicum ex universa iurisprudentia naturali (...) Ex institutionibus Ant. Ferd. Albely*, Zagrabiae, Typis Francisci Suppan, 1827.
5. Albely, Antun Ferdinand, *Tentamen publicum ex universa iurisprudentia naturali (...) ex institutionibus Ant. Ferd. Albely*, Zagrabiae, Typis Francisci Suppan, 1828 a).
6. Albely, Antun Ferdinand, *Tentamen publicum ex universa iurisprudentia naturali (...) ex institutionibus Ant. Ferd. Albely*, Zagrabiae, Typis Francisci Suppan, 1828 b).
7. Beck, Christian August von, *Jus publicum Hungariae* (Beč: Johann Paul Kraus, 1790).
8. Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas – sv. I-III* (Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, 1910-1913).
9. Farkaš, Konstantin, *Positiones ex universo jure naturali, publico universali, gentium, et jure publico regni Hungariae. Necnon statistica statuum Europeorum ac jure*

- metallico regni Hungariae quas in regia scientiarum Academia Zagrabiansi publice propugnandas : suscepit Alexander Kraly ... anno MDCCCXVIII. mense Augusto.*
10. Farkaš, Konstantin, *Positiones ex universo jure naturali, publico universali, gentium, et jure pub. regni hungariae (...) E praelectionibus Constantini Farkas, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis, 1812.*
 11. Farkaš, Konstantin, *Principia juris publici regni Hungariae, Zagreb, 1818.*
 12. Grotius, Hugo, *De jure belli ac pacis libri tres, (Amsterdam: Henrici Laurentii, 1647).*
 13. Hobbes, Thomas, *Leviathan or the Matter, Forme, & Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civill, (London: Andrew Crooke, 1651).*
 14. Jakob, Ludwig Heinrich von, *Die Staats-Finanzwissenschaft : theoretisch und praktisch dargestellt und durch Beispiele aus der neuern Finanzgeschichte europäischer Staaten erläutert, vol. 1-2 (Halle: Hemmerde und Schwetschke, 1821).*
 15. Jakob, Ludwig Heinrich von, *Die Staats-wissenschaft. Theoretisch und praktisch dargestellt und durch Beispiele aus der neuern Finanzgeschichte europäischer Staaten erläutert (Halle: Schwetschke und Sohn, 1837).*
 16. Kalafatić, Vinko, *Tentamen publicum ex jure naturali hominis et civitatis (...) Sub praesidio Admodum Reverendi, ac. Cl. D. Vincentii Kalafatich, Zagrabiae, Typis Caroli Kotsche, 1784.*
 17. Kalafatić, Vinko, *Materia tentaminis publici quod ex jure publico particulari Hungariae (...) Ex praelectionibus Vincentii Kalafatich, Zagrabiae: Typis Caroli Kotsche, 1780.*
 18. Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex jure publico universali et gentium ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis, 1805.*
 19. Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex jure publico universali et gentium (...) ex praelectionibus Paul. Aont. Markovich, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis, 1806.*
 20. Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex jure publico, universali et gentium (...) ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis, 1807.*
 21. Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex jure naturali, publico U. et gentium quod in regia academia zagrabiansi semestri secundo ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich, J. U. D. Juris Naturae Public. Universalis et Gentium Professoris Publici. 1810 Zagrabiae.*
 22. Martini, Karl Anton von, *De lege naturali positiones in usum auditorii Vindobonensis (Beč: Typographeo Kaliwodiano, 1762).*

23. Martini, Karl Anton von, *Positiones de ivre civitatis in usum auditorii Vindobonensis* (Beč: Trattner, 1768).
24. Pauler, Teodor Tivadar, *Asserta e jure naturali ac iure publ. Hungarico (...) juxta praelectiones dris. Theodori Pauler, Zagrabiae, Typis Francisci Suppan, 1840.*
25. Pauler, Teodor Tivadar, *Asserta e jure naturali et jure publico Hungarico (...) Juxta praelectiones dris. Theodori Pauler, Zagrabiae, Typis Typographiae Dris. Ludovici Gaj, 1845.*
26. Pauler, Teodor Tivadar, *Asserta e iure naturali et iure publico Hungarico (...) Juxta praelectiones dris. Theodori Pauler, Zagrabiae, Typis Ludovici Gaj, 1846.*
27. Petrović, Josip, *Introductio in jus publicum regni Hungariae* (Beč: Johann Paul Kraus, 1790).
28. Pufendorf, Samuel, *De jure naturae et gentium libri octo* (Frankfurt a. M.: Friderici Knochii, 1684).
29. Pufendorf, Samuel von, *De officio hominis et civis juxta legem naturalem. Libri duo* (1673).
30. *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas.* Viennae: Trattner, 1777.
31. *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas.* 1806. Budae.
32. *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas.* 1828. Budae.
33. Rosenmann, Stephanus, *Jus publicum regni Hungariae* (Beč: Typis a baumeisteriansis, 1791).
34. Smith, Adam, *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Campbell, R. H.; Skinner, A. S. (ur.), (Indianapolis: Liberty Classics, 1981),
35. Soden, Julius von, *Die Nazional-Oekonomie: ein philosophischer Versuch. Über die Quellen des Nazional-Reichthums und über die Mittel zu dessen Beförderung*, vol. 1 - 5 (Leipzig: Johann Ambrosius Barth, 1805 – 1811). vol. 2 (Wien: B. Ph. Bauer, 1815).
36. Soden, Julius von, *Die Staats-finanz-wissenschaft: Nach Den Grundsätzen Der Nazional-Oekonomie; Ein Versuch* (Leipzig: Johann Ambrosius Barth, 1811).
37. Sonnenfels, Joseph von, *Principia Politiae, Commercii et rei Aerarie, e Germanicis lucubrationibus Clarissimi Viri Iosephi Sonnenfels, latine reddita a Wolgango Beke (...) Posonii 1808.* 3 tomi.

Sekundarna literatura:

1. Alonso, Fernando H. Llano, "Cicero and Natural Law", *ARSP – Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 98 (2012), 158-160.
2. Apeldoorn, Laurens van, "Hobbes on treason and fundamental law", *Intellectual History Review* 33 (2023), 183-203.
3. Apostolova-Maršavelski, Magdalena, „Znanstvena obrada i nastava Rimskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 1 (1977), 73-100.
4. Batinić, Štefka, „Učitelji "pedagoškoga" stoljeća“, u: Čoralić et al. (ur.), *Ljudi 18. stoljeća na Hrvatskom prostoru. Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 411-421.
5. Bayer, Vladimir, „Osnivanje Pravnog fakulteta u Zagrebu (1776) i njegovo definitivno uređenje (1777)“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 19 (1969), 221-278.
6. Béli, Gábor; Petrak, Marko; Žiha, Nikol, „Corpus Iuris Civilis i Corpus Iuris Hungarici. Utjecaj rimske pravne tradicije na ugrasko-hrvatsko pravo“, u: Mirela Župan, Mario Vinković (ur.) *Suvremeni pravni izazovi: EU – Mađarska – Hrvatska* (Pečuh – Osijek: Pravni fakultet Sveučilišta u Pečuhu – Pravni fakultet Sveučilišta u Osijeku, 2012), 59-76.
7. Belić, Predrag, „Kada je i kako zagrebački teološki studij postao fakultetom?“, *Bogoslovska smotra*, 40 (1970), 179-199.
8. Betti, Arianna; van den Berg, Hein, "Towards a Computational History of Ideas", u: Wieneke, Lars; Jones, Catherine; Düring, Marten; Armaselu, Florentina; Leboutte, René, *DHLU 2013. Proceedings of the Third Conference on Digital Humanities in Luxembourg with a Special Focus on Reading Historical Sources in the Digital Age*, https://pure.uva.nl/ws/files/55572639/Betti_van_den_Berg_computational_history_of_ideas.pdf (preuzeto 15. svibnja 2020.), 1-14.
9. Blažević, Zrinka, „Historija isprepletanja (entangled history): transferi, prožimanja i umrežavanja u povijesnoj perspektivi“, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 52 (2020), 9-13.

10. Bolla, Petra de; Jones, Ewan; Nulty, Paul; Recchia, Gabriela; Regan, John, "Distributional Concept Analysis. A Computational Model for History of Concepts", *Contributions to the History of Concepts*, 14, br. 1 (2019), 66-92.
11. Bonacich, Phillip, "Power and Centrality: A Family of Measures", *American Journal of Sociology* 92, br. 5 (1987), 1170-1182.
12. Török, Borbála Zsuzsanna, „Measuring the Strength of a State: *Staatenkunde* in Hungary around 1800, in: Kontler, László et al. (ur.) *Negotiating Knowledge in Early Modern Empires. A Decentered View* (New York: Palgrave Macmillan, 2014), 235-255.
13. Bosanac, Milan, „Pravoslavna akademija (1850-1874)“, u: Pavić, Željko (ur.), *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu* (Zagreb: Pravni fakultet, 1996) 79-90.
14. Boukema, H. J. M., "Grotius' Concept of Law", *ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* (69), 1983; Karácsony, András, „Additions to the Idea of Nature in Natural Law Thinking – Transition to Modernity“, *Journal on European History of Law*, 13 (2022), 164.
15. Brunner, Otto; Conze, Werner; Koselleck, Reinhart (ur.) *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, sv. 1 – 7 (Stuttgart: Klett-Cotta, 1972.-1992.).
16. Burns, Tony, "Aristotle and Natural Law", *History of Political Thought* 19 (1998), 142-166.
17. Chaplin, Joyce E., "2016 Arthur O. Lovejoy Lecture Can the Nonhuman Speak? Breaking the Chain of Being in the Anthropocene", *Journal of the History of Ideas* 78, br. 4 (October, 2017) 509-529.
18. Cowan, Brown, "Intellectual, Social and Cultural History: Ideas in Context", u: Whatmore, Richard; Young, Brian (ur.), *Intellectual History* (New York: Palgrave Macmillan, 2006), 171-188.
19. Čepulo, Dalibor, „Hrvatska pravna povijest i nastava pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu od 1776. do danas“, *Zbornik PFZ* 63 (2013), (885-919).
20. Čepulo, Dalibor, „Legal education in Croatia from medieval times to 1918: institutions, courses of study and transfers“, u: Pokrovac, Zoran (ur.) *Juristenausbildung in Osteuropa bis zum Ersten Weltkrieg* (Frankfurt a. M.: Vittorio Klostermann, 2007), 81-151.

21. Čepulo, Dalibor, „Povijest i pravo: Opća povijest, Povijest staleža (1780.-1812.) i pravno obrazovanje na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu (1776.-1850.),“ *Zbornik PFZ* 43 (1993), 439-460.
22. Dick, Hans-Peter, „Das juristische Wirken von Franz von Zeiller. Die Entstehung des ABGB“ (internetski članak, <https://www.grin.com/document/414002>, zadnje pristupljeno: 19. ožujka 2023.), 5.
23. Dobronić, Lelja, *Zagrebačka akademija. Academia Zagrabienensis. Visokoškolski studiji u Zagrebu 1633.-1874.* (Zagreb: Dom i svijet, 2004).
24. Dufour, Alfred, „Natural Law and Natural Rights“, *The Journal of Modern History* 54 (1982), 292-302.
25. Dukat, Vladoje, „Spomeni Vincentija Kalafatića“, *Jugoslavenska njiva* 6 (1912), 316-319.
26. Durbešić, Ria, „Školstvo u Hrvatskoj u prvoj polovici 19. stoljeća“, u: Stančić, Nikša (ur.) *Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta*, 152-155.
27. Düring, Marten; Eumann, Ulrich; Stark, Martin; von Keyserling, Linda (ur.), *Handbuch Historische Netzwerkforschung. Grundlagen und Anwendungen* (LIT Verlag: Münster – Hamburg – Wien – London, 2016).
28. Düring, Marten; Von Keyserling, Linda, „Netzwerkanalyse in den Geschichtswissenschaften. Historische Netzwerkanalyse als Methode für die Erforschung von historischen Prozessen“ u: Schützeichel, Rainer; Jordan, Stefan (ur.) *Prozesse. Formen, Dynamiken, Erklärungen* (Springer VS: Wiesbaden, 2015), 337-350.
29. Düring, Marten; Eumann, Ulrich; Stark, Martin; von Keyserling, Linda, „Einleitung“, u: Düring, Marten; Eumann, Ulrich; Stark, Martin; von Keyserling, Linda (ur.), *Handbuch Historische Netzwerkforschung. Grundlagen und Anwendungen*, (LIT Verlag: Münster – Hamburg – Wien – London, 2016), 5-10.
30. Elwert, Frederik, „Network Analysis Between Distant Reading and Close Reading,“ u: Wieneke, Lars; Jones, Catherine; Düring, Marten; Armaselu, Florentina; Leboutte, René, *DHLU 2013. Proceedings of the Third Conference on Digital Humanities in Luxembourg with a Special Focus on Reading Historical Sources in the Digital Age*, (internetski članak http://ceur-ws.org/Vol-1681/Elwert_Network_analysis.pdf, zadnje preuzeto 5. svibnja 2020.).

31. Floridi, Luciano, "Semantic information and the network theory of account," *Synthese* 184, br. 3 (2012), 431-454.
32. Frambach, Hans, "The Decline of Cameralism in Germany at the Turn of the Nineteenth Century", u: Seppel, Marten; Tribe, Keith (ur.), *Cameralism in Practice: State Administration and Economy in Early Modern Europe* (Woodbridge: Boydell Press, 2017), 239 – 262.
33. Gaertner, Wulf, „De jure naturae et gentium: Samuel von Pufendorf's contribution to social choice theory and economics“, *Social Choice and Welfare* 25 (2005), 231-241.
34. Gavin, Michael; Jennings, Collin; Kersey, Lauren; Pasanek, Brad, "Spaces of Meaning: Conceptual History, Vector Semantics, and Close Reading" u: Gold, Matthew K.; Klein, Lauren F. (ur.), *Debates in the Digital Humanities 2019* (University of Minnesota, 2019), 243-267.
35. Gönczi, Katalin, *Die europäischen Fundamente der ungarischen Rechtskultur. Juristischer Wissenstransfer und nationale Rechtswissenschaft in Ungarn zur Zeit der Aufklärung und im Vormärz* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2008)
36. Goodwin, Iris Jane, *Pufendorf's critique of Hobbes's Contract: The Essential Set of Problems Related to the Concept of Obligation in the Seventeenth Century* (Doktorska disertacija, Sveučilište Kolumbija, 1993)
37. Gordon, Peter E., "What is Intellectual History? A frankly partisan introduction to a frequently misunderstood field", 2012. (internetski članak: <https://ces.fas.harvard.edu/uploads/files/Reports-Articles/What-is-Intellectual-History-Essay-by-Peter-Gordon.pdf>, zadnje pristupljeno 28. 12. 2022.), 1.
38. Grunert, Frank, "The Law of Nations in German *historia literaria* and Encyclopedias in the Eighteenth Century", u: *The Law of Nations and Natural Law 1625-1800*, 89-104.
39. Grafton, Anthony, "The History of Ideas: Precept and Practice, 1950-2000 and Beyond," *Journal of the History of Ideas*, 67, br. 1 (2006), 1-32.
40. Gregory, Mike L., "Kant's Naturrecht Feyerabend, Achenwall and the Role of the State", *Kant Yearbook*, 13 (2021), 49-71.
41. Groß, Gustav, „Soden, Julius Graf von“, *Allgemeine Deutsche Biographie*, 34 (1892), 537.

42. Haakonsen, Knud; Seidler, Michael J., „Natural Law: Law, Rights and Duties“, u: Whatmore, Richard; Young, Brian (ur.), *A companion to Intellectual History* (Chichester: Wiley Blackwell, 2016), 388.
43. Hanák, Peter (ur.), *Die Geschichte Ungarns. Von den Anfängen bis zur Gegenwart* (Essen: Reimar Hobling Verlag, 1988).
44. Hebeis, Michael, *Karl Anton von Martini (1726-1800): Leben und Werk* (Frankfurt a. M.: Peter Lang, 1996).
45. Herkov, Zlatko, *Iz povijesti javnih financija, financijskog prava i razvitka financijske znanosti Hrvatske: od početka 16. stoljeća do polovice 19. stoljeća* (Zagreb : Pravni fakultet, 1985).
46. Holland, Ben, *Review of The Moral Person of the State: Pufendorf, Sovereignty and Cosmopolite Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017).
47. Horbec, Ivana, „Između siromaštva i časti: profesor Adalbert Adam Barić (1742. – 1813.)“, u: Čoralić et al. (ur.), *Ljudi 18. stoljeća na Hrvatskom prostoru. Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 422-431.
48. Horbec, Ivana, „Javni službenik prosvijećenog spsolutizma Nikola Škrlec Lomnički“, u: Čoralić et al. (ur.), *Ljudi 18. stoljeća na Hrvatskom prostoru. Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 291-299.
49. Horbec, Ivana, *Prema modernoj državi. Uprava i politika u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća*, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018).
50. Horbec, Ivana, “The Role of Legal Education in the Disciplining of the Hungarian and Croatian Nobility in the 1760s“, *Povijesni prilozi* 53 (2017), 81-107.
51. Horbec, Ivana, „'Učiti administraciju': školovanje javnih službenika u 18. stoljeću“, *Hrvatska javna uprava* 9 (2009), 1011-1055.
52. *Hrvatski leksikon* <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18193>
53. Hunter, Ian, *Rival Enlightenments. Civil and Metaphysical Philosophy in Early Modern Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).
54. Iveljić, Iskra, „Kroatische Studenten und Professoren in Wien (1790-1918)“, u: Iveljić, Iskra (ur.), *The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th - 20th Century)* (Zagreb: FF-Press, 2015), 291-356.

55. Iveljić, Iskra, „Prosvjeta Banske Hrvatske u 19. stoljeću – europski uzori i hrvatske posebnosti“, u: Iveljić, Iskra (ur.), *Zbornik Nikše Stančića* (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011), 125-139.
56. Ifversen, Jan, “About Key Concepts and How to Study Them,” *Contributions to the History of Concepts* 6, br. 1 (2011), 65-88.
57. Ilting, Karl Heinz, „Naturrecht“, u: Brunner, Otto; Conze, Werner; Koselleck, Reinhart, *Geschichtliche Grundbegriffe*, vol. 4 (Stuttgart: Klett-Cotta, 1978), 245-313.
58. Jänicke, Stephan; Franzini, Greta; Cheema, Muhammad Faisal; Scheuermann, Gerik, “On Close and Distant Reading in Digital Humanities: A Survey and Future Challenges,” u: Borgo, Rita; Ganovelli, Fabio; Viola, Ivan; (ur.) *Eurographics Conference on Visualization* (Cagliari, Italija, 2015).
59. Jelavich, Barbara, *Modern Austria. Empire and Republic, 1815 – 1986* (Cambridge – New York – Malbourne: Cambridge University Press, 1987).
60. Jordheim, Helge, “The printed work as a site of knowledge circulation. Dialogues, systems and the question of genre“, u: Östling, Johan; Sandmo, Erling; Heidenbald Larsson, David; Nilsson Hammar, Anna; Nordberg, Kari, *Circulation of Knowledge. Explorations in the History of Knowledge* (Lund: Nordic Academic Press, 2018), 232-253.
61. Judson, Pieter M., *Povijest Habsburškog Carstva* (Zagreb: Sandorf, 2018).
62. Kahn, Victoria, “‘The Duty to Love’: Passion and Obligation in Early Modern Political Theory“, *Representations* 68 (1999), 84-107.
63. Katz, Stanely L. (ur.), *The Oxford International Encyclopedia of Legal History*, sv. 4 (New York: Oxford University Press, 2009).
64. Kelley, Donald R., *The Descent of Ideas. The History of Intellectual History* (London, New York: Routledge, 2017).
65. Kent, Allen, “Information Science“, *Journal of Education for Library and Information Science*, 56 (2015), 131-139.
66. Képešy, Imre, “The Consolidation of Hungarian Legal Practice with the Austrian Norms in 1861“, *Studia iuridica* 80 (2019), 155-168.
67. Klaić, Nada, *O postanku zagrebačkog Sveučilišta* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1969)
68. Klaić, Vjekoslav, „Dvije čudne knjige“, *Vijenac* 1 (1923), 333-337.

69. Klaić, Vjekoslav, *Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu. (1776.)*, (Zagreb: Dionička tiskara, 1912.)
70. Kontler, László et al., „Introduction“, u: Kontler, László et al. (ur.) *Negotiating Knowledge in Early Modern Empires. A Decentered View* (New York: Palgrave Macmillan, 2014), 1-22.
71. Kuntić, Ljerka; Kuntić-Makvić, Bruna, „Nastava povijesti na zagrebačkoj akademiji u prvoj polovini XIX. stoljeća prema tiskanim pitanjima za javne ispite“, u: Novaković, Darko; Šešelj, Zlatko; Škiljan, Dubravko (ur.), *Studia classica I. Studia classica u Hrvatskoj 1607-1987*. (Zagreb: Institut Latina et Graeca, 1990).
72. Lahti, Leo; Mäkelä, Eetu; Tolonen, Mikko, “Quantifying Bias and Uncertainty in Historical Data Collections with Probabilistic Programming,” *CEUR Workshop proceedings 2020*. <http://ceur-ws.org/Vol-2723/short46.pdf> (preuzeto 4. travnja 2021.), 280-289.
73. Lasić-Lazić, Jadranka; Slavić, Aida; Banek Zorica, Mihaela, „Bibliotečna klasifikacija kao pomagalo u organizaciji znanja“ u: Lasić-Lazić, Jadranka (ur.) *Odabrana poglavlja iz organizacije znanja. Radovi zavoda za informacijske studije. Knjiga 14*. (Zagreb: Zavod za informacijske studije, 2004.), 10-32.
74. Link, Christoph, *Herrschaftsordnung und bürgerliche Freiheit: Grenzen der Staatsgewalt in der älteren deutschen Staatslehre* (Wien: Hermann Böhlaus Nachfolger, 1979).
75. Lonza, Nella, „O nastavi hrvatske pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu prije osnutka zasebne katedre 1911. godine“, u: Pavić, *Pravni fakultet u Zagrebu*, knj. 2 (Zagreb: Pravni fakultet, 1996), 269-277.
76. Lonza, Nella, „Pravo“, u: Čoralić, Lovorka (ur.), *Povijest Hrvata*, sv. 5: *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću* (Zagreb: Matica hrvatska, 2013), 223-224.
77. Lovejoy, Arthur Oncken, *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea* (New Brunswick, London: Transaction Publishers, 2009.).
78. Marciano, Richard; Jansen, Gregory; Underwood, William, “Developing a Framework to Enable Collaboration in Computational Archival Science Education“ (2020), https://www2.archivists.org/sites/all/files/Research_Forum%202019_Marciano_final.pdf (preuzeto 12. ožujka 2021.), 1-10.

79. Maršavelski, Aleksandar, „Povijest Katedri za kazneno i kazneno procesno pravo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu“, *Zbornik PFZ* 64 (2014), 739-815
80. Matasović, Maja, „Sustav obrazovanja i cjelokupnog školstva za Ugarsko Kraljevstvo i njemu pridružene zemlje (1777.)“, u: Horbec, Ivana; Matasović, Maja; Švoger, Vlasta (ur.), *Od protomodernizacije do modernizacije hrvatskog školstva*, knj. I., *Zakonodavni okvir* (Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2017), 85-141.
81. Moreno, Jacob Levy, *Who Shall Survive* (Nervous and Mental Disease Publishing Co.: Washington D. C., 1934).
82. Moretti, Franco, *Distant Reading* (Verso: London – New York, 2013).
83. Moretti, Franco, “Narrative Markets, ca. 1850,” *Review (Fernand Braudel Center)* 20, br. 2 (1997), 151-174.
84. Moretti, Franco, “Network Theory, Plot Analysis,” *Literary Lab Pamphlet* 2 (2011), 1-42. <https://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet2.pdf> (preuzeto 10. srpnja 2021.)
85. Padgett, John F.; Ansell, Christopher K., “Robust Action and the Rise of Medici, 1400-1434“, *American Journal of Sociology* 98, br. 6 (1993), 1259-1319.
86. Paju, Petri; Oiva, Mila; Fridlund, Mats, “Digital and Distant Histories: Emergent Approaches within the New Digital History“ u: Fridlund, Mats; Oiva, Mila; Paju, Petri (ur.), *Digital Histories* (Helsinki: Helsinki University Press, 2020), 3-18.
87. Pavić, Željko, „Ključni momenti u razvoju upravnog obrazovanja na hrvatskim područjima“, *Hrvatska javna uprava* 4 (2002), 323-341.
88. Pavić, Željko, „Pogovor“, u: Antun Ferdinand, Albely, *Rudimenta politicae universalis aerarii. Osnove opće financijske znanosti*, Vranjican, Stjenko; Pavić, Željko; Šimović, Jure (prir.), (Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 1996).
89. Pavić, Željko, (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu 1776-1996*, knj. 1-4 (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1996-1999).
90. Peterson, Thomas H. “Semantic Structure”, *Journal of Linguistics* 19 (1983), 79-114.
91. Pozzo, Ricardo; Sgrabi, Marco, *Begriffs-, Ideen- und Problemgeschichte im 21. Jahrhundert* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag), 2011.
92. Purschwitz, Anne, “Netzwerke des Wissens - Thematische und Personelle Relationen innerhalb der halleschen Zeitungen und Zeitschriften der Aufklärungsepoche (1688-1818)“, *Journal of Historical Network Research* 10 (2018), 109-142.

93. Pusić, Eugen; Stipetić, Vladimir, „Predgovor“, u: Pusić, Eugen et al. (ur.), *Nikola Škrlec Lomnički 1729-1999*, sv. 1 (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1999), III-XII.
94. Resch, Claudia, Dario Kampkaspar, “Digitalium. Unlocking the Treasure Trove of 18th-Century Newspapers for Digital Times“ u: Wallnig, Thomas; Romberg, Marion; Weis, Joëlle (ur.) *Digital Eighteenth Century: Central European Perspectives* (Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 2019.), 49-64.
95. Richter, Melvin, “Begriffsgeschichte and the History of Ideas,“ *Journal of the History of Ideas*, 48 no. 2 (1987), 247-263.
96. Rumpler, Helmuth, *Österreichische Geschichte 1804-1914* (Beč: Ueberreuter, 2005).
97. Sæther, Arild, *Samuel Pufendorf. The Grandfather of Modern Political Economy?* (Bergen: NHH Norwegian School of Economics, 2017).
98. Saračević, Tefko, *Prilozi utemeljenju informacijske znanosti* (Osijek: Filozofski fakultet, 2006.).
99. Scheinfeldt, Tom, “Theory, Method and Digital Humanities“ u: Cohen, Daniel J.; Scheinfeldt, Tom, *Hacking the Academy. New Approaches to Scholarship and Teaching from Digital Humanities* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2013).
100. Schröder, Peter “The International Political Thought of Johann Jacob Schmaus and Johann Gottlieb Heineccius: Natural Law, Interest, History and the Balance of Power,“ u: Simone Zurbuchen (ed.) *The Law of Nations and Natural Law* (Leiden: Brill, 2019), 152-153.
101. Scott, John, *Social Network Analysis. A Handbook* (Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications, 2000).
102. Secord, James A., “Knowledge in Transit,“ *Isis* 95, br. 4 (2004), 654-672.
103. Seidler, Michael J., „Der Begriff des Völkerrechts bei Samuel Pufendorf“, u: Altwicker, Tilmann; Cheneval, Francis; Diggelmann, Oliver (ur.), *Völkerrechtsphilosophie der Frühaufklärung* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2016), 61–78.
104. Seidler, Michael J., “Pufendorf’s Moral and Political Philosophy“, u: Zalta, Edward N., *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (internetski članak, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/pufendorf-moral>, zadnje preuzeto 22. svibnja 2022.)

105. Shek Brnardić, Teodora, „Dopisivanje Vinka Kalafatića i Nikole Škrleca Lomničkog“, u: Pusić, Eugen et al. (ur.), *Nikola Škrlec Lomnički*, sv. 2 (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2000), 335-336.
106. Shek Brnardić, Teodora, „Intelektualni razvoj“, u: Čoralić (ur.), *Povijest Hrvata*, sv. 5: *Hrvatske zemlje u 18. stoljeću* (Zagreb: Matica hrvatska, 2013), 198.
107. Sikirić Assouline, Zvezdana, „Latinitet u hrvatskom društvu prve polovice 19. stoljeća“, *Radovi – zavod za hrvatsku povijest* 41 (2009), 257-258.
108. Stančić, Hrvoje, „Disruptivne tehnologije u arhivima“ u: Zaričić, Radoslav (ur.), *Upravljanje elektroničkim gradivom i suvremena arhivska praksa* (Slavonski Brod: Hrvatsko arhivističko društvo, 2019.), 171-188.
109. Stančić, Nikša, „Hrvatski narodni preporod 1790-1848.“ u: Stančić, Nikša (ur.), *Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta* (Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske : Muzej za umjetnost i obrt : Muzej grada Zagreba : Globus, 1985).
110. Stančić, Nikša, „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“, *Cris* 10 (2008), 9-14.
111. Stein Peter, *Rimsko pravo i Europa*, Zagreb 2007.
112. Stipković, Zlatan, „O nastavi i nastavnicima građanskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu, u: Pavić, Željko (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu 1776.-1996.*, Knj. II, sv. 1 (Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 1996), 7-34.
113. Svensson, Patrik, *Big Digital Humanities. Imagining a Meeting Place for the Humanities and the Digital* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2016).
114. Szabadfalvi, József, „The Beginnings of Hungarian Legal Philosophical Thinking“, *ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy* 96 (2010), 337-347.
115. Szilárd Tar, Attila, „Die ungarischen Rechtsakademien in den 1850er-Jahren“, u: Aichner, Christoph; Mazohl, Brigitte (ur.), *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849–1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkung* (Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2017), 222-239.
116. Šidak, Jaroslav, „Regia scientiarum academia“, u: Šidak, Jaroslav (ur.), *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta*, sv. 1 (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1969), 49-78.

117. Šmit, Dragan, „Pufendorfove ideje moralnog prirodnog prava i njihova suvremena rezonanca“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 55, br. 4 (2018), 893-918.
118. Šimović, Jure, „Sustav, politika i upravljanje državnim izdacima i državnim prihodima u djelu A. F. Albelyja“, u: Albely, *Rudimenta politicae universalis aerarii. Osnove opće financijalne znanost*, 405-412.
119. Švoger, Vlasta, “The 1848-1849 Revolutionary Turmoil – Incentive for Changes in Croatia's Education System“, *Povijesni prilozi* 53 (2017), 163-184.
120. Švoger, Vlasta, „Reforma visokoškolske nastave u Habsburškoj Monarhiji i stvaranje modernog Sveučilišta u Zagrebu“, *Bogoslovska smotra* 90 (2020), 67-85.
121. Tierney, Brian, *The Idea of Natural Rights. Studies on Natural Rights, Natural Law, and Church Law 1150-1625*, (Grand Rapids – Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2001).
122. Tribe, Keith, “Cameratism and the sciences of the state“, u: Goldie, Mark; Wokler, Robert (ur.), *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 525 – 546.
123. Tuđman, Miroslav, „Epistemologijski postav informacijske znanosti“ u: Lasić-Lazić, Jadranka (ur.), *Radovi zavoda za informacijske studije. Knjiga 14.* (Zagreb: Zavod za informacijske studije, 2004.) 102-111.
124. Tuđman, Miroslav, „Informacijska znanost – predmet, ishodišta, osnovni pojmovi“ u: Lasić-Lazić, Jadranka (ur.), *Odabrana poglavlja iz organizacije znanja. Radovi zavoda za informacijske studije. Knjiga 14.* (Zagreb: Zavod za informacijske studije, 2004.), 5-9.
125. Tuđman, Miroslav; Boras, Damir; Dovedan, Zdravko, *Uvod u informacijsku znanost* (Zagreb: Školska knjiga, 1992.).
126. Van Vugt, Ingeborg, “Using Multi-Layered Networks to Disclose Books in the Republic of Letters“, *Journal of Historical Network Research* 1 (2017), 25-51.
127. Vopelius, Marie-Elisabeth, „Jakob, Ludwig Heinrich von“, u: *Neue Deutsche Biographie* 10 (1974), 216-217.
128. Vranjican, Stjenko, „Doprinos Ivana Nepomuka Henfnera razvoju ekonomskih disciplina na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu“, u: Pavić, *Pravni fakultet u Zagrebu 1669 – 1996* (Zagreb: Pravni fakultet), 133-156.

129. Wallnig, Thomas; Romberg, Marion; Weis Joëlle (ur.), *Digital Eighteenth Century: Central European Perspectives* (Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2019).
130. Wilson, Daniel J., "Arthur O. Lovejoy and the Moral of The Great Chain of Being", *Journal of the History of Ideas*, 41, br. 2 (1980), 249-265.
131. Wilson, Daniel J., "Lovejoy's The Great Chain of Being after Fifty Years", *Journal of the History of Ideas* 48, br. 2 (1987), 187-206.
132. Wetherell, Charles, "Historical Social Network Analysis," *International Review of Social History*, 43 (1998), 125-144.
133. Wokler, Robert, "Rousseau's Pufendorf: Natural Law and the Foundations of Commercial Society", *History of Political Thought* 15 (1994), 373-402.
134. Wolfe, Christopher, "Understanding Natural Law", *The Good Society* 12 (2003), 38-42.
135. Zurbruchen, Simone, „Introduction“, u: Zurbruchen, Simone (ur.), *The Law of Nations and Natural Law 1625-1800* (Leiden – Boston: Brill, 2019), 2.
136. Župan, Dinko, „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u “dugom“ 19. stoljeću“, u: Švoger, Vlasta; Turkalj, Jasna (ur.), *Povijest Hrvata*, sv. 6: *Temelji moderne Hrvatske*, 273-308.

DODACI

1. POPIS ISPITNIH POZICIJA DIGITALIZIRANIH ZA POTREBE DISERTACIJE

1. Kalafatić, Vinko, *Materia tentaminis publici quod ex jure publico particulari Hungariae auctoritate et consensu ... domini Nicolai Skerlecz de Lomnicza, ... coram ... domino Josepho Taisperger, ... in regia Academia Zagradiensi anno MDCCLXXX. : mense Aug/usto/ die 28a [Ex praelectionibus Vincentii Kalafatic, ... Subivit ... Josephus Volusius ex comitatu Posegano.]*.
2. Kalafatić, Vinko, *Tentamen publicum ex jure naturali hominis et civitatis quod in Regia Zagradiensi Academia subiverunt Josephus Szkenderlich ... et Joannes Nep. Lovinchich ... in Palatio academico anno MDCCLXXXIV. XVII. mensis Augusti sub praesidio ... d. Vincentii Kalafatic.*
3. Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex iure publico universali et gentium, quod in Regia Academia Zagradiensi semestri secundo ex praelectionibus Pauli Ant. Markovich ... in palatio Academico anno MDCCCI. die mensis Augusti subiverunt l. b. Joannes Kulmer ... et d. Ant. Kraicsovics.*
4. Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex iure publico universali et gentium quod in Regia Academia Zagradiensi semestri secundo ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich ... anno MDCCCII die mensis Augusti subiverunt d. Antonius Grabina, d. Stephanus Iurinich, d. Franciscus Raizner.*
5. Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex iure naturali quod in Regia Academia Zagradiensi semestri primo e praelectionibus Pau. Ant. Markovich ... anno 1804. die mensis Aprilis subiverunt d. Darabanth Michael, d. Goymerecz Ferdinandus, d. Chunchich Stephanus.*
6. Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex iure publico universali et gentium quod in Regia Academia Zagradiensi semestri secundo ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich ... an. MDCCCIV. die XIX. mensis Augusti subiverunt d. Darabanth Michael, d. Gregurich Carolus.*
7. Marković, Pavao Antun, *Tentamen publicum ex iure naturali quod in Regia Academia Zagradiensi semestri primo e praelectionibus Paul. Ant. Markovich ... anno 1805 die Martii subiverunt d. Alth Rochus, d. Susich Ladislaus.*

8. Marković, Pavao Antun, Tentamen publicum ex jure publico universali et gentium quod in Regia Academia Zagrabiensi semestri secundo ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich ... anno MDCCCV. die mensis Augusti subivit d. Alth Rochus.
9. Marković, Pavao Antun, Tentamen publicum ex iure naturali, quod in Regia Academia Zagrabiensi, semestri primo e praelectionibus Pau. Ant. Markovich ... anno 1806. die Martii [subierunt d. Chachkovich Franciscus, d. Sandor Ioannes, d. Somogyi Ioannes, c. r. a. iuris primum in annum auditores].
10. Marković, Pavao Antun, Tentamen publicum ex jure publico universali et gentium, quod in Regia Academia Zagrabiensi semestri secundo ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich ... anno MDCCCVI. die mensis Augusti. [Subiverunt d. Chachkovich Franciscus, : d. Peichich Ignatius, d. Somogyi Ioannes ...].
11. Marković, Pavao Antun, Tentamen publicum ex iure naturali quod in Regia Academia Zagrabiensi semestri primo e praelectionibus Pau. Ant. Markovich ... anno 1807 die Martii subivit d. Ioanes Vrabcz.
12. Marković, Pavao Antun, Tentamen publicum ex jure publico, universali et gentium quod in Regia Academia Zagrabiensi semestri secundo ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich, ... anno MCCCXVII. /MDCCCXVII!/ die 16 mensis Augusti. [Subiverunt d. Bueff Aloysius, : d. Stych Thomas, d. Teich Ignatius ...].
13. Marković, Pavao Antun, Tentamen publicum ex iure naturali quod in Regia Academia Zagrabiensi semestri primo ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich ... anno 1808. die 10. Martii subivit d. Josephus Shorssich.
14. Marković, Pavao Antun, Tentamen publicum ex jure naturali quod in Regia Academia Zagrabiensi semestri primo ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich ... anno 1809. die 7 Martii subiverunt d. Sigismund Fodroczy c. r. a., d. Ludovicus Jellachich.
15. Marković, Pavao Antun, Tentamen publicum ex jure naturali, publico U. et gentium quod in Regia Academia Zagrabiensi semestri secundo ex praelectionibus Paul. Ant. Markovich, J. U. D. Juris Naturae Public. Universalis et Gentium Professoris Publici. 1810. Zagrabiae typis Novoszelianis.
16. Farkaš, Konstantin, Positiones ex universo jure naturali, publico universali, gentium et jure pub. regni Hungariae quas in Regia Scientiarum Academia Zagrabiensi anno MDCCCXII. mense Augusto publice propugnandas suscepit dominus Aloysius Speciary ... e praelectionibus Constantini Farkas.
17. Farkaš, Konstantin, Positiones ex utroque cursu juridico quas in Regia Scientiarum Academia Zagrabiensi anno 1813. mense Augusto publice propugnandas susceperunt

- d. Maximilianus Russnov, et d. Antonius Russnov, ... [E praelectionibus Emerici Domin ... : Constantini Farkas ...].
18. Farkaš, Konstantin, Positiones ex utroque cursu juridico quas in regia scientiarum Academia Zagrabensi anno 1813. mense Augusto publice propugnandas suscepit d. Antonius Mihanovich, de Petro-Polye ... [E praelectionibus Emerici Domin ... : Constantini Farkas ...].
 19. Farkaš, Konstantin, Positiones ex jure naturali publico universali, gentium et jure publico regni Hungariae item ex statistica et jure metallico regni Hungariae quas in regia scientiarum Academia Zagrabensi publice propugnandas suscepit : d. c. Augustus Orssich de Szlavetich ... anno 1815. mense Augusto ... [E praelectionibus Constantini Farkas, ... Josephi Jurchich, ...].
 20. Farkaš, Konstantin, Positiones ex universo jure naturali, publico universali, gentium et jure publico regni Hungariae quas in Regia Scientiarum Academia Zagrabensi anno MDCCCXVII. mense Augusto publice propugnandas susceperunt ... domini Briglevich Joannes [et al.] e praelectionibus Constantini Farkas.
 21. Farkaš, Konstantin, Propositiones ex utroque cursu juridico quas in regia scientiarum Academia Zagrabensi anno MDCCCXVII. mense Augusto publice propugnandas suscepit d. Szinkovich Ludovicus ... [E praelectionibus Emerici Domin, ... Constantini Farkas, ... : Lud. Ferd. Jelachich ... Josephi Jurchich, ...].
 22. Farkaš, Konstantin, Propositiones ex utroque cursu juridico quas in regia scientiarum Academia Zagrabensi anno MDCCCXVII. mense Augusto publice propugnandas suscepit ... d. Lazarus Praunsperger ... [E praelectionibus Emerici Domin, ... Constantini Farkas, ... : Lud. Ferd. Jelachich de Buzin ... Josephi Jurchich, ...].
 23. Farkaš, Konstantin, Positiones ex universo jure naturali, publico universali, gentium et jure publico regni Hungariae. Necnon statistica statuum Europeorum ac jure metallico regni Hungariae quas in Regia Scientiarum Academia Zagrabensi publice propugnandas suscepit Alexander Kraly ... anno MDCCCXVIII. mense Augusto e praelectionib[us] Constantini Farkas ... et Jos. Jurievich de Tuol.
 24. Farkaš, Konstantin, Positiones ex jure naturali, publico universali, gentium, et publico Hungariae particulari, quas in regia Academia scientiarum Zagrabensi publice propugnandas susceperunt d. Casparus Inkey, d. c. Dionysius Sermage, d. Joannes Kukulyevich. : ... Anno MDCCCXIX. mense Augusto. [E praelectionibus Constantini Farkas, ...].

25. Albely, Antun Ferdinand, Positiones ex universa iurisprudencia, et scientiis politico-cameralibus, quas in regia, ... Universitate Hungaria Pesthensi ... pro consequenda suprema juris universi doctoratus laurea, ... publicae eruditorum disquisitioni submittit : Ant. Ferd. Albely Warasdinensis, ... mense Septembri MDCCCXXIII.
26. Albely, Antun Ferdinand, Positiones ex universo jure, quas in regia scientiarum Academia Zagrabiensi anno 1824 mense Augusto publice propugnandas susceperunt Radulovits Marcus, Zidarich Joannes de Zudovcz ... [E praelectionibus Emerici Domin, ... : Jos. Jurievich de Tuol., ... Ant. Ferd. Albely, ...].
27. Albely, Antun Ferdinand, Positiones ex universo jure naturali, publico universali, gentium et jure publico regni Hungariae quas in regia scientiarum Academia Zagrabiensi publice propugnandas susceperunt d. Bakoss Maximilianus, Katineli Carolus, ... : mense Augusto MDCCCXXIV. [E praelectionibus Ant. Ferd. Albely ...].
28. Albely, Antun Ferdinand, Tentamen publicum ex universa iurisprudencia naturali, quod in r. scientiarum Academia Zagrabiensi XVIII. Cal. Sept. anno MDCCCXXVII. subiverunt Vuschich Ioseph, Diakovich Ioannes ... [Ex institutionibus Ant. Ferd. Albely ...].
29. Albely, Antun Ferdinand, Tentamen publicum ex universa iurisprudencia naturali, quod in r. scientiarum Academia Zagrabiensi IX. Cal. Aug. Anno MDCCCXXVIII. subiverunt Bakallovics Constantinus, Goldshmid Carolus... [Ex institutionibus Ant. Ferd. Albely,...].
30. Albely, Antun Ferdinand, Tentamen publicum ex universa iurisprudencia naturali, quod in R. Scientiarum Academia Zagrabiensi IX. Cal. Aug. anno MDCCCXXVIII. subiverunt Bakallovics Constantinus, Goldshmid Carolus, Somssich Paulus de Sard, Tallian Alexander de Vizek ... ex institutionibus Ant. Ferd. Albely.
31. Pauler, Teodor Tivadar, Asserta e iure naturali ac iure publ. Hungarico, quae in regia Academia Zagrabiensi publice propugnanda susceperunt ... 9. Iulii 1840 ... [juxta praelectiones dris. Theodori Pauler ... Kirchholz Nicolaus, Koharovich Eduard. /cet./].
32. Pauler, Teodor Tivadar, Asserta e jure naturali, et jure publico Hungarico, quae in Regia Scientiarum Academia Zagrabiensi publice propugnanda susceperunt die 12. Iulii 1842 ... [Juxta praelectiones dris Theodori Pauler, ... domini: German Ignatius, : Kallay Antonius , ...].
33. Pauler, Teodor Tivadar, Asserta e jure naturali, et jure publico Hungarico, quae in regia Academia Zagrabiensi sub auspiciis ... domini Antonii Kukulyevich ... publice

propugnanda susceperunt die 6. Julii 1843 ... [Juxta praelectiones dris. Theodori Pauler, : d.d. Dereky Josephus, Krestić Nicolaus, Verbančić Eduardus. ...].

34. Pauler, Teodor Tivadar, Asserta e jure naturali et jure publico Hungarico, quae in regia Academia Zagrabiensi publice propugnanda susceperunt die 21. Julii 1844. ... [Juxta praelectiones dris Theodori Pauler, ... domini: Emericus Eruszt de Gerdovchak, Ferdinandus : Hergesich, ...].
35. Pauler, Teodor Tivadar, Asserta e jure naturali et jure publico Hungarico, quae in regia Academia Zagrabiensi publice propugnanda susceperunt die 6. Julii 1845, ... [Juxta praelectiones dris. Theodori Pauler, ... domini Dollhopf Gustavus, Dutković Augustinus ...].
36. Pauler, Teodor Tivadar, Asserta e iure naturali et iure publico Hungarico, quae in regia Academia Zagrabiensi publice propugnanda susceperunt die 19. Iulii 1846 ... [Juxta praelectiones dris. Theodori Pauler, ... domini: Alexander Eruszt, Eduardus Kooči, ...].
37. Pauler, Teodor Tivadar, Asserta e iure naturali et iure publico Hungarico quae in Regia Academia Zagrabiensi publice propugnanda susceperunt die 13. Iulii 1847 ... [Juxta praelectiones dris. Theodori Pauler, ... domini: Ludovicus Bellossevich, : Ladislaus Szinkovits, ...].

2. IZBOR DIGITALIZIRANIH ISPITNIH POZICIJA

Knjižica ispitnih pozicija Vinka Kalafatića prema kojoj su teze iz prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava 17. kolovoza 1784. javno branili Josip Skenderlić i Ivan Nepomuk Lovinčić.

1. Tentamen publicum ex jure naturali hominis et civitatis, quod in regia zagrabiensi academia subiverunt Josephus Skenderlich, ex r. conv. nob. jos. e commit. poseg. et

Joannes Nep. Lovinchich, nobilis ex commit. Szeveriensi, in palatio academico Anno MDCCLXXXIV. XVII. Mensis Augusti. Zagrabiae, typis Josephi Karoli Kotsche.

(1)⁴⁵⁰

Sub praesidio Admodum Reverendi, ac. Cl. D. Vincentii Kalafatich, Juris Naturae, Publici Universalis, et Gentium Professoris publici ordinarii.

(2)

POSITIONES EX JURE NATURAE.

I. Et Natura voluntatis humanae bonum necessario appetentis, malum autem aversantis, et Sapientia, providentiaque Divina de naturalibus, iisdemque moralibus obligationibus dubitare nos non sinunt, exstant ergo Leges Naturales.

II. Quae cum ex ipsa hominis, Deique essentia prostuant, sunt utique immutabiles,

(3)

necessariae, aeternae; nulli proinde dispensationi, abrogationi aut derogationi obnoxiae.

III. Hae porro ex Finibus rerum a Deo conditarum sola ratione conspicuis, tamquam ex uberrimo omnis Legis Naturalis fonte, intelligi, declarari ac demonstrari possunt simplici hoc, ac omnino plano ratiocinio: *quaecunque actiones humanae cum finibus rerum necessario connectuntur, praeceptae, quae iis repugnant, prohibitae, at quae ad eos aequae bene ducunt, ac aliae, permissae sunt.*

IV. Quae tamen ita ponuntur omnia, ut nisi a Dei bonitate, ac Sapientia bene, vel male factorum in futura aliqua vita expectanda sit compensatio, manca sint, et ad continendos in officio homines minus idonea.

V. Quoniam autem moralis agendi necessitas

(4)

sine agendi facultate tam physica, quam morali, hoc est sine *jure* subsistere nequit, palam est, competere hominibus *jura stricte talia* ad actiones praeceptas, aut prohibitas, in actionibus vero permissis libertate eos morali uti; jura porro haec aut *connata*, aut *contracta*, seu hypothetica

⁴⁵⁰ U zagradama su navedene stranice knjižica. Rimskim brojevima numerirane su zasebne teze, što odgovara originalnom formatu. Transkripcija prati strukturu originalnih tekstova ispitnih pozicija, pri čemu se zbog kompatibilnosti i čitljivosti riječi u korištenim digitalnim alatima, lom stranica i posljedično razdvajanje riječi na kraju redaka uklonilo.

esse, itaque comparata, ut diversa diversis obligationibus respondeant; unde *jus rerum, securitatis, defensionis violentiae* prono alveo fluunt.

VI. Porro jura hominum primigenia prorsus sunt aequalia, igitur et homines in statu naturali absoluto considerati aequales sint necesse est; ut proinde licet alteri in animi, corporisque dotibus benigna mater, alteri noverca natura fuerit, omnis tamen, quae hodie existit inaequalitas, vel hypothetica sit tantum, vel physica.

VII. At inaequales natura sua esse morales hominum

(5)

actiones tam obligationum, legumque, quam diversa libertatis quantitas satis aperte docent. Itaque quo majori spontaneitate, contingentia, vel intelligentia in agendo usus est aliquis, eo magis minusve actio illi imputanda erit. Unde omnis in quibusvis obvenientibus speciebus de imputatione doctrina haurienda est.

VIII. Sicut voluntas in bonum, ita intellectus in verum quodam naturae pondere fertur, quemadmodum igitur in naturalem appetitionum ordinem peccaret minus bonum prae majore amplexa voluntas, ita a fine suo removetur intellectus probabili prae probaliore assensum praebens opinioni.

IX. Omnia erga Deum officia ad suprema duo ab ipsis Ethnicis posita capita commode revocari possunt: ut nimirum I. veram, certamque consequamur Dei, ejusque, quatenus fieri potest, attributorum cognitionem;

(6)

tum II. ut conceptis de Deo sentiis actiones nostras conformemus, quod *interno, externoque* cultu (quem utrumque Deo exhibere obligamur) praestari a nobis potest, ac debet.

X. Quod ad officia erga nos, nostrique similes pertinet, ita illa connexa sunt, ut officia, quae quisque aliis debet, plane eadem sint ac illa, quae sibi ipsi sunt praestanda, omnis autem horum officiorum summa in eo posita est, ut nos, nostrique similes tam quod ad statum internum, quam externum perficiamus ea observata regula: *ut ordinata charitas inchoet a semetipsa.*

XI. *Unum aliquando cunctis hominibus fuisse patrimonium* non inepte dixit Justinus XLII. I. quando scilicet res omnes in *negativa*, et *primoeva* communione erant. At aucto postea humano genere, frigescenteque mutuo

(7)

amore, ac legum naturalium custodia, oportebat utique res omnis generis in futuros usus apprehendere, et animo sibi tamquam proprias habendi detinere; hoc est *possidere*. Unde nata est rerum *occupatio*, quae porro sola modus est aquirendi dominium *Origina jus simpliciter talis*.

XII. Dari justam plurimarum rerum ignorantiam finita humanae mentis vis planum facit, huic omnis de dominio opinato doctrina innititur, quidque juris *bonae fidei* possessori competat, inde erui debet. At Dominium hoc putativum diuturnitate temporis in verum Dominium converti, seu sola Lege Naturali niti *Usucapionem*, ex natura profecto non intelligitur, tota proinde Usucapionis doctrina ad jura positiva pertinet.

XIII. Cum *Pactum sit promissio acceptata*, quae utique sine consensu duarum voluntatum
(8)

in idem intelligi nequit; cum porro voluntas alterius sciri nequeat, nisi ex signis externis, propterea in paciscendo potissimum valere debet haec regula: *uti se alter sufficienter declarat, ita eum judicandi jus habemus*.

XIV. Pactum *errore substantiali* initum non valet, utopte cum omnis desit promissoris consensus, patet autem alioqui errorem semper ei imputari, ac nocere debere: qui est erroris causa. Gravior est quaestio, an pactum metu gravi et injusto extortum valeat; cui quaestioni ita respondemus: Si metus in se injustus pro justo externe habeatur, pactum in foro externo servandum est, in foro tamen interno, seu ratione conscientiae nullum jus nascitur rem hujusmodi pacto promissam acceptandi; irrita quoque semper est rei turpis promissio.

XV. Dum dominus rem suam *immediate singularem*,
(9)

seu individuum promittit, dominium quoque utopte res incorporalis statim in acceptantem derivatur, lege igitur Naturae solum ad consequendam possessionem *traditione* opus est; contrarium dicendum de re *mediate tantum singulari*.

XVI. Actus Lege Naturali prohibitus si omnino simplex est, simul irritus erit, at si actio sit composita, vel non in se, sed tantum propter adnexa externa quaedam adjuncta prohibeatur, ex ea actionis parte, quae permissa est, jus aquiri poterit; denique actus intuitu unius illicitus, valere tamen intuitu alterius poterit, vel in foro interno, aequae ac externo, vel in alterutro saltem.

XVII. Sicuti omnis Contractus *beneficus unilateralis* est, et aliquam donationis speciem continet, ita contra contractus *onerousus bilateralis* semper est, et donationis expers,
(10)

seu aliqua permutatio. Quidquid donatur, vel est *res ipsa* eaque *fungibilis* vel non *fungibilis* vel *rei usus*, vel *opera* unde omnis manat doctrina de *Mutuo*, *Commodato*, *Precario*, *Deposito*, *Mandato*, ac *Negotiorum* gestore. Permutantes autem nihil gratis dare volunt, sed uterque tantum vult recipere, quantum dedit, hoc est propositam sibi habet *aequalitatem*.

XVIII. Innumeri sunt modi, quibus res, operas, vel jura nostra cum rebus, operis, juribusve alterius permutamus; speciali tamen nomine (unde et nominati contractus dicti) designatur sequentes vel I. commutatur res cum re, et sit *Permutatio* in specie, vel II. Certa pecuniae quantitas cum re, estque *Emptio venditio*, vel III. pecunia determinata cum usu rei non fungibilis, aut cum opera, et est *Locatio conductio*, vel IV. res quaevis aut opera cum usu rei fungibilis, et sit *Contractus Faenebris*, vel V. pecunia cum

(11)

pecunia et *Cambium* dicitur, vel VI. dominium utile rei alicujus cum obligatione praestandi canonem annum, et est *Emphyteusis*, vel VII. commutatur dominium utile cum obligatione praestandae fidelitatis, et nascitur *Feudum*, vel denique res, aut operae in commune lucrum conferuntur, et sit *Societas*.

XIX. Re in individuo vendita emptor acquirit jus in re ante traditionem, ergo si res pereat casu, perit emptori at pecunia in genere debetur, igitur antequam tradatur venditori, si pereat, ei non perit; *Naturale* quoque est *emptioni*, ut venditor *Evictionem* praestare debeat. Locator rei usum, vel operam per tempus definitum praestare debet, nec ei licet citius expellere conductorem ob propriam indigentiam; conductor tentur re sine abusu uti, mercedem non obstante sterilitate tribuere, rem sine justis causis non deserere, potest tamen *sublocare*; si locator rem locatam vendat, conductorem ante definitum

(12)

tempus excludere nequit, si finito locationis tempore conductor re uti continuat silente locatore, sit tacita *relocatio*.

XX. Quemadmodum *Commodatum* in locationem transit, si quis pretium sibi pro usu stipuletur; ita *mutuum* in *Faenebrem* convertitur, si aliqua *Usura* promittatur, quod legi naturae absolute non repugnare firmissimis argumentis ostendi potest. Ut tamen naturaliter licitae sint usurae, debent usui pecuniae, et lucro, quod debitor commode facere potest, attemperari.

XXI. Dominus directus rem emphyteuticam tradere, emphyteuta autem praedium melius reddere, et canonem annum solvere obligatur non obstante sterilitate, aut alicujus partis

praedii interitu. Ceterum natura non determinat, sed ex conventionis formula determinari debet, an statim canone semel non soluto, aut vendito sine consensu

(13)

domini directi fundo, dominium utile exspiret. Ita etiam natura determinat Feudi essentialia esse, rem feudalem, dominium directum concedentis, dominium utile accipientis, seu vasalli, denique fidelitatem; cetera pactis, et legibus positivis determinantur.

XXII. In *Societate negotiatoria* haec obtinent: I. qui nihil confert, nullumve ex re collata lucrum sperat, socius non est; II. Si societas sit *universalis*, non modo lucrum, et damnum, sed etiam sors communis est, et portiones sociorum fiunt arithmetice aequales; III. Si societas sit *generalis*, aut *particularis* lucrum, et damnum pro rata geometricè dividitur, sors autem sua cuique salva est. IV. Societas tempore convento durare debet, nec uni ab ea altero innocente, et invito recedere licet.

XXIII. Finis juramenti ex parte ejus, qui jurat,

(14)

est, ut verbis suis majorem conciliet fidem; ex parte vero illius, cui juratur, finis est, ut de veracitate, et sinceritate jurantis certior, et securior fiat; motiva porro ad dicendam veritatem, servandumve pactum impellantia sunt: omniscientia, omnipotentia, et justitia Dei, ergo jusjurandum religioni jurantis accomodandum est, taleque juramentum et deferre, et acceptare licet. Ceterum jusjurandum ita sequitur naturam actus, cui adjicitur, ut irritam promissionem nunquam validam efficere possit.

XXIV. Cum oppignotario nihil sit aliud, quam actus, quo creditori jus in re constituitur, ut debito principali non soluto ex eadem in subsidium ipsi satisfiat, patet utique I. non licere creditori uti frui re oppignorata, nisi pactum *Antichreseos* adjectum fuerit, deinde II. teneri debitorem intra definitum tempus pignus luere. III. Esse jus creditori efficiendi, ut ex re obligata sibi satisfiat

(15)

non soluto debito, *Hyperocham* tamen ab illo retineri non posse. IV. Pignore casu pereunte debitorem ab obligatione principali non liberari. Fidejussori autem competit *beneficium Ordinis*, quia ejus obligatio conditionata est, quae cessat debito principali soluto, hoc vero si irritum sit, irrita etiam erit fidejussio.

XXV. Obligationis *liberatio* sit solutione debiti totius, *loco, tempore, modoque debito facta*, debitor etiam debiti oblatione obligatus esse desinit, et praeter alios modos *remissione debiti, navatione* quod ad priorem obligationem, *delegatione*, non item *assignmente nuda*, aut cessione. Neque mors omnia solvit, si jus in rebus defuncto relictis aequae potest exerceri. Ars interpretandi pertinet quidem ad Logicam, et Criticam, ejus tamen regulae in Jure naturali magis determinari, et variis speciebus applicari solent; omnis autem interpretatio, est
(16)

Declarativa, Extensiva aut *Restrictiva*. Jus suum in statu naturali persequi ita licet, ut leniora media semper adhibeantur. Sociorum jura, et obligationes ex fine Societatis declarari debent. Denique doctrina de successionis jure non est omnino ex Jurisprudencia naturali eliminanda.

EX JURE CIVITATIS INTERNO.

I. Patres familias eum domesticorum numerum, qui contra increscentum injuriarum vim plenam securitatem praestaret, nec reperire, nec alere semper singuli potuerunt. Naturae igitur Consentaneum maxime fuit, ut singularum domuum rectores ceterarum familiarum auxilium quaerent, idque quo esset
(17)

certius mutuo sibi pollicerentur. Qua ratione aequalis concipitur societas, quae *Anarchia* dicitur, majoribus tamen subjecta incommodis, quam comodis illustris namque: *Fallitur egregio quisvis sub Principe credit, Servitium: nunquam libertas gratior exstat, Quam sub Rege bono.*---*Claud. L. II. de laud. Stilicon.* Ut proinde plena securitas nec in Anarchia, nec in aliis aequalibus, ac minoribus societatibus obtineri potuerit; hujus defectus obligavit homines ad constituendam *Civitatem*, seu *caetum hominum liberorum sub communi imperio perfruende securitatis causa coligatum*.

II. Modum autem, quo plurium patrumfamilias vires, et voluntates unitae sunt, hoc est nexum civitatis superflue repetit Puffendorfius ex duobus *unionis*, et *subjectionis* pactis ac tertio *Decreto formae*; nam ex
(18)

primo, eoque solo unionis pacto civilis Societas nullo negotio concipitur, et explicatur.

III. Cum Civitas societas sit perfectissima, maximque composita, patet omnia civium, adeoque Imperantis, et parentium jura, et obligationes ex coetus hujus perfectissimi fine tanquam ex

principio cognoscendi objectifo deduci oportere, valereque hic illud; *Salus Civitatis suprema lex esto.*

IV. Civile Imperium reliquas omnes humanas potestates dignitate, et magnitudine antecellit, ac propterea *Majestatis* nomine insignitur, quae sicuti a Civitate seiungi nullo modo valet, ita *independes, summa, una, atque universalis, individua, aequalis, saneta, ac inviolabilis* ubique est.

V. Ejus speciatim consideratae originem, ac principium proximum in sponsione Civitatis
(19)

collocandum esse, remotum vero in ipsa Dei voluntate posito officiorum conflictu quaerendum, accurate ratiocinantibus clarum est.

VI. Jura Majestatica, id est illa, quae ex notione Majestatis intelligi, et explicari possunt, tribus his supremis capitibus continentur: I. Jure *Legum ferendarum*, II. Jure *inspiciendi*. III. denique Jure *exequendi*. Unde postea plurima alia specialia jura Majestatica promanant, quae nullo negotio singula deduci, ac demonstrari poterunt, si semper ob oculos versetur evidens haec argumentatio: *hoc, illudve jus ad obtinendum Civitatis finem est necessarium, ergo Imperanti competit*. Obligatio enim ad finem inseparabilis est a jure ad media.

VII. Imprimis autem necessariae sunt Civitati leges, quas proinde jubere Imperans potest quod ad illas actiones, quae cum fine civitatis
(20)

necessarium habent nexum, nam in aliis actionibus libertate naturali, quae *Libertas Civilis* dicitur, gaudent cives; in dubio tamen, an Legislator civilis de rebus a foro suo alienis quid statuatur, praesumptio pugnat pro Legislatore. Ceterum qui Majestate gaudet, legibus mere civilibus non est subjectus; neque in regula necessaria est populi acceptatio ad hoc, ut lex civilis obliget.

VIII. Verum hoc legum ferendarum jure apte nunquam uti poterit, aut obligationi communem promovendi felicitatem satisfacere Imperans, nisi actiones, res, et operas subditorum tam singulorum, quam in minoribus Societatibus viventium examinet, et cognoscat, jus ad haec, jus *inspiciendi* dicitur, hoc igitur Imperanti tribuendum est, ac potissimum intuitu *Collegiorum* tam publicorum, quam privatorum, quia et multitudo ad nocendum aptissima est, nec ulla
(21)

Societas licet naturaliter licita, civiliter justa, nisi eam talem esse declaret *Imperans*.

IX. At *quid Leges sine moribus vanae proficiunt.* Horat. L. III. od. 24. tribuenda est igitur Imperanti facultas ea omnia in actum deducendi, quae fini civitatis conducunt, adeoque leges civiles, ceteraque consilia pro bono publico capta executioni mandandi, quae facultas *potestas Imperantis exequens* appellatur. Cum hac quasi cum matre filiae connexa sunt jura I. *Armorum*, II. *Territoriale*, III. *Potestas Judiciaria*, IV. *Jus puniendi*, V. *Jus circa bona civitatis*. VI. *Jus circa minera publica*.

X. Jus porro Territoriale ad actiones tantum negativas intuitu peregrinorum potissimum spectat, qui nisi sub hac condotione admittantur, ad actiones affirmativas cogi nequeunt, excepto casu facti, vel pacti. Jus hoc in ipsos etiam Imperantes extraneos
(22)

exercetur, salva eorum aequalitate, consistit autem in eo, ut ne illi, qui in Civitatis sunt territorio, sive domicilium habeant, sive non, perfectas Civitatis leges violent.

XI. Naturalis judiciorum ordo consistit I. in petitione actoris, II. in rei exceptione quod ad factum vel jus, III. in probationibus, earumque elisionibus. IV. In ferenda sententia, quod utinam sancte observaretur, vanae autem dilationes a judiciis repellentur! Haud aliter licita est poena, quam dum fit remedium ad salutem publicam necessarium; Unde poena infamiae, vel mutilationis in Civitate locum habere non debet, talio vero vix unquam Tortura tamen spiritualis aequae ac corporalis rarissime tolerabitur. At Jus *Gladii* saepius exerceri poterit, dum nempe nulla est speranda delinquentis emendatio, nisi alter aliquis continendorum in officio civium aptior modus suppetat. Ceterum jus *aggratiandi* et jus
(23)

asylorum soli Imperanti competere, et in alios Imperantis duntaxat liberalitate derivari posse dubio omni caret.

XII. *Quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt.* Tacit. Hist. IV. cap. 74. agnoscendum ergo est jus Imperantis circa bona publica, non tantum in eorum cosectaria, quod *vectigalibus* obtinetur et *tributis* atque *accisa*, sed etiam in eorum substantiam, in quo dominium *eminens* versatur. Ab his oneribus nulla sodalitorum bona natura sua sunt immunia.

XIII. Quoniam vero teste S. Augustino L. III. contr. Cresc. cap. 51. *In hoc Reges, sicut eis divinitus praecipitur, Deo serviunt, in quantum Reges sunt, si in suo regno bona jubeant, mala prohibeant, non solum quae pertinent ad humanam societatem, verum etiam quae pertinent ad divinam religionem;* dubitari nequit,

(24)

quin summo Imperanti competat jus *circa sacra*, vi cujus ordinationes Ecclesiae inspicere, et ut promulgari rite possint, *Placeto suo* communire valeat.

XIV. Nulla est pejor Reipublicae conditio, quam *ubi inter bonos, et malos discrimen nullum, omnia virtutis praemia ambitio possidet*. Sall B. Cat. c. 56. pertinet itaque ad officium Imperantis illud omnium maxime, ut ne honores, et dignitates in quocunque civium statu indignis conferantur, sed intelligant omnes *non generi tribui, sed virtuti gloriam*. Phae. L. II. epil. At civibus subditis relicta est parendi gloria, vivendum convenienter juribus Majestaticis; nec ullum ambiendum munus, ad quod quis idoneus non est, quam vero spartam nacti fuerint, hanc pro virili ornent.

XV. Doctrina *Monarchomachorum* uti falsa, uta civitatis fini opposita est, eam proinde

(25)

ita abominamur, ut in errorem *Machiavelistarum* non incidamus.

EX JURE GENTIUM SEU CIVITATIS EXTERNO.

I. Jus Naturae ad negotia gentium applicatum, atque per notionem earum magis determinatum, *Jus Gentium* esse recte *statuitur*.

II. Jus Gentium positivum universale dari nec argumenta Grotii, nec Wolfii, nec denique Vattelii evincunt. Omnis enim ille conventionum aliarum super alias coacervatarum cumulus, omnes consuetudines usu, et moribus inter Europae populos potissimum introductae, positivam quidem, sed

(26)

particularem tantum gentium Jurisprudentiam efformare possunt.

III. Gentes singulae, ut totidem personae morales, quae in statu naturali vivunt, quaeque adeo juribus primaevis fruuntur, considerandae sunt, eadem igitur tum sese immunes ab omni periculo coservare, tum vero independentiam ab alterius arbitrio, et plenam cum reliquis gentibus aequalitatem moralem tueri jure possunt.

IV. Huic nequaquam officit pactum cum altera gente de solvenda quotannis certa pensione initum, multoque minus nexus clienteralis, vel foedus inaequale de colenda comiter alterius gentis Majestate.

V. Sunt quidem inter gentes humanitatis officia remotioribus etiam, ac diversae religionis exhibenda, nullo modo tamen ob

(27)

hujusmodi officiorum neglectum jus belli competere potest.

VI. Justam enim belli causam sola juris perfecti violatio, hoc est laesio lenioribus mediis averti nescia reddit.

VII. Bellum autem ex utraque parte ratione causae justum reipsa repugnat, utrinque tamen injustum esse potest.

VIII. Quoniam autem increscens innoxie vicinae gentis potentia, aut alienus a vera religione cultus jus alterius perfectum non violat, consequitur inde justam belli movendi causam nequaquam resultare.

IX. Tam *Repressaliae*, quam *Androlepsia* sunt medium jus suum persequendi inter gentes jure naturali licitum, quoties de mitioribus consecrandi debiti remediis desperatum est.

(28)

X. Legatos apud omnem gentem, imo etiam apud hostem, si semel ab eo sunt admissi: ab omni laesione immunes esse jubet non minus jus naturale, ac jus gentium, et regulariter ab illius, ad quem missi sunt, jurisdictione sunt exempti.

(29)

Knjižica ispitnih pozicija Pavla Antuna Markovića prema kojoj su teze iz iz općeg javnog i međunarodnog prava 19. kolovoza 1804. javno branili studenti 1. godine Pravnog fakulteta Mihael Darabanth i Karlo Gregurić.

2. Tentamen publicum ex ivre pvblico vniversali et gentivm, qvod in regia academia zagradiensi semestri secundo ex praelectionibus pavl. ant. markovich i. v. d. ivris natvrae, pvblici vniversalis, et gentivm prof. pvbl. ordinarii in palatio academico an. m. dccciv. die xix mensis augusti zagrabiae typis novoszelianis

Subiverunt

D. Darabanth Michael.

D. Gregurich Carolus., C. R. A.

Iuris primum in Annum Auditores.

Data cuius opponendi Facultate.

POSITIONES EX IVRE PVBLICO VNIVERSALI.

I. Defectus plenae securitatis primis civitatibus originem dedit. Etenim, orto conflictu naturalis libertatis, aequalitatis, et independentiae, cum ingenita naturae humanae securitate, satius esse putaverunt primi illi civitatum conditores, juribus naturalibus, quoad exercitum renunciare, et illa cum Imperio permutare, quam iis retentis, continuis in periculis versari, et destitui securitate; quae omnino, in pejus quodammodo conversa natura hominum extra

A (1)

civitatem, nullo jam pacto haberi poterat.

II. Non ergo vitae commoditas, non rerum sufficientium inopia, non ordo naturae ARISTOTELIS, vi cuius ille, alios aliis subjectos esse putabat, non denique, a BOEHMERO commenta violentia, pro causa primaria conditarum civitatum adstrui poterit. Sed *Securitas* duntaxat, est illa causa, atque finis primarius, propter quem patres familias in civiles societates coiverunt.

III. Ex unico autem pacto *unionis* PUFFENDORFII civitas satis intelligitur; quare, eius *decretum formae*, cum *pacto subjectionis*, superfluum est.

IV. Sicuti reliquae societates, ita etiam *societas civilis*, est una persona moralis, in statu naturali vivens corpus politicum, juribus propriis, distinctisque obligationibus instructum, et insuper,
(2)

societas perpetua, suoque modo immortalis.

V. Et quoniam jura, atque obligationes hujus personae moralis, ex eodem plane fonte fluant, ex quo etiam personae singularis, in statu naturali absoluto viventis; suapte illud consequitur, quod *legum publicarum naturalium*; earum nempe, quae ex natura, et essentia civitatis profluunt, eadem prorsus proprietates esse debeant, quae etiam sunt legum naturalium simpliciter talium, inque statu naturae absoluto, singulos homines obligantium.

VI. Praecipua autem, eaque *simpliciter fundamentalis* lex in qualibet civitate est, que jubet cives securitatem pro virili provehere, et pericula, quoad ejus fieri poterit remove. Ut adeo, ab observantia hujus legis, cum salus publica, tum etiam commune Bonum dependeat.

A2 (3)

VII. Ea fuit semper melius sententiarum Juris publ. U. Interpretum doctrina, quod Imperium civile, omnia Imperia humana, tam dignitate, quam magnitudine antecellat.

VIII. Qua de causa, Imperio civili, (*Majestatem* vocamus) negari non potest Independentia, summatis, unitas, universalitas, apud omnes populos aequalitas, sanctimonia, et inviolabilitas.

IX. Quo eminentes Majestatis characteres, non solum civitates sub clientela, atque patrocinio alterius Majestatis viventes retinent, sed, et ille civitates, quae semet pacto simplici obstrinxerunt, quod alterius civitatis Majestatem comiter venerari, atque peculiaris reverentiae signa, eidem concedere, imo etiam annuam depensionem subsidii causa praestare velint, summis illis Imperii juribus potiuntur.

(4)

X. *Legum ferendarum potestas*, penes eum residet, qui Majestatem in civitate habet; estque jus ferendarum legum, unum, e primariis Majestaticis juribus.

XI. Fontes legum civilium, e quibus illae deducuntur, duo sunt, nempe; *essentia civitatis*, et *incidentes civitatis circumstantiae*. Ea est autem inter utrasque differentia, quod ex priori fonte deductae leges immutabiles, et necessariae sint; ex posteriore vero profluentes, solummodo contingentes, et ratione circumstantiarum, vel actu existentium, vel mutatarum etiam, mutatione sint obnoxiae.

XII. Ut autem leges civiles accidentales, et contingentes vim obligandi habeant, debent illae promulgari. Praevie tamen, ita adornari; ut sint breves, planae, concisae, atque determinatae, paucae,

(5)

ut ad simplicitatem legum naturalium maxime accedant, ut denique, in tale redigantur compendium, quo jam praehabito, quilibet certae etiam memoriae civis, eas facile menti suae imprimere valeat.

XIII. Has autem observandi necessitas, immediate ex pacto unionis civilis, mediate vero, ex legibus publicis universalibus provenit.

XIV. Quoniam vero *jus supremae Inspectionis*, eo pertineat, ut leges idoneas imperans civilis ferre possit: jus quoque supremae Inspectionis, ad jura Majestatica primaria referri debet.

XV. Vi cujus, ante omnia civium numerum, aetatem, vitae genus, et facultates cognoscere, in societates minores, num earum videlicet scopus, cum fine civitatis primario conspiraret inquirere, atque omnes civitatis circumstantias, ita

(6)

perspectas habere debet, ut nullum exinde malum in civitatem dimanare queat.

XVI. Ex potestate Imperantis *Executoria*, utopote etiam uno Jure, ex Majestaticis juribus primario, sex praecipua interna jura Imperanti civili competunt, quippe; I. Jus Armorum. II. Jus Territoriale. III. Potestas Judiciaria. IV. Jus puniendi. V. Jus circa Bona. Jus denique VI. circa Munera civitatis. E quibus, veluti totidem uberrimis fontibus, multitudo jurium Majestaticorum profluit.

XVII. Et, ex potestate Judiciaria in specie, intelligitur, quod causas subditorum controversas cognoscere, et dijudicare, ad Imperantem pertineat. Atque modum, quo vitam, et res nostras tutamur, ceteraque jura nostra hodie prosequimur, longe alium esse, atque ille modus, in statu naturae puro fuerit.

(7)

XVIII. Huc spectat etiam forma judicii; quae petitione Actoris, et exceptione Rei, idque: vel quoad *factum*, vel *jus*, dein probationibus, earumque accommodis refutationibus, demum, judicis sententia absolvitur. Ex quo itaque elucet, omne judicium, tribus constare personis *Actore, Reo, et Judice*.

XIX. Ita, ex jure puniendi intelligitur Jus, tam publica, quam privata etiam delicta, poena, ipsi delicto commensa: quae, ex statu personae, sexu, patrimonio, loco, et modo desumenda venit, plectendi.

XX. Et quum hoc jus puniendi, jus Majestaticum sit, hujus quoque juris, uti, et aliorum Majestaticorum jurium finis primarius, est securitas civitatis publica. Qua de causa, poenae huic fine adversantes, ab Imperante civili dictari nequeunt.

(8)

XXI. Ex eodem illo fine civitatis primario, porro intelligitur; quod poenas civiles, ita comparatas esse oporteat, ut, qui culpose deliquerunt, deinceps saltem in adimplendis muneris sui partibus attentiores reddantur; Illi vero, qui dolose, alicujus criminis reos semet effecerunt, amplius non velint, aut non possint delinquere.

XXII. Tres itaque sunt fines poenarum secundarii, nempe 1. Emendatio delinquentis 2. Virium nocendi ademptio, et 3. Exemplum. Ceterum, non ita hi fines semper concurrere debent, ut non uno etiam ex his habito, finis poenarum primarius obtineri valeat.

XXIII. Huc pertinet etiam, jus delinquentes (omni alio medio leniore deficiente) ultimo supplicio afficiendi.

(9)

XXIV. Ex jure Imperantis civilis circa Bona civitatis, triplex jus Imperanti nascitur. 1. Jus, ex Bonis civitatis sumtus necessarios colligendi. 2. Jus Bona aerarii administrandi. 3. Jus Bonis Fisci utendi, et fruendi. Imo, si privatum aliquod Principi sit patrimonium, ejus intuitu, etiam Domini illimitati jure gaudet.

XXV. Ex potestate illa Imperantis Executoria, jus quoque pietatem, et cultum summi Numinis promovendi, optime deducitur. Salvis nihilominus actibus religionis essentialibus, sive internis, sive externis, qui Eminentiori subjacent potestati.

XXVI. Aliud tamen dicendum, de actibus religionis *Adiaphoris*, qui, si cum Bono civitatis aliquem nexum habere visi fuerint, ad civilem pertinebit Imperantem, ita eos determinare, ut cum fine

(10)

civitatis primario adprime conspirent. Quo etiam, jus illud *circa sacra* pertinet.

XXVII. Uti jura Imperantis civilis in profanis Reipublicae negotiis, ad tria summa capita revocavimus v. pos. 10. 14. 16. ita etiam, in negotiis religionis arbitrariis, tria praecipua jura Imperanti tribuimus. 1. Jus leges ferendi, quarum observantia pietas, et cultus divini Numinis efflorescat. 2. Jus ea Religionis negotia, quae nexum habent cum Bono civitatis, penitus cognoscendi. 3. Jus denique, ea omnia in actum deducendi, quae pietatis promotioni inserviunt, et Bonum civitatis quoquo modo promovent.

XVIII. Praecipuum Imperantis civilis officium est, securitatem civitatis tam internam, quam externam, pro virili provehere.

(11)

XXIX. Quoniam autem, ex natura ipsius civitatis, utopte personae moralis, in naturae status viventis v. §. 4. intelligitur, quod illa semet conservare, perficere, atque virtutes intellectuales omnimode excellere obligetur; Imperantis civilis omnino Officium erit, totis in id incumbere viribus, ut curae suae concredita civitas conservetur, perficiatur, et cultura virtutum intellectualium, apud alias etiam civitates commendatissima reddatur.

XXX. Tanta vero est officiorum Imperantis civilis multitudo, ut etiam omnigena scientia excultus Imperans, huic tamen oneri sufferendo, haud par sit. Ideo, eos cives, quos scientiis probe excultos esse cognoverit, in partem Regiminis accipere, et juncta Ministrorum,

Consiliariorumque opera Rempublicam regere debebit. Unde etiam, jus denominandi *officiales publicos*, sat, superque intelligitur.

(12)

XXXI. Quoniam vero Ministri, Consilarii, ceterique officiales publici non nascuntur, sed fiunt; ad Imperantem civilem etiam pertinebit: Scholas aperire, et varia scientiarum emporia, veluti Lycea, Academias, Universitates fundare, et erigere, ut hic nempe juvenes illi cives, quos in spem patriae succrescere cupimus, aptitudinem gerendorum quondam publicorum Munerum consequantur.

XXXII. Jamque reduces, ex Bonarum artium studiis, imo, in Foris etiam versatos, ita reipublicae administrationi admovere studeat, ut nulla habita ratione; seu commendationis, seu splendoris natalium, seu etiam necessitudinis, semper magis digno munus publicum obtingat. Nam plus nocuit, uni parum digno contulisse officium, quam si centum alii, merita consecuti fuissent praemia.

(13)

XXXIII. Praecipuum Subditi officium est, legitimo suo Imperanti omnem paritionem, obedientiam, subjectionem, et obsequium, quam promptissime praestare, tum, quod pacto ad hoc se obligaverint cives, cum etiam, quod voluntas Imperantis civilis (quam legem civilem strictius vocamus:) subditos, in conscientia etiam obliget.

XXXIV. Perperam vero leges *mere poenales* objectant aliqui, atque, si tales leges, cives in conscientia non obligarent.

XXXV. Longe graviores sunt civium territorialium obligationes, quam peregrinorum, in alieno territorio, ad tempus tantum commorantium. Illi enim, non solum a laesione abstinere debent, sed, eas etiam ponere actiones, quibus bonum civitatis quoquo modo promovetur, veluti artes, et varia opificia naturae territorii accommoda exercere, Munera obire publica,

(14)

tutelam pupillorum habere, arma contra hostem arripere, sexcentaque similia. Hos tamen labores viribus ingenii, et corporis, commensos esse oportet, ne secus, inidoneis mediis, ad finem obtinendum uti velle videantur.

XXXVI. Non male igitur videbatur quibusdam, civium territorialium obligationem Patriae amore absolvi! Nam qui voluptatem, ex patriae perfectione capere vult, fieri omnino non potest, ne non patriae etiam perfectioni, conservationique studeat. Quid ergo mirum, su amoris patriae

affectu abrepti aliqui Boni cives, vitam ipsam, qua carius nihil esse homini potest, pro ejusdem salute ultro offerre non reformidaverint. Ut adeo, illud verum sit, *pro patria semper decorum esse mori*.

XXXVII. Criminis *Laesae Majestatis, et rebellionis* Reos esse puniendos, nemo est

(15)

qui ambigat. At vero, num etiam liberi, ceterique necessarii, eadem poena affiendi veniant, qua ipsi C. L. Majestatis, aut rebellionis Rei, res adhuc disputationi exposita est? nobis, Illi rectissime sentire videntur, qui poenae quantitatem, etiam ex actionis moralitate dimetiri volunt, atque eos, a poena liberos, et immanes pronunciant, qui ad delictum nulla prorsus ratione concurrerunt.

XXXVIII. Subjectum, cui civile inhaeret Imperium, illius civitatis *formam regiminis* constituit, sine qua nulla civitas concipi potest. Tres autem Formae Regiminis simplicis species sunt, nempe; *Democratica, Aristocratica, et Monarchica*.

XXXIX. Si itaque subjectum Imperii civilis, unica tantum persona singularis fuerit, tum enim *Regnum, et Monarchia* vocabitur. Et vero, Monarchae, seu

(16)

Regi, eadem plane competunt jura, quae ipsi etiam populo, tum competebant, cum Regnum constitueret, et facta earundem in Regem translatione, iisdem (in quantum per L. R. Fundamentales sibi aliqua non reservavit:) semet abdicaret. §. 12. 43. Ideo etiam Monarchae, omnes in Regno subjectos esse contendimus; ut adeo, et liberi, et uxor, caeterique Domestici, ejus Majestatem summe venerari debeant.

XL. Subdole aliqui Despotam, cum Monarcha confundunt, nam inter utrumque maxima est differentia.

XLI. De juribus *Regis, seu Monarchae*, id generatim obtinet, quod ea omnia, quae ex notione civitatis, et summi Imperii intelliguntur; quaeque in specie, ex jure ferendarum legum, Inspectionis, et executionis jure legitima consecutione deducuntur, ejus omnino

B (17)

subsint potestati. Cf. §. 39.

XLII. Absurda est itaque *Monarchomachorum* sententia, quod Majestas *realis* penes populum resideat, relicta Monarchae Majestate *personali*. Sed, nec magis accurata est opinio *Machiavelistarum*, quod cives parentes in civitate prorsus nullis gaudeant juribus.

XLIII. Imperium, quod ab origine penes populum fuisse concipitur, plenum, et absolutum erat; non repugnat tamen, ut in constitutione novae cujuscumque Regiminis formae, etiam minus plenum evadat, imo etiam planum, sed tamen limitatum.

XLIV. Forma regiminis *Mixta*, nullam involvit repugnantiam, quoniam in arbitro populi steterit, an plenum, et absolutum illud Imperium quod ab origine penes eum fuit (§. 43.) ultro quoque sibi reservare velit, aut etiam in

(18)

plures partes subjectivas ita dividere, ut, qui tenent hocce Imperium, ab invicem independenter illud exercent; communis Boni freno, alioquin ad unionem voluntatum facile permovendi.

XLV. Ea est inter UNIONEM, et SYSTEMA CIVITATUM, seu corpus rerum publicarum foederatarum differentia quod ibidem commune habeatur Imperium, hic vero, quaelibet civitas, retenta pristina sua Regiminis forma, communi tantum consilio; idque in Senatu, per legatos, communia propulset pericula; et non secus, atque in illo statu naturae Anarchico, de securitate tantum externa, sibi mutuo praestanda deliberet.

XLVI. Imperium civile acquiritur modo derivativo Cf. §. 13. eo tantum cum discrimine, quod in Monarchia, et Aristocrazia Imperii acceptatio expressis verbis fieri debeat, Democratia vero, solo pacto *unionis* expresso constituatur Cf. §. 3.

B 2 (19)

Ratione modi acquirendi Imperii, civitas trifariam dividitur, in *Electivam*, *Successivam*, et *Mixtam*.

XLVIII. Civitas *successiva*, necessario praesupponit praescriptum legis, successionem in Imperium determinantis, Quae lex, si a libero ipsius Imperantis civilis arbitrio dependet: quatenus nempe populus Imperium, cum jure alienandi in primum Imperii adquirentem transtulit, tum consurgit civitas *successiva patrimonialis*; et quidem, vel *perfecte*, vel *imperfecte* talis. Sin vero populi consensio, seu voluntas, qua, vel, ad certum aliud personarum genus, jus in Imperium succedendi, pacti more derivatum est: tum enim vero, habetur civitas *successiva non patrimonialis*.

XLIX. Quae itaque, in *familiarem*, et *non familiarem* dividitur. Atque illa in *gradualementem*, et *linealem* dispescitur. Linealis

(20)

autem, in *Cognaticam*, *Agnaticam* et *Mixtam* abit.

L. Si in Regno patrimoniali Regem contingat mori absque denominatione Successoris; tum ejus voluntas (utopte lex successionem determinans §. 48.) ex conjecturis, notioni civitatis conformibus erui debebit, nempe, regnum manebit indivisum, et Imperium ad eos devolvetur, qui aliquinm ab Intestato successuri erant. Non secus etiam, si tale regnum quis jure belli consecutus fuisset, hic ordo succedendi obtinebit. Insuper etiam, mas caeteris paribus praeferetur, et promogenitus, secundogenitum, a successione excludet.

LI. In Regno familiari lineali, nec *Adoptivo*, nec *naturali tantum* Regis filio competit in Imperium successio.

LII. Jus ordinem successionis determinandi in Regno *non patrimoniali* sub Imperio, civili non continetur, ut adeo,

(21)

si etiam absolutum Imperanti competeret Imperium, tamen de successore disponere, ad eum haud pertineret.

LIII. Rege adhuc Minorennem existente, Regni administratio, illi iterea competit, cui lex R. fundamentalis interimalem administrationem deferri voluit. Quod etiam de *Vicario* Regio intelligendum venit. Lege autem tali deficiente, Rex Superstes, et *Tutorem*, et *vicarium*, jure illo suo publicos officiales denominandi, constituet Cf. §. 30. Absente vero etiam Regis expressa, hac in parte declaratione, Tutela naturalis locum habebit. Hac demum exulante, populos, cuius maximi interest Regem pupillum bene educari, Tutorem denominabit.

LIV. Duplex causa est, ex qua intelligitur Imperium civile cessavisse; una, quae invenitur in populo, altera, quae in subjecto, cui Imperium civile inhaeret continetur. Illa vero, aut *Physica*, aut *moralis* est.

(22)

LV. Haec autem, ex morete Imperantis naturali provenit, tum in *abdicatione*, et *derelictione* Imperii rationem suam habet. Porro in Regno *patrimoniali*, etiam *abalienatione* Imperium civile amittitur, non tamen in Regno *non patrimoniali*, quum jus hic succedendi in imperium, non ab antecessore Rege, sed a populo successor acciperit. Demum, *furor*, et *dementia* Regi in illo gradu superveniens, ut nulla omnino pristinae recuperandae rationis, atque valetudinis spes affulgeat, est quoque modus respectibus amittendi Imperii civilis.

LVI. In Regno non patrimoniali *abdicatio* et *derelictio* imperii, liberis jam natis, aut saltem conceptis, nullo pacto nocere potest.

LVII. *Dethronizatio*, uti etiam lapsus Imperantis civilis in *haeresim*, seu errore, seu dolo etiam factus, jura Imperii non

(23)

adimit. Uti neque violatio *legis commissoriae*, seu *clausulae*, populo jus tribuit, Imperantem jure Imperii privandi.

LVIII. Neque *Usurpatio*, seu *invasio* est modus ammittendi Imperii, cum non ex physica, sed ex morali potentia, pacto duntaxat, omne imperium civile proveniat. (Cf. §. 46.)

LIX. Ut primum igitur, jure postlimini legitimus Imperans, ad Imperium repositus fuerit, illico vinculum *homagii*, quo fatali illi necessitati cedentes subditi Usurpatori, ad tempus tantum se obstrinxerunt, solvitur; atque prior obligatio, legitimo suo Imperanti parendi redit.

POSITIONES EX IURE GENTIUM.

LX. Multiplex est vocabuli *Gens* apud Philosophos, et Historicos significatio.

(24)

Nobis vero *Gens*, est coetus plurium familiarum, sub communi Imperio securitatis perfruendae causa colligatus. Ut adeo, nationes, populi liberi, civitates, sive Regna sint, sive Respublicae foederatae, quacumque demum Regiminis forma utantur, communi gentium nomine veniant.

LXI. Jus gentium naturale, objecto solummodo differt, a jure naturali hominis. Et ideo, quum utriusque hujus juris subjectum sint homines anima rationali praediti; hujus quidem, in naturae statu, attamen segrege viventes; illius vero, in societate, sub communi colligata imperio, personaeque moralis naturam induente, existentes: evidens omnino est, utrunque hoc jus, eidem initi principio, et fundamento Cf. §. 5. Atque illis juribus modo gentes, ad invicem uti, quibus in primaevo illo hominum statu, personae singulares inter se utebantur, fruebanturque, eo solum, cum discrimine, quod obligationes

(25)

gentium naturales sint compositae, eorum vero, qui in statu naturae puro vitam agebant, obligationes fuerint simplices.

LXII. Qui nihilominus, realem inter haec jura discrepantiam intercedere putant, tum tantum, quidpiam dicere videntur, quum, jus gentium naturale, in ipso naturae hominis jure contineri asserunt, et uti partem, a toto differre, contendunt.

LXIII. Jus autem gentium *Positivum universale* non datur.

LXIV. Quoniam gentium perfectio, in cultura virtutum intellectualium, et moralium, atque novis hominum, et virium accessionibus consistat; in propatulo est, gentes, in id totis viribus incumbere debere, ut ante omnia cultura virtutum intellectualium, et moralium excellant; tum vero, eas res sibi comparare, seu originario, seu etiam derivativo modo admittantur, quibus
(26)

potentia earum physica, ita excersat, ut non modo, sibi salutem, sed et aliis gentibus, opem juste implorantibus prompte subministrare possit.

LXV. Quandoque etiam *favore necessitatis*, res aliarum gentium invadere, inque usus suos convertere, per naturae jus minime prohibentur.

LXVI. Imo gens, suis expulsa sedibus, antequam pro ablato sibi solo, in quo nempe rerum, fortunarumque suarum domicilium figere possit, se sponte subjiciat: sicque civilem mortem, civili quodammodo praeligat vitae; partem territorii sibi necessariam vi, et armis etiam extorquere poterit.

LXVII. Gentes ut personae morales obligantur mutuo se perficere, cumque gentium perfectio, earundem reciproco amori nitatur, est enim *Amor? voluptas, ex perfectionibus orta*: nemo non videt, gentes indistinctim omnes
(27)

amore esse prosequendas, a quo, ne diversitas quidem religionis gentem excusare poterit.

LXVIII. Officiis etiam *justitiae* gentes instructas esse, nemo nisi hospes in jure naturae, et peregrinus, istud negabit. Quamobrem, ut violatae justitiae notam effugiant, ab eo omnino abstinere debent, quo, aut laesae aequalitatis, et independentiae rei, aut etiam quoquo modo diminutae earum potentiae physicae, auctores esse videantur. Ut adeo, gentem illam injustam esse dicamus, quae vel negotiis alterius gentis se immiscet, et judicium quodammodo, de iisdem sibi adfectat, vel impedimenta ponit, quo minus justis modis, altera vires suas ampliare possit, vel aliarum gentium subditos, seu militiae, seu nuptiarum, seu cujuscumque alterius scopi causa (quamquam etiam consentientes) abducit.

LXIX. Perperam BYNKERSCHOEK gentes, ex eo proprietatis incapaces esse
(28)

arbitratur, quod rerum dominia, ut ille dicit, juri civili adscribi debeant. Equis enim in naturae jure, vel mediocriter versatus ignoravit, originem proprietatis, sine peculiari ulla conventionem, ex jure occupandi profluxisse, ac proinde, civitates, et populos etiam, quippe, qui singularum

personarum jure utuntur, proprietatis, modis, vel originariis, vel derivativis adipiscendae esse capaces, inficias ibit?

LXX. An transitum genti per proprium territorium permittere Officii sit *noxiae*, vel *innoxiae* utilitatis, acriter de eo semper disputatum est? Nobis, tum videtur *innoxiae* utilitatis esse officium, quum gens petens transitum, plenam spondet securitatem genti, sibi beneficium transitus permittenti.

LXXI. FOEDERA in dubio semper pro *realibus* sunt habenda. Quae etiam, cum gentibus infidelibus celebrari possunt.

(29)

LXXII. Deficiente ratihabitione SPONSIONIS publicae, ex sponsione Ministri Imperans civilis non obligatur.

LXXIII. OBSIDES prima causa subsecuta, illico sunt dimittendi, neque in securitatem causae posterioris, eos detinere fas est.

LXXVI. (sic!) Jure *Repressaliarum*, et *Androlepsiae* licite gentes inter se utuntur.

LXXV. Jus mittendorum LEGATORUM jus indubitatum est. Et vero legati activitatem, cum gentibus, atque earum Rectoribus tractandi, tum demum consequuntur, quum praestantis litteris *credentialibus*, et acceptis literis *commeatus*: ex pacto quasi tacito, se jurisdictioni ejus gentes semet subtraxerunt. Ab eaque, tamdiu liberi, et immunes esse censentur, quamdiu saltem negotiorum pertractandorum causa, in alieno territorio, eos commorari contigerit.

(30)

LXXVI. Ratione formae, ut bellum utrinque sit justum, minime repugnat; ast tale esse nequit, ratione etiam *causae*.

LXXVII. Unica, eaque sola laesio aliter indeclinabilis, est justa belli inferendi causa. Quamobrem, nec denegatio officiorum ex humanitate solummodo proventium, neque etiam, vicinae gentis crescens potentia, inter justas belli causas referri poterit.

LXXVIII. Ad bellum *offensivum*, juste gerendum, praemitti debet CLARIGATIO, sed non etiam, ad bellum *defensivum*.

LXXIX. Gens, quae justum belli scopum excedit, *Crudelitatis bellicae* notam incurrit, a quo omnino gentibus tanto magis abstinendum, quanto certo certius est, tales gentes etiam contra officia sibimet debita manifeste agere. Non tamen, illa etiam ad crudelitatem bellicam referri poterunt, quae

(31)

praeter mentem, et intentionem gentis justum bellum gerentis acciderunt, veluti; si intermes et innocentes, ea occasione trucidentur, qua juris sui persequendi causa, urbs aliqua, domus, aut navis hostilis tormentis impetitur.

LXXX. Etiam *Stratagemate bellico* hostem circumvenire licet. Caveant tamen sibi gentes, ne sub hoc praetextu, ad injusta etiam belli remedia prolabantur, uti pronamus globos, sagittas, aquas veneno inficiant, percussores item, in castra hostis exmittant qui fugam, subjectionem, amicitiam simulent; atque ex insidiis hostilis exercitus Imperatorem, cum summa perfida jugulent, occidant. Multo minus, adulteria, aliaque hujusmodi flagitia congruunt armorum juri, quasi haec Stratagemata essent bellica.

(32)

LXXXI. *Personae*, ab injusto hoste ablatae, gaudent *jure postliminii*. Num vero etiam *res*? de eo multum disputatur. Nobis videtur, quod *res immobiles* postliminio gaudeant, sed non etiam *res mobiles*.

LXXXII. Conventionum bellicarum tres sunt species, quippe *Conventio bellica in specie*, *Induciae*, et *Pactio pacis*. Casus hic occurrentes, ex natura pactorum atque regulis Interpretationum dilucidandi venient.

(33)

Knjižica ispitnih pozicija Konstantina Farkaša prema kojoj je teze iz prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava u kolovozu 1812. godine javno branio student 1. godine Pravnog fakulteta, Alojzije Specjary.

3. Positiones ex universo jure naturali, publico universali, gentium, et jure pub. regni hungariae quas in regia scientiarum academia zagrabiensi anno mdcccxii. mense augusto publice propugnandas suscepit dominus aloysius specjary. jurisprudentiae primum in an. auditor. zagrabiae typis novoszelianis.

(1)

E praelectionibus Constantini Farkas

Juris Nat Pub. Univ. gentium, Pub. Regni Hungariae Professoris Regii Pub. Ord. et Facultatis Juridicae Pro-Senioris

(2)

POSITIONES EX JURE NATURALI.

I. Existunt leges naturales morales, nullae tamen proprie et mere permittentes.

II. Omni obligationi et legi jus aliquod est correllatum, et vicissim.

III. Promulgatio generatim ad essentiam legis pertinet.

(3)

IV. Scopus legis moralis , qui per eius custodiam obtinetur, est consecutio veri boni et perfectionis, aut evitatio veri mali, et imperfectionis, vel utrumque simul.

V. Collisio legum respectu nostri possibilis est, in qua ita facienda est exceptio, ut lex major et fortior alteri praeferatur.

VI. Principium leges et jura naturae cognoscendi subjectivum est recta ratio, quae ope stimulorum naturalium et experientiae adjuvatur.

VII. Objectivum vero earum cognitionis principium sunt: *Fines rerum a Deo creatarum, quatenus ex ipsa earum essentia atque natura solo rationis lumine intelligi, et liberis nostris actionibus applicari possunt.*

VIII. Naturalia hominum jura tam stricte talia, quam pmissiva dantur; suntque vel absoluta vel hypothetica.

(4)

IX. Status absolutus naturalis est status pacis, non belli.

X. Negativa erga Deum officia in collisione omnibus erga nos et alios officiis praeferenda sunt.

XI. Autochiria in nullo casu licita esse potest.

XII. Dantur officia erga illos alios tam perfecta, quam imperfecta, eaque vel absoluta vel hypothetica.

XIII. Affirmativum innoxiae utilitatis officium ad imperfecta, negativum vero ad perfecta referendum est.

XIV. Ex violatione perfectorum, non autem imperfectorum officiorum alteri jus cogendi eritur.

(5)

XV. Volenti non fieri injuriam tunc tantum verum est, si de permissivis; non item, si de stricte talibus agatur juribus.

XVI. Omne mendacium juri naturae repugnat.

XVII. In extrema necessitate datur jus res alterius pari necessitate non laborantis, auferendi vel destruendi.

XVIII. Quodsi par sit duorum necessitas; potior est, qui suum tenet, quam qui medium persequitur, ideo juris evicti est; in pari causa meliorem esse conditionem possidentis.

XIX. Ex pacis validis promittenti obligatio perfecta, acceptanti jus ejusdem generis acquiritur.

XX. Promissio acceptata de re physice vel moraliter impossibili nullum producit pactuum, licet jure jurando confirmetur.

(6)

XXI. Si vero pactum ex defectu solum acceptationis sit nullum, jus jurandum promissioni adjectum vim obligandi non amittit.

XXII. Bonae fidei possessori nullum factum vel non factum circa rem alienam imputari potest.

XXIII. Supervenienti tamen vero Domino et jus suum probanti, non tantum rem exstantem, sed et lucrum ex re proveniens restituere tenetur.

XXIV. Mala fidei possessor insuper etiam fructus sive perceptos sive percipiendos praestare, omneque damnum resarcire tenetur.

XXV. Usucapio, praescriptio inter modos aquirendi naturales referri nequit.

XXVI. In collisione injustum vitae aggressorem occidere jure naturae licitum est.

XXVII. Ad famam vero et honorem tuendum semper illicita est calumniatoris caedes.

(7)

XXVIII. Omne duellum formaliter sumptum lege naturali prohibitum est.

XXIX. Matrimonium sola natura spectatum non est societas inaequalis, neque respectu singulorum hominum legalis et necessaria.

XXX. Licet Imperium Parentale praestita educat one cesset, reverentiae tamen et gratitudinis liberorum erga Parentes obligatio semper durat.

XXXI. Non omnis servitus legi naturali adversatur, esto verum sit; neminem a natura servum.

EX JURE PUBLICO UNIVERSALI.

XXXII. Finis Civitatis primarius et proprius est securitas communis.

(8)

XXXIII. Causa conditarum civitatum non stimuli naturales, aut absoluta Dei voluntas, nec rerum indigentia, aut violentia, verum ipsa officiorum erga se collisio (quae aliquem potius

aequalitatis naturalis et libertatis defectum, quam majores pati imperfectiones poposcebat) fuisse evincitur.

XXXIV. Civitas ab uno pacto unionis Civilis, a quo etiam Majestas immediate tanquam principio proximo repetenda est.

XXXV. Qui alienum admittit Imperantem in suum territorium, id salva ejus aequalitate facere censetur.

XXXVI. Jus puniendi Imperanti competens jus vitae et necis in se complectitur.

XXXVII. Ad poenam perferendam reus perfecte obligatur.

XXXVIII. Juramentum purgatorium in criminalibus locum non habet.

(9)

XXXIX. In bona privatorum Imperanti triplex jus competit; Jus supremae inspectionis; jus in partem fructuum, et si bona publica necessitatibus publicis haud sufficiunt, jus altum et eminens in ipsam substantiam.

XL. Quemadmodum omnes, qui sunt in Ecclesia, etiam Imperantes Civiles potestati illius spirituali subordinatur, ita ministri Religionis quoad temporalia ab Imperio Civili dependent.

XLI. Jus tolerandi Religionem a vera alienam Imperanti Civili competit.

XLII. Pacta cum rebellibus inita Imperanti servanda sunt.

XLIII. Orto bello inter Regni successores populus se ei dedere potest, cuius causam viderit probabilior.

(10)

XLIV. Litem de successione nec Regi nec populo jus decidendi est, si tamen de primaeva populi voluntate quaeratur, ejus declarationi standum est.

XLV. Exstincta Familia regnante Imperium Civile non exstinguitur, sed penes populum tempore interregni residet.

XLVI. Innoxia Imperii abdicatio etiam invito populo licita est.

XLVII. Subditi licite invasori homagium praestant, quamprimum tamen a legitimo Imperante defendi possunt, ad eum redire tenentur.

EX JURE GENTIUM.

XLVIII. Jus Gentium universale est ipsum Jus naturae ad negotia Gentium applicatum et penitentionem earum magis determinatum. Positivum Jus Gentium universale existit nullum.

(11)

XLIX. Gentes naturali aequalitate inter se utuntur; quare spectato jure Gentium absoluto nulla inter eas praerogativa ac praecedentia locum habet.

L. Exercitui alterius populi hostem suum petituro transitum concedere non est officum innoxiae utilitatis negativum, quod vi extorqueri posset.

LI. Matrimonia inter Gentes absque injustitia denegari pessunt.

LII. In conflictu foedorum prior tempore est potior jure.

LIII. Si Gens ejusdem temporis foederatos habeat socios: hi vero inter se, vel cum extraneis bello sint impliciti; in casu primo neutri, in secundo utriusque pro rata succurrere tenetur.

LIV. Obsidem ex una duntaxat causa datum ex alia retinere, vel ob perfidiam suae Gentis occidere nefas est.

(12)

LV. Si populus foederatus Regem suum expellat, vi foederis nec populo, nec Regi pulso (nisi id speciatim stipulatum) Gens hujus foederata praestare debet auxilium.

LVI. Sponsioni Ministrorum nisi aliqua Imperantis rati habitio accesserit, eum non obligat: sponsores tamen omne damnum dolo vel culpa datum resarcire obligantur.

LVII. Legatos aut illatae laesionis reparationem petentes, aut aequas pacis condiciones offerentes, admittere et audire est juris et officii perfecti.

LVIII. Retorsio juris inter Gentes licite adhibetur.

LIX. Ab bellum offensivum praevia clarigatio aut denuntiatio est necessaria.

LX. Nec androlepsia, nec repressaliae jus Gentium universali adversantur.

(13)

LXI. Innoxie crescens vicinae Gentis potentia, aut conservatio aequilibrum non est justa belli causa: verum sola laesio aliter indeclinabilis Imperanti jus belli tribuit.

LXII. Etiam absque praevio foedere justum bellum gerenti succurrere licet.

LXIII. Tam conventiones durante bello innitae, quam pactiones pacis sancte observandae, neque ex eo, quod metu extortae, vel quod alterius Gentis praetensio injusta fuerit, impugnari queunt.

(14)

ŽIVOTOPIS AUTORA

Na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu završio je preddiplomski studij povijesti 2011. godine, a 2014. je diplomirao. Tijekom studija bio je urednikom studentske publikacije. Iste godine upisao je MA program na Central European University (History department), koji je završio 2015. Od travnja 2016. do 2017. godine radio je u Hrvatskom institutu za povijest u programu stručnog osposobljavanja na projektu „Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj (18. i 19. stoljeće),“ financiranom od Hrvatske zaklade za znanost.

Godine 2018. upisao je poslijediplomski doktorski studij Predmoderne povijesti, a od 2019. godine je kao asistent zaposlen u Hrvatskom institutu za povijest. U sklopu projekta „Europski korijeni moderne Hrvatske: transfer ideja na političkom i kulturnom polju u 18. i 19. stoljeću“ financiranom od strane Hrvatske zaklade za znanost, provodi istraživanja vezana uz transfere pravnih ideja te objavi i digitalizaciji izvorne građe. Redovito sudjeluje na domaćim i međunarodnim konferencijama. Sudjelovao je u objavi izvorne građe vezane uz povijest školstva, izradi baze podataka o hrvatskim studentima u inozemstvu te je autor nekoliko znanstvenih radova.

Popis javno objavljenih radova:

Knjige i poglavlja u knjigama

Uredničke knjige

Prilozi iz hrvatske historiografije. Zbornik radova sa znanstvenih kolokvija. / Novosel, Zrinko (ur.). Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2012 (zbornik)

Poglavlja u knjigama

Švoger, Vlasta; Novosel, Zrinko

The Age of Neo-absolutism. // A History of the Croats. The Nineteenth and Twentieth

Centuries / Ravančić, Gordan ; Barić, Nikica ; Radelić, Zdenko (ur.).

Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2022. str. 111-130

Švoger, Vlasta; Novosel, Zrinko

Zakon 14. svibnja 1869. kojim se ustanovljuju načela nastave za pučke škole i Zakon 2. svibnja 1883. kojim se preinačuju neke ustanove zakona 14. svibnja. // Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Knjiga I. Zakonodavni okvir / Horbec, Ivana ; Matasović, Maja ; Švoger, Vlasta (ur.).

Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017. str. 313-333

Švoger, Vlasta; Novosel, Zrinko

Sustav početnih škola (1845.). // Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Knjiga I. Zakonodavni okvir. / Horbec, Ivana ; Matasović, Maja ; Švoger, Vlasta (ur.).

Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017. str. 143-161

Švoger, Vlasta; Novosel, Zrinko

Zakon od 31. listopada 1888. ob ustroju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. // Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Knjiga I. Zakonodavni okvir / Horbec, Ivana ; Matasović, Maja ; Švoger, Vlasta (ur.).

Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017. str. 413-445

Švoger, Vlasta; Novosel, Zrinko

Zakonski članak sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 5. siječnja 1874., ob ustrojstvu sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu. // Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Knjiga I. Zakonodavni okvir / Horbec, Ivana ; Matasović, Maja ; Švoger, Vlasta (ur.).

Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017. str. 387-411

Švoger, Vlasta; Novosel, Zrinko

Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. // Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Knjiga I. Zakonodavni okvir / Horbec, Ivana ; Matasović, Maja ; Švoger, Vlasta

(ur.).

Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017. str. 353-386

Švoger, Vlasta; Novosel, Zrinko

Propis o nastavi pučkih učionah vojne Krajine. // Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj, Knjiga I. Zakonodavni okvir / Horbec, Ivana ; Matasović, Maja ; Švoger, Vlasta (ur.).

Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017. str. 335-351

Radovi u časopisima

Znanstveni i pregledni radovi

Novosel, Zrinko

Karl Anton von Martini i recepcija njegovih djela na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu. // Godišnjak Njemačke zajednice. DG Jahrbuch, 28 (2021), 111-122. (<https://www.bib.irb.hr/1153216>) (domaća recenzija, članak, znanstveni)

Novosel, Zrinko

Circulation of Knowledge about Natural Law in the Habsburg Monarchy: the Public Examination of Zagreb Professors Vinko Kalafatić and Pavao Antun Marković. // Radovi - Zavod za hrvatsku povijest, 53 (2021), 1; 151-166 (domaća recenzija, članak, znanstveni)

Novosel, Zrinko

Udžbenici Principia juris publici Konstantina Farkaša i Predznanya pravicz Imbriha Domina u svjetlu isprepletenih povijesti. // Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 52 (2020), 1; 159-172. (<https://www.bib.irb.hr/1153194>) (domaća recenzija, članak, znanstveni)

Novosel, Zrinko

Upbringing and early education in the selected 19th century Croatian memoirs. // History of education & childrens literature, 15 (2020), 1; 127-138. (<https://www.bib.irb.hr/1069252>)

(međunarodna recenzija, članak, znanstveni)

Novosel, Zrinko

Echoes of the Great War: Memoirs and Literary Experience on the Phenomenon of Zelenci and Military Desertion in Croatia. // Review of Croatian history, 14 (2018), 1; 245-266. (<https://www.bib.irb.hr/1044479>) (recenziran, članak, znanstveni)

Drugi radovi u časopisima

Novosel, Zrinko

Luca Sörgo, Memoriae. Dnevnik Luke Sorkočevića (1781-1782). Priredila, transliterirala, prevela i komentirala Katja Radoš-Perković. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Odsjek za povijest hrvatske glazbe, Hrvatsko muzikološko društvo, 2021.. // Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 60 (2022), 264-265 (domaća recenzija, osvrt, stručni)

Novosel, Zrinko

Ivana Horbec, Prema modernoj državi. Uprava i politika u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2018., 603 str.. // Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 37 (2019), 240-243 (podatak o recenziji nije dostupan, prikaz, stručni)

Novosel, Zrinko

Marijan Šabić – Marcel Černý, Matija Mesić i češki i slovački suvremenici (pisma 1846.-1875.), Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje ; Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky v. v. i., Slavonski Brod – Prag 2016., 213 str.. // Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 34 (2016), 247-248 (domaća recenzija, prikaz, ostalo)

Novosel, Zrinko

Rijeka Sava u povijesti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu

18 – 19. listopada 2013., ur. Branko Ostajmer, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2015., 603 str.. // Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 33 (2015), 322-326 (domaća recenzija, prikaz, ostalo)

Novosel, Zrinko

Ivan Lučić Lucius. // Lucius, 16-17 (2012), 219-231 (recenziran, članak, ostalo)

Novosel, Zrinko

Biblioteka Dies Historiae: Voda i njezina uloga kroz povijest, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2011., 203 str.. // Ekonomska i ekohistorija : časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša, 8 (2012), 1; 170-171 (recenziran, prikaz, ostalo)

Ostale vrste radova

Duančić, Vedran; Novosel, Zrinko

Production and Circulation of Knowledge in the (Semi-)Periphery – Book of Abstracts (Knjižica sažetaka)., 2021. (katalog).